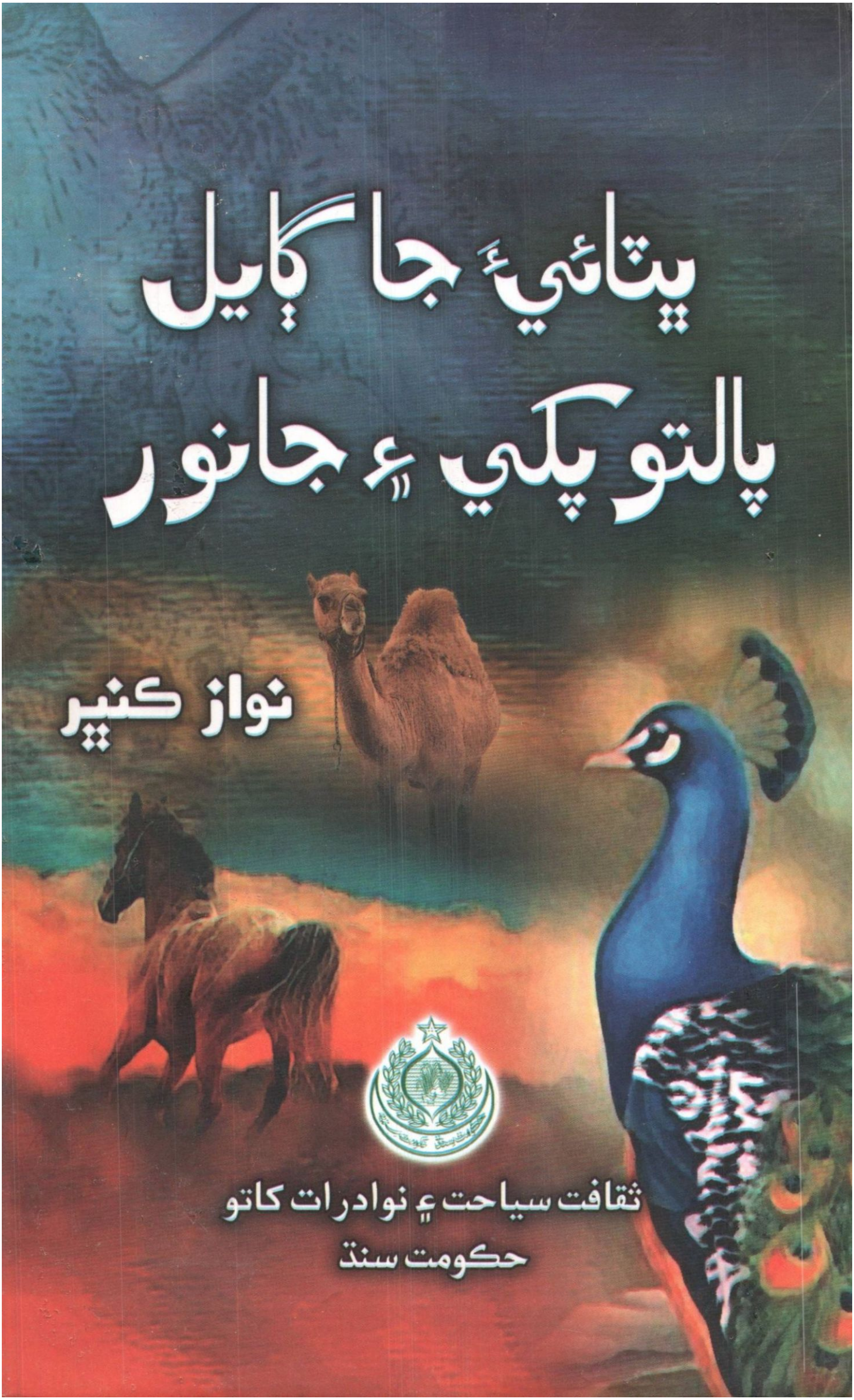

ڀٽائيءَ جا ڳايل
پالتو پکي ۽ جانور

نواز ڪنير

ثقافت سياحت ۽ نوادرات کاتو
حڪومت سنڌ

ڀٽائيءَ جا ڳايل

پالتو پکي ۽ جانور

[شاهه عبداللطيف ڀٽائي پاران ڳايل مختلف پالتو جانور
جن ۾ اُٺ، ٻڪري، خچر، ڏاند، رڍ، ڪتو، گڏهه، گهوڙو
مينهن، نانگ، هرڻ، وغيره
۽ پالتو پکين ۾ باز، تتر، چَتون، ڪبوتر ۽ مور وغيره
جي باري ۾ بيت ۽ مضمون]

نواز ڪنير

ثقافت، سياحت ۽ نوادرات کاتو
حڪومت سنڌ
2016

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو: يتائيءَ جا ڳايل پالتو پکي ۽ جانور
تحقيق ۽ ترتيب: نواز ڪنير
ڇاپو: پهريون آڪٽوبر 2016ع
ڇپيندڙ: نئون نياپو اڪيڊمي سچل ڳوٺ ڪراچي سنڌ.
فون: 0333-2311582
ڇپائيندڙ: غلام اڪبر لغاري
سيڪريٽري
ثقافت، سياحت ۽ نوادرات کاتو حڪومت سنڌ.

قيمت: 300 رپيا

ملڻ جو هنڌ:

ثقافت کاتو ڪتاب گهر
سامهون ايم.پي.اي هاسٽل، سر غلام حسين هدايت الله روڊ
ڪراچي- 74400 سنڌ.
فون: 021-99206073

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ارپنا !

يتائيءَ جي سِٽ

”انهيءَ عشق کي شاباس، جنهن محبت ميڙيا“

مثل، انهن گهائن جي نانءُ،

جن جي ڏنل ۾ اماڻيل اڪيلائي، يتائيءَ جو سهارو ونرائي،

وندر جو سامان مهيا ڪري،

هيءَ پورهيو ڪرائيندي، ڪنهن منفي واٽ ونڻ کان بچايو!

نواز ڪنير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ستاءُ

- پبلشر جو نوٽ: غلام اڪبر لغاري/7
- ليکڪ جو تعارف: پروفيسر ممتاز علي لغاري/9
- ليکڪ پاران: نواز ڪنير/13

حصو پهريون

ڀٽائيءَ جا ڳايل پالتو جانور

1. اُٺ/18
2. ٻڪريون/27
3. خچر/31
4. ڏاند/39
5. رڍون ۽ گهيٽا/50
6. ڪتو/57
7. گڏهه /77
8. گهوڙو/83
9. مينهن/102
10. سانَ/117

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حصو ٻيو

ڀتائيءَ جا ڳايل پالتو پکيءَ

1. تتر/122
2. ڪارڙو تتر/127
3. طوطا ۽ ڪبوتر/135
4. مور/148

حصو ٽيون

اهي جانور جن کي عام طور تي ته پالتو جانورن ۾ شمار نٿو ڪيو وڃي، پر ڪي مخصوص ذاتيون يا ڪي خفتي ڪين پالين ٿا، جن کي ڀتائيءَ صاحب به ڳايو آهي.

1. باز/158
2. نانگ/169
3. هرڻ/176
4. ڪانئرو/182
5. ماڪي/186

حصو چوٿون

اهي پالتو جانور ۽ پکي جن بابت ڀتائيءَ صاحب جو ڪو بيت نه ملي سگهيو!

1. ٻلي/194
2. سَهو/198
3. ڪڪڙ/203

حصو پنجون

جانورن ۽ پکين جي علاج، سينگارن انهن تي اثر انداز ٿيندڙ شئي بابت مختلف مضمون

1. چوپائي مال جي اهميت، بيمارين ۽ مقامي علاج/214

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

2. چڙن جي چونگار/222
3. مال کي سزا/سيکت ڏيڻ يا سزا ڏئي سڌارڻ جا طريقا/227
4. ڊور سگُوئڻ ۾ انجيڪشن جو خطرناڪ استعمال/235
5. قربانيءَ جي عيد تي جانورن جو خاص خيال رکڻ گهرجي/239
6. ڪير /241
7. جهنگلي جيوت جا ختم ٿيندڙ نسل /248

حصو ڇهون

پٽائيءَ سرڪار جي ڳايل

ڪجهه پالتو پکين ۽ جانورن جي حقن توڙي انهن کي درپيش مختلف مسئلن جي حوالي سان ڪجهه وڌيڪ مضمون

1. ٿر ۾ مرندڙ جهنگلي جيوت ۽ لڏيندڙ هندو ماڻهو!/252
2. مرندڙ مورن بابت اهم ڊائيلاگ ۽ ڪاتي جي بيوسي/255
3. مورن جي بيماري جي تصديق ۽ کين بارڊر پار ڪرائڻ جي ضرورت!/259
4. خدارا مورن جي مرڻ جون خبرون نہ ڏيو!/262
5. ساڏوٽي ۾ 30 مورن جو مرڻ بہ ڪوڙ آ؟!/264
6. مورن ۾ آيل بيماري کي آفت قرار ڏيڻ /268
7. افسوس، مرندڙ مورن جي وقت سر مالڪي نہ ٿي!/270
8. مورن کي مرڻ نہ گهرجي!/275
9. گڏهن جو غربت ۽ غريبن سان تعلق/279
10. گڏهہ جي ڪهاڻي/282
11. ٻوڏ دوران گڏهہ مالڪن جي بيوفائي تي ڏاڍا ڏکارا آهن!/286
12. گڏهہ مرڻ جي جاچ، گڏهن کان نہ ڪرائجي!/289
13. گڏهہ جي خبر ڏيو!/293
14. پڙنگ پلو/ 297

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پبلشر نوٽ

حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو سنهيو تہ سنڌ جي روح جو پرتوو آهي ئي پر ان سان گڏو گڏ ڀٽائيءَ جا ڪمال جي ڪير ڏسي!

سنڌ جي ڏکن سُکن، ريتن رسمن، تاريخ، تهذيب، سورمن سورمين، ڏاتارن، ڪلاڪارن، بادشاهن، ويڙهاڪن، هنرمندن، هارين نارين، هٽ پورها ڪندڙن . نتهڻ اُس ۾ پگهر وهائيندي گس گهڙيندڙ واهڙ وهائيندڙن، پڙهندڙن پڙهائيندڙ آئيندي جا اڳوات ڏس ڏيندڙ ۾ ماضيءَ جي گُسيل ڏَکن، حال جي حقيتن سان گڏو گڏ، پتر، نڪر، پهڻ پٿر، وڻ ٽڻ، ٻوٽن، سمنڊن، پهاڙن، برن بحرن، پٽن، رڻ پٽن، درياسن، چيڪيءَ مٽيءَ جي سڳنڌ واسيل هُيرن، هڳائن سان سائينءَ پکي پکڻ بہ ناهي وساريو تہ جانور جيت جٽان بہ هن کي پل پل ياد رهيا...

هي ڪتاب: "ڀٽائيءَ جي ڳايل پالتو پکي ۽ جانور." ڏسي سچ تہ، ايمان تازو ٿي ويو آهي، تہ ڪلا ۽ ڪلاڪار پل ڪيڏا بہ ڳجهہ ڳجهاندڙ هجن پر سندن ڪارج، ڪلا ۽ ساهس جا اولڙا اوجر ٻٽجي جڳ جرڪائڻ ڪان گهٽي دير اوجهل نٿا رهي سگهن...

هاڻي هي ڏسو: پکين، جانورن جي ڪهاڻين سان گڏوگڏ سندن روڳن، دوا درمل ۽ ٻين انيڪ منجهيل سٽن کي جهڙيءَ ريت مانواري نواز ڪنير ڪولي سولو ڪري ٻڌايو آهي ان ڪارڻ ڪيس تہ لک واڌايون...

پر هت اها ڳالهہ بہ ٻنهہ نہ وساربي تہ، ڀٽائي جنهن سنڌ جو مُک جو جهيٽو ٽيندڙ چِت وري نئين سِر اجاري جهڙيءَ ريت جرڪائي چڙيو آهي هاڻي ان کي ڪير بہ انکي لڪائي نٿو سگهي...

ها پر اهو تڏهن ئي ممڪن ۽ سڦل رهندو جڏهن اسان سڀ ڀٽائيءَ جي سنيهي کي اکين تي رکي ان تي سچي پچي ويساهہ ڪندي ان جي ڏسيل واٽ تي اڳتي وڌون ۽ ٻين اٽڃاڻن کي بہ ان تي هلڻ جا ڏس ڏيون...

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان ڏس ۾ اهو عرض رکڻ بنهه ضروري آهي ته، سنڌ سرڪار جو "ثقافت، سياحت ۽ نوادرات کاتو" جنهن جي اصل بنياد منجهه اها سٽَ سِٽيل آهي ته، سڀ کان پهرين ڀٽائيءَ جي سبقن، سنيهن کي ملڪان ملڪ پکيڙي ان جي اصل ڪارج کي ڪارائتو ڪري ڏيکاري..

اها اڳياڙي، جا سورليءَ کان به اڳ ڀٽائيءَ جي فقيرن ڪڏهن به پڇاڙي ٿيڻ نه ڏني، جنهن کي سورلي، گربخشاڻيءَ، آڏواڻيءَ، سائين جي. ايم سيد، علامه آءِ آءِ قاضيءَ، نبي بخش بلوچ ۽ ٻين اٽڪلين عالمن اڪابرن اڳتي وڌايو آهي ان ٿيل ۽ وڌيڪ ٿيندڙ ڀٽائيءَ تي اڀياس، تحقيق ۽ تنقيد کي گهڻو اڳتي وڌائي ڀٽائيءَ کي چمڪندڙ آفتاب جيان اُڀ تي نروار ڪرڻ ئي ته اسان جو اصل ڪم آهي...

هي ڪتاب ان ئي سلسلي جي هڪ ڪڙي آهي ۽ ٻيا لطيفيات تي اٽڪيان ڪتاب هڪ کان پوءِ ٻيو اوهان جن هٿڙن منجهه ايندو ۽ سراسر ساراهه ڀڄجي پوندو...

مونکي اميد آهي ته، اسان جون هي ڪوششون سنڌ سان گڏوگڏ دنيا ڀر ۾ ٽڙيل پکڙيل سنڌين ۽ خاص ڀٽائيءَ جي چاهڪن وٽ مان لهنديون، ۽ لطيفيات سان لاڳاپيل هيءَ سوکڙي پسي سرها ٿيندا، ۽ ڀٽائيءَ جي فڪر جا نوان گس اجاري ڏيکاريندا.

غلام اڪبر لغاري

سيڪريٽري

ثقافت، سياحت ۽ نوادرات کاتو

حڪومت سنڌ

25 آڪٽوبر 2016

ڪراچي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليکڪ جو تعارف
عام ماڻهن جون محبتون ماڻيندڙ ليکڪ
نواز ڪنير

نواز ڪنير جي شخصيت انتهائي منفرد، گهڻ رُخي ۽ اتساهيندڙ آهي. انگريزن ۽ حُرن جي ويڙهاند واري منفرد علائقي مکيءَ جي ڪنڌيءَ واري ڳوٺ ڪوٽ نواب ۾ محمد موسيٰ ڪنير جي گهر ۾ 12 اگسٽ 1965ع ۾ جنم ونندڙ نواز ڪنير جيتوڻيڪ هڪ غريب ۽ پسمانده گهراڻي جو ٻار هو پر طور تي سندس روح ۽ سوچن ۾ هڪ اڻ تڪائيندڙ جستجو هئي، جنهن کيس ڪوٽ نواب جهڙي انتهائي پسمانده علائقي مان سنڌ جي محبوب ۽ منفرد ليکڪ طور سڃاڻپ ڪرائي. هاءِ اسڪول ۾ سوشل ويلفيئر ڪاتن ۾ نوڪري ڪرڻ بعد 1993ع ۾ سنڌ پبلڪ سروس ڪميشن مان اقصاديات جي شعبي ۾ ليڪچرار طور مقرر ٿيل نواز ڪنير جو جيتوڻيڪ شعبو اقتصاديات آهي، پر سندس فطري لڳاءُ ماحوليات، نباتات ۽ حيوانات جي لڪيل رازن، فائدن، فلسفن کي سمجهڻ ۽ سمجهائڻ ڏانهن آهي. (جنهن جو هڪ سبب سندس M.sc رورل ڊولپمنٽ دوران انوائرمينٽ وارو سبجيڪٽ کڻڻ به آهي) تنڌهن ته دوست مذاق ۾ چوندا آهن ته نواز ڪنير شايد ماڻهن تي لکڻ کان لنوائي ٿو. گڏوگڏ هن لوڪ ڏاهپ، سنڌي ٻولي، عشقيه داستان توڙي لطيفيات تي به قلم کڻي سنڌ واسين کي هڪ نئين انداز ۾ سمجهڻ ۽ سمجهائڻ جو ڪم هٿ ۾ ڪنيو آهي. ماڻهن تي لکڻ لاءِ نتيجن کي پوڳڻو پوي ٿو پر مسڪين ڏيڏر ڪانو ڳيري ۽ آڙي يا گڏه جي عيبن ۽ ثوابن تي لکڻ سان ڪهڙو ڪيس يا ڦڏو ٿيندو. ڳالهه ڪيس يا ڦڏي جي ناهي، نواز ڪنير نه صرف حيوانات،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نباتات ۽ ماحوليات تي لکيو آهي پر هن مختلف شخصيتن تي 100 کان وڌيڪ بهترين مضمون ڏنا آهن.

نواز ڪنير تاريخدان به آهي ته محقق به. ننڍي کان ننڍي شئي ۽ وساريل ڪردار هجي يا ماڳ مڪان، پڪي هجي يا جيت. شل نواز صاحب جي منهن تي نه چڙهي بس پوءِ ان جو خير نه هوندو. سڄي سربستي ڪهاڻي ۽ احوال کي حاصل ڪرڻ لاءِ رات ڏينهن ڊوڙندو ۽ ان سان لاڳاپيل ماڻهن سان ميل ملاقاتون ڪندو ۽ تفصيل گڏ ڪندو ۽ پڙهندڙن جي آڏو پيش ڪندو. پڙهندڙ به مفت ۾ سڄي معلومات حاصل ڪري مستفيذ ٿيندا آهن.

نواز ڪنير جي نه صرف قلم ۾ مناس ۽ چاشني آهي پر سندس آواز به خوبصورت ۽ من موهيندڙ آهي ايف ايم ريڊيو جي دنيا ۾ 'سنڌ نامو' جهڙو خوبصورت پروگرام ڪندڙ نواز ڪنير سنڌ جي ثقافت ۽ ادب کي زنده رکڻ ۽ ان کي وڌائڻ ۾ جس لهڻي.

نواز ڪنير جي هڪ اهم ڪاميابين جو آئون اکين ڏٺو شاهد آهيان. جنهن جي شايد گهٽ ماڻهن کي پروڙ هجي. اها آهي ته نواز ڪنير کي سڄي سنڌ جو پڙهيل لکيل طبقو ته پنهنجي جاءِ تي پر عام ماڻهو جنهن ۾ ريڙهي وارو، پنڪچر ڪيڻ وارو ڊرائيور، دُڪاندار مطلب ته هر مڪتب فڪر توڙي عام ماڻهو به سڃاڻي ٿو. جنهن جو هڪ مثال هتونگي شهر ۾ گذرندي مارڪيٽ ۾ چوراهي تي ريڙهي تي ياجيون وڪڻندڙ جنهن ريڙهي واري کان ڪنهن ماڻهو جو ڏس پتو پڇيو ته هن جواب ڏيڻ بجاءِ چيائين ته اوهان نواز ڪنير آهيو؟ منهنجي چانهه ضرور پيو. اها آهي قدرداني ۽ شناسائي ليکڪ جي. منهنجي خيال ۾ ڪنهن به ليکڪ يا محقق جي ان کان وڌيڪ ٻي ڪا ڪاميابي نٿي ٿي سگهي، جو عام ماڻهو به ان کي پنهنجو مڃي ۽ سڃاڻي. ۽ اها مڃتا نواز ڪنير کي حاصل آهي.

نواز ڪنير کوڙ سارين خوبين جي باوجود ڪڏهن ڪڏهن ضدي ٻار وانگر لڳندو آهي. سندس ٿي چوڻ موجب هن گهٽو ڪجهه رد عمل جي ڪري به لکيو آهي. سنڌ جا ماڻهو نواز ڪنير جي ان ضد کي به قبول

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪن ٿا ۽ احسانمند آهن. جو هن ان ضد جي بدولت سنڌ کي گهڻو ڪجهه ڏنو آهي. نواز ڪنير ليکڪ ۽ محقق هجڻ سان گڏوگڏ هوهڪ بهترين اُستاد بہ آهي. سانگهڙ بوائز ڪاليج ۾ اقتصاديات جي شعبي ۾ اسسٽنٽ پروفيسر طور ڪم ڪندڙ محترم نواز ڪنير پنهنجي ڪاليج ۾ نمايان ڪردار جو مالڪ آهي. ڪاليج جي تمام تر معاملن, مسئلن ۽ مشڪلاتن ۾ ڪاليج جا اُستاد توڙي پرنسپل نواز ڪنير کان سهڪار توڙي مدد وٺندا آهن ۽ هي بہ ڪنهن کان ڪنڌ نہ ڪيائيندو آهي. ڪاليج توڙي ڪاليج جي اُستادن ۽ ذاتي دوستن جي مسئلن ۾ ائين ڪاهي پوندو آهي, جيئن سندس ذاتي مسئلو هجي. پوليس کان وٺي روينيو ٽريزري آفيس ۽ ٻين آفيسن تائين پنهنجي هڙان وڙان خرچ ڪرڻ, آفيسرن سان روبرو ملي مسئلا حل ڪرڻ ۾ دير نہ ڪندو آهي. سچ پچ تہ ڪڏهن ڪڏهن ڪيترن ئي معاملن ۾ (اگر ڪنهن دوست سان ڪنهن ٻي ڌُر جو تڪرار هوندو آهي) ڏٺي ميدان ڇڏي ڀڄي ويندا آهن پر منهن وري نواز ڪنير صاحب ڏيندو آهي ۽اهو بہ چوندو آهي تہ هاڻي ڪنهن جي معاملي وچ ۾ نہ پئبو پر سائين وٽ وري بہ ڪو اچي تہ پوءِ وري سنگت سان گڏ هوندو آهي.

مطلب تہ نواز ڪنير جي شخصيت هڪ منفرد ڪردار جي مالڪ آهي. پنهنجي سانگهڙ ڪاليج جي سنڌي جي اُستاد عباس علي لغاري سان سائين نواز ڪنير جون ڪوڙ ساريون يادگيريون ۽ سفر رهيا آهن. دريا دل رکندڙ نواز ڪنير ڪڏهن ڪڏهن تہ واتر بہ نہ ٿيندو آهي ۽ ٻيهہ رهندو آهي. ان وقت ائين محسوس ٿيندو آهي تہ اجهو ڪو وڏو ممڻ ٿو مچي, پر الله تعاليٰ کيس وڏين صلاحيتن جو مالڪ بڻايو اٿس ۽ ڏاڍي آساني سان پار ڪرايو ڇڏي. هڪ دفعي قلندر شهباز جي درگاهہ کان موٽندي لڪي شاهہ صدر جي چشمن گهمڻ لاءِ اُتي پهتاسين تہ هڪ جبل جو ٻروچ ڪنولو رکيو وينو هو تہ بابا 20 روپيا في ماڻهو وٺبو پوءِ لڪي شاهہ صدر جا گرم توڙي سرد چشما گهمڻ ڏبا. ڳالهہ ننڍڙي هئي پر نواز ڪنير صاحب کي نہ وڻي. چيائين تہ چاچا 20 روپيا ڏيان پر رسيد ڏي. چاچي چيو تہ لڪي شاهہ صدر جي گادي نشينن جا چشما آهن, هنن جي حڪم سان 20 روپيہ وٺون ٿا. ڪابہ رسيد ڪانهي ائين گهمڻ نہ ڏبو. بس پوءِ معاملو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اچي اتڪيو وٺ وٺان، سرڪاري عملدارن ڪان وٺي اخبارن تائين فون ڪرڪيا. گاڏي نشين پاڻ فون ڪري 20 روپيه واپس ڪرايا ۽ اجازت ڏياري تہ وڃي چشما گهمو ۽ واپسي ۾ ماني بہ کائيندا وڃجو. هن سڄي مرحلي ۾ سڄو ڏينهن چٽ ٿي ويو ۽ نيٺ نواز صاحب پنهنجي ڳالهہ مڃرائي سو 20 روپيين جو معاملو ڪونہ هو پر معاملو غير قانوني ۽ ڏاڍ مڙسي سان ونجندڙ ٽيڪسر جو هو. سو نواز ڪنير جي اها بہ خوبي آهي تہ هو هر قسم جي غندا گردي، بدمعاشي ۽ ناانصافين خلاف ڊال بڻجي پوندو آهي ۽ معاشري کي ان ناانصافي خلاف ويڙهہ ڪري مثال ناهي ڏيندو آهي ۽ ان بعد عمل ڪرڻ وارا عمل ڪن تہ هوند سنڌ ۾ ڪوڙ سارين بدمعاشيون رڪجي پون.

نواز ڪنير سنڌي ٻوليءَ ۾ تہ گهڻو ڪجهہ لکيو آهي، پر بدقسمتي اها آهي تہ ان جو تحقيق ڪيل مواد دنيا ۾ متعارف ڪرائڻ لاءِ ڪجهہ نہ ٿيو آهي. سنڌ جي ساڃاوند ماڻهن جي اها بہ ذميواري آهي تہ سنڌ اندر نواز ڪنير سميت ٻين محققن جو تحقيقي مواد دنيا جي ٻين ٻولين ۾ ترجمو ڪرائي، دنيا آڏو سنڌ جي اهميت کي اُجاگر ڪن. يقيناً ان حوالي سان نواز ڪنير صاحب بہ تحرڪ وٺندو ۽ تحقيق جا نوان موضوع متعارف ڪرائيندڙ نواز ڪنير سنڌ جي لوڪ ڏاهپ، لطيفيات، نباتات، حيوانات ۽ ماحوليات کي دنيا ۾ بہ ضرور روشناس ڪرائيندو.

پروفيسر ممتاز علي لغاري
گورنمنٽ بوائز ڊگري ڪاليج
سانگهڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليکڪ پاران

ڪنهن به ليک يا ڪتاب لکڻ جو ڪونه ڪو مقصد ضرور هوندو آهي. ائين ئي هن ڪتاب "پٽائيءَ جا ڳايل پالتو پکيءَ ۽ جانور" جو به هڪ مقصد آهي، بلڪ هن ڪتاب لکڻ جا به چار مقصد آهن. سڀ کان اول، جيئن ته پٽائيءَ سرڪار جي شخصيت، فڪر ۽ سندن شاعري جي مختلف ڪنبن، پاسن، رخن ۽ موضوعن تي لکيو، انهن موضوعن تي وڏ کان وڏ روشني وجهي، انهن کي وڏيڪ اجاگر ڪرڻ سان گڏ انهن موضوعن بابت شاه صاحب جي نقطه نظر جي وضاحت به آهي، جيڪو هر ڪو پنهنجي سوچ سمجهه مطابق ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. ائين ئي هي ڪتاب به هڪ اهڙي اڌوري اڻپوري ۽ ننڍڙي ڪوشش چئي سگهجي ٿي. جنهن ۾ پٽائيءَ صاحب پاران ڳايل پالتو پکين ۽ جانورن جو ذڪر پٽائيءَ صاحب جي بيتن جي پسمنظر ۽ لوڪ ڏاهپ جي حوالي سان ڪيو ويو آهي. ان حوالي سان ڪتاب کي ڇهن حصن ۾ ورهايو ويو آهي. حصي پهرين ۾ پٽائيءَ صاحب پاران ڳايل انهن پالتو جانورن جو ذڪر آهي، جيڪي تقريباً هر ڪوئي جتي ڪٿي پالي ٿو. جيڪي ڪنهن وقت ته جهنگلي ضرور هئا، پر هاڻ اهي اسان جي زندگيءَ جو جهڙو ڪر حصو بڻجي چڪا آهن ۽ جهنگلي نه برابر وڃي رهيا آهن (سواءِ ڪن مخصوص جانورن جي، جيئن اڇڙي تر ۾ ملندڙ جهنگلي گڏهه وغيره) حصي ٻئي ۾ شاه صاحب پاران ڳايل پالتو پکين جو ذڪر آهي، جيڪي پالتو هجڻ سان گڏوگڏ جهنگلي به آهن، سواءِ ڪڪڙ جي ۽ افسوس جو ڪڪڙ بابت وري شاه صاحب جو ڪو بيت نه ملي سگهيو. ٽئين حصي ۾ انهن جانورن کي رکيو ويو آهي، جيڪي آهن ته جهنگلي پر انهن کي عام جام پالڻ بجاءِ ڪي مخصوص ذاتيون يا ماڻهو/ خفتي پالين ٿا ۽ جن کي شاه صاحب به ڳايو آهي.

حصي چوٿين ۾ انهن جانورن جو ذڪر آهي، جيڪي پاليا ته عام جام وڃن ٿا، پر انهن بابت رسالي ۾ ڪو بيت گهٽ ۾ گهٽ مونکي نه ملي سگهيو.(ڪو مهربان ان طرف رهنمائي ڪندو ته احسان ٿيندا) جيئن ٻلي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سهو ۽ ڪڪڙ جيڪي اسان جي اڳڻ ۽ وٿاڻ جو اهم جز آهن. پر انهن بابت شاهه صاحب جو ڪو بيت ناهي ملي سگهيو! ان باوجود انهن کي هن ڪتاب ۾ ان ڪري شامل ڪيو ويو آهي، تہ جيئن هن ڪتاب ۾ سيني پالتو پکين ۽ جانورن کي گڏ ڪري، نوجوان نسل کي بين پالتو جانورن ۽ پکين بابت مقامي ڄاڻ ملڻ سان گڏ انهن جانورن ۽ پکين جي بہ ڄاڻ ملي سگهي. حصي پنجين ۾ پکين ۽ جانورن جي مختلف ڳالهين جي حوالي سان مضمون شامل ڪيا ويا آهن. جڏهن تہ حصي ڇهين ۾ مختلف پکين ۽ جانورن بابت لکيل اضافي مضمون/مواد کي شامل ڪيو ويو آهي.

ان کان علاوه هي ڪتاب لکڻ جو هڪ مقصد هي بہ آهي تہ وڏڙا ۽ جهونا جيڪي تيزيءَ سان هي جهان ڇڏي وڃي رهيا آهن. انهن جي سينن ۾ صدين ۽ سالن کان سانڊيل تجربن ۽ مشاهدن تي مشتمل توڙي منتقل ٿيل علم، انهن پکين ۽ جانورن بابت صدين جي ڄاڻ،انهن جي مقامي علاج ۽ انهن جي نفسيات بابت ڄاڻ بہ انهن جهونن سان گڏ دفن ٿي رهي آهي، جنهن جو ڪو بہ رڪارڊ محفوظ ناهي. ڀل ڪٿي ڪو انهيءَ لوڪ ڏاهپ folk wisdom تي مشتمل ڄاڻ ۽ علم کي دقيانوسي ۽ جهالت جي زماني جو علم چئي رد ڪري، پر اهو علم، اسان جو صدين ۽ سالن تائين ورثو رهيو آهي. جنهن کي ڪٿي انهيءَ نقطہ نظر سان ئي ڏنو ۽ محفوظ ڪيو وڃي، تہ اسان جا جهونا ۽ وڏڙا صدين تائين انهيءَ علم ۽ ڄاڻ تي عمل ڪندي، پنهنجي زندگيءَ جو گاڏو گهليندا ۽ جيئڻ جا جتن ڪندا رهيا آهن. جن جو تسلسل اسين 'علم ۽ عقل جا اڪابر' اڄ سائنسي دور ۾ ساهہ کڻي رهيا آهيون ۽ پراڻي هر شئي ۽ خيال کي دقيانوسي ۽ جهالت جي زماني جون نشانيون چئي مڪمل رد ڪري ۽ ڪنهن حد تائين انهن جو مذاق اڏائي رهيا آهيون! پر سڄي دنيا ان علم کي لوڪ ڏاهپ Folk Wisdom جي نالي سان گڏ ڪري، سهيڙيءَ ۽ ان مان ممڪن حد تائين فائدو حاصل ڪري رهي آهي. ان ڪري وڏن جي هي جهان ڇڏي هليو وڃڻ کان اڳ، وس آهر اهڙي ڄاڻ گڏ ڪرڻ جي ڪوشش ۾، هن ڪتاب کي ۽ هڪ وک اڳتي جيتري بہ اهميت ملي وئي تہ بہ لک ڪٿيوسين! هڪڙي ڳالهہ اها بہ چئي سگهجي ٿي تہ اعتراض بہ ڪري سگهجي ٿو تہ انهن موضوعن، پکين ۽ جانورن بابت نيٽ تي اڳ ۾

ئي ڪافي مواد موجود آهي، تہ پوءِ هي ڪتاب ڇو؟ ان لاءِ عرض تہ نيٽ تي مواد ضرور موجود آهي، پر اهو گهڻي ڀاڱي اسان جي ڌرتيءَ ۽ اسان جي ماڻهن جي حوالي سان نہ بلڪ اُنهن جي ڌرتيءَ ۽ ماڻهن جو علم ۽ ڄاڻ آهي، جن اهو علم گڏ ڪيو ۽ نيٽ تي ڏنو آهي! اسان وٽ، اسان جي وڏڙن وٽ، انهن جي باري ۾ ڇا ڄاڻ هئي ۽ ڪهڙو علم هو؟ ان کي گڏ ڪري دنيا آڏو پيش ڪرڻ ۽ دنيا کي ٻڌائڻ تہ اسان وٽ، انهن جانورن ۽ پکين بابت ڪهڙا خيال ۽ ڄاڻ رهي آهي، بہ هن ننڍڙي ڪوشش جو هڪ مقصد آهي. اهي مقصد ڪٿي، هي پورهيو اوهان اڳيان پيش ڪري رهيو آهيان. ڪيترو ڪو قبول پوي، اهو توهان تي آهي!

ڪتاب جي مواد کي گڏ ڪرڻ ۽ ڄاڻ ڏيڻ ۾ جن دوستن ۽ مهربانن جو ساٿ رهيو اهي نہ ملن ها تہ پڪ سان ڪتاب مڪمل نہ ٿي سگهي ها. سو انهن سڀني مهربانن جا ٿورا ۽ خاص ڪري ڪمپوزنگ جي حوالي سان پياري نسيم بلوچ ۽ ساگر شيام جون مهربانيون نہ ميڃڻ زيادتي ٿيندي. ٿورا تہ سائين ممتاز لغاري صاحب جا بہ، جن ليکڪ جو تعارف لکي ڏنو. سانگهڙ ڪاليج جا پروفيسر دوست عباس لغاري، ڪوثر عباس، اختر قريشي ۽ اويس راحت بہ انهي دوران پنهنجو ڀرپور تعاون نہ آڇين ها تہ بہ وقت سر ڪم ڏکيو ٿي پوي ها. تمام گهڻي مهرباني ثقافت ۽ سياحت کاتي جي نئين انتظاميہ ۽ ان جي اشاعت ڪميٽي جي معزز ميمبرن جي، جن هن ڪتاب کي ڇپجڻ لائق سمجهيو نہ تہ شايد منهنجي ٻئي ڀيل ڪيتري ئي مواد سان گڏ، هي مواد بہ مسودي جي شڪل ۾ ئي رهجي وڃي ها! پنهنجي ٻارن دانيال، سونو فاطمہ ۽ عبدالله سان تمام گهڻي معذرت جن جو ڪافي وقت هن پاسي سيڙجي ويو.

يقينن ڪافي ڪميون ۽ ڪوتاهيون بہ رهجي ويون هونديون، جن جي نشاندهي لاءِ هميشه منتظر ۽ ٿورائتو رهندس. جيڪڏهن ڪنهن ڳالهہ تي ڪنهن مهربان جي دل آزاري ٿئي تہ ان لاءِ اڳواٽ معذرت.

ساهہ سلامت، ساٿ سلامت

نواز ڪنير

شهنشاهہ ڪالوني، سانگهڙ
تاريخ 01_05_2015
03332911599

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حصو پهريون

پتنائيءَ جا ڳايل پالتو جانور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اٺ

ڍٺائيءَ پارا سڀ کان وڌيڪ نالن سان ڳايل جانور

ڍاڳين وٽ چوپايو مال ٻن قسمن ۾ ورهايو ويجي ٿو. هڪ هلڪو ۽ ڀيو ڳرو. هلڪي مال ۾ رڍ ۽ ٻڪري ۽ ڳري مال ۾ اُٺ، مينهن ۽ ڍڳي وغيره کي شامل ڪيو ويندو آهي. جڏهن ته ڍاڳين وٽ مال لاءِ هڪ ٻي ڪئٽيگري ’وهٽ‘ جي به آهي. جيڪو جانور سواري جي ڪم اچي ان کي وهٽ سڏبو آهي. جنهن ۾ گڏهه، گهوڙا ۽ خچر اچي وڃن ٿا. پر اُٺ سواري ڪرڻ ۽ بار ڍوئڻ جي ڪم اچڻ باوجود چوپائي مال ۾ شامل ڪيو وڃي ٿو. جنهن جي ٻين سببن سان گڏ اُٺ پاران کير ڏيڻ ۽ هن جي حلال هئڻ ڪري، هن جو گوشت کائڻ جهڙا سبب شامل آهن. هڪ ته اُٺ کي گهر ۾ سواري لاءِ رکبو هو ٻيو ته ڪجهه ماڻهن جي گذر سفر جو ذريعو اُٺ هئا. جيئن ڪن ڍاڳين وٽ مينهون، ڍڳيون، ٻڪريون يا رڍون ٿين.

اُٺن جا نالا: جيڪڏهن ڪنهن جانور جا سنڌي ۾ سڀ کان وڌيڪ نالا آهن ته اهو پڪ سان اُٺ ئي آهي ۽ اهو اعزاز به اُٺ کي ئي نصيب ٿيل آهي ته اهو ڍٺائي سرڪارپاران سڀ کان وڌيڪ ڳائجندڙ جانور به آهي. جيئن: چانگو ليڙو توڏو مئيو ڏاگهو گورو بوتو ڪرهو ڪنوات،ناقو گنگو-گونگو هرو پورو پربت، جماز شتر، روڏو دوئڪ، مهري، ناڪو/ڏاچي ۽ اُٺ ته هوئين آهي ئي. اُٺ جي هڪ خاص ڳالهه اها به آهي ته سنڌي لوڪ داستانن خاص ڪري مومل راڻي ۽ عمر ماروي ۾ اُٺ جو وڏو ڪردار نظر اچي ٿو. ان ڪري شاعرن هن کي ٻين جانورن کان ڳايو به وڌيڪ آهي. جيئن تاريخ ۾ مختلف وڏين شخصيتن ۽ بزرگن جا گهوڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مشهور آهن. ائين وري مختلف بزرگن جا اُٺ ۽ انهن سان منسوب روايتون بہ مشهور آهن. جن جا ڪيترائي واقعا بيان ڪيا وڃن ٿا.

اُٺ جيڪو سواري ڪان علاوه بار کڻڻ، هر ڪاهڻ، کوهن مان پاڻي ڪڍڻ ۽ ڪرتب ڏيکارڻ لاءِ بہ استعمال ڪيو ويندو آهي. پر ان جي باوجود ڪيس ڍڳهين ڄنگهين واري اُٺ کي چانگو چئبو آهي. اُٺ کي ٻي عقل ۽ جاهل بہ سڏيو ويندو آهي. جنهن جو سبب شايد سندس پاران هلڻ ۾ ڍرو هجڻ آهي. ان ڪري هن کي ليڙو بہ چئبو آهي. هڪ سال کان گهٽ عمر واري اُٺ کي توڏو چئبو آهي. ٿلهي متاري اُٺ کي مئيو چئبو آهي. پوئتي هٽندڙ وهي واري اُٺ کي ڏاگهو چئبو آهي. ڪير پياڪ ٻچي کي گورو چئبو آهي. اُٺ ٻن سالن تائين ماءُ جو ڪير ڌائيندو آهي. ٻن سالن بعد ڪير ڇڏيندڙ کي انوڙ ۽ بعد ۾ ڏهاڻ سڏبو آهي. ننڍي جوان اُٺ کي بوتو چئبو آهي. اُٺ کي پيار ۾ ڪرهو سڏبو آهي. ٻن سالن واري عمر جي اُٺ کي ڪنوات چئبو آهي. ٻڙاندي/ بہ ڏند ڪڍڻ تي کيس دوق/دوڏ سڏبو آهي. ٻن سالن واري کي ٻياٽو ٽياٽو چوس ۽ پنجوس بہ سڏبو آهي. ڇهين سال بہ ڏند ڪڍندو سال تي وري بہ ٻيا ڏند ڪڍندو. 8 سالن جي عمر ۾ نيش سڏبو آهي. اها اُٺ جي جواني هوندي آهي. جنهن جي ٽن سالن بعد اُٺ پوئندي هٽندو ۽ پوڙهو ٿيندو آهي. جنهن کي ڏاگهو سڏبو آهي. اُٺ جي وڏي قد بت ۽ وزن جي ڪري ان کي پربت سڏبو آهي. عربي ٻولي ۾ تکي اُٺ لاءِ جماز لفظ استعمال ڪبو آهي. فارسي ٻولي ۾ اُٺ کي شتر چوندا آهن. اهو لفظ سنڌي ۾ بہ مروج آهي. جنهن اُٺ کي تکڻ تي وار نہ هجن ان کي روڏو چئبو آهي. تمام پلي اُٺ کي مهري چئبو آهي. جيڪو عام اُٺن جي مقابلي ۾ هلڪو ۽ تيز ڊوڙندو آهي. ناقو عربي لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ڏاچي يا مادي اُٺ. لاڏا اُٺ لڏي يا بار کڻڻ لاءِ بهتر آهي.

اُٺن جا نسل: سنڌ ۾ عموماً سنڌي، کارائي (سامونڊي پٽي وارا) ۽ ريگستاني/ ڍاٽي اُٺ پاليا ويندا آهن. جن ۾ سنڌي اُٺ بار جا ڏاڍا پر منزل ٿوري ڪندا آهن. جڏهن تہ ڍاٽي اُٺ بارگهٽ کڻندا آهن، پر منزل وڏي طئہ ڪندا آهن. بلوچستان واري پاسي جي اُٺن کي جابلو اُٺ سڏبو آهي. مهري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اَٺ سفر جا پلا تين. ان ڪري اڳي ٿر ۾ اسمگلنگ لاءِ مهرين جي چونڊ ڪبي هئي. مهري اُٺ جو ڪنڌ. سنڌي اُٺ کان وڏو هوندو آهي. ڪارائي اُٺ، سنڌي ۽ مهري کان قد ٻُت ۾ ننڍو هوندو آهي. سنڌي نسل جو ڪنڌ ۽ قد ٻُت پرو پنو هوندو آهي. ۽ هو وزن کڻڻ ۾ سيني کان پلو هوندو آهي. اُٺ پاليندڙ ذاتين ۾ جت، مهيري، زرداري ۽ سماٽن ۾ آريسر ۽ ريباري شامل آهن. اوٺين وٽ سڀ کان پلا ۽ سُنا اُٺ آريسرن جا سمجهيا ويندا آهن. جيڪڏهن ڪنهن سان اُٺ جي اڳهہ پار ۽ واپار وغيره تي نہ نهيو تہ پيو چوندس "تنهنجا اُٺ وري ڪهڙا آريسرن جي اُنن جي نسل جا آهن!" اهي اُٺ صحت مند ۽ وڏيڪ کير ڏيڻ سبب پلا سمجهبا آهن.

چوندا آهن تہ چار شيون ختم ٿي ويون آهن. پدم زال، ٻڪرارڪنوڻ، واسينگ نانگ ۽ واءِ سراءِ اُٺ. هي اُٺ 100 ڪوهہ هڪ رات ۾ ڪندو هو. چون ٿا تہ راڻي مومل وٽ واءِ سراءِ اُٺ تي ويندو هو.

پدم زال جون خاصيتون: ڪائندي 5 ڏُکن جيترو وار ايترا ڏگها جو اُتندي بہ وار پيرِ بہ ڍڪي ڇڏيندا. سنهي پير هينيان پلي بلا نڪري وڃي. سندس هلڻ وقت رڳو تري ۽ پٻ زمين تي لڳندا ۽ پير جي تري زمين تي نہ لڳندي.

اُٺ جي عمر: عام بار ڍوهيندڙ اُٺ جي عمر 30/40 سال کن ٿيندي آهي. پر سٺ ستر سالن تائين بہ اُٺ ڪيڏي سگهي ٿو. اُٺ جي اهم خاصيت ڏُڪار جي ڏينهن جو ڏاڍو هجڻ بہ آهي. جنهن سبب اُٺ کي ريگستانن جو جهاز پڻ سڏيو ويندو آهي. پاڳين جي بقول تہ اُٺ مهيني تائين بغير کائڻ پيئڻ جي زنده رهي سگهي ٿو. اچڙي ٿر ۾ اُٺ لاءِ چيو وڃي ٿو تہ هي ڏڪار ۾ سگهو ٿيندو آهي. پلي باراهو ئي نہ وسي، اُٺ کي ان جي پرواهہ نہ هوندي آهي. پر ان جي ابتڙ هي سانوڻي ۾ مزو ناهي ڪندو.

اُٺ جو کير: سنڌي اُنڻ وڏيڪ کير ڏيندي آهي. آلوڙي يا تازي سوئا ڏينهن ۾ چار پنج پيرا مڙندي آهي. هر پيري ٿي کان چار سير کير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيندي آهي. ڍاچي 5 کان 8 ڪلو کير ڏئي. ڍاچي جي کير جا مختلف ذائقا ٿين ٿا. اُٺ جو کير ولوڙيو ڪونهي، ان ۾ مکڻ نهڻ جي صلاحيت ناهي. اُٺ جو کير سائي، تلي، هاضمي، سنڌن/هڏن جي سور، جيئري-رت جي گهٽ نهڻ، دل جا وال بند هجڻ شگر ۽ ٻين ڪيترين ئي بيمارين ۾ جن جو تعداد رڍ جي کير وانگر ٻاهتر ٻڌايو وڃي ٿو اهو به چئبو آهي ته اُٺ جهنگ ۾ 32 ٻوٽيون/وڻ/گاهه چرندو آهي، ان ڪري ان جو کير 32 مرضن تي لڳندو آهي.

اُٺ جو وينامڻ: ڍاچي گهڻو ڪري سياري ۾ لڳندي آهي. ۽ ٻارنهن مهينا ۽ ڪجهه ڏينهن ڪيندي آهي. ڍاچين جي ولر ۾ هڪڙو ئي سانَ اُٺ رکبو آهي، جيڪو ٻئي ڪي ويجهو اچڻ نه ڏيندو آهي. جي ڪٿي ٻه ولر پاڻ ۾ گڏجي ويا يا ٻه سانَ پاڻ ۾ گڏيا ته وڙهي پوندا آهن. ٻئي مال جي مقابلي ۾ ڍاچي لڳڻ بعد 21 ڏينهن جي بجاءِ 32/33 ڏينهن ۾ اٿلي سگهي ٿي. اوني ان بعد ڍاچي جي لڳڻ جي پڪ ڪندا آهن. جنهن جي پڪ ڍاچي ٻاران مسلسل پُڇ هڻڻ سان ٿيندي آهي. هن جو ووهر به/ٿي ڏينهن تائين برقرار رهندو آهي. گوري ڪي به سال کير پياري، وري چوٿين سال ويامي ۽ ان ئي وقت يعني ڇئن سالن بعد. نئين ڄاول ڍاچي به لڳندي آهي. ڍاچي هڪ قر ڏيندي آهي، پر جي ڪٿي ٻه قر ڏنائين ته اها نياڳ يا ڏڪار جي نشاني سمجهبي آهي.

اُٺ جي قرباني به ڪبي آهي. اُٺ سواري لاءِ ٽن چار سالن ڪانپوءِ ٿيندو آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته هاڻ ماڻهو گوري تي به سواري پيا ڪن. پر اڳي ٻن سالن تائين جي اُٺ ٿيڻ کان اڳ ان تي ڪونه چڙهبو هو.

اُٺ جو مست ٿيڻ: اُٺ سياري ۾ مست ٿيندو آهي. جنهن کي مالڪ هڏتريون هڻندو آهي. جنهن ۾ هيٺيون چپ ۽ مٿيون چپ پاڻ ۾ سبي ڇڏيا آهن. ان ڪري چوندا آهن ته "مڙس ڪهڙو به مجاجي هجي، پر زال گڏيس ته ٿيندو پڪو ياڙيو." ائين اُٺ ڪهڙو به مست هجي، پر هڏ تري لڳي ته گهه گهه پيو ڪندو. اُٺ جي مست ٿيڻ جو مدو ڏيڍ مهينو کن هوندو آهي، جنهن ۾ ڪيس ٻڌي به ڇڏبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اُٺ جو وير: اُٺ جو وير بہ مشهور آهي. ڪنهن جو ڪُتيل هوندو تہ ان کي ڪڏهن بہ نہ بخشيندو ۽ موقعي ملڻ تي پلاند ضرور ڪندو. اُٺ کي ريج نہ ٿيندو آهي ۽ هي ڏنڊ ۾ نہ گهڙندو آهي. اُٺن جي آرام جي جڳهہ يا اُٺن جي وٿاڻ کي 'جهوڪ' سڏبو آهي.

اُٺن جون بيماريون: اُٺ کي خاص طور تي ڪامڻ، زڪام، مٿي ۾ ڪيئان پوڻ، سِرت، واءُ وغيره جهڙيون بيماريون ٿينديون آهن. ڪامڻ جي بيماري مچرن جي ڪري يا پوءِ کير ڏوهڻ ۾ دير جي ڪري ٿيندي آهي. لاڙ ۾ اُٺ جي علاج لاءِ آدم جت جو وڏو نالو آهي. مرچن کي بيماري لڳڻ جي صورت ۾ اُٺ جو دونهون ڪبو آهي.

اُٺن جي ملس: اُٺ جي وارن کي مِلس سڏبو آهي، جنهن مان هنئن تہ رسا بہ ٺهن، پر ڪتا ۽ ساندارا خاص طور تي سنا ٺهن ٿا. ان کان علاوه مِلس مان اڌاهہ بہ ناهيا ويندا آهن. جيڪي ڦرن لاءِ هوندا آهن تہ جيئن ڦر ڏائي نہ وڃن. اُٺن جي ڏاس مارچ ڏاري، سياري وڃڻ بعد، گرمي شروع ٿيڻ کان اڳ ڪٽيندا آهن.

اُٺ جا گاهہ: ٿر ۾ اُٺ عام طور تي ڪالر، ڪبڙ/جار، ڪرڙ ڪنڊي، سنگر، ٻير، ٻير، ڪپ، لاڻو ٻيا ٿَر جا گاهہ ڦاڙه، ڦوگ يا ٻبڙ وغيره تي گذارو ڪندو آهي. ٿر ۾ اُٺ جا سياري ۾ چراگاهہ پٽن تي ۽ اونهاري ۾ ڏنڊين پرسان هوندا آهن. اُٺ پونگري گاهہ شوق سان کائيندو آهي. اچڙي ٿر ۾ پونگري گاهہ کي اُٺ جو پسنديده گاهہ سمجهبو آهي. جنهن لاءِ چئبو آهي تہ "ڪهڙو اُٺ پونگري چاري آيو آهين!" جڏهن تہ ٻئي پاسي اُٺ کي چندن چارڻ، وڏي ڳالهہ سمجهيو ويندو آهي. چندن گاهن واهن، واٽرن، شاخن ۽ جبل ۾ نئين پرسان ٿيندو آهي. اجڪلهہ اُٺ کي البتہ ديوي ضرور ڪجهہ نہ ڪجهہ نقصان ضرور پهچائي رهي آهي.

اُٺن جا رنگ: اُٺ مختلف رنگن جا ٿين ٿا، جن ۾ سفيدي مائل اڇا، پورا، ڪارا، ڳاڙها ۽ بگا وغيره شامل آهن.

اُٺ چارڻ ٻڪرين کان بہ ڏکيو آهي. چوندا آهن تہ جنهن ڏاريون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اُنيون، ان جون زاليون منيون. چو جو اوني هڪ هنڌ ڪونہ ويهن. اُنن کي چارڻ لاءِ ڪڏهن ڪٿي تہ ڪڏهن ڪٿي وڃڻو پوندو آهي. جيئن ٻڪرين جي ڌنار لاءِ چئبو آهي تہ ان جا پير ۽ ٽنگون لوهہ جون هجڻ گهرجن، ائين اُٺ جو ڌنار سدائين منڌو هوندو آهي. هن کي سدائين گوڏن، ٽنگن ۽ سنڌن ۾ سور هُندو آهي.

اُٺ پارانِ خطرو محسوس ڪرڻ: جيڪڏهن اُٺ چرڪ پري، ٽاهہ کائي ۽ اجايو رڙي تہ پاڳيو سمجهندو آهي تہ يا ڪو طوفان ڏنو اٿس يا ڪا ٻي خطري واري شيءِ ڏٺي اٿس.

ميلا: اُنن جي مشهور ميلن ۾ ساجن سوائي، اُڏيرو لعل ۽ غلام شاهہ جو ميلا شامل آهن، جتي اُنن جي خريد و فروخت بہ ٿيندي آهي.

قيمت: سٺو نر اُٺ عام طور تي اڍائي لک کان چار لک تائين ۽ سٺي مادي بہ چار لک تائين وڪامندي آهي. باقي پل پلان جو تہ ڪو ڇيهہ ئي ڪونهين.

اُنن جي سينگار جو سامان: ٻين جانورن ۾ خاص ڪري ڍڳي وانگر اُٺ جي سامان ۾ بہ جُهلون، ڳانيا، ڪوڏ ۽ ڇيرو وغيره شامل آهن. پر اُنن جي سينگار جي هڪ خاص ڳالهہ هنن جي جسم تي، سنڌن وار/مِلس قينچي سان ڪٽي ناهي ويندڙ گلوڪاري پڻ شامل آهي. جيڪا ڏاڍي خوبصورت لڳندي آهي. شايد ئي ڪنهن ٻئي جانور جا اهڙي طرح سان وار ڪٽي ان تي مختلف قسمن جا چِٽ ڪڍيا ويندا هجن.

اُنن جي گوءِ: اُٺ سفر لاءِ تہ استعمال ٿيندو ئي آهي، پر ان کي ناچ ۽ ٻيا ڪرتب بہ سيکاريا آهن تہ ان جي گوءِ بہ ڪرائي ويندي آهي ۽ ان کي مختلف طريقن سان هلايو بہ ويندو آهي، جيئن ٽپال وغيره.

اُنن جي حوالي سان استعمال ٿيندڙ مختلف لفظ :

جهوڪ = اُنن جي ويهڻ جو هنڌ يا وٿاڻ.

وارو رکڻ= ڏاچي تي اُٺ چڙهڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گورو = ڪير ٻيئندڙ

ڪنوات= ڏاچي ٻاران ڪير تان هڪليل

سوپارو= جيڪو اُٺ ڏاچيون ڦري

سائي = جيڪا ڏاچي ڦرجي وڃي

ڏڪ رڪڻ = ڏاچيون لائڻ/ڦرڻ

شاهه صاحب پنهنجي رسالي ۾ نه صرف اُٺ ڪي سيني ڪان وڏيڪ نالن سان ڳايو آهي بلڪ تمام گهڻن سُرن ۾ به ڳايو آهي. جيئن سرديسي، سرڪنيات، سُر حُسيني، سُر ڪوهاري، سُر معذوري، سُر مومل راڻو وغيره. هتي ڀٽائي صاحب جا اُٺ بابت ڪجهه بيت ڏجن ٿا.

اَڳِي اُٺَ رَڳَنِ، مُون پيري ماٿِ تِڙِئي،

پلاڻيندي پارَ ۾ ، ڪُڇيو ڪِينَ ڪُنَنِ،

ڪا جا مامَ مُنَنِ، هِنِ پُرِڻِ هُئِي هُنِ سين.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ديسي، داستان پهريون، بيت نمبر 10)

ڪڪا اٺ ڪيچن جا لِمِي سندن لام،

سَتي جو سيد چئي، اَرڱ تيو آرام،

جن لاءِ جڳ نهاير جام، سي لڪيون سپ لنگهي ويا.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرق بيت، بيت 127)

ڪڪا اُٺ ڪيچن جا، ڊگهي سندن ڏوڙ

سسئي جو سيد چوي ساهه وِجهي ويا سوڙ

هن جنهين جي موڙ سي لڪيون سپ لنگهي ويا.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرق بيت، بيت 128)

ڪڪا اٺ ڪيچن جا، ڪارا سندن ڪنڌ

ليڙا رات لطيف چئي، پُريا متي پنڌ.

جن جا روز نهارين رند، سي لڪيرن سپ لنگهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويا.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرق بيت. بيت

129)

ڪڪا اُث ڪيچن جا، ڪارا جني گوڙا،
ان کي ڪن ڪپار ۾، ٻڌن ڪين ٻوڙا،
پائي پاکوڙا، لڪيون سپ لنگهي ويا.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرق بيت. بيت

130)

ڪڪا اٺ ڪيچن جا، پُخِتا سندن پير،
هو ڪري سُج سنجهي ويا، اُتيس آئون اَوير،
جن جاگهت نهاريان گهيڙ، سي لڪيون سپ لنگهي ويا.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرق بيت. بيت

131)

اٺ نہ هلن اڳتي ايا اوڳارين،
ڪريو صلاحون سيد چئي، ڪرها قطارين،
سي منزل ڪيئن مارين، جن کي جهوري جت جڏو ڪيو.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرق بيت. بيت

145)

اُٺ نہ هلن اڳتي، روڏا متي رند،
وَاللهُ عَلي كُلِ شَيءٍ قَدِيرُ، پيرين ڪن نہ پنڌ،
سي ڪيئن ڪرها ڪڙن، ڪنڌ جن کي جهوري جت جڏو ڪيو.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرق بيت. بيت

146)

اٺ نہ هلن اڳتي، گونگا متي گس،
ڪُٽيندي ڪامن سِين، ڪيا وڏا وس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سي منزل مارين مَٹُ، جن کي جهوريءَ جت جڏو
ڪيو.
(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرقه بيت، بيت
(147

اهي سڀ ڳالهيون پنهنجي جاءِ تي پر چوپائي مال جي جن نسلن جي وجود وڃائڻ يا تمام گهٽ باقي وڃي بچڻ جو خطرو آهي، انهن ۾ اُٺ به شامل آهي. جنهن کي خود غرض انسان پاران هي ڌرتي ۽ ان تي موجود سڀ شيون رڳو ۽ رڳو پنهنجي لاءِ ئي سمجهڻ سبب ۽ وڏيڪ زمين آباد ڪرڻ سبب اُٺ جي چرڻ جي جُو ختم ٿيڻ ۽ بيلا گهٽجڻ جهڙا سبب شامل آهن. ڪاش انسان هن ڌرتي تي ٻين جي زنده رهڻ جو به حق تسليم ڪري وٺي ته اُٺ سان گڏ ٻيا ڪيترائي نسل، انسانن جي ايندڙ نسلن لاءِ بچي سگهن ٿا.

حوالا:

1. ڪتاب ـ لطيفي انسائيڪلوپيڊيا، بدر ڌامراهو صاحب، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو، 2007ع
2. مشتاق علي مهيري ولد مراد علي، بجاري شريف، گولاڙچي، بدين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻڪريون

مارُن جي سِڪ ۽ اُڪير جي علامت طور ڳايل :

جيئن ٿر ۾ ڪنهن جي غربت ڪٿ ڪرڻ جو هڪ هڪ ماپو وٽن گڏهه به نه هجڻ هجي ٿو. ائين ڀڳاين ۾ وري، ڪنهن جي وٿاڻ تي ٻڪري جو به نه هجڻ لي سنو ڪونه سمجهبو اهي. پالتو چوپائي مال ۾ ٻڪري جي هڪ خاص اهميت آهي. ياڳيا هن کي بينڪ چيڪ سان به تشبيهه ڏيندا اهن. جيئن بئنڪ جو چيڪ ڪنهن به وقت ڪيش ڪرائي سگهجي ٿو. ائين ٻڪري به ٻين جانورن جي مقابلي ۾ وقتِ ضرورت نسبتا آساني سان وڪامي ويندي اهي. ٿر، اڇڙي ٿر، ڪاڇي، ڪوهستان توڙي ميداني علائقن جي وڏي ابادي جي گذر سفر جو ذريعو ٻڪريون پالڻ رهيو آهي. پر هاڻ آبادي وڌڻ، ٻڪرين جي چرڻ جي جُوءِ، چراگاهون ۽ ٻيلا گهٽجڻ/ختم ٿيڻ بعد، ان ۾ ڏينهون ڏينهن گهٽتائي اچي رهي آهي. پر پوءِ به اڄ به ٻڪرين تي وڏي آباديءَ جو انحصار برقرار آهي.

اسان وٽ ويجهي ماضي ۾ مقامي جنسن جي آيل جنسن ۾ متبادل جن ۾ ديوي جو وڻ پاپليٽ مڇي، فارمي ڪڪڙ ۽ بيدا وغيره شامل آهن. انهن ۾ ٻڪرين جو متبادل تيدي ٻڪري، خاص طور تي شامل آهي. جنهن ٿورو کائڻ سبب کائڻ تي کان چار تائين ڦر ڏيڻ. آساني سان وڪامڻ، وقت ضرورت ڪهڻ، چراهاگن جي ختم ٿيڻ وغيره جهڙ سبب جي ڪري ڏاڍو جلد پنهنجي اهميت مڃرائي، پنهنج جا3 ڏاهي ورتي اهي. اڄ جيڪڏهن جيئن ديوي جو وڻ نه هجي ها ته مقامي وڻ شايد ڏسڻ لاءِ به نه ملي ها. ائين تيدي ٻڪري اچي جڻ ته مقامي نسل جي ٻڪرين کي به ڪافي حد تائين جيئدان ڏنو آهي. پر پوءِ به مقامي جنسون هاڻ ڏينهون ڏينهن گهٽجي رڳو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڏن زميندارن توڙي خفتين وٽ وڃي بچيون اهن. پر پوءِ بہ مقامي جنسن جي حوالي سان صروتحال ڪا سني ۽ تسلي بخش ناهي رهي. ٺيڊي ڪان علاوہ ٻسر ٻڪريون بہ ڪافي تعداد ۾ وڌيون اه. .جنهن جو سبب سندن ٻاران مضبنوط جسم هجڻ سان گڏ نسبتا هر شئي ڪائڻ ۽ هر حال ۾ خوش رهڻ آهي. ٻڪرين جو ڪير گهر ۾ ائي وئي لاءِ آساني سان دستاب ٿيڻ ڪان علاوہ هو گوشت هر دعوت تي مهمان نوازي جو جهڙوڪر لازمي جز ۽ عنصر هجي ٿو جنهن سبب غربت جي صورت ۾ متبادل وري فارمي ڪڪڙ هجي ٿو تہ بيمار سيمار ڪي بہ ٻڪر جو گوسٽ ئي سهارو ڏئي ٿو. اڄڪلهہ ٻڪر جي گوسٽ جي وڌندڙ وڪري ڪيترن ئي ماڻهن کي روزگار پڻ مهيا ڪيو آهي. ٻڪريون واندن جي وندر ڪمائي ۽ بچت جو وڏو ذريعو ڇئي سگجن ٿيون. پر ان طرف توجہ نٽي ڏني. هڪ سال تائين مهيني سگريٽن ۽ چانهہ جو ڪجهہ خرچ ڪري ٻڪرين جا نندڙا ڦر پڙي تان خريد ڪري جتي سني بچت ڪري سگهجي ٿي. امدني وڌائي سگهجي ٿي اٽي واندي ويهڻ ڪان بہ بچي سگهجي ٿو. پر افسوس جو اسان وٽ اهو رجحان پيدا نہ ٿيو آهي. پر افسوس جو وٽنري وارن وٽ ٻڪرين جي علاج جي حوالي سان بجيٽ ڏاڍي محدود هجي ٿي جنهن ڪي ٻڪري جي اهميت جيتري وڌائڻ جي سخت ضرورت آهي.

ٻڪري بہ انهن خوشنصيب جانورن ۾ شمار آهي جنهن جو ذڪر حديث شريف ڪان علاوہ شاهہ جي رسالي ۾ بہ ملي ٿو. ڀٽائي سرڪار مختلف سرن ۾ ٻڪري ڇيلن ويندي ٻڪري جي ڦولڙين جو بہ ذڪر ڪيو آهي مثال طور:

هِنَ مُنڌَ مارُو سَنرا، ويڙهين وَڳَ وارِينِ
ڇَڇيا ڇيڪاريو ڇيلڙا ڀتين ڀَهرائين،
نيڻَ مُنهنجا اُنِ کي، جهَجهو جَرُ هارِينِ،
تاڙا تَنوارِينِ، مينهنَ وسندا، موٺُ توُن.

(سُر مارئي، شاهہ جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان نائون، بيت 4)

پاسا پولڙين ۾، ٻانهوُن سِرِ ٻيئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڪيون، نَڪُ، آريجَ! ري، تِمايم تيئي،
ڏُورِ تيا ڏيهي، پِرِين پائر وَتِ ۾!
(پولڙيون = ڦولڙيون، ڦنگڙيون)
(سُر مارئي، شاھ جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان نائون، بيت 8)

ٻُري نہ ٻَڪَرَ دانَهن، پُورڻ پُٽڪو نہ سُٽان،
مِيان مروئڙن جا اُوٺا ڏسان آنَهن،
جَن سانيڪا سَنجئا، سي، ڏَٽِي! ڪِئَڙَءِ ڪانَهن،
پکا ڪٽِي پَرانَهن، جيڪس لڏيو لوئڙِياريئن.
(بيت 430، سر مارئي 8 ، الف بي وار، شاھ جو رسالو مرتب، عبدالغفار گوهر دائودپوٽو)

پَرتوَو پُنهونءَ جو ڪي چانئن ڪِي اُسَ،
ڦَرِيباٽِي ڪُس، آهي ڪَرَ ٻَڪَرَڙِي
(بيت 407، سر ڪوهياري 4، الف بي وار، شاھ جو رسالو مرتب، عبدالغفار گوهر دائودپوٽو)

چِپِرِ جِئَن پهوُن، تِئَن رِڻُ ڳجهنِ رانئيو
وَنڪا وَنڪِن گَڏِيا، ٻوڙِيو ڏِيَنِ ڏهوُن،
مُهايَنِ وَهوُن، نِيرُ مَهانگو ڪَندِيوُن.
(سُر ڪيڏارو شاھ جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان ڇهون، بيت 2)

پنهوارن ۾ پُرَ، آڳئين ڪنا آڪِرَو
بَنڌ جُهري چِڪ تي، ٻَڪر چرن ٻور،
آئون تني جو تور، جهانگي رَهنَ جهنگ ۾.
(سُر مارئي، شاھ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيويهون، بيت 12)

هو پنگا هو پيٽيون چانگون نہ چيلن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڀيتائيءَ ڀاران نفس جي علامت طور ڳايل جانور

خچر

خاتمي جي ويجهو آ.

دنيا ۾ جيڪي پکي پکڻ ۽ جانور گهٽجي رهيا آهن، انهن جي باري ۾ هڪڙي راءِ اها به آهي ته هاڻ انهن جي نه ته ايتري اهميت رهي آهي ۽ نه ئي ضرورت. ان ڪري ئي اهي شيون گهٽجي ويون آهن. پر ڳالهه جڏهن خچر جي اچي ٿي ته مٿئين راءِ رکندڙ اڪثر مٿو ڪنهيندا رهجي ويندا آهن! اڻ. ان ڪري اهميت وڃائي وينو جو روڊ رستا ٺهڻ بعد بار ڍوئڻ لاءِ ٽريڪٽر، ٽرالا ۽ ٽرڪون آيون. اتي ٻيلا، وڻ ٽڻ ۽ انن جُوءِ به گهٽجي وئي. گهوڙو به جديد سوارين جي اچڻ ۽ جنگين جي جديد نمونې وڙهڻ بعد گهٽجيو. ڪاموري ٻڪري ٻيلا، گاهه ۽ جُوءِ گهٽجڻ بعد ڪيڏانهن ٻئي پاسي هلي ويئي، پر خچر ته اڄ به بار ڍوئڻ لاءِ گهربل به آهن، ته ساڳئي وقت هو ڪم به ڪم ڪرڻ کان به انڪاري ڪونهي! پوءِ خچر جو نسل ڇو تيزي سان ختم ٿي رهيو آهي!؟ جيڪڏهن اسان آس پاس نظر ڊوڙايون ٿا يا حڪومت جا جانورن بابت انگ اکر ڏسون ٿا ته اسان کي سڀ کان گهٽ جانور خچر ئي نظر ايندو! شايد خچرن جي خاتمي جو سبب ماڻهن وٽ وقت جي ڪمي ۽ زماني ۾ تيزرفتاري جو اچڻ آهي. ۽ خچر به شايد انهي جو ئي شڪار ٿيو آهي.

اصل ۾ هن جا سندي نسل جا ماءُ پيءُ ناهن هوندا عام خفتين جي بقول ته ۽ هي گهوڙيءَ ۽ گڏهه جي ميلاپ سان پيدا ٿيندو آهي. ان لحاظ سان هن کي 'گڊو' به چئي سگهجي ٿو. جيڪڏهن خفتين جو خيال آهي ته مادي گڏهه ۽ گهوڙي جي ميلاپ سان ننڍڙو گهوڙو 'ٽوني' پيدا ٿيندو آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪو پڻ گھٽجي رهيو آهي. هاڻ جڏهن گڏهہ تہ گھٽا وڌي ويا آهن ۽ جتي ڪٿي، عام جام نظر بہ ايندا آهن (هڪ خيال هي بہ آهي تہ گڏهن جو وڌڻ ان ملڪ/علائقي ۾ غربت جي وڌڻ کي ظاهر ڪري ٿو. ان لحاظ سان ڏسجي تہ ملڪ ۾ غربت بہ وڌي آهي تہ گڏهہ بہ!) پر گھوڙين ۽ گھوڙن جو گھٽجندي گھٽجندي . رڳو ميلن، ملاڪڙن ۾ پچائيندڙن جي طنبيلن تائين محدود ٿيڻ بعد، نوان خچر پيدا ٿيڻ جو سلسلو جھڙوڪر رڪجي ويو آهي، ۽ پراڻا خچر بہ پنهنجو وقت پورو ٿيڻ بعد موڪلائي رهيا آهن. ان ڪري لڳي ٿو تہ هاڻ خچر جو خاتمو صفا ويجهو وڃي پهتو آهي. ڇو جو اڳي گڏهہ گھوڙا (گھوڙيون) گڏ پيا چرندا هئا ۽ خچر پيا پيدا ٿيندا هئا، پر جڏهن کان گھوڙا ۽ گھوڙيون وڃي ڪوٽن جهڙن طنبيلن ۾ قيد ڪيون ويون آهن، جيڪي آهن بہ اڪثري ڪري انهن جون، جيڪي جڏهن ڪپڙا چنبڊي ۽ مڇون وٽي هلندا آهن. پر منجهن مڙسي ڪيتري هوندي آهي؟ اهو هڪ الڳ بحث آهي) تہ سندن اڳيان پنيان بندوقن وارا بہ هوندا آهن. (جيڪي وري وڏيرن ۽ پوتارن کان بہ وڌيڪ سيٽيل هوندا آهن) جيڪي گھوڙن جو اعليٰ کان اعليٰ نسل وٺڻ لاءِ، اڱوات پلي کان پلي گھوڙو اک ۾ ڪري، گھوڙيءَ جي ڇاٽي ڪرڻ جو ڏاڍي بي صبري سان انتظار ڪندا آهن. اهي جيڪي بين جي 'ڪارين' جا فيصلا ڪندا هجن سي، گڏهہ کي 'ڪارو' ٿيڻ جو موقعو ڪٿي ٿا ڏين!

ڪجهہ بہ هجي پر هاڻ مسئلو اهو پيدا ٿي پيو آهي تہ اهڙن بندوق بردارن جي پهرن ۾، ڪوٽن ۾ قيد گھوڙين سان، گڏهن جو ميلاپ ڪيئن ممڪن ٿئي جو خچر پيدا ٿين!؟ حالانڪ گڏهہ ويچارا تہ سڄو ڏينهن ڪم ڪرڻ باوجود مارون کائيندي، تعديون ۽ طرح طرح جون بي عزتيون برداشت ڪرڻ باوجود جتي ڪٿي، هر وقت هڪيا تڪيا 'بل چُٽڻ' لاءِ موجود آهن، پر گھوڙن جو ڪال پيدا ٿي پيو آهي. ان ڪري پڪ سان چئي سگھجي ٿو تہ نہ هاڻ گھوڙن ۽ گڏهن کي ڪڏهن آزادانہ ميلاپ ڪرڻ جو موقعو ملندو ۽ نہ ئي نوان خچر پيدا ٿيندا. ماهرِ 'خچريات'، 'گھوڙيات' ۽ 'گڏهيات' جي بقول تہ سائنٽيفڪ راءِ مطابق انسانن وانگر مختلف جانورن ۾ بہ مختلف تعداد ڪروموسومز ٿيندا آهن. ساڳي نسل جو ٻچو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيدا ٿيڻ لاءِ ڪروموسومز جو تعداد ٻڌي ۾ هجڻ لازمي آهي. جيئن ته گھوڙي ۾ ڪروموسوز جو تعداد 62 ۽ گڏھه جو تعداد 64 هجي ٿو. پر انهن جي ميلاپ سان پيدا ٿيندڙ ٻچي ۾ ڪروموسومز جو تعداد 63 ايڪي انگ هجڻ ڪري خچر پيدا ٿئي ٿو! جڏهن ته گھوڙي جي 62 ۽ گڏھه جي 64 ڪروموسومز کي جوڙ ڪبو ته جواب ايندو 126 پوءِ جڏهن 126 کي 2 سان ونڊ ڪبو ته جواب ايندو 63 ائين 63 اڪي انگ هجڻ سبب 'مخنث' پيدا ٿئي ٿو جنهن کي خچر سڏبو آهي.

خچرجي پيدا ٿيڻ جي حوالي سان، مٿيون خيال ته آهي. عام خفتين يا عام ماڻهن سان گڏوگڏ سائنٽيفڪ راءِ رکڻ وارن جو. پر سانگھڙ جو ،هائشي مزدور منظور احمد آرائين ولد الهه دته عمر اٽڪل 55 سال، جنهن پنهنجي والد سان گڏ ويهارو کن سالن تائين نه صرف خچرن ۽ گڏهن تي مزدوري ڪئي آهي، بلڪ اهي پاليا ۽ خريد و فروخت به ڪيا آهن. تنهن جا خچر جي باري ۾ خيال، مشاهدا ۽ تجربا بلڪل ئي جدا ۽ عام ماڻهن لاءِ چرڪائيندڙ حد تائين نوان آهن.(جن تي بهرحال بحث ۽ ماهرانه راءِ جي پوءِ به ضرورت محسوس ٿئي ٿي) منظور جي بقول ته اهو خيال اڌورو آهي ته خچر رڳو گڏھه ۽ مادي گھوڙيءَ جي ميلاپ سان پيدا ٿيندا آهن. بلڪ خچر گڏھه ۽ گھوڙي جي ٻنهي صورتن ۾ ٿيندڙ ميلاپ مان به پيدا ٿيندو آهي يعني ته پلي گڏھه ۽ گھوڙو فائل هجن يا مفعول! منظور جو اهو به چوڻ آهي ته خچر نر ۽ مادي به هوندا آهن، پر پاڻ ۾ ميلاپ ڪرڻ جي منجهن گهربل سگهه نه هوندي آهي. هو پنهنجو تجربو ٻڌائيدي چوي ٿو ته وٽن ست اٺ گڏھه ۽ مادي خچر گڏ واڙيل هوندا هئا. جيئن ته گرمي ۾ گڏھه 'چاٽو' ڪرڻ بعد نر گڏھه صفا انڌو ٿي ويندو آهي ۽ ان کي بري پليءِ 'پنهنجي' 'پرائي' جي ڪا به تميز نه رهندي آهي. ايستائين جو 'لوطي گڏھه' پنهنجي همر جنس ۽ نسل کان به نه مڙندو آهي، سو اهڙي ڪنهن انڌ جي گھوڙي تي سوار هڪ گڏھه مادي خچر تي 'سوار' ٿي ويو جنهن مان نون مهينن بعد نر ٻچو پيدا ٿيو (جيڪو گڏھه سان مشابع هو) جنهن کي مادي خچر کير به پيارينديه هئي!! منظور اهو به ٻڌائي ٿو ته گڏھه ۽ گھوڙيءَ جو ميلاپ ته نسبتاً آساني سان ٿي ريندو آهي، پر گھوڙي ۽ گڏه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(مادي) جو ميلاپ ڪرائي، خچر جو نسل ونڻ جي خواهشمند ۽ ضرورتمند خفتين کي، گهوڙي کي آماده ڪرڻ لاءِ وڏا جتن ڪرڻا پوندا آهن.

خچر جيڪو نہ تہ نر ، نہ مادي، يعني نہ مونث ۽ نہ مذڪر، بلڪ 'مخنس' هجي ٿو. خچر لاءِ چون ٿا تہ اهو فارسي جو لفظ آهي، جنهن کي انگريزي ۾ Mule ، جڏهن تہ سنڌي، اردو ۽ پنجابي ۾ خچر سڏبو آهي. خچر لاءِ اهو بہ ٻڌبو آهي تہ هي پهاڙي علائقن ۾ نسبتاً وڌيڪ هوندو آهي. هي هڪ سگهارو جانور هجڻ ڪري، پهاڙن تي ساڳي رفتار سان چڙهي ۽ لهي سگهندو آهي. ان ڪري انهيءَ پاسي وڌيڪ هوندو آهي. انهيءَ سبب اڳي هن جي آرمي ۾ پوري هڪ بٽالين '80 بٽالين' هوندي هئي، پر هاڻ ڪجهہ سالن کان خچر جي جاءِ تي، پهاڙن ۾ ڍڳي جي نموني ملندڙ يا ڍڳي جي قسم جو جانور 'ياڪ' Yolk وڌيڪ استعمال ٿيڻ لڳو آهي، جهڙوڪر ياڪ، خچر جي جاءِ ولاري رهيو آهي.چون ٿا جڏهن سياچن وارو مسئلو پيدا ٿيو تہ پوءِ انهي بابت سوچيو ويو ۽ نتيجو اهو ڪڍيو ويو تہ خچر جي جاءِ تي ياڪ وڌيڪ آمد ثابت ٿي سگهي ٿو. جنهن ۾ خچر جي مقابلي شايد وڌيڪ تيز ۽ ٻيون ۾ ڪيتريون ئي وڌيڪ خاصيتون آهن. مثال طور، ياڪ حلال جانور آهي، جڏهن تہ خچر حرام. ان ڪري زخمي ٿيڻ يا بيماري يا خوراڪ جي ڪمي جي وغيره جي صورت ۾ ان کي ذبح ڪري گوشت بہ ڪم آڻي سگهي ٿو. ٻيو جيئن تہ دشمن ملڪ ياڪ کي ڍڳي سان مشابهت سبب گولي وغيره هڻڻ کان بہ ڪيٻائين ٿا. جڏهن تہ خچر بابت اهڙو ڪو بہ عقيدو ۽ احترام نہ هجڻ سبب خچر مان اهو نقصان بہ پڄي ٿو! جينوٽيڪ خچر جي جسم تي وار هجڻ سبب هي تمام سخت سردي بہ برداشت ڪري وڃي ٿو. پر سندس جي چلري مان 10 ياڪ گذارو ڪري سگهڻ سبب، خچر انهيءَ مقابلي ۾ بہ ياڪ کان هارائجيو وڃي. اهڙين ڪجهہ ڳالهين جي ڪري هاڻ خچر جي 'وڏن' وٽ بہ اڳوڻي اهميت نہ رهڻ سبب هن جي ٻين هنڌن تي بہ اهميت گهٽجي ويئي آهي! گلگلت واري پاسي، شديد سردي ۾ پهاڙن مان، ميداني علائقي ڏانهن لهي ايندڙ جهنگلي ياڪ لاءِ، حڪومت ۽ اين جي اوز پاران ڪيترن ئي هنڌن تي ڪاڏي پيتي ۽ گرمي سردي کان بچڻ لاءِ وڏيون رقمون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خرچ ڪري، پروجيڪٽ ناهي، ڪاميابي ۽ ايمانداري سان هلايا پيا وڃن. جڏهن تہ اسان وٽ ڏڪار جي ڏينهن ۾ تر توڙي ڪاڇي ۽ ڪوهستان مان، ميداني علائقن جو رخ رڪندڙ انسانن جا ٻار بہ بک ۽ خوراڪ جي قلت سبب حياتيون هارائي رهيا آهن. ڪيترو نہ فرق آهي سوچ ۾!

خچر جي هڪڙي اهم خوبي سندس سندر ۽ خوبصورت وڏا وار بہ هجن ٿا، جن کي موهير Mohair سڏبو آهي. جن مان ساڙهين جي ڪنارن تي ڏاڍو خوبصورت ۽ نفيس هٿ جو ڪم ٿيندو آهي. اهي وارا اڳي پهاڙي علائقن جا ماڻهو ڪٽي ايندا هئا، پر اها اڪيلي خوبي سا بہ ساڙهين بجاءِ، جينز جي زماني ۾، ڪٿ تي خچر کي خاتمي کان بچائي سگهي! خچر جي هڪ خاص ڳالهہ اها خوشقسمتي ڪيس شاهہ لطيف رح جن پاران ڳائڻ بہ آهي. جيتوڻيڪ ڀٽائيءَ سرڪار ڪيس ’نفس‘ جي علامت طور ڳايو آهي، پر پوءِ بہ خچر انهن خوشنصيبن ۾ شامل آهي جيڪي شاهہ جي رسالي ۾ جڳهہ ناهڻ ۾ ڪامياب ٿيا آهن. ڀٽائي سرڪار خچر جي باري ۾ فرمائين ٿا تہ:

لائي خَنجَرُ ’لا‘ جو، هَئي خچر کي هڻُ،
سَڏنِ جون سيد جي، وَٺون سڀ وِڪَڻُ،
پير پروڙي کَڻُ، تہ هلڻ ۾ هوري وَهين.

لائي= تکو ڪري. خچر= نفس. هوري= هلڪي باري واري

شاهہ جو رسالو: مؤلف غلام محمد شاهواڻي،سر معذوري، داستان ٻيو، بيت 8

مٿيون بيت مختلف رسالن ۾ موجود آهي، پر ان جي مختلف لفظن جي معنيٰ ڪجهہ هڪ ٻئي کان مختلف بہ ڏنل آهي. جيئن هي بيت هينئين حوالي ۾، هينئين معنائن سميت موجود آهي.

خچر= نيستي. هوري= نفس جو نجس

(شاهہ جو رسالو– ڪلياڻ آڏواڻي.سر معذوري، داستان ٻيو بيت 7)

سڪل توڙي سائي چِبر تمام گهڻو شوق سان کائيندڙ خچر جوئر جي ڪتر، لوسڻ، برسيم، ٻاجهري، جئو ۽ ساريون بہ شوق سان کائيندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. مزي جي ڳالهہ تہ خچر ڪم دوران گھٽ کائيندو آهي. جو جو ڪم دوران ڪيس رات جو ئي کائڻ نصيب ٿيندو آهي. هي روزانو 20 ڪلو کن گاهہ کائيندو آهي. هنئن تہ ڏينهن جو هن کي بہ بک جي ڪا بہ پرواهہ ناهي هوندي، پر جڏهن ڏينهن جو واندو بيٺل هجي تہ پوءِ ڏينهن جو بہ گاهہ کائڻ سبب روزانو 30 ڪلو تائين کائي ويندو آهي. هي گرمي جو صفا ياڙيو جانور آهي. بلڪ ائين ڪٽي چئجي تہ گرمي هن جي جاني دشمن آهي.(تي سگهي ٿو تہ مادي گهوڙي ۽ گڏهہ جي ميلاپ سان ٿيل خچر ۾ ائين وڏيڪ ٿيندو هجي. جو جو گهوڙو گرمي جو ياڙي آهي ۽ اها ياڙياڻپ هن ۾ گهوڙي جي ڪري منتقل ٿيندي آهي) هن کي گرمي جي اثر کان بچائڻ لاءِ جيئو ڏبو سردي سردي جي اثر کان بچائڻ لاءِ وري بہ ڪلو کن باجهري پاءُ کن ڳڙ روز ڏبو آهي. ڪيس گرمي کان بچائڻ لاءِ پنير ۽ ڳڙ رات جو پسائي، صبح جو بوتل ذريعي ناٿيا آهن. گرمي ۾ هن جو پيشاب بند ٿي ويندو آهي جنهن سبب هن جو اڪثر موت واقع ٿي وڃي ٿو. پيشاب بند ٿيڻ ۽ بخار اچڻ بعد هي زمين تي ڪري پوندو آهي ۽ پوءِ هن جو اٿڻ ڏاڍو مشڪل هجي ٿو. پيشاب بند ٿيڻ کان علاوہ هن کي قبضي بہ ماري وجهندي آهي جنهن جي علاج لاءِ هن کي ڳڙ ۽ جاڻ يا پوءِ لوڻ ۽ ڏونئرو ملائي پيارڀا آهن. (گڏهن کي پيش ايندڙ اهڙي صورتحال ۾ ڪڏهن ڪڏهن تہ ڪي خفتي وري ڪوڪا ڪولا جي بوتل بہ ڪيس پنيان نائيندا آهن) پر انهن ڏسن سان فائدو گهٽ ئي ٿيندو آهي. هن تي نہ تہ مڇرن جو اثر ٿئي ۽ نہ ئي ان سبب ڪو بخار اچي! رنگ ۽ قد بت جي حساب سان خچر ٽن قسمن جا ٿيا وڃن ٿا. جنهن ۾ ڳاڙها، اڇا، ڀورا ۽ ڪارا شامل آهن.. جڏهن تہ قدبت جي لحاظ کان هي ڪي وڏا ۽ طاقتور، ڪي ننڍا ۽ ڪمزور بہ هجن ٿا.   هن جي عمر خفتين جي بقول تہ گڏهہ کان وڌيڪ، يعني 25/30 سال کان بہ مٿي هجي ٿي.

خچر گڏهہ وانگر ’هينگڻ‘ بجاءِ گهوڙي وانگر ’هڻڪندو‘ آهي.
سو بہ ان کي ڏسي، جيڪو سندس سار سنڀال لهندو ۽ ڪيس داڻو پاڻي ڏيندو هجي يا پيار ڪندو هجي. هن جا ڪُر گهوڙي جهڙا هوندا آهن، بہ ٽڻ بہ هوندا اٿس، ڪن گهوڙي جهڙا هوندا آهن، جڏهن تہ پچ نہ گڏهہ جهڙو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تلهو ۽ نہ گھوڙي جھڙو سنھو بلڪ وچولو ھوندو آھي. ڪنڌ جا وار گھوڙي وانگر وڏا ھوندا اٿس. خچر ڪم ڪندي ٿڪبو ئي ناھي، پلي سچو ڏينھن پيو بار ڍوئي. خفتين وٽ ھن جي بار ڍوئڻ لاءِ ڪٿ بہ عجيب طريقي سان ڪبي آھي. خفتي جي بقولڪ تہ بنن مان نڪتل چار نيون سرون (جيڪي پاڻي ۾ پسيل نہ ھجن) ڪٽي، خچر جي چئن پيرن ھينيان رکي، مٿان خچر تي وزن وجھو جڏھن وزن سبب خچر جي پيرن ھيٺان پيل سرون پچي پون، تہ سمجھبو تہ ھاڻ خچر جي وزن برداشت ڪرڻ جي حد پوري ٿي!خفتين جي بقول تہ خچر، گڏھ کان 70 دفعا وڌيڪ وزن کڻي سگھي ٿو.

خچر جي وار سان، بواسير جا مسا پڌڻ سان جتي فائدو ٿئي ٿو اتي ھن جي لڏ گرم ڪري ڏک لگڻ واري جاءِ تي سيڪ ڪرڻ سان بہ فائدو ٿيندو آھي. اھو سيڪ لِڏَ پاڻي ۾ اوباري بہ ڪري سگھبو آھي. خاص طور تي جڏھن انسانن کي توڙي جانورن ٽنگن ۾ پيرن کان مٿي ۽ گوڏن کان ھيٺ، (ٻڪين ۾) ريشو ۽ سور ٿئي ۽ ھلڻ ۾ ڏکيائي محسوس ٿيڻ ۽ تڏھن بہ ھن جي لڏ ليري ڪري ٻڌبي آھي.(اسان جي دوست ۽ سنڌ جي نالي واري مزاحيہ شاعر جي بقول تہ ھڪ دفعو ضلعي سانگھڙ ۾ رھندڙ ھڪ پلوڙ شاعر وٽ رات رھيل ھئاسين جتي سندس مھمان ڪيس ڳائڻ وارو پلو راڳي بہ موجود ھو. جنھن کي گوڏن ۾ سور ھو. اسان گڏھ جي لڏ مٽي تيل ۾ گرم ڪري، ان جڳ مشھور گلوڪار کي رات جو گوڏن تي ٻڌي ڇڏي سين. صبح جو ڏسون تہ گلوڪار صاحب صبح سوير، گڏھ کي دعائون ڪندي ۽ اھو چوندي يار ھن تہ ڪمال ڪري ڇڏيو بالتي پري، گلن کي پاڻي پئي ڏنو جنھن تي اسان ڏاڍو کلياسين) خچر عام بار ڍوئيندڙ گھوڙن ۽ گڏھن کان پيڻ تي مھانگو ملي ٿو. مشينن اچڻ کان پوءِ ۽ زماني ۾ تيز رفتاري اچڻ بعد خچر جو ڪافي خاتمو ٿيو آھي. ھاڻ خچر ڪراچي حيدرآباد جھڙن وڏن شھرن جي ترڪ ۽ گدس جي اڏن تي وڌيڪ ملي ٿو. ڇو جو ھڪ تہ اتي تمام گھٽو وزن کڻڻ سبب ۽ بيو بازارن جي رش ۽ سوڙھين گھٽين سبب ھي ڪافي ڪارائتو ۽ ڪامياب ثابت ٿيو آھي. جتي رفتار ڪو مسئلو ناھي ھوندي، بلڪ وڌيڪ وزن کڻڻ ئي اھم ھجي ٿو. اڳي ھي واھن جا بند ٻڌڻ وقت مٽي ڍوئڻ جي ڪم بہ ايندو ھو پر ھاڻ اھو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪم ايڪسيوبٽرن سان ٽيڻ بعد خچر جو اتي به ڪو ڪارج نه رهيو آهي.

خچر کي بيِن ڪان علاوه گڏهه به گهٽو نقصان پهچايو آهي. هنئن ته گڏهه خير بيِن ڪيترن ڪان علاوه گهوڙن کي به پنهنجن بيِن اضافي خاصيتن ۾ گٽن سبب سخت نقصان پهچايو آهي پر گهٽ ڪائڻ سبب هن خچر کي به نقصان ڏنو آهي. گهوڙو ۽ خچر هڪ ڏينهن ۾ جتي 30/40 ڪلو گاهه ۽ ٽي چار ڪلو اَن/داڻو ڪائين ٿا، اتي گڏهه ويچارو 10 ڪلو گاهه ۽ 2 ڪلو داڻن تي، اهي سڀ ڪم ڪڍيو ڏئي جيڪي اهي بئي ڪن ٿا!

انهيءَ مان لڳي ٿو ته هاڻ اسان وٽ خچر به بس صفا ختم ٿيڻ جي ويجهو اچي پهتو آهي. ڪٿي ائين نه ٿئي ته سياڻي باراڻن ڪتابن مان، اهي سبق ۽ جملا جن ۾ لکيل هوندو آهي ته "خچر گڏهن جيڏو نه هوندو آهي ۽ خچر گهوڙي جهڙو نه هوندو آهي". جهڙا سبق به رڳو ڪتابن ۾ ئي

راوي

1. وٽرنري ڊاڪٽر منور علي راجپوت. وٽرنري اسپتال، سانگهڙ
2. منظور احمد آرائين ولد الهه ڏنه عمر اٽڪل 55 سال، رهندڙ سانگهڙ شهر.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاند

پيٽائيءَ پاران توڪل جي حوالي سان ڳايل جانور

قدرت موسمن جي متجڻ جي حوالي سان ڪيترين ئي نشانين ۾ اهڃاڻ رکي، انسان جي وک وک تي رهنمائي ڪئي آهي. اهڙين ڪيترين ئي نشانين جن ۾ آسمان، زمين، چنڊ، تارن، پکي پکڻ کان وٺندي جانورن تائين موجود آهن. رڳو ڏسڻ واري اک هجي. اهڙن نشانين وارن جانورن ۾ ڏاند/ڍڳو Bull به هڪ آهي. افسوس جو ڏاند تي ان حوالي سان نظر مڙئي گهٽ تي پوي. ڍڳو يا ڏاند جنهن لاءِ چيو ويندو هو ته دنيا ڏاند جي سڱ تي بيٺل آهي. اهو جڏهن سڱ لوڏي ٿو ته زلزلا اچن ٿا. اڄوڪي دور ۾ خود انهيءَ ڏاند جو وجود خطري ۾ آهي، ان جي اڳوٽي ڪم نه هجڻ سبب. هن جي اها اهميت به نه رهي آهي، جنهن ڪري هن جي نسل ڪشي ٿي رهي آهي. ڏاند جنهن لاءِ لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ ڪيترين ئي چوٽيون ۾ پهاڪا، بيت ۽ موسمن جي متجڻ جا اهڃاڻ هئا. سي سڀ جهڙوڪر وقت جي وهڪري ۾ وهي ويڃڻ وارا آهن. ڏاند جنهن جي جاءِ ٽريڪٽر ۽ گڏهه اچي والاري آهي.. ان کي اسڪولن ۾ اها جاءِ نه ملي سگهي جيڪو هن جو حق هو. انهن ڪڏهن به اسڪولن ۾ اها جاءِ نه حاصل ڪئي، جيڪو هن جو حق هو. استادن هميشه Cow ڍڳيءَ تي مضمون لکرايا. شاعرن به "خدا کا شکر ادا کر بھائی جس نے ہماری گائے بنائی "جهڙيون تڪيون لکٽيون جڏهن ڏاند جو وارو آيو ته انهن ماڳهين، " ڍڳي جو ملهه هزار، ڍڳو پير پيران" جهڙا طنزيه گيت لکي، ويچاري ڏاند جي دل آزاري ڪئي. پر شايد ئي ڪنهن اسڪول ۾ Bull يا ڏاند تي ڪو مضمون لکرايو هجي، يا ڪنهن شاعر ڪٿي به چار چڱيو سٽون ڏاند لاءِ به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لکيون هجن. سواءِ ڀِٽائي سرڪار جي. موهن جي دڙي جي قدامت ڪان وٺي، ڀٽائي صاحب جي شاعري تائين. هر هنڌ مثالن ۾ موجود ڏانـد. هـاڻ ٻـنـيـن مان ترڇي رڳو ميلن ۾ ڀڄڻ/ڳوءِ تائين محدود ٿي ويو آهـي. جـنـهـن جـي ڪري صحت ڪان وٺي معيشت تائين ۽ معيشيت جي ڪري سماجيات تائين ڪيترائي مسئلا پيدا ٿيا آهن. جن کي منهن ڏيڻ لاءِ گهٽو ڪـجهـ ڪرڻ جا جتن ٿي رهيا آهن پر ان جي ڪارڻ ڏاند کي ڪو بہ ٻيهر اپنائڻ لاءِ تيار ناهي! ڀٽائي سرڪار توڪل جو ذڪر ڪـنـدي ڏانـد کـي ڏاڍي خوبصورتي سان هن ريت ڳايو آهي تہ:

جنين ڏاند نہ ٻج، تن پڻ تـنـهـنـجـو آسرو
اول ڏيـن انـهـن کـي پـوءِ اپـاريـن سج.

ڏڳي کان علاوه نوجوان ڏڳي يعني وهڙي جو ذڪر بہ شاهـ صاحب جو ڪلام ۾ هن ريت ملي ٿو.

ڏاگـهـنـئـون ڏيـرَن، جـي آنـدا بَـرِڏَ ڀَـنـيـورَ ۾،
هَـٽِـي چِـيـلَ چَـرا ڪِـيـا، وَهِ ڀَـئِـي وَهُـڙَن،
کُـڙيءَ کُـڙِڪـو اُنِ جـو هـونـدَ سُـتـي سو سَـيَـن.
ڏانـدَنِ سـاٹِ. سَـيـدَ چـي، پِـيـادِيُـون پَـهُـچَـنِ،
جَن جو پيُر نـہ لَڳو پَـٽِـيـن، تَـن آيَـمِ سارُ اُنَـنِ.
ڳُـنـگَـنِ ۽ جُـنـگَـنِ ، مُـنـڌَ آسـونِـهـيـن مـيـڙيـن!

(شاهـ جو رسالو. غلام محمد شاهواڻي. سُر ديسي. داستان پهريون. بيت نمبر 9)

شاهـ صاحب ڏاند سان ڳڻ ڳابن کي بہ هن ريت ڳايو آهي:

وَسـي تَـڏهـن وَسَ، مُـنـڌَ مِـڙوئـي مـيـنـهـن جِـي،
ڪـٿَـرِن ڪـيـتـا چَـڏِيـا، جـي مِـڙيـوُن ٿـي مَـسَ،
ڳـابـا مَـتـي ڳـسَ، ڏُڪَ نَـہ ڏکـنـدا ڏيـرا

(شاهـ جو رسالو. غلام محمد شـاهـواڻـي. سُـر سـارنـگ. داسـتـان پهريون. بيت نمبر 19)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏڳو جيڪو هر، هلر، سنهور، سهاڳي، (ڪيڻ ۽ روتاويتر جي جاءِ تي) گهاٽي، نار، چيچڙي، ڏڳي گاڏين ڪان ويندي، بلوچستان ۾ خاص طور تي ڊومبڪين وٽ تيز تاڙي ڪٽڻ ۽ چڙهڻ لاءِ به ڪم ايندو هو. جنهن جي پيير ۾ برڪت مجيبي هئي، سو اڄڪلهه رڳو ڊوڙ ۽ ميل جي نالي تي تيندڙ جوا جي ڪم اچي ٿو. هرءِ هلر وارا ڪم تريڪٽرن ۽ بين مشينن سنڀالي ورتا آهن. ۽ ڏڳي گاڏي جي جاءِ گڏهه گاڏي والاري چڏي آهي. موهن جي دڙي ڪان وٺي اڄ تائين جڏهن ڏڳي گاڏي جي بناوت ۾ ڪو فرق نه ايندو ته پوءِ ڏڳي جي جاءِ گڏهه نه والاريندو ته ٻيو ڇا ٿيندو؟!

ٻسر، سنڌي، لاڙي، ڪڇي، ڌني، انديائي، ٿري، ناڙ والي، جهڙي قسمن ۾ اچي، سائي، ٻگي، ڳاڙهي، بادامي، ڪاري چتڪبري، (جهري) نيري، مليري، پوري ۽ بوسڪي رنگ وارا ڏڳا، جن لاءِ "گهٽين زالين گهر نه هلي، گهٽي هارين هر نه هلي"، "ڏنڊين ڏاند"، "ڏڳي جهڙو"، "چاڪي جي ڏاند جهڙو" (گهاٽي جو ڏاند) جهڙين چوڻين کان وٺي، پٽائيءَ جي بيتن، "جنين ڏاند نه ٻج" ۽ " ڏڳو پير پيران" جهڙا گيت رڳو ڪتابن ۽ ڪيسٽن ۾ ئي رهجي ويا آهن. جيتوڻيڪ ايوب دور ۾ سانگهڙ جي ٺيڪيدار جڙئي پهنور واري پراڻي پڙيءَ ۾ به سئو ۾ وڪامندڙ ڏڳن جهڙو ڏڳو هاڻ مهانگائي سبب لک تائين وڃي پهتو آهي، پر ان ۾ ڪمال ڏڳي کان وڌيڪ جوا جو به آهي جيڪا گوءِ جي نالي تي ڪئي وڃي ٿي. ٻهراڙي جي روزانه ساڳي طرح گذرندڙ زندگيءَ ۾ اها ڊوڙ يا گوءِ وڏي اهميت يا تفريح واري هجي ٿي، جنهن جي ڪري ڏڳي جو ملهه لکن ۾ وڃي پهتو آهي. ان سلسلي ۾ ڪجهه مثال عرض رکجن ٿا. جن مان شوق ۽ ماڻهن جي مزاج جي خبر پوري ٿي. گيچاٽي ۾ جاڙي ملاح جو سمن سرڪار جي ميلي مان ورتل لاڙي ڏڳو 9 لک روپين ۾ اترادين پاران گهرجي چڪو. ڪڏڙي جي مير ممتاز جو ڏاڙيل اڇو لاڙي ڏڳو پنج لک ۾ گهرجي چڪو. نواب شاهه ۾ محمد حسن پنگوار جو ساجن سوائي جي ميلي مان هرن واري ڏڳي لکن ۾ گهرندڙ خفتي موجود آهن. سرهاڙي ۾ انور زرداري ۾ رسي/ پٽي تي هلڻ وارو ڏڳو- سانگهڙ ۾ مرتضي لغاري جو رسي تي هلڻ وارو پڪي ڏڳو- ڪڏري جي چانگن جو پنج لک ۾ ورتل لاڙي ڏڳو– ٻڙي سانگهڙ جي علي خان مري جو ٻسر لاڙي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گوبر (هل وارو) سانگهڙ جي اسلام لانڊر وارو ٻسر ڏڳو- سنجهوري جي منظور مري جي سنڌي ڏڳي جا، اترادين پاران ست لک واڪ ڏيڻ جهڙا ٻيا ڪيترائي مثال ڳڻائي سگهجن ٿا جن مان ڏڳي جي مان، مرتبي ۽ ملهه جي خبر پوي ٿي. پر افسوس جو اهو ڏڳو جيڪو ڪيڙي، چيچڙي ۽ گهاٽي ۾ ڪم ايندو هو جنهن سان لوڪ ڏاهپ جا ڪيترائي اهڃاڻ وابسته هوا، اهو مشينري جي نظر ٿي چڪو آهي. ۽ سان وابسطه لوڪ ڏاهپ جا گفتا به گم ٿيڻ تي اچي پهتا آهن بهرحال اهي ميلائي ڏڳا جڏهن ڳلڪوڙ تعويذ، مُڇي، جنوئي، رومال، پيرن جا چمڪا، نٿ، نُڪتا، ڳانيون، ڳانديا ۽ سڳا پائي وڏا سنگ ۽ پير ڪارائي سان ڪترائي، سنڱن کي ڪيس، ميندي ۽ تيل لڳرائي، ڏڳن جي مشهور پڙين ۽ ميلن ۾ لهندا آهن ته هيڪر خفتين جي منهن ۾ پاڻي پرجي ايندو آهي! مثان وري جُهل ڍڪي، تليون ۽ ڪِرڪ پائي هلندا آهن ته ڪيتريون ئي دليون کسي ونندا آهن. ڏاندن جي مشهور پڙين ۾ ساجن سوائي، سمن سرڪار، جيڪب آباد جو ڪيٽل شو ۽ سبي جو ميلو مشهور آهن. ان کان سواءِ دوڙ، تلهار، چنبڙ، تنبو آدم، دمبالو جهڏو بدين، ۽ ٽنڊو سائينداد جون پڙيون به پلن ڏڳن جي اچڻ ۽ وڪرو ٿيڻ جا اهم هنڌ آهن. ڏڳن جا خفتي شيرل عمراڻي، حاجي گلزار لغاري، حق نواز عمراڻي، امير بخش ڪنير، محمد مراد بروهي مختلف نسلن جي ڏڳن جون مختلف خصلتون ٻڌائيندي، ان آڌار ئي ڏڳن کي پسند نا پسند ڪن ٿا. انهن ڏڳن ۾ ٽري ڏڳا، لاڙي ڏڳا، ڪڇي ڏڳا، اندبائي ڏڳا، پارڪري ڏڳا، ٻسر ڏڳا، سنڌي ڏڳا، ڏني ڏڳا ۽ اترادي ڏڳا شامل آهن. سڀ کان وڌيڪ پسند ڪيو ويندڙ لاڙي جا ڪن وڏا، سڱن ۾ ڪُنڊو منهن ننڍو، پلي ڪٽي وٽي ۾ پيو پاڻي پئي. لڪ موڪري، چمڪ وڏيڪ. پير ڳرو، ٻر ڏڳيون ڪير جون ڪوٽيون ٿين ٿيون- ڪڇي ڏڳي جي جان سنهي، سڱ سنها مٿي انبوريا، ڪن ۽ ٽنگون سنهيون-اندبائي ڏڳو هرڻ جهڙو ٽنگون سنهيون، مناوان سڱ، ڪن ننڍڙا انهن ۾ ڪنڌ جي هينيان جهالر نه ٿئي، اڇو رنگ پيٽ ننڍو اندبائي ڏڳو اڳي باربر جي پرٽين پر خصوصا ڪپري جي پڙي ۾ ايندو هو ۽ خفتين جو پسنديده ڏڳو هو پر هاڻ باربر تي تار لڳڻ سبب ۽ سختي ٿيڻ ڪري اهو اچڻ بند ٿي ويو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. اڄ جڏهن بہ اندبيائي ڍڳي جو ذڪر نڪري ٿو تہ خفتين جي اکين ۾ عجب جهڙي چمڪ اچيو وڃي. افسوس جو اندبيائي يا ڪو بيو هر ڪاڻڻ پيئڻ وارو سامان ويندي مين پڙي ۾ گنڪوتہ جتي ڪتي آسانيءَ سان مليو وڃن پر پابندي رڳو ويچاري ڍڳي تي اچي پئي آهي. پارڪري ڍڳي جا سڱ تلها ٿين، ڍڳا وڏا پر رڳو ڪاساين جي ڪم جا. هارين جي ڪم ڪان جهڙو برو هجين. بسر ڍڳو دلير ۾ ڪم جو ڏاڍو ليکيو ويندو آهي، صبح شام پيو وهندو پر انڪار اصل نہ ڪندو. هن نسل ۾ اڇو ۾ سائو رنگ وڌيڪ پسند ڪيو وڃي ٿو. هن نسل جي ڍڳي، کير جي پلي ٿئي ٿي. سنڌي ڍڳو بہ دلير، هر ڪم ۾ پلو شوق وارا خفتي بہ هن کي پسند ڪن. آڏي مانجهي هلي تہ چرڻ جو سُچر. گرمي سردي جو بہ ڏاڍو ۾ بي حجابي ڍور آهي. ڪن ۾ سڱ ننڍا. پير بہ ننڍو ڪل سنهي ۾ سوڙهي. بوسڪي جي ڪپڙي جهڙي ڏني ڍڳو بنهہ غريب آ تہ بہ سنڌي ڍڳي ڪان وڌيڪ ويڙهو. تہ گرمي جو ياڙيو ... ڪم جو ڍلو. ٿورو وهندو پر وهندو پلو ۾ تڏ ۾ وهندو آهي. دلير ناهي صفا سست آهي. اتر جا ڍڳا گوڙو ننڍڙا ۾ ٿاپرا ٿين ٿا. ياڳ ناڙي بلوچستان جا ڍڳا وڏا، ڊگها، پلا، تنگون سنهيون، پيٽ صفا نہ جهڙو پر اهي اهڙا تہ سچر هجن ٿا، جو ڪپڙو لٽو بہ ڪايو وڃن. پنجاب جا ڍڳا گرمي جا ياڙيا، واڻ ۾ ڪپڙا بہ ڪايو وڃن. سڱ ۾ ڪن ننڍا، پر پنڊ جا صفا پلا ۾ طاقتور آهن. هڪڙا ڍڳا وري ناري جي پر سان مَکي (سانگهڙ) جا بہ ٿين. جيڪي ويڙها چيتا، لٽر ۾ چڪر اهڙا جو مالڪ مان بہ نہ مڙن. ڪليل نموني چرڻ جي ڪري هر پابندي ڪان آزاد ۾ چڙواڳ آهن/هئا.

ڍڳي جون اهي خاصيتون تہ ٿيون هارين نارين لاءِ، پر ميلائي وري ڍڳي کي صفا بي نظر سان ڏسندا آهن. اهي ڍڳي کي وِڪ، گام يا ٿور جي حوالي سان جاچيندا آهن. ٿور جا مختلف قسم ٿين، جن ۾ پنڊ، ڊڪائي، ٽپالي يا ٽاپي ڊوگڙيا ڪنو چرل يا دوگانو لسڙيا وغيره شامل آهن. پنڊ ۾ ڍڳي جي وڪ، جنهن گام بہ چون سا وڏي- ان ۾ ٽپ نہ ڏيندو پر ڪنڌ هٽندو سا بہ اهڙي جو جيڪڏهن ڪنڌ ۾ چمڪندڙ ڳاني هجيس تہ اها بہ ڏاٽو ڏاٽو ٿي وڃي. ڊڪائي نہ ۾ نہ وڪ نہ پنڊ وچ واري صورتحال- بنهي مان ڪتل- ڊڪائي دوران ڍڳي جو پيٽ پيو هلندو آهي- ٽپالي يا ٽاپي ۾ ڍڳو تمام تيز

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏهن ٻارهن فوٽن جا ٽپا ڏيندو ويندو آهي. ڊوڳڙ ۾ نہ وڪ نہ پنڌ هن هلڻي ۾ لڏ جو هٿ ۾ هڻڻ لازمي آهي ڇو جو ڊوڳڙ دوران ڍڳا ڪم نہ نبيريندا آهن- ڇرل يا ڊرڳانو هلڻي ۾ ڍڳي جي وڪ تيز- اڳيان کان ڏسڻ سان پنڌ ۾ پيو لڳندو پر پنيان کان ڊگ جو ڏيک ڏيندو آهي- ان کان علاوه پٽي تي ۽ رسيءَ تي گھمڻ وارا ڍڳا ٽيندا آهن.

عمر جي مختلف مرحلن ۾ ڳابو وهڙو ڍڳو ۽ ڏاند سڏجندڙ هن منفرد جانور لاءِ ياڳين وٽ دلچسپ ڳالهيون مشهور آهن. مثال طور اڇي زبان ۽ اڇين ينبڻين وارو ڍڳو سست ليکبو آهي. اڇي پڇ وارو وهڻ ۾ سنو پر اڇي رنگ ۽ ڳاڙهي منهن وارو ٻولهائو ڍڳو ياڙي سمجهبو آهي, ڪاري يا ناسي رنگ وارو ڍڳو دل جو ڪمزور ۽ سست ۽ ڪسو هوندو آهي, پر هزارن ۾ ڪو ڇڳو بہ نڪري ايندو آهي, انهيءَ رنگ جا ڍڳا اڳهہ نہ ڪندا آهن. قربانيءَ ۾ هريرو ڪوئي نہ ونندو آهي. ڏارڻ وارا تہ ويجهو بہ نہ ايندا اٿس. ڪاسائي بہ ڪرڪندي ڪرڪندي رسي ۾ هٿ وجهندا آهن. ياڳين وٽ اهو بہ مشهور آهي تہ جي ڪنهن جانور تي ننڍڙو ڳاڙهو ڳيرو يا ڳيري ويهي تہ ان ڳيري کي فوراً ماري ڇڏڻ گهرجي, ان جو مال تي ويهڻ سنو سئوڻ نہ سمجهبو آهي. پر جي ڪانءُ ويهي تہ جانور جي جسم کي ڇتائي ڏسجي تہ ڪٿي ڪو زخم تہ ناهي. باقي ڪبرون ۽ ٻگهہ ڍڳي جي جسم جي مختلف حصن مان ڇچڙيون, جئو ۽ ٻيا جيت ڳولهي کائيندڙيون آهن. خصوصاً سياري ۾ تہ اهي پکي ڍڳي جي جسم مان جيت پيا ڳوليندا آهن ۽ ڍڳا تڙڪي تي آهلي ’سن ٻات‘ پيا ونندا آهن. ڍڳو نئين ماڻهو کي ڏسي پيو ڦوڪارا هڻندو آهي. ڦوڪارا هڻڻ, جهيڙي لاءِ سنيرڻ جي نشاني آهي, ان کان علاوه نئين ماڻهو کي ڏسي پيرن سان ۽ ڪڏهن سڱن سان زمين بہ پيو کوٽيندو ۽ ڦوڪارا ڏيندو آهي. انهن نشانين کي ڏسندي جي ياڳيو هوندو سجاڳ تہ اٿي ڍڳو جاچيندو جي ستو پيو هوندو تہ ڍڳو ٽيو چورن جو. ڍڳو نانگ بلا کي ڏسي بہ چڙيون ۽ لتون هڻي, ڦوڪٽ ڪري مالڪ کي خطري کان آگاهہ ڪندو آهي, پر ويچارو سڏبو پوءِ بہ ڍڳي جو ڍڳوئي آهي!

ياڳيا ۾ خفتي, پڇ مٿي ڪري پوءِ ڇيڻو لاهڻ ۽ پيشاب کان پري ٽي بيهڻ واري ڍڳي کي سلڇڻو ۽ وڏي پيٽ واري کي لوتر سڏيندا آهن. پڇ سنهي ۽ ڳوڏي برابر يا ٿورو ان کان بہ مٿي واري کي سهڻو سمجهندا آهن. ڪوهٽ وڏو هجيس تہ معنيٰ اهو وهڻ جو پلو تہ ڏسڻ ۾ بہ سهڻو. ڪمر / ڳوڏر يا پيشاب واري جاءِ جي نظر نہ اچي تہ ان کي بہ خوبصورتي ۾ شمار ڪيو ويندو آهي. لاڙي تہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پھرين ڏينھن، جمندي ئي نس کي ھٿ سان مھٽي، ڳابي کي کسي ڪري ڇڏيندا آھن. آنر ڍور مستي ڪندڙ ۽ کسي غريب ھوندو آھي. ڍڳي جو مينھن تي ڪڏھن ڪڏھن ٽپو اچي ويندو آھي، ان سان مينھن آيامي مري ويندي آھي، پر جي روجھہ جو ڍڳيءَ ٽپو اچي ويو تہ ان مان پيدا ٿيندڙ ڍڳو تمام پلو ٿيندو آھي. اھڙا ڍڳا ميلن جي ڪم جا ۽ ڏاڍا سھڻا ٿيندا آھن. ھنئن بہ خفتي ڪنھن بنھہ سھڻي ڍڳي کي ڏسي چوندا آھن تہ صفا روجھہ آھي. انھيءَ ڪري لاڙ ۾ رڻ واري پاسي جا ڍڳا سڀ کان پلا سمجھيا ويندا آھن. چو جو اڳي انھيءَ پاسي روجھہ ۽ ڍڳيون گڏ بہ پيا چرندا ھئا. اٿين انسانن وانگر جانورن ۾ بہ نسل جو اثر ڪافي پيڙھين تائين ھلندو آھي. گئوچرن ۽ چراگاھن ۾ ڍڳي لاءِ مانڊاڻو ۽ ساوڙي سنو گاھہ آھي، پر جي ڪتڙ ملي وڃي تہ بہ ڍڳي کي بيو چاگھر جي! پاڳيا ڏنار کي مھٺو ڏيندي چوندا آھن تہ "کھڙو ڪتڙ چاري آيو آھين؟" ڪتڙ ڪائڻ سان مکڻ ٿورو ڳاڙھو ٿي پوندو آھي، ڍڳيءَ جي کير جي لسي ۾ گيھہ وڌيڪ ذائقي دار صحت لاءِ سٺي ھوندي آھي. ٽريا چون تہ سانوڻي ۾ ڪو گاھہ ڪائڻ سان ڍڳين جا سڱ صفا ڳاڙھا ٿي پوندا آھن. شايد اھو گاھہ ڪتڙ ئي ھجي! ڪتڙ گاھہ جا پن چانھہ جي پتي طور بہ استعمال ڪبا آھن. باقي سارين وارو پلال ڍڳين لاءِ خراب آھي، پر بک تہ بک آھي! چا ڪجي؟ ميلائي ڍڳن کي سڪو جوئر- جون جو ڏارو- ھڪ ڏينھن ڇڏي، پاءُ کن گيھہ جو ڍڪ ۽ اونھاري ۾ پنير ۾ ڳڙ ڏبو آھي. ٻئي مال وانگر ڍڳي کي بہ تيل پيارڻ سان آپار جو خطرو گھٽجي ويندو آھي ۽ سيڙھاني جي بيماري کان بہ بچاءَ ٿي پوئدو آھي. مثال ٻڌجي ويل ڍڳو ھرويرو ايترو بہ ڍڳو ناھي ھوندو. جي مالڪ چڱو ھجيس تہ جيئن کيس پاٽي پيارڻ مھل "چيح چيح" سان سينڌ وجائي، پاٽي پيارڻ جو حڪم ڏبو آھي. ھلڻ ويھارڻ يا بيھارڻ لاءِ ٽريا ڍڳي کي "ھي ھي" چئي آرڊر جاري ڪندا آھن- ھاري ناري "آ آ" ۽ "ڪبي ڪبي" تي ڍڳي کي ورائيندا ۽ ھلائيندا آھن. جي اٿين وڌيڪ محنت ڪجي تہ شايد ڍڳو اي بي سي بہ سکي وٺي، ڪھڙي خبر! ڪوشش ڪري ڏسڻ ۾ چا آھي؟

لوڪ ڏاھپ جي ماھرن وٽ ڍڳي جي وات مان ٻاڦ نڪرڻ، سياري جي اچڻ جي پھرين. پر پختي نشاني مڃي ويندي آھي. ساڳي نموني ڍڳي جي وارن ڇاٽڻ کي سياري جي وڃڻ ۽ ڪتي شروع ٿيڻ سان ڀيٽبو آھي. سانوڻي ۾ جي ڍڳيون، اتر منھن ڪري ويھن، انھن جي پٺي تي ڳر جھڙي شيءِ ڏسڻ ۾ اچي تہ اھي برسات جون علامتون آھن. پر جي ڍڳيون منھن مٿي ڪري ھوا سنگھڻ جي ڪن تہ برسات اچڻ جي سورنھن آنا پڪ سمجھبي آھي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيئن بلوچستان ۾ ڏڳوبار ڍوئڻ جي ٻـ ڪم ايندو آهي. ائين هندوستان مان ننگر پارڪر ۽ اتان حيدرآباد تائين وڻجارا ڏڳن تي بار ۽ سامان سٽڙو ڪٽندا هئا. جنهن ڏڳي تي لڏ يا چلي رکي چڙهبو آهي، ان کي پونـي جـو ڏڳـو سڏبو آهي. اڳي هلر ڳاهڻ وقت جيڪا ڪاني ڪري جي وچ ۾ کوڙي ان سان ڏڳا ٻڌي، چوڏاري هلائيندا هئا، جنهن مير 'ميڙهـ' سڏبو هو ۽ اهڙي نموني ان سان ٻڌل ڏڳي کي ميڙهي سڏبو هو. ان حوالي سان اڄ بـ پهاڪو مشهور آهي تـ 'مڙس تـ ڪو مهيڙي آهي'. (معنيٰ گهڻ سهو ۽ وڏيڪ برداشت ڪرڻ وارو آهي) چوندا آهن تـ ڪم جي وقت نـ جوان کي ڪجهہ ٿئي ۽ نـ ڏاند کي.

"چوراٺو ڏڳو يا ڳين ۾ بـ وهي تـ چورن وٽ بـ." "ڏاند لاءِ گهاٽو ۽ مرد لاءِ جيل برابر آهن." "جيئن گهاٽي ۾ ڏاند يا گهاٽي ۾ پيا پيسجون." ڏڳي جي وفاداري کي ڏسي يا ڳيا تـ ايتري تائين بـ چوندا آهن تـ پٽ اوبر سوير اٿڻ کان جواب ڏئي ڇڏيندو پر ڏڳو نـ ڏيندو. ايترين سارين خاصيتن، لوڪ ڏاهپ جي نشانين، ميل ۾ دل وندرائڻ جي باوجود ڏڳو پوءِ بـ ڏڳو آهي. پر هاڻ جڏهن ٽريڪٽرين سان هر اونها نٽا ڪاهجن تـ اونها هر مهانگا بـ ٿي پيا آهن، زمين بـ ٽڪ ٻڌي بيٺي آهي. ٽريڪٽر تي وونئڻ ن جي ڳُڏ جا هر مهانگا بـ ٿين ٿا تـ ٽريڪٽرين سان وونئڻ کي نقصان بـ ٿئي ٿو تـ پتائي جو ڳايل ڏاند ماڻهن کي وري ياد اچڻ شروع ٿي ويا آهن. ۽ ماڻهن وري نئين سري سان جوڙا رکڻ سشروع ڪيا اهن. جيڪي ڏڳي کي وونئڻ جي ڳُڏ جا هر ڪاهي ڪافي پئسا بـ ڪمائي رهيا آهن. انهن ڳالهين ڏڳي جي ڪجهہ اهميت وڌائي آهي. هنئن بـ هاڻي ماڻهن سمجهي ڇڏيو آهي تـ مال رکڻ لازمي آهي. هارين توڙي ڳوٺن جي عام ماڻهن جي غربت ۾ اضافي جو وڏو سبب اهو بـ آهي تـ ماڻهن مال ڌارڻ ڇڏي ڏنو آهي. بس الله ڪندو اهڙو بـ وقت ايندو جو جتي ڪٿي ڏڳن جو مان ٿيندو! لڳي ٿو تـ هاڻ اهڙو وقت گهڻو پري ڪونهي!!

ڏڳي کي شروع ۾ گابو پوءِ وهڙو ۽ آخر ۾ ڏڳو /ڏاند سڏبو آهي. ڏڳو ٻارهن مهينن کان ٻن سالن تائين ڏند ڀجي تـ ٻڙندو گابو- چار ڏندو ٿئي تـ وهڙو- اٺ ڏندو ٿئي تـ ڏڳو سڏبو آهي. ڏڳي کي اڍائي سالن ۾ چوڳي ٿيڻ کان پوءِ ۽ ڪونئٽ پڪي ٿيڻ بعد هرن ۾ وهائبو آهي، ان کان اڳ ۾ وزن کڻي نـ سگهندو آهي. پلو ڏڳو هڪل تي هلندو آهي ان لاءِ لٺ کڻي نـ پوندي آهي.

ڏڳيءَ: جيتوڻيڪ پتائي سرڪار ڏڳيءَ بجاءِ ڏاند ۽ وهڙي کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻڪايو آهي جيڪي توڪل سان گڏ طاقت ۽ سگهه جي بہ علامت آهن پر دنيا ڏڳيءَ جي اهميت کان بہ انڪاري ڪونهي. ان ڪري پاڻ جيڪا گهڻن جي صلاح تي هلندي، بہ اکر ڏڳيءَ جي شان ۾ بہ عرض ڪري ٿا ڇڏيون. ڇو جو اسان ڏڳيءَ جو نمڪ کٽي نہ بہ کاڌو هجي پر هن جو گوشت، کير، مکڻ ۽ لسي ضرور استعمال ڪيا آهن.

اڳي ٻڪائو مال جام هوندو هو جيڪو هاڻ ڪافي گهٽجي ويو آهي ٻڪائي مال جا ڪيترائي قسم ٿيندا هئا جن ڏني، ٻڪاڙهي ڏڳي، ملير، ٿري ڏڳي وغيره شامل آهن. انهن ڏڳين جا ڪيترائي رنگ ٿيندا هئا جن ۾ سائو ٻڪاڙهو بگو چٽڪبرو وغيره. ڪجهہ سالن کان گهٽو کير ڏيڻ سبب آسٽريليائي ڏڳيءَ ۽ قرباني وقت سنو اگهہ ڪرڻ سبب، اسان وٽ پنجاب جي وهڙن بہ ڪافي جاءِ ناهي ورتي آهي. پر آسٽريليائي ڏڳي کي گرم موسم سبب ڪجهہ مسئلا ضرور ٿين ٿا.

ڏني : هن جو رنگ چٽڪبرو، سڱ ننڍا، اوهہ وڏو ڪن ننڍا ۽ سوڙها. هن جو ڏڳو ماٺهو سان وڙهندو آهي پر بک اڃ برداشت ڪرڻ جهڙو آهي.

مليري /ملير : سڱ پورا، رنگ هلڪو ٻڪاڙهو ڪن پورا، ڏسڻ ۾ سهڻي هن جو ڏڳو بہ سهڻو ٿئي ماڻهن سان وڙهندو ناهي پلي بار پيو پاڻي پياريس. اڃ ۽ بک ۾ پيو هلندو هاري ٿڪي پوندو پر ڏڳو نہ ٿڪندو.

ٿري ڏڳي : وڏ قد، وڏا سڱ، رنگ سائو گوشت ۾ وڏيڪ. هن جو ڏڳو بُک جو پاڙيو وهي تہ وهي نہ تہ سندس مرضي. بُک ۾ ماٺهو کي چڪ هڻڻ کان بہ نہ مڙندو ايڪڙ پنڌ تي بہ وڃي ماريندو آهي. وهندي وهندي ويهي بہ رهندو آهي، هارين جي نظر ۾ ڪوڙو ۽ نازڪ بہ آهي. گوشت ۾ ٿري وڏيڪ آهي. پر کير ۾ وري سنڌي جيڪا 3.5 کان 6 ڪلو تائين بہ کير ڏئي ٿي. ڏڳين جي لڳ جي موسم عموما سانوڻي آهي پر ماڪ ۾ بہ لڳنديون آهن. تہ لابارن ۽ پيلاڙن ۾ بہ. ڏڳيون 9 مهينا تيرهن ڏينهن ڪيڻديون آهن. ڏڳي جي ڏڪي هجڻ جي عام طور تي اٺ مهينن کان پو3 خبر پوندي آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪڏهن ڍڳي ايري ٿيندي تہ گابو ۽ جي پيٽ ۾ هوندي گابي تہ ڍڳي متاري هوندي آهي. گابيءَ واري ڍڳي بہ ڏينهن اڳ ۾ سور ڪائيندي آهي پر وهڙي واري ويامڻ کان ڪجهہ ڪلاڪ اڳ سور ڪائي ويامي وينـدي آهـي. عام طور تي ڍڳي صبح جو يا شام جو ويامندي آهي.

ڍڳي مانڌاڻ گاهہ تي ڪير وڌائيندي اهي, جوئر تي ڪير سـڪـائـي ونندي چرندي بہ گهٽ ۽ اوهہ بہ ننڍو ڪري ويندي آهي. رانبس گاهہ وڏي شوق سان ڪائيندي آهي. سيءَ ۾ ٻڪائو مال ڪاراتجي ويندي آهـي گهـنـي گرمي ۾ بيمار تي پوندي اهي جنهن جي علاج طور ٻڪري جـي کـيـر جـي ڪچي لسي لوڻ وجهي نائبي آهي. ڏهڻ وقت جڏهن ڦر چـڏبـو آهـي هـي پيشاب ڪرڻ لڳندي آهي ۽ پوءِ کير چڏيندي آهي. ڍڳي بـڪ جـي ڏاڍي آهي. چرڻ لاءِ پري تائين پنڌ ڪري ويندي آهي سياري ۾ تر جي ڍڳي چـار پنج ڏينهن بہ جهنگ ۾ چرندي آهي ۽ رات جو سيءَ کان بچڻ لاءِ کبڙ هيٺ جڳهہ ڳولي ونندي اهي ڍڳي توهہ ڪائڻ ڪري پاڻي گهٽ پـيـئـنـدي آهـي. ڪي ڪي ڍڳيون قسمتي بہ ڦر بہ ڏيندي‌ون آهن جي ڍڳي جهنگ ۾ ويـامـي ويندي آهي تہ ڦر کي اڪيلو ناهي چڏيندي, هو ڦر کي ڏارائي پوءِ پاڻي تـي ايندي اهي جنهن کان پوءِ مالڪ ڍڳي جي پنيان هلي ڦر تـائـيـن پـهـچـنـدو آهي. اڪثر ڪري گابا وڪٽبا آهن. گابيون ۽ ڍڳيون انتهائيءَ ضـرورت وقت يا پوڙهي ٿيڻ تي وڪٽبيون آهن. ڍڳيءَ جو گيهہ مکڻ وڌيڪ طاقـتـور ٿيندا آهن. لسي سني ٿيندي آهي ڍڳي ڪندي بہ ڪائيندي آهي ڪلي تـي بدل ڍڳي گهٽ ۾ گهٽ مڻ گاهہ روز ڪائيندي آهي. ڍڳي پنج کان ڏهہ ڪلو تائين کير ڏيندي آهي. ڦر کي چئن چهن مهينن تائين هڪ پاسو ڏارائبـو آهي. چرڪ ٿيڻ تي هڪ ٿيڻ ڏبو آهي.

ڍڳين جون بيماريون :عام طور تي ڍڳين کي هـي بـيـمـاريـون ٿينديون آهن.

ٿلهي وڌڻ :هي بيماري ٿيڻ تي چمڙي ڪاري تي ويندي آهي. ان لاءِ ڪابي پاسي ڏنبي ڏبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ريج : ڍڳيءَ کي ڏندين ۾ ڏبن جو پاٽي پيئڻ سان ريج ٿئي ٿو. جنهن سان جيري ۾ جراثيم ٿيندا آهن. جنهن لاءِ گيهه ۾ تيل جو ڍڪ ڏبو آهي. ريج ۾ ٿوهر جي پاڙن جو پاٽي ڪڍي پيارڻو آهي.

واءُ : هن بيماري ۾ ترن جو تيل، پراٽو بهه، ڪارو ڳڙ، پنير، ڦٽڪي، هربو گهوٽي رات جو پاٽي ۾ پسائي، صبح جو ڏبو آهي.

اکين جي بيماري : اکين جي بيماري ۾ عام طور تي ڍڳي کي لسي گرم ڪري وات ۾ هڻبي آهي.

برسات جون اڳڪٿيون

ياڳين جو چوڻ آهي ته ڍڳي کي چار پنج ڏينهن اڳ ۾ برسات جي خبر پئجي ويندي اهي، ات منهن ڪري هوا سنگهندي آهي ۽ رنڀيندي آهي. چار پنج ڏينهن اڳ گاهه کائڻ گهٽ ڪري ڇڏيندي اهي. جنهن مان خبر پوندي اهي ته برسات ڏني اٿس يا وهر ٿيو اٿس. هي ماڪ ۾ گهٽو نه چرندي آهي. ڪُڪ پرڻ کان پوءِ پاٽي پيئندي آهي. سِڙ ۾ کپ تي اٺو وعيره هاري ان کي ڏب وآهي ان سان کير وڌائيندي اهي. ياڳيا پاءُ کن لوڻ کي اڌ ڪلو پاٽي ۾ وجهي ان کي ولوڙڻ کان اڳ ۾ ڏونئري ۾ ملائيندا آهن ان سان مکڻ وڌيڪ لهندو آهي.

عمر جي حساب سان ڍڳين جا نالا: گابي، وهڙي ۽ ڍڳي

***

راوي

1. غلام نبي ولد سدورو وساڻ، ڳوٺ ڪانديرو وساڻ سانگهڙ
2. اسماعيل ولد پڍو خاصخيلي، ڳوٺ ڪانديرو وساڻ سانگهڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رڍون ۽ گهيٽا

هڪ جيڏين جي ياد ۾ ڳايل

چوپائي مال ۾ رڍ اهم جڳهه والاري ٿي. رڍ نه صرف گوشت، کل، کير جي حوالي سان اهم هئي/اهي، بلڪ هن جي اُن قيمتي ۽ ڪارائتي آهي. هر سال سياري اچڻ ۽ وڃڻ تي، ٻه ڀيرا اتر کان ۽ ٽاٽي ٻولاخان واري پاسي کان واڙيا ۽ ٻيا ان ڪترڻ وارا ماڻهو ايندا هئا. جن کي ‘ڪاترو’ چيو ويندو هو. هر سال هي ڪاترو يا ڳين وٽ وڃي رڍن جا وار ڏسي اُن يا پشم جو اندازو ڪري في پهرو 15 کان 20 روپيا ياڳئي کي ڏيندا هئا. رڍ جي اُن مان لوبون، ڪٿا ۽ قالين وغيره هٿ تي ناهيا ويندا هئا ڪي ذاتين ۾ (ٻ) رڍ جي اُن، سوڙن ۾ ڪپهه جي جڳهه تي به استعمال ڪئي پر هاڻي مشيني دور اچڻ بعد ڪو ورلي وڃي اُن ونڻ وارو بچيو آهي. هاڻ ياڳين کي شهر مان نائي گهرائي، ان ڪترائڻي پوي ٿي. جنهن لاءِ ڪين نائي کي في رڍ پنج کان ڏهه روپيا ڏيڻاس پون ٿا. ان نه ڪترائڻ جي صورت ۾ رڍ برسات ۽ گرمي ۾ ڏکي ٿئي ٿي. ان کي چرڻ دوران پُرت (گاهه جو هڪ قسم) جي ان جا داڻا تنگ ڪن ٿا.

رڍ کي عمر جي حساب سان شروعاتي ٻن ٽن مهينن ۾ گهيٽو/ گهيٽي، پوءِ مادي کي رڍ ۽ نر کي گهيٽو سڏبو آهي.

رڍن جا علائقي وار مختلف قسم ٿين ٿا انهن ۾ خاص طور تي هي قسم وڌيڪ سمجهيا وڃن ٿا.

ڪُريون: هن نسل جا ڪن ننڍا، قد پورو پنو ۽ هي کير جون سنيون هونديون آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻولاهيون: هن نسل جا ڪن ۾ اوه وڏا، قداور، ڏسڻ ۾ سهڻيون، ڪير ۾ گوشت ۾ سيني ڪان وڌيڪ هونديون آهن. هي مهل تي به ڪان اڍائي سير تائين به ڪير ڏينديون آهن. هن ۾ پشم به ٻين ڪان وڌيڪ هوندي آهي.

دنبيون: هن نسل جي پنيان پڇ واري جاءِ تي وڏو دنب هوندو آهي هي ٻين ڪان سگهي ۽ هر شئي کائيندڙ رڍ آهي.

ووهريون: هي قد جون وچوليون پر ڪير جون پليون هونديون آهن.

ٿاريليون: ٿاريلي رڍ ۾ پشم سيني ڪان وڌيڪ هوندو آهي. هن جو پڇ پيرن تائين ڊگهو هوندو آهي.

جابلو: جابلو رڍون اڳهه. ڪير ۾ هڏ ڪاٺ ۾ ٻين رڍن ڪان وڌيڪ هونديون آهن.

لاڙي: هي رڍون لاڙ واري پاسي ۾ خاص ڪري ساحلي علائقن سان تعلق رکڻ سبب سڱ جي ٻينل پاڻي ڇيلهه تائين جي پاڻي ۾ به ترندي پيون چرنديون آهن.

رڍ جي لڳ جي ڪا خاص موسم ناهي هوندي، ڪانگڙين ۾ ۽ شروعاتي برساتين جي ڏينهن ۾ وڌيڪ لڳنديون آهن. رڍون گهٽو ڪري رات جو خاموشي سان ڦرجيو وجن، ڌنار ڪي به ان جي خبر نه پوندي آهي. رڍ نه ٻڪري وانگر رڙ ڪري ۽ نه ئي گهيٽو ان جي پنيان لڳندو آهي. رڍ پنجن مهينن ڪان پوءِ ويامندي آهي عموماً پر قسمتي به ڦر به ڏيندي آهي. ويامڻ کان پوءِ به تي مهينن تائين رڍ وري ناهي لڳندي. پر هي لڳڻ ڪان پوءِ اٿلي به پونديون آهن ويامڻ وقت انهن جو اوهه لهي ايندو ڪکون خالي تي وينديون ۽ پير زمين تي هٽنديون آهن ته ڀاڳيا سمجهي ويندا ته رڍ ويامي وئي آهي.

رڍن جون بيماريون: رڍن کي مختلف بيماريون ٿينديون آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جن ۾ هي بيماريون وڏيڪ عام آهن.

بخار: رڍ کي مڇرن جي ڪري بخار ٿي ويندو آهي ۽ بخار ۾ هي هيٺ ڪري پوندي آهي

پتو وڌڻ: رڍ جو پتو وڌڻ سبب هي بيمار ٿي پوندي آهي.

ڦڦڙ سڄڻ: رڍ جا ڦڦڙ سڄي وڃڻ سبب هن کي ڦڦڙي جي بيماري ٿيندي آهي.

سامهاڙو: رڍ کي بہ سامهاڙو ٿيندو آهي.

سيڙهاني

رڍن جي باري ۾ دلچسپ ڳالهيون

ٻين جانورن وانگر ياڳين وٽ رڍن جي باري ۾ بہ ڪيتريون ئي دلچسپ ڳالهيون مشهور آهن. مثال طور: ڌڻ جي اڳيان واري رڍ جيڏانهن ويندي باقي سڀ رڍون ان جي پٺيان وينديون. جي اڳين رڍ ڪنهن شاخ يا واٽر وغيره ۾ ٽپو ڏنو تہ ٻيون سڀ بہ ائين ڪنديون. جي اڳين رڍ ويهي رهي تہ پٺيون سڀ ڪنڌ هيٺ ڪري ويهي رهنديون. پر رڍون پنهنجي جاءِ تان نہ چُرنديون. رڍون جتي ويهنديون گڏجي مُڇو ٿي ويهنديون. جنهن جي ڪري رڍن جي واڙي ۾ ڏاڍي گرمي بہ هوندي آهي. رڍن جي ڌنار لاءِ چئبو آهي تہ اهو يلي انڌو چو نہ هجي تہ بہ رڍون ڪيڏانهن ڪونہ وينديون. جڏهن تہ ٻڪري جي ڌنار لاءِ چئبو آهي تہ هن جون ٽنگون لوهہ جون هجڻ گهرجن. جي ڪنهن کي ارڙي نڪري پر ظاهر نہ ٿئي ۽ لڪي وڃي تہ ان کي رڍ جو کير ۽ گوشت بہ ويلا ڏجي تہ ارڙي نڪري ايندي. رڍ جو کير ٻئي مال جي کير کان وڌيڪ گهاٽو هوندو آهي. جيڪو غريب هجي اهو ڏکيو سکيو ٿي اوڏر سوڌر ٿي وني ڏهہ رڍون ڌاري تہ سال کن ۾ سکيو ٿي ويندو. اڳي رڍ پالڻ کي عقلمندي جي نشاني بہ سمجهبو هو.

رڍ گرمي جي موسم جي ڏاڍي ياڙي آهي. گرمي ۾ لاچار ڪچڙي منجهند تائين چرندي پوءِ ڪنهن وڻ هيٺيان وڃي ويهندي بک جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري اتي به تي چڪ هڻي وري اچي واپس ويهندي سياسي ۾ هي سٺي نموني چرنديون آهن. ٻئي سمر ۾ ڍنڍن جو پاڻي هن لاءِ سخت نقصان ڪار آهي. رڍ جو ڦر ٻڪري جي ڦر ڪان وڌيڪ شيطان هوندو آهي. رڍ جي باري ۾ اهو به مشهور آهي ته رڍ کي لڳندي، ويامندي ۽ مرندي گهٽ ئي ماڻهن ڏٺو هوندو! حالانڪ ڪي ماڻهو رڍ جي باري ۾ ڪا سٺي راءِ نه به رکندا آهن. ڪنهن م وڳي کي 'رڍ' جو خطاب ڏيندي به مڙندا آهن پر رڍ وري ٻڪري کي پنهنجو پاڻ ڪان گهٽ سمجهندي، اهو چوندي آهي ته جيڪا پنهنجي اوگهڙ نٽي ڍڪي سگهي، سا مالڪ جي وري ڪهڙي ڍڪيندي!

گهيٽي جو وير: چوپائي مال ۾ سانَ، اٺ ۽ گهيٽي جو وير مشهور آهي جيڪڏهن ڪنهن گهيٽي کي ڏڪ هنيون ۽ گهيٽو ڪاوڙجي پيو يا ان کي فصل مان تڙيو ويو ته هو وير ضرور وٺندو آهي. جيڪو ان ڪان سالن تائين نه وسرندو آهي. موقعو ملڻ جي صورت ۾ هو پري ڪان ڊوڙي اچي، متعلقه ماڻهو کي ٽڪر هڻي، ڪيرائي، ان مٿان ٽنگن سان پيو ڪنهندو آهي. جي ماڻهو اٿڻ جي به ڪئي ته وري ٽڪر هڻي ڪيرائيندو آهي ، جيڪڏهن ڪنهن گهيٽي کي رڍ ڪان پري هٽايو، تڏهن به هو وير رکندو آهي.

رڍ جو چارو: رڍ 'گُني' گاهه، جيڪو منو هوندو آهي سو ڏاڍو شوق سان کائيندو آهي. منديري گاهه جي به هي عاشق آهي منديري جي پاڙن کي پير سان کوٽي به کائڻ جي ڪوشش ڪندي آهي. اهي ٻئي گاهه کائڻ سان کير ۾ مکڻ وڌائيندي آهي. جوئر جي اور کي ٻڪري يا رڍ به ٽي چڪ هڻندي ته آيامجي ويندي ۽ پوءِ بچڻ مشڪل هوندو آهي. زمين ۾ بيٺل لوسڻ ۽ برسيم چرندي اهي اجا به وڌيڪ وڏا ۽ سنا ٿيندا آهن. گهڻا ماڻهو رڍ کي پوکيل سارين ۾ چڏيندا آهن. رڍن پاران سارين جا مٿيان پن (پل) چرڻ سان نيون سارين سنيون جمنديون آهن. هن جي ٻئي کاڌي ۾ لُلر، واهو ۽ ٻير شامل آهن. ماڻهن جي آبادي وڌڻ ۽ وڌيڪ زمين پوکي هيٺ اچڻ سبب رڍن جي جُوءِ جي گهٽجڻ، سمر وڌڻ ۽ اُن جي مارڪيٽ کي اڳوٽي اوج نه هجڻ سبب، ڪيترن ئي ماڻهن ريڍو مال وڪڻي ڇڏيو آهي ۽ هاڻ هي ڏينهون ڏينهن گهٽجندو ٿو وڃي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رڍ جي باري ۾ چوڻيون ۽ پهاڪا

- رڍن اڳيان رباب، وڄائيندي ورهہ ٿيا.
- رڍون سڀ ڪار ٻوٽيون.
- ڏڙ ٻاڪرو سسي ريڍي
- رڍون سڀ اونڌ ڪنڌيون وغيره

ٻين پالتو پکين ۽ جانورن وانگر شاهہ صاحب رڍ کي بہ ڳائڻ کان بہ ناهي رهيو. شاهہ صاحب رڍن بابت فرمائين ٿا تہ:

رڍون سڀ رڙي، هلنديون هاڙهي سامهون،
سُوڙهي ۾ سيد چئي، پوندن ان اڙي،
اتي احمد جام ايندو چانگي تي چڙهي،
منجهان روهہ رِڙهي، پوئارون اچي پڄنديون.
(شاهہ جو گنج، حاجي الهداد جنجهي، متفرقہ بيت 77، صفحہ 559)

رڍ اڳيان رباب، وڄائيندي ورهيہ ٿيا،
نڪي ريڍي راڳ تي، نڪو ڏنائين جواب،
گڏهہ تي گلاب هاريوتہ هونئن ويو.
(شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرقہ بيت، بيت 124)

شاهہ صاحب رڍن سان گڏ گهيٽن کي هيئن ڳايو آهي.

اونڌا گوندا ان جا، نَهيرا نِيٽَا،
چاريا تي چوڙيلئين، پَر گهرن گهيٽا،
کَر کَسا ۽ کِيٽَا، عمر لاهہ عَڪس جا.
(سُر مارئي، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، سُر سورهون، بيت 10)

لطيف سرڪار رڍن ۽ گهيٽن کان علاوه رڍون چاريندڙ چوڙيلين ۽ ريڍارن کي بہ ڳائڻ کان ناهي وساريو جنهن بات سندن بيت هن ريت ملن ٿا:

ڪُت، پڳتر مک گهٽي، جت ڏين ڏَايُون ڏُنگ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مـون جيـڏيـون مـليـر ۾، ڪـن ريـداريـون رنـگ،
سـنـدا پـانـور پـنـگ، اُت مـهـو نـہ ٿـئـي مـارئـيـن.
(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، سُر مارئي، داستان چهون، بيت 2)

ڪـانـڌَ مَ وِڪُـڻِ ڪُـنـڍِيُـون، ڌَڻُ سَـيـوئـي ڏارِ
اَيَرِيُون، سَيَرِيُون پانهنـجـون، سَـسِيُـون سَـبِ سَـنـيـارِ
بَـنَ چَـڏي، چَـنَ پَـئِـي، وَجِـي وَلَـهـارَنِ وارِ
تـہ اَچـي اَڳِـٽـان بَـهـارِ سَـرِلا ڪَـنـدي سَـڏڙا
نوٽ: هتي سسيون مان مراد رڍون آهن.
(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر سارنگ، داستان پهريون، بيت نمبر 31)

ڇا ماتا سبب مرندڙ رڍن جو علاج ممڪن ڪونهي؟

چوپائي مال ۾ رڍو مال تمام اهم حيثيت رکي ٿو. جيـڪـو نـہ صـرف مذهبي حوالي سان پر، گوشت ۽ گذران جي حوالي سـان بـہ تـمـام اهـم آهـي. پـر پاڳين جي بقول تہ گذريل ڪجهہ سالن ذري گهٽ سجي سنڌ ۾ رڍن ۾ مـاتـا جـي بيماري، رڍن جو اڌواڌ نسل کي ختم ڪري ڇڏيو آهي تہ ماڻهن جو بہ وڏو معاشي ۽ نفسياتي نقصان ٿيو آهي. پاڳيا چون ٿا تہ هن بيماري ۾ شروع ۾ رڍن کـي بـخـار اچڻ سبب، اهي کائڻ ڇڏي ڏينديون آهن. جنهن بعد ماتا سڀ کان اڳ، انهن جي اکين مان ظاهر ٿيندي آهي، ان بعد جسم جي بين نرم حصن مثلاً اوهہ ۽ مـنـهـن وغيره تي ماتا ظاهر ٿيندي آهي. جنهن بعد رڍ کائڻ پيئڻ ڇڏي ڏيڻ ڪانپوءِ هفتي کن اندر مري ويندي آهي. جڏهن تہ وٺنري وارن جو چوڻ آهي تہ ماتا جي بـيـمـاري انسانن وانگر وڏن ڍورن ۾ ذري گهٽ ختم ٿي چڪي آهي. پر رڍي ۽ ٻاڪري مال ۾ هي ڪٿي اڄ بہ ٿئي ٿي. جنهن جو علاج ويـڪـسـيـن آهـي، پـر مـالـدار اڪثر ڪري وقت تي ويڪسين نٿا ڪرائين جنهن سبب مال بيمار ٿئي ٿو. اهـو بہ چيو وڃي ٿو تہ اها ويڪسين رڍن ۾ هاءِ ٽيمپريچر پيدا ڪرڻ سبب ٿورو گهڻـو ري ايڪشن بہ ڪري ٿي، جنهن سبب هڪ اڌ رڍ مري بہ سگهي ٿي. ٿي سگهي ٿـو تـہ پاڳين ٻاران رڍن کي ويڪسين نہ ڪرائڻ جو هڪ سبب اهو بہ هجي. پـر هـن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جديد دور ۾ اهڙي قسم جي ويڪسين، جنهن جي تيڻ سان جانور مري وڃي، خود هڪ وڏو سوال آهي! ڪافي سال اڳ ماتا جي بيماري ٻين جانورن ۾ ماڻهن کي ٿيندي هئي پر هاڻ ذري گهٽ انهن ۾ تہ ڪنٽرول ڪيو ويو آهي. پر گذريل 8/9 سالن کان اها بيماري وقفي وقفي سان، مختلف جڳهن تي رڍن ۾ هڪ ڀيرو ٻيهر ظاهر ٿيندي رهي آهي. مجبور ٿي پاڳيا ماتا جنهن جو نالو وٺڻ کان بہ ڊڄندا آهن تہ متان اهو نالو وٺڻ سان ماتا چڙي پئي ۽ وڏيڪ نقصان پهچائي ان ڪري ان کي ماتا بجاءِ 'مائي' جي نالي سان سڏيندا آهن ۽ ان جو علاج پاٽي ۾ چڙا وغيره پڙهائڻ کان علاوه ڪجهہ ٻيا لوڪ ڏاهپ وارا ڏس بہ ڪن ٿا. مثال طور ڪي پاڳيا، متاثر رڍن کي سوئر جي ڪل جو دونهين/واس بہ ڏيندا آهن. پر ڪي ماڻهو هاڻ ٿورو گهڻي پڙهي لکي وڃڻ سبب، انهن ڏسن کي 'شرڪ' ۽ جهالت سمجهڻ ڪري، ڪرڻ کان انڪاري آهن. ڪجهہ بہ هجي پر جيڪڏهن ماتا جهڙو موذي مرض جنهن جي ڪافي سالن کان پاڙ پٽيل هئي، اهو ڪجهہ سال کان رڍن ۾ ٻيهر ظاهر ٿي سگهي ٿو تہ، خدا نہ ڪري ڪٿي اهو وري ٻئي مال ۽ خود انسانن ۾ بہ نہ ظاهر ٿي پئي! ۽ جي ائين ٿيو تہ تمام وڏي نقصان جو انديشو آهي. خير تہ ان کان تہ الله بچائيندو پر رڍن ۾ آيل هن بيماريءَ ڪيترائي وٿاڻ خالي ضرور ڪرائي ڇڏيا آهن، ڪجهہ بيماري سبب تہ ڪجهہ ماڻهن پاران وڏي نقصان ٿيڻ کان بچڻ سبب. ان ڪري وس وارن ۽ واسطيدارن کي رڍن ۾ آيل ماتا جي بيماري جو ضروري علاج ڳولڻ/ڪرڻ، رڍن کي وقت سر مناسب ويڪسين ڪرڻ ۽ هن لاءِ ڪمربل بجيٽ ۽ اسٽاف مقرر ڪرڻ جي گذارش ڪجي ٿي تہ جيئن رڍن جي زندگيءَ ۽ سندن نسل بچائڻ سان گڏ، پاڳين جي خالي ٿيندڙ وٿاڻن کي بہ بچائي سگهجي.

راوي:

1. محمد هاشم خاصخيلي ولد محمد يعقوب وساڻ، عمر 80 سال کن، رهندڙ ڳوٺ محمد خان وساڻ لڳ چور، عمرڪوٽ.
2. سائين فقير رب ڏنو وساڻ، نئون آباد، سانگهڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتو

صوفين وٽ نفس جي علامت ڪتو،
جنهن جي مختلف خوبين ۽ خامين کي شاهه صاحب به ڳايو

پٽائي صاحب جن جانورن کي ڳايو آهي، انهن ۾ ڪتو به شامل آهي. ڪتي کي نه صرف شاهه صاحب بلڪ ٻين به ڪيترن ئي شاعرن، جن ۾ حمل فقير کان وٺي طالب المولیٰ سائين تائين ڳايو آهي. هنن شاعرن کان علاوه حضرت لال شهباز قلندر به پنهنجو پاڻ کي حضرت علي رضه جن جي در جي ڪتي سان تشبيهه ڏني آهي. ٻين ليکڪن کان علاوه مرزا ڪليچ بيگ به ڪتي جي اٺ خاصيتن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو ته، جيڪڏهن اهي اٺ خاصيتون انسان ۾ اچي وڃن ته انسان، انسان بڻجي پوي. ڪتي جي ٻين خاصيتن کان علاوه هن جي وفاداري به جڳ مشهور آهي.

ڪتو جانورن ۾ مثالي حد تائين وفادار جانور آهي. هو جڏهن ڇيتو ٿيندو آهي تڏهن به مالڪ کي سڃاڻندو آهي. ٻڪ ڏک ۾ اولاد ڇڏي ويندو پر ڪتو نه ڇڏيندو! مالڪ ٿڪي ٽُٽي ٻاهران کان ايندو ته مالڪ کي سيني گهر پاتين کان اڳ ڪتو وچي ٻيرين پوندو آهي. مالڪ جي ٻچ تي اڪثر ڪري ڪتو ئي وڙهندو آهي. هونئن ته وڙهندو ئي آهي، پر ويڙهه ۾ مالڪ کي ڏسي اجا به وڌيڪ وڙهندو آهي. هر جانور رات سمهي ٿو پر هي رات جاڳي چوڪيداري ڪري ٿو. رات جو جيڪڏهن گهر ۾ ڪا به شئي ڪولائجي وئي ته مالڪ جي پرسان ٻيهي پونڪي يا مالڪ جو ڪپڙو ڇڪي اٿاريندو ۽ مالڪ کي به پونڪي پونڪي واپس ورائڻ جي ڪندو آهي. ٻاهرين ماڻهو بلي، گدڙ ۽ نانگ کي پنهنجي گهر جي ٿلهي ۽ لوهڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرسان ناهي ڇڏيندو. جيڪڏهن سندس مالڪ سان دشمن ٻڪجي وڃي ته ڪتو وڃي نئين ماڻهو کي چڪ هڻندو ۽ ان ۾ منهن وجهندو. ڇريو ٿيڻ جي صورت ۾ به گهر کان ٻاهر ويندو ۽ وري وري پيو واپس موٽي ايندو جيستائين مالڪ کيس ماني ٻخش نه ڪري ۽ وڃڻ جي اجازت نه ڏي اوستائين ڪونه ويندو.

چون ٿا ته اڳي سيني ساهه وارن جي عمر برابر يعني پنجاهه پنجاهه سال مقرر ٿيل هئي. پوءِ ڪتي، الله سائين کي عرض ڪيو ته مونکي عمر ٿوري ڏجان. جنهن تي سندس عمر اڌ يعني پنجويهه سال ٿي. انسان عرض ڪيو ته اها ڪتي واري عمر مونکي ڏيو. سو کيس ڪتي جي اها بچيل عمر به ڏني وئي. جب ڇيو ته آئون ڏينهن جو انڌي هوندي آهيان ۽ رات جو ڏسان ۽ ڇڳان ٿي، سو پنجاهه سال ڪيئن ڪٽيندس! جنهن تي ان جي عمر به 25 سال ٿي ۽ اها عمر به انسان سندي لاءِ گهري ورتي. هاڻ انسان جي 50 سال عمر ته ٿي سندي، ان بعد پنجويهه سال ٿيا ڪتي وارا. جنهن دوران انسان ابتو سبتو پيو ڳالهئيندو آهي. ان بعد شروع ٿيندي آهي چب جي عمر. جنهن ۾ انسان گهر ۾ پيو اکيون ٽمڪائيندو آهي.

چوندا آهن ته ڪتو دعا گهرندو رهندو آهي ته الله مالڪ کي وڏيڪ ڏئي خوش حال ڪري ۽ گهرياتي گهڻا هجن جيئن سيڪو کيس ٽڪرو ٽڪرو ڏئي، پر ٻلي کي جيترو به ڪارائبو پوءِ به گهر جي ڪا نه ڪا شئي ڪائي ونندو. چون ٿا ته ڪتو ماڻهن جي ڏُن جي مٽيءَ مان نهيل آهي. انسان ناهڻ وقت جيڪا مٽي بچي ان مان ڪتو ناهيو ويو ته جيئن اهو مالڪ جي حفاظت ڪري. اهو به چئبو آهي ته ڪتو جنهن گهر ۾ هوندو ان ۾ ملائڪ نه ايندا. ڪي ماڻهو اهو به چوندا آهن ته ڪتي جي دانهن ستين آسمان تائين ويندي آهي.

ڪتي جا نسل: ڪتي جا مختلف نسل ٿين ٿا. جن مان ڪن جو مختصر ذڪر هت ڪجي ٿو.

نسل: تازي، ٻلتري، ٽيپو، سنڌي، ڪار، ڪساري، ٻوجو، ڪانڊا، ٻلا، ٽوني/پستا، ٻليڊ، السيشن ۽ ٻگهاڙي وغيره

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تازي: هن نسل جا وري بہ قسم ٿين ٿا. جن ۾ جيڪي ولائتي تازي، جيڪي ننڍي قد وارا ٿين ٿا ۽ ٻيو جهازي تازي. هن نسل جي اسپيڊ سيني کان وڏيڪ هوندي آهي. اڪثر ڪري سهي ۽ هرڻ جو شڪار بہ هن سان ئي ڪبو آهي. ريس ۾ ڀڄندا بہ هي نسل آهن. جڏهن سوئر ٻڄ جي ٿائم ڀڄندو آ تہ سڀ کان ٻهرين سوئر کي روڪڻ لاءِ تازي پهچندو آهي. هي خوبصورت بہ هوندو آهي. گهر ۾ بينل بہ وٽندو پيو ۽ نقصان بہ نہ ڪندو آهي. ٻڪرين ۽ رڍن جي واڙ ۾، گدڙ ۽ ٻلي کي ڀڄائڻ لاءِ لازمي تازي ڪتو رکبو آهي. خفتي هن کي ٻڪرين جو ڪير پياريندا آهن. امير ماڻهو خوبصورتي جي لاءِ بنگلن تي بہ هن نسل کي ٻيهاريندا آهن. تازي شڪار کي پنيءَ کان وڃي وٺندو آهي.

بُلٽري: هي جهنگ جي نسل جا آهن. خفتين وٽ هي چرئي قسم جو ڪتو سمجهبو آهي، جيڪو جنهن بہ شئي ۾ وات وجهندو تہ ڪڍندو ڪونہ، ماڪوڙي وانگر چڪ لڳو پيو هوندس. هي دلير ڪتو آهي، سوئر ۽ رڇ کي بہ نڪ ۾ منهن وڃي وجهندو آهي. دلير هجڻ ڪري سامهون وڙهندو آهي. شڪار ۾، سوئر پنجاهہ ڪتن کي جهليو بيٺو هجي، پر جي بُلٽري پهتو تہ وڃي وٺندس. پوءِ پاڻ مري يا سوئر کي ماري. جهنگ ۾ جانور کي پير ڪٽي ڳولڻ لاءِ بہ هي بهترين سمجهبو آهي. جهنگ جو جانور آهي يا نہ، انهي جي تسلي بہ ان ذريعي ٿيندي تہ چوجو هي خالي، ٻاهر ناهي نڪرندو.

ٽيپو: خاص ڪري رڇ جي شڪار لاءِ هي بهترين آهي. ۽ سوئر سان بہ وڙهندو آهي. رڇ اٿيل هجي يا وينل پر وڃي هي 10/12 جمپ هٽي بہ نڪ ۾ وڃي وٺندس. ويڙهہ ۾ وڏو دلير آهي.

سنڌي نسل جو ڪتو: هي تمام سياڻو ڪتو هوندو آهي. هي هر ڪم ڪندو آهي مالڪ، گهر ۽ ڪڙهہ لاءِ بهترين آهي. خالص سنڌي نسل جي ڪتي جو ٻئي ڪنهن بہ نسل سان ڪراس سنو ٿئي ٿو. خفتين جي نظر ۾ ڪراس ۾ سنڌي جو هجڻ لازمي هوندي آهي. قبلہ مخدوم طالب المولىٰ جن جا سنڌي نسل جا ڪتا ڪيري جي ڏکڻ اوله ۾ 5/4 ڪلوميٽرن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي اڪ رونجهو، فقير محمد ۽ صالح محمد وارن وٽ بيٺل هوندا هئا. سائين جبل ۾ ۽ ڪپري جي ٻيلي ۾ پاڻ به گهوڙن تي چڙهي ڪتا ٻڇيا هئا ۽ جانور ڪي ڏڦا به هنيا هئا. هاڻ هي نسل گهٽجي ختم تي ويو آهي. لاڙ ۾ حاجي غلام محمد نوحاڻي، ڪنگورو شاخ ڏگهڙي پرسان ٻڌجن ٿا. نه ته گهڻو ڪري هن نسل جو ڪراس تي ويو آهي ۽ خالص نسل گهٽ ٿي وڃي باقي بچيو آهي.

ڪار: هي نسل حاصل ڪرڻ لاءِ بلتري ۽ تازي مان ڪراس ڪرائبو آهي، پر ان لاءِ لازمي آهي ته هڪ ڪتو ٿلهو ۽ ٻيو سنهو هجي. هي ڪتو شڪار ۾ هر ڪم ڏئي ٿو ۽ ڏاڍو آهي. ڀڄڻ، ڳولڻ ۽ جهنگ ۾ جهيڙي ۾ ٿئي ڪم ڪندو آهي. ٻين ڪتن جا هر ڪنهن جا الڳ الڳ ڪم هوندا آهن. سنڌي جو ڪار به سنو هوندو آهي. هڪ ته هي ڏٽي سا ڪونه وڙهي، ٻيو ته ازخود ڏٽي جو پاسو وني وڙهندو آهي.

ڪساري : ان ڪي سڄي جسم تي ٻُج هوندا آهن. لسو نه هوندو آهي. روڪڻ ۽ جهيڙي ۾ پلو ۽ دلير به هوندو آهي.

ٻوجو : هن جي سڄي جسم تي رڍ ڪان به وڏيڪ پشم هوندو آهي. جهنگ ۾ شڪار/جانور ڳولڻ لاءِ بهترين هوندو آهي.

ڪانڊرا : هن ڪي رڳو پڻن تي پشم هوندي آهي، ٻئي جسم تي نه. ڀڄڻ، وڙهڻ ۽ روڪڻ لاءِ بهترين آهي. گهر به ڪندو آهي ۽ انهيءَ ڪم لاءِ به سنو آهي.

ٻلا : هي ڪتو ٻين ڪتن سان وڙهائڻ لاءِ سنو آهي. پنجاب ۾ هن جو رواج وڌيڪ آهي در جو به هوشيار هوندو آهي. سيني ڪتن ۾ وڌيڪ طاقتور، وڏو ۽ وزني هوندو آهي.

ٿوني : هي ڪتو در جو هوشيار، رات جو خاص ڪري ننڊ نه ڪندو، سڄي رات پيو پونڪندو. بنگلي جي سونهن. ننڍو پر هلڪو هجڻ ڪري شهر ۾ گهڻو پسند ڪيو وڃي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بليڊ : ڏاڍو مڙس ڪتو آهي ۽ دلير بہ آهي. هر شي سان وڙهي تو پوي. وڏا ماڻهو هن کي شوق سان رکندا آهن ۽ گاڏين ۾ بہ کڻي گهمائيندا آهن.

السيشن : ڌَر جي لاءِ خاص طور تي سنو آهي. سياڻو ۽ هوشيار بہ آهي. شهر ۾ خاص ڪري رکبو آهي. سياڻو ايترو جو شڪار دوران جي تتر کي بندوق لڳي تہ تتر کڻي اچي مالڪ کي ڏيندو. پرائي پنهنجي کي سڃاڻيندو. ايستائين جو هي ڪتا پنهنجي ۽ پرائي ڪڪڙ ۽ ٻڪر کي بہ سڃاڻيندا آهن. ننڍا ٻار هن سان راند بہ پيا ڪندا آهن انهن جو نقصان نہ ڪندو آهي.

بگهاڙي : هي نسل ٻگهڙ جهڙو هوندو آهي. ڪن ڪيتا هوندا اٿس. اڪثر ڪري رنگ جو ڳاڙهو پر شينهون رنگ بہ ٿيندو آهي. بنگلي جي چوڪيداري توڙي مال سان گڏ بہ هوندو آهي. پنجابي ماڻهو هن کي گهڻو پسند ڪندا آهن. هي مال سان گهڻو هوندو آهي. هاري جي ڏاندن سان بہ گڏ هوندو آهي. مقامي ڪتن ۾ ٻين ماڻهن يا چورن کي سنگهڻ ۽ انهن جو پير کڻڻ جي صلاحيت بجاءِ سوئر، ڦاڙهي ۽ سهي وغيره جو پير کڻڻ جي صلاحيت هوندي آهي. ها! پر شڪار ۾ جهنگ ڪٿي رهجي وڃڻ جي صورت ۾ مالڪ جو پير کڻي البتہ اُتي ضرور پهچي ويندو آهي! باقي ٻين ماڻهن جو نہ.

رنگن جي لحاظ کان ڪتن جا قسم

اڪثر ڪري ڪتا هنن رنگن جا هجن ٿا :

ٻگا، هيرا، ٻوسڪي، ڳاڙها، ڳاڙها پر ٻوٽ ڪارڙا ان کي ڏينيو سڏبو آهي. سائو سائي جو ڪارو ٻوٽ هوندو تہ ان کي ملائي سڏبو آهي. سائي جي مٿي ۾ اچي ليڪ هوندي تہ ان کي سينگار سڏبو. شينهان، ڳاڙها شينهان، ڪارا شينهان، ناسي، نيور ڪارا، ڪارا، پر پُڇ جي چوٽي اڇي ۽ ڪؤڙي/سينو اڇو تہ ان کي نانگي سڏبو آهي. ڪجل جنهن کي اک تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪارو نشان/دٻڪ هجي. صاف ٻگي ڪي موتي سڏبو آهي. اڪيون ڪڇيون/پوريون، ڪارو پر مٿي تي ٻاڙها نشان هجن تہ ان کي چٽو اڪيو سڏبو آهي. اهڙو ڪتو نياڳو بہ سمجهبو آهي. هنجر وري ڪارا ڪبرن، کي سڏبو آهي ۽ چنچر جنهن جي جسم تي ڪارا نشان هجن.

پلو ڪتو: ڪتو پلوان کي چوندا آهن جنهن ۾ سونهن هجي، اخلاق هجي، اهو گهر جا آنا بيدا نہ ڪائي، ماني اگهاڙي پئي هجي تہ بہ نہ ڪائي. ويڙهہ جو پلو هجي ۽ شڪار جو سنو هجي. قد، وزن ۽ پانجهہ وارو هجي. ٿانو نہ چٽي، ٻارن کان شئي نہ کسي. ماني جي وقت جيڪڏهن اچي تہ پنهنجي جاءِ تي ويٺو هجي. هڪڙا ڪتا لوسي هوندا آهن، ٻيا ڪن انسانن وانگر ضمير وارا هوندا آهن. جنهن ڪتي نبي سائين جن جي غار ۾ حفاظت ڪئي، ان جي پرون مٿان ڪارو تڪو هو، ان ڪري اهڙي ڪتي جو خفتي خاص خيال ڪندا آهن ۽ چون ٿا تہ اهڙو ڪتو ڏاڍو حساس بہ هوندو آهي، دڙڪو دهمان نہ سهي سگهندو آهي.

سونهن جي لحاظ کان پلا ڪتا: تازي سڀ کان سنو سمجهبو آهي، ڪجل ٻگو جنهن جي اک تي دٻڪ هجن، اهو بہ سهڻو سمجهبو آهي. پڇ سڌو، ڪوڙي/سينو وڏو چيلهہ سنهي، پانجهہ ۾ ڊگهو پويون ڏڙ موڪرو شرناءِ/اڳيان منهن ڊگهو ڳچي ڊگهي، قداور ۽ ٽنگون وڏيون جن ڪتن جون هجن، اهي سونهن ۾ سرس، سُنا ۽ خوبصورت سمجهبا آهن.

ڪتن جون خاصيتون

انسانن وانگر پکين ۽ جانورن ۾ بہ ڪي انفرادي ڳالهيون ۽ خاصيتون هجن ٿيون. ڳالهہ جڏهن ڪتي جي ڪنداسين تہ انهن ۾ ڪجهہ هي ڳالهيون بہ نظر ايندِيون.

شڪاري ڪتن ۾ ڪجهہ ڪتا اهڙا بہ هوندا آهن جو انهن کي ماني اچلائي ڏبي تہ ڪونہ کائيندا.

هڪڙن ڪتن کي جيڪڏهن ماني ۾ پاجي، کير ۾ لسي ملائي ڏبي تہ کائيندا، نہ تہ خالي يا رُکي ماني نہ کائيندا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪجهہ ڪتن کي مکڻ وغيره هيٺ رکي ڏبو تہ کونہ کائيندا. پر هٿ تي رکي ڏبو تہ نہ صرف کائيندا پر هٿ بہ چٽي ويندا ڇو جو انهن سيني ڳالهين تي خفتي انهن کي هيرائيندا آهن.

- ڪتي کي اوجهري ڪارائبي آهي تہ طاقتور ٿيندو.
- خفتي ڪتن کي کير ۾ مصري ملائي ڏبي آهي.
- پيدا ٿيڻ وقت، خفتي نر گُلرن کي ماءُ کان الڳ ڪري، هٿ سان ڏارائيندا آهن. ڇو جو شڪار ۾ مادي هرويرو کونہ کٽبي آهي ۽ شڪار ۾ نر ڪتو رکبو آهي. ان ڪري خفتين وٽ نر ڪتي جي وڏيڪ اهميت هجي ٿي.
- ڪتي بہ مهينا ڏهہ ڏينهن ۾ ويامندي آهي.
- گُلر پيدا ٿيڻ جي تيرهين ڏينهن توريون توريون ۽ پندرهين ڏينهن مڪمل اکيون پٽيندا آهن.
- ڳٽ جي موسم ماڪ پوڻ واري هوندي آهي. ڪا ڪُتي ڇهين مهيني ڳٽ ڪندي ۽ ڪا وري ٻارهين مهيني بعد.
- خفتين وٽ ڳٽ جي نشاني، ڪُتيءَ پاران سار سجائڻ ۽ تورو تورو وات پٽڻ هجي ٿي.
- ڳٽ 15 ڏينهن تائين هوندو آهي. جڏهن ڪُتيءَ رت ڏئي بند ڪري، پوءِ هڪڙو يا بہ ڪتا ڏياربا آهن. انهن ڏينهن ۾ غريب ڪُتيءَ کي گهر ۾ کولي ڇڏبو آهي، پر ويڙهو ڪُتيءَ کي ٻڌي ڇڏبو آهي تہ متان وڙهڻ ۾ ٽُنيي نہ پوي.
- ڪانهہ پاران پوهارو ڇاٽڻ ۽ ان بعد سر جو نسرڻ، ڳٽ جي موسم جي شروعات سمجهبي آهي.
- رول ڪتي سان ڳٽ ڪرڻ يا. جهڙي تهڙي ڪُتيءَ تي خفتي هرويرو ڪتو کونہ ڏيندو آهي.
- عام طور تي ڪتي جي عمر 12/14 سال کن هوندي آهي.
- شڪار لاءِ ڪتي جي عمر 12 مهينن کان 8 سالن تائين هوندي آهي. ان کان پوءِ ڪتو پوڙهو ٿيو وڃي. پوءِ ٻچا/طور وٺڻ لاءِ رکبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

- در جو ڪتو پيو سجي حياتي پونڪدو آهي، ۽ اهوئي ان جو ڪم هوندو آهي.
- ڪتو اڪثر ڪري تنگ ڪٽي ۽ صاف جاءِ تي پيشاب ڪرڻ پسند ڪندو آهي.
- لشڪر شاهه واري پاسي، ڪتي جي وفاداري وارو قصو جڳ مشهور آهي جنهن جي ڪري مالڪ مٿس ڪبو اڏرايو هو.
- ڪتي جي سنگهڻ جي حِس/صلاحيت تمام گهڻي آهي.
- رڇ ڪتي جي توڙي سوئر ۽ ڪتي جي ويڙهه مشهور آهي.

ڪتن ۾ پاڳ نياڳ جا اهڃاڻ

سچو پچو خفتي ڪتي ۾ نياڳ جو لفظ ڪڍڻ تہ ڇا پر ٻڌڻ بہ پسند ڪونہ ڪندو آهي. ان ڪري هو ڪتي ۾ پسند ناپسند جو لفظ ڪتب آڻيندا آهن.

ويندو: جنهن ڪتي جو پيچ وتيل، ڏونگي تي هجي ان کي بہ نياڳو/پسند ڪونہ ڪبو آهي.

- اڳين ٽنگن کان ڦڏو ڪتو بہ پسند ڪونہ ڪبو آهي.
- جيڪو ڪتو آذان وقت رڙيون ڪري/پونڪي، ان کي بہ نياڳو سمجهي پسند ڪونہ ڪبو آهي. ڪُتي جي اوناڙڻ کي بہ سنو ڪونہ سمجهبو آهي ۽ ان کي ڪنهن موت يا مصيبت اچڻ برابر سمجهبو آهي.

خوراڪ: ڪتي لاءِ کائڻ پيئڻ ۾ ڪجھ شيون فائديمند تہ ڪي وري نقصان ڪار بہ هجن ٿيون. جن جو مختصر ذڪر هت ڏجي ٿو.

فائدمند: گوشت ڪنهن جو بہ ميجي، ماني، کير، لسي، مکڻ، چانور ۽ بُسري وغيره ڪتي لاءِ فائديمند، بلڪ لازمي خوراڪ آهي.

نقصانڪار دونڌ: ڪنهن بہ قسم جي ڏونڌ (مثل جانور) ڪتي لاءِ نقصانڪار هجي ٿي، ان ڪري خفتي هر ممڪن طريقي سان ڪتي کي ڏونڌ کان بچائڻ جي ڪندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتو گرمي جو جڏو هوندو آهي، ٻين جانورن کي پگهر ايندو، پر ڪتي کي نہ ايندو آهي. ڪتو گرمي ۾ پاڻي ڪان پري نہ ٿيندو آهي، گرمي ۾ ماڻهن سان گڏ هلندڙ ڪتو شڪار دؤران مري بہ سگهي ٿو. ڪتي جا پير بہ ماڻهن وانگر سڙندا آهن. جيڪڏهن شڪار جي ڪتي کي ڪنڊو لڳي، تہ وس آهر پاڻ ئي چڪ هڻي ڪنڊو ڪڍي ڇڏيندو آهي، گرمي ۾ ڪتي کي شڪار تي نہ ڪاهي وڃبو آهي.

ڪتو برسات ۾ سياري ۾ گپ ۽ پاڻي جو ڏاڍو هجڻ سان گڏ تارو بہ آهي. ڪتو پنج ڪلوميٽر تائين تري وڃي ٿو.

چوڻيون/پهاڪا، تشبيهون

ٻين جانورن ۽ پکين وانگر ڪتي جي باري ۾ بہ ڪيتريون ئي چوڻيون ۽ پهاڪا موجود هجڻ سان گڏ ڪيترين ئي ڳالهين ۾ ڪتي سان تشبيهہ بہ ڏبي آهي جيئن:

- ڪتو ڇا ڄاڻي ڪٽڪ جي ماني مان.
- بڇڙو ڪتو ڏٽي پٽائي (بڇڙو ڪري)
- ڪانو ۽ ڪتو ڪڙم جا ويري
- ڪتو ڇتو ٿيندو تہ بہ مالڪ کي سڃاڻندو.
- جهڙو ڪُتيءَ ڪن ويانا.
- جهڙو ڪتي جي وات ۾.
- ڪارو ٻڌ ڪبري سان، رنگ نہ مٽي تہ اوسڻ ضرور مٽي.
- ڪتي جو پٽ.
- جيئن ڪُتيءَ جي پنيان ڪت ۾ ڪُتا.
- ڪتن وانگر وڙهڻ.
- ڪتي کي هڏو.
- عورت ۽ ڪُتي کي لَڏ ۾ مزو.
- ڌوٻي جو ڪتو نہ گهر جو نہ گهاٽ جو.
- ٻچ جي ڪتي وانگر/ٻچ جو ڪتو
- هن ڪتي بہ سها نہ ماريا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

- ڪتي وانگر ڏاڙهڻ.
- ڪتي وانگر ڀونڪڻ.
- ڪتي وانگر اوناڙڻ
- ڪارو منهن ڪتي جو رب اوتري جي اوتري.

ڪتي بابت ڳجهارتون

شاعرن ڀاران ڪتي کي ڳائڻ سان گڏ ڪتي لاءِ سگهڙن به ڳجهارتون ڏنيون آهن، جنهن مان هڪ هي به آهي ته:

"وڻ ڪتي وات ۾، وڻ ڪتي جو ڪم، جي لاهي وجهينس چم ته به وڻ ڪتي جي وات ۾. (ڪتي جو باهڻ) ڀيڄي: باهڻ (وڻ جو هڪ قسم) ڪتي جي وات ۾، باهڻ (ڪتي جو آواز) ڪتي جو ڪم، جي لاهي وجهينس چم، ته به باهڻ ڪتي جي وات ۾."

ڪتي جو آواز: مختلف وقتن تي ڪتو مختلف آواز ڪندو آهي، جن جا مختلف نالا هجن ٿا جيئن:ڀونڪ، ڇهار، شڪار واري جي ڇهڪار ۽ گهر جي جي ڀونڪ وغيره.

رڙڻ: شڪار يا ڪنهن جانورن جي نڪرڻ وقت ڪندڙ ٻولي کي رڙڻ سڏبو آهي.

ڪوست: سنهي آواز وارو رڙڻ، جيڪو جانور جي ڏسڻ تي هلڪي آواز ۾ ڪندو آهي.

راهڙ: وڏي آواز ڪري، ڪتو ڪنهن به شئي کي منهن هڻندو ته ان کي راهڙ سڏبو آهي.

ٻروٽ: ڪو جانور ڪتي کي ڏڪ هڻي، ته ان وقت ڪتو جيڪو آواز ڪندو آهي، ان دانهن کي ٻروٽ سڏبو آهي.

ڪوڪاٽ: جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪتي کي ڏڪ هڻندو ته، ان وقت ڪتو جيڪو دانهن ڪندو آهي، ان کي ڪوڪاٽ سڏبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتي کي ٿيندڙ بيماريون

انسانن ۽ جانورن وانگر ڪتي کي بہ بيماريون ٿينديون آهن. جيڪي ڪجھہ هي آهي.

گر، ڳڙهہ، ڪمري/ڏڙڪڻ/اڏرنگ، بخار، مليريا، خارش، پرميل، نمونيا/ڦقڙ لڳڻ، ڪنگهہ، گلو گهٽجڻ، مغز جهلجڻ، زڪام، ڪٽ/رِد ۽ ڪندو وغيره.

گَر: گر جي بيماري ۾ ڪتي کي صابڻ سان وهنجارڻ سان گڏ نم جي پاڻي سان وهنجاربو آهي. ان ڪان علاوه ڪتي جو ٻڪري ۽ انسانن وارو ڊاڪٽري علاج ڪرائبو آهي.

ڳڙهہ : ڳڙهہ دؤران ڪتي جو ڊاڪٽري علاج ڪرائبو آهي. ڳڙهہ کي بہ نم جو پاڻي گرم ڪري زخم کي ڌوئبو بہ آهي.

ڪمري : هن بيماري دؤران ڪتي کي چيلهہ، مغز يا منهن تي، جتي اڏ رنگ ٿئي، اتي ڏنپ ڏبو آهي. ڪِل يا ڏاتو گرم ڪري ڏنپبو بہ آهي.

بخار /مليريا : بخار ۾ ڪتي کي جاڻ پسائي گهوتي ڏبي آهي. بخار ۾ ڪتو ڪوماتيل ۽ سست پيو هوندو آهي جنهن جي علامت طور ڪتو کي ماني جي وقت يا بي ٽائيم ستو پيو هوندو.

خارش: خارش ٿيڻ تي ڪتي کي نم جي پاڻي سان وهنجاربو آهي.

پرميل : ڊاڪٽري واري علاج سان گڏ ڪتي کي کير يا پاڻي ۾ ماکي ملائي ڏبي آهي. ماڻهو وارو وزن ڏينهن ۾ بہ پيرا صبح شام.

ڪٽ /رد /ڪنگهہ : جنهن دؤران ڪتو ماني کائڻ سان الٽي ڪندو آهي، ان جي علاج طور گرم ماني ڪوڏر تي رکي ڪتي کي ڏبي آهي. ماني ڪوڏر جي لوهہ سبب پُسي ويندي آهي. اها ماني کائڻ سان ڪتو نيڪ ٿي ويندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مغز جهلجڻ /زڪام: جنهن دوران ڪڪڙ جا بيدا ٿي ڏينهن روز هڪ بيدو ڏيڻ سان ڪتي جو مغز کلي ويندو آهي ۽ زڪام ختم ٿي ويندو آهي. گهڻو ڪري ڪتي کي ٻاهر اُس ۾ ٻڌبو آهي.

ڪنڊي ۾: هن بيماري ۾ ڪتي جي زبان جي هينيان هڪ نس ٿيندي آهي. ان کي تڪو ڏئي. اها نس ڪڍي ڇڏبي آهي. پوءِ ان هنڌ چار وغيره لڳائجي ته جيئن رت بند ٿي وڃي.

سينگار جو سامان: خفتي ڪتي کي سينگارڻ لاءِ ڪجهه شيون استعمال ڪندا آهن. حالانڪ ڪتو خود انهن لاءِ سونهن ۽ سينگار برابر شئي هوندو آهي. سينگار جي سامان ۾ اڪثر ڪري پٽو ڳاني، ڇلو ۽ رسي وغيره استعمال ڪبي آهي.

پٽو ڏاريل ڪتي جي نشاني هوندو آهي. اڳي جڏهن ميونسپل ڪاميٽي وارا ڪتا مار موسم دوران ڪتا ماريندا هئا ته پٽي واري ڪتي کي زهر ڪونه ڏبو هو. گاڏي وارو پٽي واري ڪتي کي ماريندو هو ته سزا ايندي هئي. قانون مطابق بغير پٽي جي ڪتو رولو ۽ نڌڻڪو شمار ٿيندو آهي.

ڪتو چِتو ڪيئن ٿو ٿئي

جانورن ۾ ڪتو ۽ گدڙ چِتا ٿيندا آهن. پوءِ اهي ٻئي جنهن کي ٻه ڏاڙهيندا ته اهو ٻه چِتو ٿيندو. ڪتو اڪثر ڪري مئل گڏهه کي کائڻ سان چِتو ٿئي ٿو. پر ڪن خفتين جي بقول ته 'چندول ' نالي پکي، جيڪو مٿي آسمان ۾ اڏامندي، جڏهن هيٺ ڪري مري ٿو ته ان کي کائڻ سان به ڪتو چِتو ٿئي ٿو. ڪتي جي چِتي ٿيڻ جي ڪا به موسم نه هوندي آهي، پر اڪثر سياري ۾، اتر جي هوا لڳڻ وقت ٿيندو آهي. جنهن دوران هو هوا جي سامهون هلندو آهي يا پوءِ جيڏانهن ڪنهن ٻئي ڪتي جي پونڪ ٻڌندو اوڏانهن ويندو آهي. چِتي ڪتي ٿيڻ جي پهرين نشاني ڪتو بين ڪتن يا ڪڪڙ سان وڙهڻ يا ان کي ونڊ جي ڪندو ته خفتين کي خبر پوندي ته ڪتو چِتو ٿو ٿئي. اڌ چِتي ٿيڻ تي ڳگون ڳاڙهيندو آهي ۽ وات کليل هوندو اٿس. پڇ هيٺ هوندس ۽ خطا هوندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. اهي نشانيون واضح نموني ڪتي جي چتي تيڙ جون هونديون آهن. چتي تيڙ بعد ڪتو گهريلو ڪڪڙ يا ماڻهو کي ڪائيندو آهي. شڪار جو ڪتو ماڻهو کي نہ ڪائيندو. باڪوڙي جو خليل احمد لغاري چتي ڪتي جي ڪاڌل ڪتي کي 'پاپا' پڙهي ڏيندو آهي سڄي عمر اهو ڪتو بيهر چتو نہ ٿيندو آهي! ڪتي جي ڏاڙهڻ ڪان پوءِ، ٻئي ڪتي جي چتي تيڙ جو وقت اڍائي ڪلاڪ، اڍائي پهر، اڍائي ڏينهن، اڍائي مهينا يا اڍائي سالن تائين هوندو آهي، جنهن دؤران هو ڪنهن بہ وقت چتو ٿي سگهي ٿو. ان ڪان چڙهي ويو تہ پوءِ چتو ڪونہ ٿيندو. ڪو ڪتو اهڙو بہ هوندو آهي جو ان کي 10 دفعا بہ چتو ڪتو ڏاڙهي وڃي، تہ بہ ان تي ڪو اثر نٿو ٿئي. چتي جي ڏاڙهيل جو علاج ساڳيو ماڻهن وارو ئي آهي، پر ماڻهو چتو ٿي وڃي تہ ان کي سائو يا ڪارو ڪپڙو ڏيکاريو آهي تہ جيئن جلد مري وڃي يا پاڻي بہ ڏيکاريو آهي! (چو جو ان دؤران ماڻهو وڏي عذاب ۾ هوندو آهي) ڪتي جي ڏاڙهيل کي مختلف درگاهن تي بہ وٺي ويجبو آهي، پر خفتين جي بقول تہ انهن ڳالهين جو ڪوبہ خاص اثر نہ ٿيندو آهي.

سنڌ ۾ ڪتن جا نالي وارا خفتي ۽ شوقين:

(جيڪو پاڻ شڪار ڪندو هجي ان کي خفتي سڏبو آهي ۽ جيڪو ڪتا رکندڙ هجي، پر پاڻ شڪار نہ ڪندو هجي تہ ان کي شوقين سڏبو آهي)

سنڌ ۾ ڪتن جي خفت جا ڪيترائي نالي وارا خفتي ۽ شوقين ٿي بہ گذريا آهن تہ اڄ بہ موجود آهن. جن ۾: ٻگن سائين راڻي پور، ممتاز علي پنهور غلام مصطفيٰ ڪر، قبلہ مخدوم سائين طالب المولي، پير شاهہ سڪرنڊ، سهڻل سائين ۽ نادر سائين راڻي پور نورجا، اعجاز ٻگهيو سڪر واري پاسي جو علي نواز خشڪ سڪر، همت علي ڪماريو شڪارپور، ڪريم بخش ڪيريو سڪرنڊ، نبن فقير صوفي، يوسف ڪيريو سڪرنڊ، حاجي غلام نبي راهو سعيد آباد. ولي محمد ڪاچيلو 63 جو ابل سائين راڻي پور، غلام محمد ڏاهري قاضي احمد، نوهاڻي ڏگهڙي وغيره خاص طور تي قابلِ ذڪر آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سانگهڙ ۾ ڪتن جا نالي وارا شوقين/خفتي

ضلعي سانگهڙ جي نالي وارن خفتين ۽ شوقين ۾ خليفو پلو جمالي، غازي خان جمالي، دريا خان عرف دادو بڙدي، خادم عمراڻي، فريد عمراڻي، سڪندر بڙدي ڪوٽ نواب، ساماڻو بگٽي لُنڊڪو غلام مصطفيٰ شاهه لنڊڪو عظمت پنهڻ باڪوڙو فيض نظاماڻي، عبدالڪريم نظاماڻي سانگهڙ، منو جتوئي ۽ غازي خان شهدادپور. خادم ملاح عرف روس هرٽي دڙو سانگهڙ. نياز احمد ملاح هرٽي دڙو/پٽ. شڪيل جوٽيجو. عطا الله جوٽيجو، اسد جوٽيجو ٽنڊو آدم. هادي بخش مري ۽ غازي خان مري ڪپرو. اميد علي شاهه ٽنڊو منان خان. ابراهيم راجڙ ڪپرو، بابو انڙ گجري، شاهو شر، الو چانڊيو سعيدو شر ورڪشاپ. عباس ڪوڪر. يوسف جٽ. راڻو شوڪت چڪ نمبر ٽي ۽ گلاب لاکو ڳوٺ ٽوپڻ ڏاهري شامل آهن.

رڇن ۽ ڪتن جي ويڙهه

جيڪا انگريزن پاڻ سان گڏ برِ صغير ۾ آندي

سنڌ ۾ ڪتن ۽ رڇ جي بچ مختلف هنڌن تي ٿيندي آهي ۽ سنڌ ۾ ڪهيري ذات پالڻ جي حوالي سان مشهور رهي آهي. سنڌ ۾ بلڪ برصغير ۾ رڇ ڪتي جي بچ بابت محترم سائين لالا فضل احمد بيلائي صاحب پنهنجي ڪاوش ميگزين ۾ ڇپيل مضمون ۾ لکن ٿا ته: سنڌ ۾ چوندا آهن ته "شوق جو ڪو ملهه نه هوندو آهي." اڄ کان اٽڪل ٽي سئو سال اڳ رڇ ڪتي جي ويڙهه (بچ) انگلينڊ ۾ انگريزن جي بيحد پسنديده ويڙهه هوندي هئي. اها ميلن ملاکڙن کان سواءِ گرجا گهرن ۾ به تمام گهڻي شوق سان ڏٺي ويندي هئي. شهنشاهه هينري ستون ته ان ويڙهه جو ايترو شوقين هو جو ان پنهنجي حڪومت دوران رڇ- ڪتن جي ويڙهه لاءِ هڪ الڳ وزير مقرر ڪيو هو.

ارڙهين صدي عيسويءَ ۾ جڏهن انگريز هند و پاڪ ننڍي کنڊ تي قابض ٿيا ته هنن پاڻ سان گڏ شڪاري ڪتا به آندا. هتي ناچ ڪرڻ وارا رڇ ته اڳئي موجود هئا. سو جڏهن شڪاري ڪتا انگريزن حڪمرانن جي معرفت هتي پهتا ته اها رڇ ڪتي جي ويڙهه هتي به شروع ٿي وئي. جنهن کي سنڌ جي روائيتي ۽ عوامي ٻوليءَ ۾ "رڇ جي بچ" ڪوٺيو ويو. ويهن صدي جي آخر تائين ان ويڙهه جو ميلن ملاکڙن ۽ شادين ۾ خاص اهتمام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو ويندو هو. ڪميري فقيرن کي خرچي پاڻي ڏئي انهن رڇن کي آڻيو ويندو هو. پر وقت گذرڻ سان گڏ هتي جي عوام ۾ به اهڙي ظالماڻي ويڙهه بابت نفرت پيدا ٿي اهڙي نفرت پيدا ڪرڻ ۾ جانور جي بچاءُ واري عالمي اداري (WSPA) طرفان وڏيون ڪوششون ورتيون ويون. ان اداري طرفان اڄ کان 15 سال اڳ لاهور جي هڪ اين جي او "هبيٽئٽ انٽيگريٽيڊ پاڪستان" (Habitat Integrated Pakistan) جنهن ۾ مون به سال کن ملازمت ڪئي هئي. سجاڳي پيدا ڪرڻ جو ڪم ضلعي سانگهڙ لاڙڪاڻي ۽ خيرپور ۾ ڪيو هو. ان دوران وائلڊ لائف کاتي سنڌ جي سهڪار سان ڪافي ڪاميابي پڻ حاصل ٿي وئي. ٽنڊي آدم شهر ۾ ڪميري فقيرن جو هڪ پاڙو آهي، جنهن جو ڪم رڇ پالي ان کي شهر شهر گهمائڻ هو. اهي رڇن کي ناچ ڪرائي چار پئسا به ڪمائيندا هئا. انهن جا سئو ڏيڍ گهر آهن. انهن ماڻهن ۾ جڏهن مختلف سماجي تنظيمن طرفان سجاڳي پيدا ڪئي وئي ته هاڻي اهي ان ظالماڻي ڌنڌي کي الوداع چئي هٿ جو هنر جهڙوڪر: اڳٺ سڳيون ۽ جانورن جي سينگارڻ جون مختلف شيون تيار ڪري عزت ۽ آبرو سان پنهنجو پيٽ گذر ڪري رهيا آهن.

رڇ ڪتي جي ويڙهه ۾ دلچسپي رکندڙ زميندار پهريان ته شڪاري ڪتا انگلينڊ مان گهرائيندا هئا. پر بعد ۾ انهن شڪاري ڪتن جو نسل مقامي سطح تي وڌائڻ جو بندوبست ڪيو ويو. شڪاري ڪتا ٿلها نه ٿيندا آهن. اهي پوري پُٺي قد جا هوندا آهن. اهي ڪتا تمام وڏا ٽپا ڏئي سگهندا آهن ۽ جن جا چڪ تمام زوردار هوندا آهن. جڏهن اهو شوق عروج تي هو ته زميندار اهڙن ڪتن جي کاڌ خوراڪ جو جوڳو انتظام ڪندا هئا ۽ اهڙي ڪم لاءِ خاص عملو مقرر ڪيو ويندو هو انهن ڪتن کي رڇ سان وڙهڻ جي خاص تربيت ڏني ويندي هئي.

انهن جي مشق ڪنهن هٽرادو نهيل رڇ جي بوتي تي ڪرائي ويندي هئي. اهي شڪاري ڪتا سنا چوڪيدار پڻ هوندا آهن. جيڪي زميندار رڇ ڪتي جي ويڙهه (بچ) کي هڪ ظالماڻو ڪم سمجهي ڇڏي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيندا هئا. اهي انهن ڪتن کي بطور چوڪيدار نهايت شوق سان پاليندا هئا. حقيقت ۾ جيڪڏهن اهڙن ميلن ملاڪڙن، شادين ۽ شادمانن ۾ رڇ ڪتي جي ويڙهه ڪرائڻ بدران پنهنجون بهترين قسم جون ڏيهي رانديون جهڙوڪر ملهه، ڪوڏي ڪوڏي، ٻيلهاڙو ۽ ونجهه وٽي وغيره ڪرايون وڃن ته اهي ميلا مقامي تهذيب جا بهترين عڪاس بڻجي سگهن ٿا. هونئن به رڇ ڪتي جي ويڙهه ڪا هتان جي مقامي راند نه آهي. هيءَ ته انگلينڊ مان آندل راند آهي، جنهن ڪري عقلمندي انهيءَ ڳالهه ۾ آهي ته، رڇ ڪتن جي ويڙهه بجاءِ پنهنجي ديسي راندين کي ترقي وٺائجي.

ويڙهه جو قانوني جائزو

پاڪستان ۾ جهنگلي جيوت جي حفاظت صوبن جي ذميواري آهي. رڇ کي پڪڙڻ يا رڇ جو شڪار ڪرڻ چٽني صوبائي حڪومتن طرفان سختيءَ سان منع ٿيل آهي. جانورن جي حفاظت لاءِ ڪيترائي قانون تيار ڪيا ويا آهن، جن جي پڄڪڙي ڪندڙن کي جيل جي سزا يا ڏنڊ پئجي سگهي ٿو. ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته سيئي ماڻهو ملڪي قانونن جو احترام ڪن ۽ خداوند ڪرم جي مخلوق کي ظلم کان بچائين.

عالمي تاريخ ٻڌائي ٿي ته ماضيءَ ۾ رومي حڪمرانن، گنهگار انسانن کي، سندن گناهن جي سزا طور بکايل شينهن اڳيان اڇلائي تماشو ڏسندا هئا ۽ ان تي خوش ٿيندا هئا. پر وقت گذرن سان گڏ جيئن جيئن انساني تهذيب ترقي ڪئي ته اهي خوني عمل به ختم ٿي ويو. هن کان اڳ ذڪر ڪري چڪو آهيان ته هينري ستين جي دور ۾ اها رڇ ڪتي جي ٻچ انگلستان ۾ عروج تي هئي، جنهن لاءِ هڪ جدا وزير پڻ مقرر هو. پر اڄ اتان انگلستان جو هر شهري اهڙين ويڙهين کان نفرت ٿو ڪري. جنهن سان پڻ اها اميد ڪري سگهجي ٿي ته پاڪستان مان به اها ويڙهه مستقبل قريب ۾ انشاءَ الله ختم ٿي ويندي. فقير باعزت طور پنهنجي روزي ڪمائيندا. وڏا زميندار اهڙين راندين جي همٿ افزائي ڪندا. جيڪي مظلوم قيدي جانورن کان سواءِ هونديون ۽ عام ڏسندڙ پڻ انهيءَ راند کان نفرت جو اظهار ڪندا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عمر جي لحاظ سان ڪتي جا نالا:

ٻلونگڙو، گلر، ڪتو وغيره ڪتن جا ويڙهه دوران داءَ پيچ

ڪتا ويڙهه جي دوران جيڪي داءَ پيچ استعمال ڪندا آهن، خفتين وٺ انهن جا مختلف نالا هجن ٿا. جيئن:

ڀٽائي صاحب جن جي شاعري ۾ ڪتي جو ذڪر:

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه جن ڪتي جو ذڪر مختلف هنڌن تي ڪندي، ڪتي جون مختلف خصلتون بيان ڪيون آهن. مثال طور

جهَنگَلُ آهيڙِيَنِ کي، ڀَنرُ ڪِيو روءِ،
نہ ڪُتا نہ ڪوڙڪو، چَڙهِيو اُيو چوءِ،
هاٺي هِنان پوءِ، لَڳِي لونو نہ تِئي.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪاهوڙي، داستان تيون، بيت نمبر 10)

جَهنگَلُ آهِيڙِيَنِ کي، ڀَنرُ ڪِيو رُوندو،
نہ ڪُتا، نہ ڪوڙڪو، چَڙهيو اُيو چُوندو،
هَڏِ هِين نہ هُوندو اِنهان پوءِ عالَمَ ۾.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪاهوڙي، داستان تيون، بيت نمبر 11)

ڪُتا نہ ڪُوڪارَ نہ سي سَڏَ شِڪارِين،
پِٽِيو کَٽي پارَ، جَهنگَلُ آهيڙِيَنِ کي.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪاهوڙي، داستان تيون، بيت نمبر 12)

ڪُتا ڪِيُئِي ڪِيچ جا، سندا جي پنهون،
اَکِين هوند آسونهن، جي جانارَنِ ياد پَئِين،

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر معذوري، داستان هڪ، بيت نمبر 2)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪُتو چي، ڦَرِيبَ جا، آهِيُون ساڳَ سَهِي،
پِهرِين بات بَهِي، پُڇُون پوءِ پانڌِيَنِ کي.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر معذوري، داستان هڪ، بيت نمبر 6)

جُهه يارُ ڏِناڻُون يارَ جو پُنِيءَ پيرُ ڳَڙِينِ،
ڦِرِيا نه فَرمانَ کان، اُنهيءَ ۾ آهِينِ،
ڏِسِي نه ڏاڙهِينِ، شَبانَ جي سَڳَ کي.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر معذوري، داستان هڪ، بيت نمبر 10)

سَڳِبانَ سِيندارِيا، بَچِيا ، تي بَهَنِ،
ڦِريا نه فَرمانَ کان، مُلُه نه موتِيَئڙَنِ،
ڪونهي ڏوهُ ڪُتَنِ، ڏاڪارِيا ، ڏاڙهِينِ تا.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر معذوري، داستان هڪ، بيت نمبر 11)

هلندي هوت پنهون ڏي، کُهجن! ڪي کُوتيون،
پَهڻ تَني پَٽَ تيو جي لالن ئي لُوَنيون،
سَپُ سَهَيلِيون سِڪَ ۾، چُجهون ۽ چُونيون،
بانيڻ تي پُوتيون، ته ڪُتا کِيُنئَي ڪِيچَ جا.

(سُر معذور، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 1)

سسئي پُڇَن سي، جي پارِيل پُنهون جام جا،
وَڍيو ويني ڏِي، ڪايا ڪِيچ ڪُتن کي.

(سُر معذور، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 4)

جاڳايس جَنبُور، ڪُتي ڦَرِيبَن جي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بَهِي بَهڪي اُتيو گهندي مَنجهان گهور،
سي لاهيندو سُور، گِري هِن غريب جا.
(سُر معذور، شاهه جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 5)

ڪُتو چَئي قَرِيب جا، آهيون ساڏ سَهي،
پِهرين بات بَهي، پُڇون پوءِ پانڌِيَن کي.
(سُر معذور، شاهه جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 7)

نڪي آهيون چوهڙا، نڪي آهيون چور،
هاگاما ۽ هور- ڪُتا ڪرين ڪڻ تي.
(سُر معذور، شاهه جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 8)

ڪُچُ پُچ ڪُتي سين، ڪِينَڪي، ماٺَ سِين مارِينَس،
پائي گَٽُ گِچيءَ ۾، دَرَ دوستن ڏارِينَس،
سا پَر سِيکارِينَس جا بَهڪڻ کان بَس ڪري
(سُر معذور، شاهه جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 9)

جني سندو آهين، سي چون ٺي هَڙُ،
ڪتا قريبن سِين، دَعوا رکي ۾ ڏَڙُ
وڏوءِ جَني وَڙُ ڏَند بہ ڏيکارين تَن کي.
(سُر معذور، شاهه جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 11)

جَني سَندو آهِين سي جي چَوَن ٺي هِيٺ،
ڪُتا قَرِيبن سِين، پيڙي پَڌَر بيٺَ،
جَني ڏِيکارِيوَئي ڏِيٺ، وَري عاقي 2 ٿِيئن ان سين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(سُر معذور، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 12)

ڪُتو ڪوٺيندي پَنهنجو تہ ڪر ڪُتن جي ڪارَ
ڳَنُ ڪُپِيندي ڪُڇ ڪِين، پَر ڪُتن جي پَار
تہ سُيا مَنجه شِڪار، ڪُوني ڪن ئِي پَنهنجو.
(سُر معذور، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٽيون، بيت 13)

راوي

1. خليفو يلو جمالي ولد سردار خان جمالي، عمر 75 سال، ڳوٺ، نئون ڳوٺ يلو خان جمالي، لڳ چڪ نمبر 8 سانگهڙ.
2. دريا خان عرف دادو ولد غلام مصطفيٰ ٻڙدي، عمر 60 سال، ڪوٽ نواب.
3. نواب الدين ولد قادربخش ملاح، عمر 50 سال، ويٺل ڳوٺ ناٿو خان ملاح لڳ سومر جي مياڻ سانگهڙ.
4. ڪيوڙو ولد الهڏنو ملاح، عمر 50 سال ڳوٺ ناٿو خان/سومر جي مياڻ، سانگهڙ.
5. غلام رسول ولد سردار خان جمالي، نئون ڳوٺ يلو خان جمالي، عمر 45 سال، لڳ چڪ نمبر 8 سانگهڙ
6. فريد ولد بشير عمراڻي، عمر 40 سال، رونداهو لڳ ڪوٽنواب سانگهڙ.
7. مضمون، ”رڇ ۽ ڪتي جي ويڙهہ جيڪا انگريزن پاڻ سان گڏ برِ صغير ۾ آندي“ لالا فضل احمد ٻيلائي، ڪاوش مڊ ويڪ، سورنهن جولائي 2014

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گڏھه

ٻ گڏهن جي منفرد پڙي

ڏوڙ اڏامي نہ صرف منهن مٿي ۾ پئجي رهي هئي، پر جسم جي هر حصي تي، بلڪ ڪپڙن تي وڏ ڦڙي جيئن مسلسل وسي بہ رهي هئي، جنهن ۾ ان وقت اجا بہ وڌيڪ تيزي تي آئي، جڏهن گڏهن زمين تي ليٽڙيون تي پاتيون ليٽيا تي. گڏهن جو ان طرح ليٽڻ دراصل هنن پاران خوشي جي اظهار سان گڏ هنن جو وهنجڻ بہ هو. (اها ٻي ڳالھ آهي تہ انهن کي انهي نموني وهنجڻ، ٻين کي بہ وهنجڻ لاءِ مجبور تي ڪري ڇڏيو) مٿان وري گڏهن جو واري واري سان يا هڪ ٻئي جي مقابلي ۾، (گڏهن جو هينگڻ ٿن مختلف وقتن تي، ٿن مختلف طريقن جو هجي ٿو) پنهنجو حق جتائڻ، پنهنجي ڏاڍ مڙسي ڏيکارڻ يا مخالف جنس کي پاڻ ڏانهن متوجهہ ڪرڻ ۽ مخالف اميدوارن کي دابو ڏيڻ لاءِ مسلسل هينگڻ عجيب ماحول پيدا ڪري ڇڏيو هو. هوش تہ اسان جا ان وقت ئي خطا تي ويا هئا، جڏهن ٽنڊي غلام علي ضلعي بدين ۾ گڏهن جي پڙي، جيڪا پاڪستان جي وڏي ۾ وڏي ليکي وڃي ٿي ۽ جنهن ک سنڌي ماڻهو وري نمبر ڪٽڻ جي شوق ۾ ڪي ماڻهو تہ ان کي ايشيا جي وڏي ۾ وڏي گڏهن جي پڙي بہ چون ٿا. پڙيءَ اندر گهڙڻ کان اڳ ئي ٻاٽسن تي گڏهہ ڪٽي وڃڻ جي تيارين ۾ رڌل همراهہ اسان کي ڪيمرائون کوليندي ڏسي سڌ ڪري متوجهہ ڪيو ۽ اهو چئي هوش اڏايا تہ هي گڏهہ ڏيڍ لک رپين ۾ خريد ڪيو اٿم. سوچيم تہ پٺاڻن وانگر گڏهہ جي مالڪ تہ اڳهہ الائي جي ڪيترو ٻڌو هوندو! . پر گڏهہ هو واقعي خوبصورت ۽ قدآور، لاسي نسل جو. اها نسل جيڪي گڏهن جي سڀ کان سٺي، هلڻ ۽ بار کڻڻ ۾ پيلي شمار ڪئي وڃي ٿي، پر افسوس جو ٻين ماڻهن وانگر گڏهن جو اهو نسل هاڻي ناياب ٿيندو وڃي. ان گڏهہ جو رنگ بہ هجي بگو يا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بوسڪي تہ خفتي ڏينهن ۾ ڏهہ ڏهہ پيرا پيو ورائي ورائي گڏهہ کي ڏسندو.“ ۽ پيا پيا چپن تي زبان ڦيرائيندا. لاسي گڏهہ تہ ڪنهن خفتي جي در تي هوندو، باقي جهڙا تهڙا تہ پنجاب ۽ تر جا گڏهہ پيا ٽاٽيو هلندا.“ هڪ همراهہ گڏهہ جي تعريف ڪندي چيو.

هن پڙيءَ ۾ جتي لاسي گڏهہ هڪ ڪان هڪ مٿي ۽ گهوڙن سان مقابلو ڪندڙ بلڪ انهن کي بہ ملهہ ماريندڙ موجود هئا، اتي واڙي جا وچولا، ولائتي يا جگا، لاڏائو لاڙي ٻسر، تري، سنڌ، ايران، پنجاب جا گڏهہ ۽ هڪيا تڪيا ٻگا، بوسڪي، ٽامڙا، چينا، مڪڙا، ديجا، ساوا، نيرا، تيلا، پورا، ٻيرا، ٻاجهري ٻادامي، نيرا،(ڏبڪن سان) ڪارا، ناسي هر رنگ ۾ گڏهہ موجود هئا. خفتين ۽ پئسي وارن لاءِ لاسي گڏهہ سڀ ڪان چونڊ آهن. جڏهن تہ غريباٽي طبقي کي تريا گڏهہ ئي منهن ڏين ٿا. ايران جو گڏهہ تہ تر جي گڏهہ ڪان بہ وڌيڪ ڏڌو گڏهہ ثابت ٿيو آهي. پر پنج ئي آڱريون برابر بہ ڪو نہ ٿين. پنجاب جا گڏهہ قد جا تہ گهٽا ئي وڏا ۽ ٻت ۾ پريل ٿين، پر هلڻ، بار کڻڻ ۽ گرمي جا ياڙي، دل جا ڪمزور ٿين. گهٽي گرمي ۾ تہ ماڳهين ساهہ ڏيو ڇڏين. بلوچستان ۽ ايران جو گڏهہ بہ ساڳي جنس ٿئي. مزي جي ڳالهہ تہ انهن ڳالهين هوندي بہ ٻاهريان گڏهہ هتي قبول ٿيو وڃن. پر هتان جا گڏهہ ٻاهر گهٽ ئي وڃن ٿا. خفتين جي بقول تہ ٻاهرين گڏهن ۾ لچڻ ڪو نہ ٿئي. جتي تازا توانا گڏهہ پڙي ۾ موجود هئا. اتي ايرا ايرا ڏٽين ۽ ڏرتي تي بار بڻيل، بيمار گڏهہ بہ جهجها ڏسڻ ۾ آيا. جن ۾ ڪن کي سر گيل، ڪن کي سهڪو ڪي سوڪهڙي جا سڪايل، ڪي ڪاري واءُ ۽ سائي واءُ ۾ ورتل، سي سيڙاني جا ستايل، ڪي ٻاجا ۾ بند، ڪي گرمي، پيٽ سور، پيشاب بند ۽ دستن ۾ قابو سيئي شامل هئا. ساڳي طرح عمر جي لحاظ کان ڪودا، ڪوديون، دوڪ، ۽ ڪر سيئي وڪري لاءِ وس آهر واڳ، تنگ، پيٽي، ڳاني، چير، سينا بند، سنگهرن، اولار پٽي، ڳادين، لغام، سوتي، مچي، راسڪڙي، ڳانڊين، هني، پچ پٽي، ونجهہ ۽ موڙسان سينگاري آندا ويا هئا. ڪن گڏهن کي تہ اهڙا پلا موڙ بڏل هئا. جهڙا گهوڙن کي تہ شادي وقت بہ نصيب ڪو نہ ٿيا هوندا.

پنجن ڇهن ايڪڙن کي پکڙيل پڙي ۾ گڏهہ توڙي واپارين ۽ رونشي ڪوڏين لاءِ ڪا بہ سهوليت ڪانہ هئي. نہ صاف پاڻي هو نہ ئي ڪائڻ پيئڻ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪا شئي، صحت جي اصولن مطابق موجود هئي. ڏيڊ لک ۾ پڙي جو نيڪو ڪٺندڙ نيڪيدار جا وانا پئسا ميڙڻ ۾ ماڻهن جي توري توري ڳالهه تي بيعزتي ڪرڻ، گلي مان جهلي چماٽون هڻڻ لاءِ تہ هڪيا تڪيا موجود هئا. باقي ڪنهن ڏک تڪليف ڏانهن سندن توجهہ ئي نتي وئي. پڙي جا اڳهہ ذري گهٽ فائيو اسٽار هوٽل جهڙا نظر آيا. عام طور تي ڪنهن بہ پڙي ۾ جانور جي داخلا في ڏهہ ڪان ويهہ رپيا هجي تي، پر هتي في گڏهہ بہ سئو رپيا ورتا تي ويا. جڏهن تہ خريدار ڪان تي سئو رپيا ۽ وڪري ڪندڙ ڪان ڏهہ سيڪڙو جي حساب سان پئسا ٻهاريا پئي ويا! گڏهن ڪي ڊاتسن وغيره ۾ چاڙهڻ لاءِ نالي ماتر نهيل دڪن جا بہ في ڊاتس پنجاهہ رپيا وصول تي ڪيا ويا. جيڪي پئسا هر طرح سان تمام گهٽا هئا. جي اڳهہ فائيو اسٽار هوٽل جهڙا هجن تہ سهولتون بہ اهڙيون هجڻ ڪپن!گڏهن جي اتي موجود پراڻن خفتين ٻڌايو تہ اڳي ڪِلو (داخلا في) پنج رپيا هئي، وڪٽڻ توڙي ونڻ واري ڪان ڏهہ ڏهہ رپيا وصول ڪيا ويندا هئا. تڏهن سرڪاري مداخلت اجا شروع نہ تي هئي، ان وقت ميونسپل ڪميٽي جو في گڏهہ تي هڪ رپيو هوندو هو ۽ بس.

ٽنڊو غلام علي ۾ گڏهن جي پڙي، ڏهہ محرم تي لڳڻ بظاهر تہ ڏاڍو عجيب تو لڳي پر اهو سلسلو شروع ٿيو ئي ڏهہ محرم جي ڪري هو. تيو ايئن هو جو پاڪستان ڪان بہ اڳ، مير بنده علي جي وقت ۾، محرم ۾ هتي نهندڙ تعزيا ۽ سيج وعيره، خيرپور ڪان پوءِ ٻئي نمبر تي ۽ ڏسڻ جهڙا هوندا هئا. جنهن ڪي ڏسڻ لاءِ نائين محرم ڪان ئي غريب ماڻهو پري پري ڪان، ٻي ڪا سواري نہ هجڻ ڪري، گڏهن تي چڙهي ايندا هئا. ماڻهو تہ تعزيا ۽ ماتم ڏسڻ ۾ يا ان ۾ شامل ٿيڻ ۾ مصروف تي ويندا هئا. پر پنيان گڏهن جو ڇا ٿئي؟ ان لاءِ شيدين گڏهن جا واڙا ڪوليا. جتي ماڻهو براءِ نام فيس ڏيئي، گڏهہ واڙيندا/ٻڌندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن ماتم ۽ تعزين مان واندا تي ماڻهو گڏهن جو پاڻ ۾ سودو وغيره بہ ڪري وٺندا هئا. ائين آهستي آهستي ٽنڊو ٽنڊو غلام علي باقائده گڏهن جي خريد و فروخت جو مرڪز ٻڻجي ويو. شروعات شيدين ڪئي، شيدين ڪانپوءِ ان کي پڙيءَ جي شڪل داين ڏني (ڇو جو دايا انهن قومن منجهان آهن، جڏهن گڏهن جي اهميت ڪي وقت ۽ ٻين ڪان اڳ سڃاتو!) جڏهن ٻين ذاتين ۾ اوڏ، ڪنير، چوهاڻ ۽ ڪڇي برادرين جا ماڻهو بہ گڏهن جي خريد ۽ وڪري ۾ شامل آهن. چوهاڻ جيڪي ڪاٺ جي واڍي جو ڪم ڪندا هئا ۽ انهن کي ائن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي ڪٽي ڪپائيندا ته هئا. پوءِ انهن وٽ اٺن جي جاءِ تي گڏهه اچي ويا, اهڙي نموني چيو وڃي ٿو ته ڪڇين سڀ کان پهرين گڏهن کي ڳاڏن ۾ جوٽڻ شروع ڪيو جڏهن ته دايا, جيڪي ماڻهن جو لڏڻ وقت سامان يا لڏو ڪڻندا هئا, انهن وٽ هميشه پهرين نمبر جا ڀلا گڏهه رهيا آهن ۽ اهي ئي ڀلا گڏهه ڏارڻ ۽ ڪپائڻ جي حوالي سان مشهور آهن. باقي ڪنيرن ۽ اوڏن وٽ وچڙ ڪان ته گڏهه به توبهن تا ڪن. اها ئي ڳالهه آهي ته هاڻ گڏهه انهن ذاتين ۾ گهٽ ۽ بين ذاتين ۾ بلڪ گهر گهر پيدا تي پيا آهن.
گذرين چئن پنجن سالن کان مير بابو ڏهين محرم بجاءِ پڙي لاءِ يارهين محرم مقرر ڪئي آهي. پر ماڻهو نائين تي ئي پهچيو وڃن. هاڻ ته گهٽي ياڳي اٿ. گهوڙي ۽ ڏيڳي جي جاءِ به گڏهه والاري چڪو آهي, پر گڏهه جي جاءِ ڪنهن به نه والاري آهي. گڏهه جيترو ڪم ٿو ڪري ۽ محنت ڪش جو جيترو ساٿ گڏهه ٿو ڏئي, اوترو نه ته حڪومت تي ساٿ ڏئي نه ئي ووٽ وٺڻ وارا ليڊر ۽ پارٽيون ٿيون ڏين! پر افسوس جو ڪم ڪرڻ ۽ ساٿ ڏيڻ بعد به عام طور گڏهن جي بس اوتري ئي اهميت هجي تي, جيتري ووٽرن جي عام ڏينهن ۾! باقي جڏهن گڏهه ۾ ڪم پوندو آهي ته پوءِ همراهه گڏهه جو ايئن خيال رکندا آهن, جيئن اليڪشن واري ڏينهن ووٽ ڏيڻ کان اڳ ۾ ووٽر جو خيال رکيو ويندو آهي.
پڙي ۾ اڏامندڙ ڏوڙ کي اتي ڇبر پوکي آساني سان نه صرف ختم ڪري سگهجي ٿو بلڪ گڏهن لاءِ چارو به پيدا ڪري سگهجي ٿو. پر هتي ٺيڪيدار رڳو وٺڻ ڄاڻين ٿا, ڏيڻ ته انهن سکيو ئي ناهي. نه ته ڇبر پوکڻ ۽ ان کي مهيني ٻئي پاڻي ڏيڻ ڪو ايڏو وڏو ڪم يا مسئلو به ڪونهي. ساڳي نموني فرلانگ جي روڊ کان پوءِ پڙي ڏانهن ويندڙ ڪچي ۽ ڏوڙ اڏائيندڙ رستي کي سرن سان پڪو ڪري سگهجي ٿو پر جڏهن ٺيڪيدار ۽ حڪومت جي اهلڪارن جو ڪم ٿئي پيو ته پوءِ ڇو اهڙي مغز ماري ڪن. هي ڪو وڏن ماڻهن جو مسئلو ڪونهي, جن لاءِ حڪومت بجيٽ خرچ ڪري موٽر وي نهرائي. هي ته غريب ۽ هيٺين طبقي وارن جو ۽ گڏهن جو مسئلو آهي! جي گهوڙن جو به ڪٿي هجي ها ته ڀلا ڪوريس ڪورس ئي ڪٽي نهي ها, پر گڏهن جي ڊوڙ ته ڪو وڏو ماڻهو نٿو ڪرائي نه گڏهن جي پڙي ۾ الهندي پاسي وري گڏهن جي ڊوڙ تي رهي هئي. جنهن ۾ شايان شان نموني سوار تيل همراهه گڏهن کي وڪ. ڊوڳامو رلو چوتالي ۽ ٽپال ۾ گڏهه کي هلائي گهمائي ۽ ڊوڙائي رهيا هئا. ماڻهن جا هشام ڏسي ڪجهه گڏهن ۾ ياج به تي پئي, جنهن وري ماڻهن ۾ به تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ياج وڏي ان ٻوڙم اچڙي تر م ۽ ڀارتي سرحد سان لڳندڙ تر واري علائقي مان پٽا پٽي وارا جهنگلي گڏه ٻه آندل هئا. جيڪي گهٽي ياڳي ٻڪ م هلي رهيا هئا. جڏهن ته گڏه گاڏين جا هيرا ڪ گڏه وڪ، چرل ٻوگامو رلوو ارو من. چوتالي. تپال ۾ ياج م وهي رهيا هئا. باقي اوڏن ۾ ڪنيرن وارا گڏه ته وڪ ڏگ کان مٿي ئي نٽي چڙهيا. اهڙن گڏهن کي خفتي وڪ مان ئي سڃاڻي ويندا آهن ته ڪهڙو ڪهڙي ذات جي ڪلي تان آيو آهي.

پڙيءَ م مختلف گڏه مختلف ڏيک ڏئي رهيا هئا، جن جي لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ عام خلق کان مختلف معنيٰ هجي ٿي. مثال طور ڪو گڏه ياسيري زبان ڪيدي مالڪ لاءِ نياڳ ظاهر ڪري رهيو هو ته ڪنهن وري ويني ويني هينگي مالڪ جي ياڳ کي پڌرو پئي ڪيو. ڪجه صفا اکين سوڌا اچا ٻانيڻ سڏجندڙ گڏه گهڙي گهڙي زبان ٻاهر ڪيدي پنهنجو پاڻ کي نياڳو چورائي رهيا هئا. جبرال گڏه گهٽو ڪري پنجاب جي گڏهن م وڏيڪ ٿين، ان ڪري ماٺهو پنجاب جي گڏهن کي وڏيڪ جاچي پوءِ وني رهيا هئا. جيڪي گڏه گوڏا ڪوڙي اٿي رهيا هئا، اهي نياڳا ۽ ڪرن تي سڏو اٿندڙن کي ماٺهو سياڳا ۽ ڀلا چئي رهيا هئا. ساڳئي وقت هڪ مادي گڏه پڙي م ڏينهن جو ويامي وئي ته ان کي مالڪ لاءِ ڳرو پئي سمجهيو ويو. جڏهن هڪ گڏه اوباسيون ڏيندي آرس ڀڳي ته مالڪ سمجهڻ لڳو بس هن جو خريدار آيو ڪي آيو. هڪ گڏه سڌي ٻاهر زبان ڪيدي ته اهو سياڳو سمجهي چند ئي لمحن م وڪامي ويو. مزي جي ڳالهه ته گڏه بک م ٻاهه تي رهيا هئا، پر پرسان بيٺل اڪ نٽي چريائون. اڄڪلهه مال م سامهاڙي جي ڪرن ۾ پيرن م بيماري عام هجڻ باوجود گڏهن م اهڙي ڪا علامت نظر نه آئي چوجو گڏه کي سامهاڙو ٿئي ئي ڪونه. ويم تي آيل گڏه کي مالڪ اهو چئي ڪپائي رهيو هو ته هن جا ٻارهن مهينا اڄ پورا ٿيا آهن. باقي ڪيندي ٻارهن ڏينهن. هڪ تازي جاول ڪودڙي جون پوبونٽنگون ان ڪري ٻڌيون وبون هيون ته اهي ڇڏيون نه ٿي وڃن. ۽ سڌيون رهن. پڙي م گڏه هينگڻ سان گڏ زور لڳائڻ ڪري. ٻيا ٻه آواز ڪيدي رهيا هئا. اهي سڀ ڳالهيون ڏاڍيون مزيدار. مطالعي ۽ مشاهدي جهڙيون هيون. پر اسان کي هاڻ اڏامندڙ ڊوڙ وڌيڪ ترسڻ نٽي ڏنو. ان ڪري نه چاهيندي ٻه سنڌ جي هن غريباڻي پر منفرد پڙي کي خدا حافظ چئي. حمام جي تلاش م نڪري پياسين ۽ ان پوڙهي کي ياد ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڳاسين جيڪو ٿنڌي غلام علي ۾ جلاب ٿاهي، وڃي ماتلي تي ريلوي اسٽيشن تي ڪپائي گذر سفر ڪندو هو. ائين ماتلي جو جلاب ته مشهور ٿي ويو پر پوڙهو پاڻ ڪڏهن به منظر عام تي نه اچي سگهيو.

شاهه صاحب جي وڏائي چئجي يا گڏهه جي خوش نصيبي جو مٿس هيڏي عظيم شاعر جي نظر پئجي وئي ۽ هُن کي رسالي ۾ جڳهه ملي وئي! نه ته آس پاس خبر ناهي ڪهڙا ڪهڙا پئي گهميا ڦريا.

هي ڪَنَ گاڏِها وِڪِڻي، ڪَنَ ڪي ٻِيا ڳِنهيج،
تنين سارُ سُٽيجِ، سُپيرِيان جي ڳالهَڙي

(شاهه جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، روشني پبليڪيشن، سُر رامڪلي، داستان چوٿون، بيت 23)

ڪر ڪودا ڪر ڪودڙي، ٻِيٽِي چوٽ ٻهاڻ،
تني جي رهاڻ، گلو ئي گار ڪيو.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، متفرقه بيت، بيت 65)

ڪَرُا مَرُ ڪامي پَچي، آئون وِينديِ ڏَرِ دوستَنِ جي
جِيائِين ڏُجهنِ تَڪِيو سَجَڻُ تِياِئِين اَچي،
آئون وِينديِ ڏَرِ دوستَنِ جي
نُورا پايو نِينهن جا، ڏَرِ يَلي جي نَچي،
آئون وِينديِ ڏَرِ دوستَنِ جي.

(نوٽ: هتي شاهواڻي صاحب ڪَر ڪي، گڏهه جي معنيٰ ۾ ورتو آهي!)
(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي سُر سارنگ داستان ٻيو وائي)

رڍِ اڳيان رباب، وڄائيندي ورهيه ٿيا،
نڪي ريڌي راڳ تي، نڪو ڏنائين جواب،
گڏهه تي گلاب هاريوته هونئن ويو.

(شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي متفرقه بيت، بيت 124)

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گھوڙو

پيتائيءَ وٽ مسلسل جدوجهد،
عام معاشري ۾ شان و شوڪت جي نشاني
بادشاهي سواري گهوڙو

ڪنهن وقت معاشري ۾ ’مرد‘ جي نشاني هٿيار، پٽڪو، شهپر، ڏاڙهي، اوطاق ۽ گهوڙو سمجهيا ويندا هئا. اهي شيون جنهن وٽ جيتريون پليون هونديون هيون، ان مڙس جو شان به اوترو ئي مٿاهون سمجهبو هو. انهن شين ۾ جتي گهوڙي جو وري پنهنجو شان ۽ مان هوندو هو، اتي گهوڙي جي مالڪ جو وري ان ڪان به مٿي مان ۽ مرتبو هوندو هو. گهوڙو جنهن کي جانورن جو سردار ۽ بادشاهي سواري سڏبو هو، سو امير ڪبير کان وٺي غريب غربي تائين، جنگي ميدانن ۾ ڪاهن کان وٺي، عام سفر توڙي بار ۽ سامان سڙو ڪڍڻ تائين، انسانن جي هڪ اهم ضرورت رهيو آهي. اڄوڪي دؤر ۾ عام ماڻهن وٽ پنهنجي اڳوڻي عزت ۽ اهميت ذري گهٽ وڃائي ويٺل گهوڙن جي اهميت جو اندازو گهوڙن جي حوالي سان معاشري ۾ موجود تشبيهن، چوڻين، پهاڪن ۽ ڪيل شاعري مان به لڳائي سگهجي ٿو. گهوڙن جي نالي واري خفتي وڏيري لال خان وساڻ، لڳ ڳڙنگ بنگلو سانگهڙ ۽ گهوڙن متعلق سني جاڻ رکندڙ شاعر نسيم بلوچ ۽ ٻين وٽان گهوڙن جي حوالي سان گڏ ڪيل جاڻ مطابق :

گهوڙن متعلق ڪجهه چوڻيون، پهاڪا ۽ تشبيهون :

- تڪڙي ماڻهو کي چئبو آهي تہ ”گهوڙي تي چڙهيل آ“.
- گهوڙا ڙي گهوڙا، اچانڪ مصيبت اچڻ تي چئبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

- انڌ جي يا انڌي گهوڙي تي چڙهيل آ.جيڪو طاقت جي نشي ۾ هجي.
- گهوڙو گاهہ سان دوستي رکي تہ پوءِ کائيندو ڇا؟
- گهوڙي جي پڇاڙي کان ۽ آفيسر جي اڳياڙي کان پاسو ڪجي.
- پُٽ بہ اهو جيڪو گهوڙا گوڙا ڪري جمي.
- پوليس جا گهوڙا ڪير ٻڌندو.
- گهوڙي جا ڇڏيو هوندو. جيڪڏهن ڪنهن غريب غربي وٽ گهوڙو ڏاريل هوندو هو تہ ان لاءِ چئبو هو.
- گهوڙي جو قُر ئي ڪونهي.
- هن جي وڏن وٽ چُتر گهوڙو هوندو هو.
- اجائي گهوڙا گهوڙا پيو ڪري. توري ڳالهہ تي رڙيون ڪرڻ.
- گهوڙا ڙي گهوڙا. ڪوهہ؟ چئي هُنئين!
- گهوڙا ۽ مرد ڪڏهن بہ پوڙها ناهن ٿيندا.
- مئي بہ گهوڙا ۽ جيئري بہ گهوڙا. معنيٰ شوق جي انتها
- نڌڪا گهوڙا ۽ غائباڻا سوار.
- جيڪي آهورن ۾ چريل هوندا سي، پاهوڙن ۾ ڪٿي تا چرن!
- گهوڙو ونڻ. واڳ جهلڻ. معنيٰ اڳتي هلي ڪنهن جو گهوڙو جهلڻ. وڏي آڏرياءُ ڪرڻ جي نشاني.
- همراهہ مُن ۾ پئي ويو. (گهوڙي جي هڪ چال جو نالو) معني تڪڙو پئي ويو.

گهوڙو جيئن تہ آڳاتي زماني کان انسان جي سفر جو ساٿي پئي رهيو آهي. ان ڪري دنيا جي تمام وڏن ماڻهن بہ گهوڙي تي سواري ڪئي آهي. جنهن ڪري اڄ جي جديد دور جي ريس ڪورسن جي گهوڙن کان وٺي، پراڻن زمانن ۾ بہ گهوڙن جا نالا رکڻ جو رواج رهيو آهي. حضرت علي توڙي نبي سائين ۽ دنيا جي بين وڏن ماڻهن توڙي حڪمرانن ۽ فاتحن جي گهوڙن جا نالا بہ ملن ٿا. مثال طور:

عمرڪوٽ جي قلعي تي لڳل پير جو نشان، راڻي رتن سنگهہ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گھوڙي جو آهي.

لاکي ڦلاڻي جي گھوڙيءَ جو نالو 'لکي' هو.

رنجيت سنگهہ جو گھوڙو 'اسپ ليلا' هو.

امام حسين جي گھوڙي جو نالو 'مرتجز' هو.

محمد بن قسم جي گهوڙن ذريعي جنگي چال

محمد بن قاسم سنڌ تي حملو ڪرڻ وقت گھوڙن جي منهن تي ڍال نموني 'پَرگش وان' چاڙهيو هو جنهن سان جتي گھوڙي جي منهن جي حفاظت مقصد هو اتي راجا ڏاهر جي گھوڙن ۽ هاٿين کي ڊيڄارڻو بہ هو ۽ چون ٿا تہ انهي چال ذريعي اهي ڊنا بہ سهي. ائين محمد بن قاسم کي گھوڙن جي انهيءَ چال ذريعي بہ فتح حاصل ڪرڻ ۾ مدد ملي.

گھوڙن جا نسل

دنيا ۾ گھوڙن جا مختلف نسل ملن ٿا. پر ڳالهہ جيڪڏهن سنڌ جي گھوڙن جي ڪجي، تہ پوءِ خاص ڪري هيٺيان نسل ملن ٿا:

ڳُڙهہ وارو: جيڪو اڪثر پاتي ڏاڙيلن وٽ هوندو هو. پنڌ، رَلو مُن، ڊُگ ۽ سراڙي ۾ هلندو آهي. هي گھوڙو وز ن ۾ ڳرو، ڪن تمام وڏا ۽ مٿي پاڻ ۾ گڏيل هوندا اٿس. هي طاقتور بہ هوندو آهي ۽ ساهي ۾ وڏو بہ هوندو آهي.

لاڙي: هن نسل جي گھوڙي جا عضوا، هيرزي نسل کان وڌيڪ مضبوط ۽ طاقتور هوندو آهي. هي وڏو سگهو ۽ هن ۾ مرضن خلاف قوت مدافعت وڌيڪ هوندي آهي. انهيءَ نسل ۾ هلڻ جي حساب سان، پيلا گھوڙا صفا ٿورا يعني 5 يا 10 سيڪڙو مس هوندا آهن. باقي وارڙ يا يا رلائي وڌيڪ هوندا آهن. هن نسل جا گھوڙا گھڻو هڪ ئي رنگ جا هوندا آهن، يعني چتڪبرا وغيره گھٽ ئي ٿين ٿا.

هيرزئي: نسل ۾ هي بلوچستان جي بارخان ۽ ڊيره (مري بگٽي علائقو)جو نازڪ گھوڙو هوندو آهي. 90 سيڪڙو گھوڙا پيچڻ، ٿور ۽ اسپيد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ ڀلا هوندا آهن. هي نازڪ هجڻ سان گڏ هنن جي باڊي سمارٽ هوندي اٿن. نازڪ هجڻ ڪري بيمار بہ وڌيڪ ۽ جلد ٿئي ٿو. لاڙي ڀلو ٿيو تہ دير سان پير وغيره خراب ٿيندا. هنن جا پير وغيره جلد خراب ٿي ويندا آهن. نازڪ هجڻ ڪري لاڙي جي مقابلي ۾ وڌيڪ هوشيار ۽ ڦڙتيلو ميلن ۾ وڌيڪ هي ئي هوندو آهي.اڳ ميلن ۾ رلائي توڙي سواري ۾ لاڙي گهوڙو استعمال ٿيندو هو. هي نسل سنڌ ۾ 1990ع واري ڏهاڪي ۾ عام ٿيو آهي.

ٽٽو: هن نسل جو گهوڙو قدم ننڍو، عضوا ٿلهاڻ وڏا. پيچ ڀهاري وانگر، بيمار گهٽ ٿيندو آهي، پر ڏسڻ ۾ سنو ڪونہ ٿئي. ڪاڏ خوراڪ ۾ توڙي سنڀالڻ ۾ سولو بار کڻڻ ۾ وس آهر سنو. هلڻ ۾ ميلن جي حساب سان سنو ٽٽو سمجهيو وڃي، پر غريب جي ڪم ڪار ۽ گاڏن جي حساب سان آسان آهي. مڪيءَ ۾ اڳي نسبتاً وڌيڪ هوندو هو. مڪيءَ ۾ جهنگلي جانور پيا چرندا ۽ ڦرندا هئا. اڳي مڪي ۽ ڏيمر ۾ اوڊ واري علائقي 'جمر' ۾ وڌيڪ هوندا هئا. اهڙو گهوڙو واري ۾ مزو نہ ڪندو آهي.

ڪارائي يا ساموندي گهوڙو: هي گهوڙا هلڪي قد سان پر رفتار ۾ ڏاڍا تيز هوندا آهن.

رنگ جي حساب سان گهوڙن جا نالا ۽ رنگ

نسل کان علاوه گهوڙا مختلف رنگ جا بہ هجن ٿا ۽ انهن جا رنگن جي لحاظ کان نالا بہ الڳ الڳ هجن ٿا، جيئن:

سرخو، ڪميت، بور، مڪڙو ،مُشڪي، انپ لک/ ڪبرو/ سنجاف، ٻگهلو بوسڪي، بي رنگ ۾ (جنهن جو ڪو بہ رنگ نہ هجي) چينو ۽ ڪبوتر وغيره.

سرخو: اڇو رنگ، جيڪو رنگ سڀ کان سنو سمجهبو آهي. هن ۾ وري بہ رنگ ٿين ٿا. هڪ سرخو ۽ ٻيو سائو يا نيرو. ڪاري ۽ ناسي جهڙو سائو يا نيرو سرخو بہ هوندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪميت: ٻاڙهو رنگ گهوڙن ۾ سڀ کان وڌيڪ هوندو آهي، جيڪو گهڻو پسنديده رنگ ڪونهي، پر جي ڪميت گهوڙي جا پير اڇا هجن ته پوءِ هو ڪنهن حد تائين بهتر ليکبو آهي.

بور: بور ۾ مختلف رنگ ٿين ٿا. جن ۾ ناسي بور ۽ ڪشمشو بور سٺا رنگ سمجهيا آهن. ٻيو ٿلهو خاڪي رنگ وارو بور، جيڪو خفتين کي سٺو ناهي لڳندو.

مڪڙو: هي رنگ صفا پيلو هوندو آهي پر، هڪ ککو مڪڙو به هوندو آهي، جنهن جا پيچ ۽ ٻُر (ڪنڌ جا وار) اڇا هجن. ان کي سٺو سڏبو آهي. ساڪرائي مڪڙوجنهن جا پُڇ ۽ ٻُر ڪارا ۽ انهن تي ڪارا ٽِڪاٽڪا (دٻڪن وارا) هجن. اهو سٺو سمجهبو آهي. ڪِکو مڪڙو جنهن جي پيچ ۽ ٻُر اڇي هجي ۽ پاڻ مڪڙو هجي، اهو خفتين وٽ ڪنهن به ڪم جو ڪونه هوندو آهي.

مُشڪي: هن جو رنگ ڪارو، پر پير اڇا ۽ ٻانو به اڇو هجي، اهو سٺو سمجهبو آهي. ٻانن جا ٽي قسم هوندا آهن. هڪ جي منهن تي اڇو ٽڪو يا اِلي يعني ٻن آڱرين جيتري سنهي پٽي ٻيو پپر پنو يعني دل جي شڪل وانگر ۽ ٽيون ڏگهو اڇو ٽڪو وِيڪرو) سڀ کان سٺو سمجهبو آهي، پر جي اهو اڇو نشان اک تي اچي وڃي، ته وڏو عيب سمجهبو آهي. هن نشان سان اک ڪجهه ڪمزور ٿي ويندي آهي ۽ گهوڙي جو شو به خراب ٿيندو آهي.

انيپ لک: هن کي ڪبرو يا سنجاف به سڏبو آهي. هن قسم ۾ گهوڙا ٻن رنگن وارا يعني ٻاڙها ۽ اڇا هوندا آهن. خفتين وٽ مي رنگ سڀ کان وڌيڪ خراب رنگ سمجهبو آهي. ان رنگ کي يزيدي رنگ به سڏبو آهي. چون ٿا ته مروان وٽ به انيپ لک گهوڙو هو. اهڙو گهوڙو اڪثر ڪري ڏاريو ڪونه ٿو وڃي ۽ ڏاريندڙ اهڙو گهوڙو نه وٺندو. پر جي هن قسم ۾ ڪارو ۽ اڇو رنگ هوندو ته مڙئي هلي ويندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻگهلو: هن گهوڙ جون اکيون، ٻُر ۽ پُڇ، سڀ اڇا هوندا آهن، پر ان کي سنو ڪونہ سمجهبو آهي. اهڙو گهوڙو ذوالجناح لاءِ سنو سمجهبو آهي. هي ڏسڻ ۾ سنو هوندو آهي.

بوسڪي: هي رنگ بہ ٻگهلي ۾ ئي هوندو آهي. پر ان جون اکيون اڇين بجاءِ ڪاريون هجن تہ سنو سمجهبو آهي.

ٻي رنگ / ڪبوتر جو قسم: هن گهوڙي جا پير، گوڏن کان مٿي تائين اڇا هجن، پُٺي تي مختلف رنگن جا وار هجن، تہ ان کي ڪبوتر قسم سڏبو آهي. پر انهن جو ڪو واضح رنگ نہ هوندو آهي. اهڙا گهوڙا عموما رنگ جا ڳاڙها، منهن اڇو ۽ مڪس رنگ جا هوندا آهن پر جن گهوڙن جا چارئي پير گوڏن کان مٿي اڇا هجن، منهن تي وڏو ٻانو هجي، مٿيون رنگ بور/چينو هجي،ڪين ڳاڙها ۽ اڇا وار هجن، انهن کي بہ ٻي رنگ يا ڪبوتر سڏبو آهي.

چينو: ضروري ناهي تہ اهڙن گهوڙن جا پير اڇا هجن، پر وار ٻن رنگ جا هجن تہ انهن کي چينو سڏبو آهي.

فتح جنگ يا لَڪي: جيڪڏهن گهوڙي جا اڳيان ٻئي پير اڇا هجن، ان کي فتح جنگ يا لڪي سمجهبو آهي. پر اهڙا گهوڙا تمام گهٽ تيندا آهن.

گهوڙن ۾ ڀاڳ نڀاڳ جون علامتون:

مختلف رنگ جا گهوڙا، خفتين جي لحاظ کان ڀاڳ نڀاڳ جو بہ ڏس ڏين ٿا ۽ ان حوالي سان بہ ڏنا ۽ پسند ڪيا وڃن ٿا.

صافي: خفتين جي بقول تہ ڪو بہ گهوڙو صافي نہ هجي معني هڪ رنگ جو نہ هجي، ان کي ڪونہ ڪو تڪو ضرور هجي. صافي ڪڏهن نہ ڏيندو معاني، اهڙو گهوڙو مالڪ کي تباهہ ڪندو آهي ۽ دوکو نہ ڏيندو آهي. اهڙي گهوڙي کي نڀاڳو سمجهبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دونالين يونئرين وارو: اکين جي مٿان نراڙ تي بہ نشان/ يونئريون هجن تہ معنيٰ تباهي. اهڙو گهوڙو نياڳو سمجهي کو بہ خفتي هرويرو کونہ وٺندو آهي.

ارجل: جيڪڏهن ڪنهن گهوڙي جو هڪڙو پير اڇو هجي تہ ان کي ارجل سڏبو آهي. ۽ اهڙي قسم جو گهوڙو بہ بهتر ۽ سياڳو کونہ سمجهبو آهي. جنهن جو کو بہ هڪڙو پير اڇو هجي، اهو صفا خراب سمجهبو آهي، پر جي چڙهائي واري پاسي اڇو نہ هجي ۽ لانگ جي هيٺيان اڇو هجي تہ پوءِ قابلِ قبول هوندو آهي.

ابت ڏانوٽيون: هڪ اڳيون ٻيو پويون اڇي رنگ جو هجي تہ اهو بہ هلڻ توڙي ياڳ ۾ سٺو کونہ سمجهبو آهي.

اڙي لفظ جو استعمال: خفت ۾ چئبو آهي تہ ڪنهن لفظ جي پنيان 'اڙي' نہ هجي، معنيٰ تہ ڪنهن شئي کي ڏسي زبان مان بي اختيار اڙي جو لفظ نڪريا جيئن ڪنهن بہ جانور کي غور سان ڏسڻ سان اچانڪ زبان مان نڪري تہ 'اڙي' هن ۾ هي شئي آهي يا کونهي، تہ اهڙو جانور خفتين وٽ قابلِ قبول کونہ هوندو آهي.

گهوڙن جي چال

اڄ ڪلهہ خفتين وٽ گهوڙي جي اصل ۽ خاص ڳالهہ انهن جي چال هجي ٿي. گهوڙو چال جي حوالي سان ئي پسند ڪيو وڃي ٿو ۽ ان جي اهميت بہ ان لحاظ سان ئي وڌيڪ هجي ٿي. گهوڙي جي چال جا عام طور تي هيٺيان قسم ۽ نالا هجن ٿا.

چوتالي/چؤباز: وڏي اسپيڊ ۾، رلائي يا وارڙيو تمام تيز هلن ٿا. يلي ڪيڏو بہ پنڌ ڪندو پر ٿڪندو کونہ. سولو ۽ سهنجو هلندو آهي.

رلو: گهوڙي پاران شروعاتي وکون کڻڻ يا هلڻ کي رَلو چئبو آهي، جيڪو چؤتالي ۽ رلي ٻنهي ۾ هوندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مُن: رلي کان مٿي اسپِيڊ کي مُن سڏبو آهي ۽ ان بعد گهوڙو چوها مُن رفتار ۾ ايندو آهي.

وير: هي گهوڙي جي صفا آخري اسپيڊ يا رفتار هوندي آهي، جيڪا ڪو ڪو گهوڙو ڪندو آهي. ملهن وانگر گهوڙا جا ٻه 'جوڙ' ٿيندا آهن. هڪ چوتالي ۽ ٻيو رلائي.

ريس ڪورس جا گهوڙا عموماً 'سراڙي' واري چال ۾ هلندا آهن ۽ گهوڙي سوار کي جاڪي سڏبو آهي.

ڏِگ يا ڏگام واري چال کي خراب ۽ عيب دار سمجهبو آهي. هن چال ۾ سوار جي جسم جا خاص ڪري پيٽ جا عضوا پيا لڏندا آهن. جڏهن ته الي يا مُن واري چال، اهڙي چال هوندي آهي جنهن ۾ سوار پلي گيهه جو پريل وٽو هٿ جي تري تي رکي گهوڙو ڊوڙائي، پر گيهه جو ڦڙو به هيٺ نه ڪرندو!

گهوڙن جون بيماريون

مختلف وقتن تي گهوڙن کي مختلف بيماريون به ٿين ٿيون، جيڪي سيزنل يا موسمي به ٿي سگهن ٿيون. جن ۾ هي بيماريون خاص طور تي قابلِ ذڪر آهن:

پيٽ جي بيماري ۽ پيٽ ۾ سور: گهوڙي کي ٻه آنڊا هوندا آهن. جيڪڏهن هيچ ڪري ڪائيندو آهي. ته ڪاڏو ننڍي آنڊي مان هڪدم وڏي ۾ هليو ويندو آهي. جنهن سان پيشاب وغيره به بند ٿي ويندو آهي. ۽ گهوڙو مري ويندو آهي. گهوڙن کي وڏ ۾ وڏ انهيءَ سبب ٿي نقصان ٿئي ٿو.

سراع جي بيماري : اها بيماري ميڙن ۽ 'ڏنگ' جي چڪ سبب ٿيندي آهي.

پيرن ۾ ٿيندڙ رس يا باديا: هن بيماري ۾ گهوڙن جا پير مُرين ۽ ڪُچن تائين سڄي ويندا آهن. جنهن جو سبب گهوڙن جو گهٽو هلڻ يا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهٽي خوراڪ ڏيڻ بعد نہ هلائڻ هوندا آهن.

هڏڙي:گوڏي ۽ مرئي جي وچ ۾ ڪٽي بہ هڏڙي ٻاهر نڪري ايندي آهي، جنهن کي 'هڏڙي' چئبو آهي.

چَڪار: گهوڙو سُنب جي مٿان هڏي ٻاهر ڪڍندو آهي جنهن جو توتيو ٻڌي علاج ڪبو آهي. پر علاج بعد بہ گهوڙو ڪم جو ناهي رهندو.

آب گير يا زخم:جيڪا گهٽي ۽ جلدي جلدي ٿيندي آهي، ان کان بچڻ لاءِ گهوڙي کي سياري ۾ صبح ۽ شامجو پاٽي نہ ڏجي.

خارش:ماڻهن وانگر گهوڙي کي بہ خارش جي بيماري بہ ٿئي ٿي، جيڪا اڪثر ڪري گهوڙي يا وٿاڻ جي صفائي نہ ٿيڻ جي ڪري ٿيندي آهي ۽ گهوڙي کي گهڻو پريشان ڪندي آهي.
لکن ۾ هڪ گهوڙي کي ڪيلشيم يا وٽامن جي گهٽتائي سبب، پوئين ٽنگ نڪري ويندي آهي. جيڪا ڪمي پوري ٿيڻ تي، پاڻهي نيڪ بہ ٿي ويندو آهي.

ڏنب:گهوڙي جو علاج ڏنب ذريعي بہ ڪبو آهي. مختلف بيمارين ۾، مختلف عضون تي ڏنب ڏبا آهن، جيئن:
بادين، چڪار ۽ زرداگ وغيره جي ڪري ڏنب ڏبا آهن. بادين ۾ مرين ۾ يا جتي ٿئي، اتي ڪُچن، مُرين ۽ گوڏي وغيره ۾ ڏنب /داگ ڏبو آهي.
(پوئين گوڏي کي ڪُچ ۽ اڳئين کي گوڏو سڏبو آهي)

چَڪار:چڪار ۾ ڏنب ڏبو آهي، پر ان جو ڪو گهڻو ۽ خاص فائدو ناهي ٿيندو. آخر ۾ سُنب جو شيپ خراب ڪري ڇڏيندو آهي ۽ چڪار کان پوءِ گهوڙو ڪم جو ناهي رهندو. چڪار جي جاءِ تي، سنب جي مٿان ڏنب ڏبو آهي.

زرداگ:هي گهوڙي تي نڪن جو هڪ قسم آهي. هي ڪا مخصوص بيماري ۾ نہ، پر گهوڙي کي ٿي ٿي داغ ڏنب، نڪ يا بوني تي ، عمر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڪنهن بہ حصي ۾ ڏبا آهن. جي شروع ۾ ڏجن تہ وڌيڪ بهتر هوندو آهي، جيئن ٻارن کي ويڪسين يا ٽڪا هڻبا آهن. ايئن گهوڙي کي هي ڏنپ ٽنگن ۾ اڳيان ۽ پويان سٿر ۾ ڏبا آهن.

موسمن جو اثر: گهوڙي تي موسمن جو اثر بہ بلڪل انسانن وانگر ٿئي ٿو. سياري ۾ زڪام ۽ بخار ٿيندو آهي، پر ان باوجود هي سياري ۾ وڌيڪ خوش هوندو آهي. گرمي جو هن تي وڌيڪ خراب اثر ٿيندو آهي ۽ گهوڙو گرمي ۾ ڏکيو هوندو آهي. برسات بہ هن کي نہ لڳي. جيڪڏهن ڪن ۾ 100 سي سي پاڻي /گلاس پاڻي ويو تہ گهوڙو مري ويندو. پاڻي ۾ تري سگهندو آهي. گهوڙو جيترو وڌيڪ طاقتور هوندو اوترو ئي سنو تري بہ سنو سگهندو.

ڄائي جي موسم: گهوڙيءَ جي ڄاڻي جي موسم چيتي گرمي، ڪٽڪن جا لابارا ۽ جهولي جو چاليهي هوندي آهي. گهوڙيءَ ڄاڻو 40 ڪلاڪ کن تائين ڪندي آهي. جيڪڏهن لڳ آخري پيرڊ ۾ ڪرائجي تہ بهتر هوندو آهي. ڇوجو شروع ۾ 'سوير' تي نہ سگهندي آهي. 11 مهينا ۽ 10 کن ڏينهن ڪيندي آهي ۽ گهٽو ڪري رات جو ويامندي آهي. خفتين جي بقول تہ نڪو گهوڙين جي ڍڪي هئڻ جي خبر پوي نہ ئي ويامڻ جي. اڻل بہ ڪنديون آهن. پر بہ ڦر نہ برابر ڏينديون آهن. ڪي ڪي ماڻهو گهوڙي کي حلال سمجهن ٿا. ڇوِن ٿا تہ حضرت عمر فاروق رضي الله عنہ جن جي وقت ۾ جنگين ۾ گهوڙن جي گهٽي مرڻ سبب. گهوڙي کي مڪروهہ قرار ڏنو ويو.

گهوڙي ذريعي علاج

جتي گهوڙي کي بيماريون ٿين ٿيون يا هو پاڻ بيمار ٿئي ٿو اتي گهوڙو مختلف انساني بيمارين ۾ شفا يا علاج جو باعث بہ بڻجي ٿو. مثال طور:

- گهوڙي جي وار سان 'حسو' ٻڌبو آهي.
- ڪندو لڳڻ وقت، جيڪا ليري ٻڌبي آهي، ان ۾ ٻين شين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان گڏ گھوڙي جا وار بہ ڪُتي گڏائبا آهن.

- چلهہ ناهڻ وقت گھوڙي جي لِڏ مِٽي ۾ ملائبي آهي.
- گھوڙي جو گوشت يا رت مختلف بيمارين جي ويڪسين ناهڻ ۾ استعمال ٿئي ٿو.
- گھوڙي/ گڏهہ جو کير 'ڪرٽئي' ۽ ٽي بي جي بيماري ۾ پڻ استعمال ڪيو ويندو آهي.

گھوڙي جي خوراڪ

ٻين جانورن توڙي انسانن وانگر گھوڙي کي بہ مختلف شيون کائڻ ۾ سٺيون يا خراب لڳڻ سان گڏ ان کي فائدو يا نقصان بہ پهچائين ٿيون.

حضرت علي رضہ جن جو فرمان آهي تہ ماکي کان سواءِ هر مٺي شئي انسان لاءِ زهر. زهر کان سواءِ هر ڪڙي شئي انسان لاءِ فائيديمند آهي. گھوڙي لاءِ بہ ائين آهي. ڳُڙ کان سواءِ هر مٺي شئي گھوڙي خراب آهي. سياري ۾ ٻُسري، اونهاري ۾ مکڻ کيس طاقت ڏيندو آهي. داڻو گھوڙي لاءِ لازمي آهي. سياري ۾ ٻاجهر ۽ اونهاري ۾ جَوَ ڪٽڪ گھوڙي لاءِ سٺي ناهي. لاچاري ۾ ساريون ڏبيون آهن. وڌيڪ طاقت لاءِ ٻيدو ۽ گھيٽي جي مُنڍي ڪاڙهي ڏبي آهي. خفتين جي بقول تہ مُنڍي ڪاڙهي: پاڻي، اٽي ۽ ٻاجهري ۾ وجهي، مُنيا ناهي ڏيڻ سان گھوڙي کي تمام گھٽي طاقت ملندي آهي، بلڪ هو طاقت ۾ ٻتال ٿي ويندو آهي. اهو 'ٽانڪ' مِٺي يا سُست گھوڙي کي هڪ ٻيرو رڳو سياري ۾ ڏبو آهي. جوئر، مڪئي جي ڪتر اونهاري ۾ ڏجن. چبر گھوڙي جي بهترين خوراڪ آهي.

گھوڙي جي رفتار 60 ڪلوميٽر في ڪلاڪ. ٿائين ٿي سگھي ٿي، پر عام طور تي 40 ڪلوميٽر في ڪلاڪ هجي ٿي. پر هاڻ گھوڙن جي رفتار ۽ اسپيڊ بہ اڳوٽي نہ رهي آهي.

گھوڙي لاءِ نقصانده خوراڪ: پگھريل گھوڙي کي، جيڪو پنڌ ڪري آيو هجي، ان کي پاڻي نہ ڏجي. گھوڙي جي خوراڪ جي تبديلي آهستي آهستي ڪجي. گھوڙي کي اوجهري ڪونهي، هڪ ننڍو آنڊو ۽ ٻيو وڏو آنڊو هوندو آهي. خوراڪ ننڍي آنڊي ۾ هضم ٿيندي آهي تہ باقي وڏي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ هلي ويندي آهي. ان سان گهوڙي کي نقصان ٿيندو آهي. جوُن ٽا تہ گهوڙي کي ٻڙ جي وڻ هينيان نہ ٻڌجي. انهن جا اصل سبب تہ ٻيا بہ ٿي سگهن ٿا پر ٻڙ ۾ چمڙا ۽ ککرون بہ هجن ٿيون. ان ڪري بہ ٿي سگهي ٿو تہ ڪتي اهي گهوڙي کي نقصان نہ پهچائين. ان ڪري بہ ائين چئبو آهي! گهوڙو سياري ۾ مستي ۾ هوندو آهي.

گهوڙن سان وابسته دلچسپ ڳالهيون

خفتين کي گهوڙن ۾ ڪيتريون ئي دلچسپ ڳالهيون بہ نظر اچن ٿيون يا محسوس ٿين ٿيون. مثال طور خفتين جي بقول تہ :

- گهوڙو خواب بہ ڏسي ٿو سمهندو گهٽ آهي.. خواب ڏسڻ دوران هي ننڊ ۾ عجيب قسم جون حرڪتون ۽ آواز ڪندو آهي، جنهن مان لڳندو آهي تہ هو خواب ڏسي رهو آهي. هي سڄي خواب تي پرسڪون هوندو آهي
- گهوڙي کي احتلام بہ ٿيندو آهي.
- هن جو نر ۽ مادي ٻنهي گڏهن سان لڳ ٿي سگهي ٿو.
- گهوڙو نئين ’جٽ‘ ماڻهو ۽ ’خفتي‘ کي سيڪنڊن ۾ سمجهي ۽ سڃاڻي ويندو آهي. ۽ خفتيءَ کان ٿهندو نہ آهي.
- گهوڙو رستو ڪونہ ڀلبو آهي. جيڪڏهن سوار نہ هجي ۽ گهوڙي جي گهر جو رستو ڀلجي وڃي تہ گهوڙو پاڻهي گهر هليو ويندو آهي.
- گهوڙو اڳيان خطرو يا دشمن جي بوءِ محسوس ڪري، اوڏانهن وڃڻ جي گهٽ ڪندو آهي.
- جيڪو گهوڙو مالڪ/سوار جي نہ مڃي، ۽ هلڻ کان اصل ڀڙ ڪيڏي هڪ هنڌ بيهي رهي، ۽ نرا ڪٽي ايو ٿي سوار کي هيٺ ڪيرائڻ جي ڪري تہ اهڙي گهوڙي کي ’گگهير‘ گهوڙو سڏبو آهي.

سنج ۽ سينگار:

خفتي گهوڙن کي اجا بہ وڌيڪ سنوارڻ ۽ سينگارڻ لاءِ مختلف شيون استعمال ڪندا آهن. جن ۾ هي شيون خاص طور تي قابلِ ذڪر آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪپڙو /ملڪرو، تل، ٽڙها، هنو[سنج]وغيره

ڏاڳيا: واڳ، سرواڳ، مُڇي، گلڪورو، زنوئي/جهنوئي(گهورو زنوئي مان پير پيو ڪڍي) چمڙي جون دهانا، مُڇي جي هينيان چمڙي جو جهبو پنج سنجي، جيڪا دنبچي ۾ لڳندي آهي. هني ۾ لڳندڙ ڪپڙو جيڪو پيچ ڪان قري ايندو آهي، ان کي دنبچي سڏبو آهي.

هنو ڪاٺ جو به ٿئي، پتل جو به ، تہ سائو به .

هني جا حصا: چلمردو، دعال، رڪيب، تنگ، (چمڙي جو تنگ ڪپڙي جو تنگ، وڍري، ڪڙي وغيره

گهوڙي جي هٽڪار

گهوڙو مختلف وقتن تي مختلف ڳالهين جي حوالي سان مختلف آواز/هٽڪار ڪندو آهي، جن کي گهٽو ڪري خفتي يا 'سنئس' ئي سمجهي سگهندا آهن. خفتين جي چوڻ مطابق:

گهوڙو هٽڪار پاڻي لاءِ ،گاهہ لاءِ ،ٻئي گهوڙي کي ڏسي، ڪنهن واٽ ويندڙ گهوڙي جي سنبن جو آواز ٻڌي هٽڪار ڪندو آهي. خفتي هن جي هٽڪار جو مطلب سمجهي ويندا آهن.

عمر جي حساب سان گهوڙي جا نالا

عمر جي حساب سان وري گهوڙي جا مختلف نالا هجن ٿا. هن جي عمر جو تعين اڪثر ڪري گهوڙي جا ڏند ڏسي ڪبو آهي. مثال طور:

وڇيرو، سرل، دوق، چوسال، نيش، اٺوڙ وغيره .

وڇيرو: چڙهڻ ڪان اڳ سال کن تائين گهوڙي جي ٻچي کي وڇيرو سڏبو آهي.

سرل : چڙهي ڪان پوءِ گهوڙو سرل سڏبو آهي.

دؤق :ٻہ ادائي سالن جي گهوڙي کي دوق سڏبو آهي. مادي گهوڙي کي دؤق بدران ٻهاڻ سڏبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چوسال: چئن سالن جي عمر تائين جي گهوڙي کي چوسال يا سڏبو آهي.

نيش يا پنج ڪلياڻ: پنجن سالن کان پوءِ گهوڙو نيش سڏبو آهي.

انوڙ: انن سالن کان پوءِ جي گهوڙي کي انوڙ سڏبو آهي.

خفتين جي بقول تہ گهوڙو عموماً انن سالن تائين جي عمر وارو ڪم جو ليکبو آهي. خفتين جي بقول تہ هِتي(سنڌ ۾) گهوڙو 35 سال عمر بہ ماڻي چڪو آهي. نر/بالغ ٿيڻ جي عمر جو ڪو حساب ڪونهي، پر بہ ڏندو يا گهوڙو 30 مهينن تائين جو گهوڙو مڪمل بالغ هوندو آهي.

گهوڙن جا خوبصورتي جي لحاظ کان اهڃاڻ

انسانن وانگر گهوڙن جا بہ خوبصورتي جي لحاظ کان مختلف اهڃاڻ هجن ٿا. جن مطابق سهڻي گهوڙي ۾ هينيون خاصيتون هجڻ گهرجن. انهن اهڃاڻن ۾ جيتريون شيون، نشانيون يا اهڃاڻ وڏيڪ هوندا، گهوڙو اوترو ئي خوبصورت ليکبو آهي

ڳل سنهي ۽ نرم ماڻهن وانگر، (مينهن ۽ ڍڳين ۾ بہ اهو ئي ڏسبو آهي) هر عضوو سنهو هجي.وار نرم. ڪنڌ سنهو پُڇ بہ سنهو ۽ ننڍڙو ڏانديِ وارن کان بغير، شروع وارو حصو ننڍو هجي، پڇ جو وارن وارو حصو وڏو هجي تہ اهڙو گهوڙو خوبصورت ليکبو آهي. گهوڙي جو ن پنج شيون ننڍيون هجن تہ خفتين ۾ اهو خوبصورت ليکبو آهي. جن ۾:

سُنب کان مرئي تائين، جنهن ۾ گهوڙي جي سڄي طاقت هوندي آهي، اها ننڍي هجي .پُني [ويهڻ وارو هنڌ]بہ ننڍي هجي يعني گرانٹ ڏيڊ هجي .ڪن بہ ننڍا هجن .بوٿ /منهاڙ بہ ننڍو هجڻ گهرجي .

سنڌ ۾ گهوڙن جا نالي وارا خفتي:

بين خفتين وانگر سنڌ ۾ گهوڙن جو خفت بہ آڳاٽي وقتن کان هلندو اچي. ضلعي بدين ۾ حانسي نڪر وارو پڙ (ناٿي لنڊ پرسان) انهيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خفت جي قدامت ڏانهن ڪجهه اشارو ڪري ٿو جڏهن ڳالهه ڪريون ٿا سنڌ ۾ گهوڙن جي نالي وارن خفتين جي تہ ڪيترائي نالا ملن ٿا. جن ۾ ڪجهه نالا هي آهن:

خيرپور/ نوشهروفيروز جو.........سانگي، جنهن جي پنهنجي شاخ هئي ۽ هن اها سڄي زمين انهيءَ خفت ۾ وڪڻي ڇڏي گاجي خان وساڻ ڪنڌياري، حاجي عيسيٰ لغاري لڳ گرهوڙ غريب پر مثالي خفتي بادامي هڪڙو لڳ اڏيرو لال. بلاول وساڻ ڪنڌياري شاهہ نواز خان جوڻيجو ٽنڊو آدم. بشير خان هاليپوٽو ڦلڪارا/ماتلي. مخدوم غلام محي الدين هالا. حاجي غلام نبي راهو صابو راهو.

سنڌ ۾ گهوڙن جا نالي واري يا مثالي ڄاڻو ۽ ماهر

سنڌ ۾ گهوڙن جي نالي وارن خفتين ۽ شوقينن کان علاوه، گهوڙن جي مختلف حوالن سان مثالي ماهر ۽ ڄاڻو خفتين جو ذڪر بہ ملي ٿو. جن ۾ حيدرآباد جو مهاجر نصير الدين عرف استاد نصرو، گهوڙن جي بيمارين جو وڏو ڄاڻو هو. شهدادپور جو نصير مغل، خانوٺ بخش علي نواب شاهہ. گهوڙن کي ڏنڀ ڏيڻ جي حوالي سان حسين جوڻيجو لڳ بهرم بري، وڏو نالي وارو آهي. علي خان خاصخيلي چامارو سانگهڙ جو بہ انهيءَ حوالي سان وڏو نالو هو.

گهوڙن جا نالي وارا سوار

گهوڙن جي ماهرن ۽ نالي وارن خفتين سان گڏ، سنڌ ۾ ميلن ۾ گهوڙن کي هلائيندڙ/ ڀڄائيندڙ سوار بہ رهيا آهن جن ۾:

الهڏنو فقير مگھڻهار، اولادي فقير مگھڻهار، مالڪ فقير مگھڻهار ڪنڌياري سانگهڙ، نالي وارا سوار ٿي گذريا آهن. گهوڙا هلائڻ ۾ وري محمد حيات هنگورجو ڪاٺي ڪپرو، خفتين ۾ سوار جي حساب سان 'ابو امان' سمجهبو هو.

گهوڙي تي ٻيلهه سواري ذريعي ملندڙ رشتن جا اهڃاڻ

اٺ وانگر گهوڙي تي عورت کي اڳيان ڪونہ ويهاربو آهي. ٻار کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻ پنيان، پٺي تي 'دنب' تي ويهاريو آهي. جنهن جو هڪ سبب هَني جو ننڍو هجڻ ٻ هوندو آهي. جنهن سبب گهوڙي تي وينلن مان رشتي جي ڪا ٻ خبر پئجي ناهي سگهي.(سواءِ فلمن ۽ ڊرامن جي)

خفتين وٽ گهوڙي جي مقابلي ۾ گهوڙيءَ جي وڌيڪ اهميت هجڻ :

اڳي خفتين وٽ گهوڙي جي مقابلي ۾ گهوڙيءَ جي وڌيڪ اهميت هوندي هئي. جنهن جا هي سبب چيا وڃن ٿا.اڳي گهوڙي کي تمام گهٽو اهم سمجهيو ويندو هو ۽ ان کي گهر ۾ ئي ٻڌبو هو. شوقين گهوڙي کي گهٽو ڪري بستر پرسان يا اکين اڳيان ٻڌندا هئا. پر هاڻ طنبيلي ۽ اوطاقن جو رواج پوڻ کان پوءِ گهوڙو وڌيڪ پسند ڪيو وڃي ٿو. جنهن جو هڪ مکيه سبب هي ٻ آهي تہ ميلن ۾ گهوڙن جي ڊوڙ وقت مادي گهوڙيءَ جو نالو وٺڻ کي ٻ عيب سمجهبو آهي. خاص ڪري ميلن ۾ مادي گهوڙيءَ جو نالو وٺڻ سان تہ فلاڻي وڏيري جي، فلاڻي اڇي پئي، چوڻ سان وڏو مسئلو پيدا ٿو ٿئي ۽ ماٺهو ڪلن ٻ ٿا.

سنڌ ۾ گهوڙن جا مشهور ميلا

سنڌ ۾ گهوڙن جي ڊوڙ جا مقابلا اڪثر ڪري مختلف ميلن جي 'پڙن' ۾ ٿين ٿا. اهڙن ميلن ۾:

پٽائيءَ سرڪار جو ميلو. سانوڻ فقير خاصخيلي جو ميلو قلڪارا. سمن سرڪار جو ميلو. سخي چام ڏاتار جو ميلو. ڀهرم بري لڳ پيرومل جو ميلو. اتر ۾ ڪوڙڪي هيسباڻي فقيرن جو دريا خان جي پرسان لڳندڙ ميلو. قيصر گهوٽ جو ميلو لڳ ٽنڊو آدم. صوفي صادق فقير جو ميلو لڳ عمر ڪوٽ. ۽ صالح سومرو جو ميلو ضلعو بدين وغيره خاص طور تي قابلِ ذڪر آهن.

گهوڙن جي حوالي سان ٻولي/ٽرمنالاجي

مختلف ڏنڌن ۽ ڪمن ڪارين ۾ ٻوليءَ جا مختلف لفظ استعمال ڪيا ويندا آهن. اهڙن لفظن جو، انهن ڪمن ۽ ڏنڌن ۾ هڪ مخصوص مطلب ورتو ويندو آهي. اهڙي ئي نموني مختلف قسمن جا شوق

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رکندڙ خفتي بہ ڪجهہ مخصوص لفظ انهيءَ خفت يا شوق جي حوالي سان استعمال ڪندا آهن. جڏهن گهوڙن جي خفتين جي ڪچهرين ۾ ويهبو تہ اتي بہ ڪجهہ مخصوص لفظ ٻڌڻ ۾ ايندا، جيئن:

- **سئنس:** گهوڙي کي کولڻ، ٻڌڻ ۽ لغام ڏيڻ وارو (اهو ڪم تمام اهم هجي ٿو. خفتين جي بقول تہ گهوڙي جي خرابي بہ اتان کان ئي شروع ٿئي ٿي)
- **تنبڻ:** گهوڙي پاران **ميل ۾** سهي نہ هلڻ، مزي سان نہ هلڻ، گهوڙي جي هلڻ جو موڊ نہ هجڻ.
- **ڇڏائي ويڃڻ:**
- **هڪڙو پاسو وٺڻ:**
- **اٿارڻ:** ٿور لاءِ اٿارڻ
- **ٻانهي ڏي لهڻ:** ٻانهن جي پر ڪرڻ.
- **ٻگلي ڪرڻ:** ميل دؤران ڀڄندي گهوڙي پاران اوچتو هڪڙي پاسي کان ٻئي پاسي هليو وڃڻ
- **ٽنگ هڻڻ:** ڊوڙ دؤران چارئي پير هڪ جهڙا نہ هڻڻ
- **ڇپي:** هڪڙي سائڊ ۾ لغام کي ڇڪڻ.

گهوڙن کي سڏڻ هڪلڻ ۽ پاڻي پيارڻ گاهہ / داڻو کارائڻ لاءِ:

- **ٻُچڪر:** گهوڙي کي ٺارڻ ، تڏو ڪرڻ وقت گهوڙي کي ٻچڪر ڏبي آهي.
- گهوڙي تي هٿ ڦيرڻ سان بہ گهوڙو تڏو ٿيندو آهي.

گهوڙن جي گهٽجڻ جا سبب:

سنڌ ۾ گهوڙن جي نسل ختم ٿيڻ جا ڪيترائي سبب آهن، پر خفتي جنهن کي اهم سبب سمجهن ٿا، اهو آهي، پنجاب جي ماڻهن پاران هتان کان گهڻي تعداد ۾ گهوڙيون خريد ڪري وڃڻ جنهن سان هتي جا گهوڙا تيزي سان ختم ٿي ويا' پنجاب وارا گهوڙيون خريد ڪري ، ملتان، جهنگ، ليا، مظفر ڳڙهہ ۽ ايبٽ آباد واري پاسي ڪٽي ويا. جتي گهوڙن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڏو شوق ۽ بريڊنگ جو مرڪز ڇيو وڃي ٿو. اتي بريڊنگ جو ڪاروبار ٿئي ٿو. اتي گهوڙن جي افزائشِ نسل جا سيئي انتظام ڳهرن ۾ ڪيا وڃن ٿا. هتي سنڌ ۾ سنو گهوڙو افزائش نسل لاءِ ماڻهن ڏيڻ کان انڪار ڪيو ته ٻه گهوڙا ختم ٿيا. گهوڙو لڳ ڪرڻ لاءِ نه ڏيڻ جو وڏو سبب حسد، ساڙ ۽ جهالت وغيره هو/آهي. اسان وٽ گهوڙن جي ختم ٿيڻ جي وڏن سببن ۾ ٻيا سبب موٽر سائڪلن جو عام ٿيڻ، پڪن روڊن نهڻ، گهوڙا پالڻ ڏکيو ٿيڻ به آهن. هيرزي واري علائقي ۾ اڄ به ماڻهن جو روزگار گهوڙا پالڻ آهي. ننڍڙو گهوڙو به لکن ۾ ملي ٿو. سنو گهوڙو ته پنجن ڏهن لکن تائين به وڃي ٿو.

ٻين پالتو جانورن وانگر گهوڙن جي مختلف خاصيتن کي به حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رح جن پنهنجي ڪلام ۾ ڪافي ڳايو آهي. گهوڙي جو ذڪر شاهه صاحب جي رسالي جي مختلف سُرن ۾ بيتن ۾ ملي ٿو. مثال طور:

ديکِيندي ڊِيدارَ کي، ڪِينَ سُجاتو ڪُلَ
تازِي طَنبيلَن ۾، آهي احاطو جُهلَ
هُئا جي اَمُلَ، سي حِسابان هَڃِي ويا.

(شاهه جو رسالو، غلام محمد شاهواڻي، سُر آسا، داستان چوٿون، بيت نمبر 1)

پائي پَٽَ ڪٽا ، مُون تان مُورَ نه مَڱِيو.
تازِي طَنبيلَن ۾ ، گهوڙا گهرِ گهٽا.
هاٿِيءَ ڪارَڻِ هيڪڙي، آن ڪا تَندو هَٽان.
جا مَٿي تو مٽيا، تنهن سِرَ جو آهِيان سيڪڙُو.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر سورٺ، داستان ٻه، بيت نمبر 9)

گهوڙا! گهٽِيءَ پُون، ووءِ ووءِ وَڃَنِ نِڱِيا.
مادَرِا مٿان مُون، ڪانگ لَوَندا ڪَڌِهِين.

(شاهه جو رسالو، غلام محمد شاهواڻي، سُر حُسيني، داستان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارنهن، بيت نمبر 14)

هوڏانهن هُنِ هاڪارِيو، هيڏانهن هي هَٽَڙِ،
سُرِنايُوُن ۾ سُنڌِڙا، ٻنهِين پارِ ٻُرَنِ،
گهوٽَنِ ۾ گهوٽَنِ، رِڻَ ۾ لاٿوُن لَڏِيُوُن.
(سُر ڪيڏارو، شاهه جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان ٽيون، بيت 5)

گهوٽَنِ ۾ گهوٽَنِ، جِڻَڻَ تورا ڏينهَڙا،
ڳَڏَهِن مَنجه ڪوٽَنِ، ڳَڏَهِنِ راهي رِڻَ جا.
(سُر ڪيڏارو، شاهه جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان ٽيون، بيت 6)

اِن گهوڙ گهٽا ڪِير آيا، جي هئا عاقل عَقلدار،
جن پڙ سڏايو پاڻ کي، لَهي تَن جي سار،
لطيف چئي لک هزار، ان لاهه هائي چَڏيا.
(سُر معذوري، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان
ست، بيت 17)

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مينهن

پٽائي سرڪار پاران
مينهن جي منتظر طور ڳايل جانور

انسان پاران جانورن پکي پالڻ جو سلسلو انساني تهذيب جي ارتقا ۽ ابتدا کان به اڳ جو چئجي ته به غلط نه ٿيندو. جانور پالڻ جي اها شروعات هڪ بئي گوشت ۽ کير بار ڏوئڻ، سفر جون سختيون گهٽائڻ ۽ پنڌ ڪٽائڻ لاءِ ٿي هوندي اتي بعد ۾ ان کي ڪيڙي ڪرڻ، جنگين ۾ استعمال ڪرڻ کان وينديون پوءِ ٻين مختلف ڪمن لاءِ به استعمال ڪيو. پر جڏهن ڳالهه جانورن مان کير حاصل ڪرڻ جي اچي ٿي ته سڀ کان پهريون نالو ۽ تصور مينهن پٽاري جو ئي اچي ٿو. گهٽي کير جي ڳالهه ڪجي يا ذائقي جي، مينهن جو کير، ٻين جانورن جي کير کي ملهه ماريو بيٺو هوندو آ. (اٺ جو کير برابر وڏيڪ ضرور هوندو آهي پر هو مينهن جي کير سان مقابلو نٿو ڪري سگهي) اڄڪلهه مينهن مان کير کان علاوه گوشت ۽ چمڙو به حاصل ٿئي ٿو هن جو گوبر ٻارڻ ۽ زمين ۾ ڀاڻ طور استعمال ٿئي ٿو. اتي مينهن پالڻ ۽ ڏارڻ، روزگار جي اهم طور به استعمال ڪيو وڃي ٿو. ساڳي وقت مينهن جو کير وڪڻڻ، ان مان نهندڙ گيهه ۽ مکڻ وڪڻڻ ۾ لسي عام ڪاڏي طور به استعمال ٿئي ٿي. اهي سڀئي شيون جتي ماڻهن کي روزگار مهيا ڪن ٿيون. اتي ڪيترن ئي ماڻهن جي گذر سفر کان علاوه صحت لاءِ گهربل اهم جزن جو به پورائو ڪن ٿيون. اڪنامڪ سروي مطابق پاڪستان جي 2006ع جي انگن اکرن مطابق ملڪ ۾ مينهن جو ڪل تعداد 32.7 ملين آهي هڪ اندازي موجب ملڪ ۾ گوشت جي کپت جو 50 سيڪڙو مينهن جي گوشت مان پورائو ٿئي ٿو. پر اهي سڀ شيون ۽ ڳالهيون ته ٿيون معاشري جي ڪن ماڻهن جي ڏنڌي ڏاري، گذر سفر ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

روزگار جي حوالي سان اصل ۾ مينهن جو تصور معاشري ۾ موجود هڪ ٻئي طبقي يعني شاعرن وٽ وري ٻنهه مختلف ۽ نرالو رهيو آهي، جنهن سبب ڪيترن ئي شاعرن، مينهن کي پنهنجي شاعري جو موضوع بڻايو آهي ان سان گڏوگڏ مينهن جي منفرد خاصيت سبب، مختلف ٻولين ۾ هن لاءِ مختلف چوڻيون ۽ پهاڪا بہ موجود آهن پر ڳالهہ جڏهن اچي ٿي دنيا جي آفاقي شاعر حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جن جي تہ انهن وري مينهن کي توڙي هن جي مختلف عضون کي بنهہ ئي منفرد نموني ڏسندي هن کي ڳائي، کي سچ پچ تہ امر بڻائي ڇڏيو آهي. ڀٽائي سرڪار وٽ جتي مينهن، مِينهن جي منتظر آهي ، اتي ڪُنڍي مينهن جي سڱن جا خوبصورت وراڪا، ڪنهن پرين پياري دل گهرئي دلدار جي دل ۾ پيهي ويل يادن سان تشبيهہ ڏيئي، مشاهداتي ڪمال ڪري، جهڙوڪر بين شاعرن کي ڏندين اڱريون ڏياري ڇڏي ٿو. ڀٽائي فرمائي ٿو تہ:

سارَنگَ کي سارِين، ماڙهُو مِرگهہ، مينهِيُون،
آڙيُون اَبَرَ آسِري، تاڙا تَنوارِين،
سِپُون جي سَمُوندَ ۾، نئين سِجُ نِهارِين،
پَلَرَ پِيارِين، تہ سَنگهارَنِ سُکُ ٿِئي.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر سارنگ، داستان پهريون، بيت نمبر 30)

اڳَڻ تازِي ، ٻهَرِ ڪُنڍِيُون، پَکا پَٽَ سُونهَنِ،
سُرَهِي سيجَ، پاسي پِرين، مَرُ پِيا مينهن وَسَنِ،
اسان ۾ پِرين، شالَ هُونِ برابرِ ڏينهڙا.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر سارنگ، داستان پهريون، بيت نمبر 25)

ٻَرَ وٺا، ٿَرَ وَٺا، وَڻيُون ترايُون،
پِرهَ جو پَٽَنِ تي، ڪَنِ وِلوڙا وايُون،
مَکَڻَ پِرِينِ هَٽَڙا، سنگهارِيُون، سايُون،
ساري ڏَهَنِ سامُهِيُون، ٻولايُون، رايُون،
ٻانهِيُون ۾ ٻايُون، پَکي سُونهَنِ پانهنجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(شاھ جو رسالو غلام محمد شاھواڻي، سُر سارنگ، داستان پهريون، بيت نمبر 26)

ڏِٺِ ڏِري پِٺِ پييُون، وِڄُنِ ڪِيا ڏَرَمَ،
واحِدَ وَڏائِي ڪِيا، ڪُنڊيِنِ ساڻُ ڪَرَمَ
سَنگهارَنِ شَرَمَ، رَکُ منهنجا سُپرِين.

(شاھ جو رسالو غلام محمد شاھواڻي، سُر سارنگ، داستان چوٿون، بيت نمبر 10)

برَ وَنا، ترَ وَنا، وَنيُوَن تَرايُوَن،
پِرِهَ جو پَٽَنِ تي، ڳَنِ وِلوڙا وايُوَن،
مَکَنَ پَرِين هَتَڙا، سَنگهارِيُوَن سايُون،
ساري ڏُهَنِ سامُهِيوُن، ٻولايُون، رانيُوَن،
پانهِيون ۽ پايُوَن، پَکي سُنهَنِ پانهنجي.

(سُر سارنگ شاھ جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان پهريون، بيت 13)

سارَنگَ کي سارِين، ماڙهوُ مِرگهه، مينهِيوُن،
آڙِيوُن، اَبَرَ آسِري، تاڙا تَنوارِين،
سِپوُن جي سَمونڊ ۾، نَئين سِجَ نِهارِين،
پَلَرُ پِيارِين، تہ سَنگهارَنِ سُکُ ٿِئي.

(سُر سارنگ شاھ جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان پهريون، بيت 17)

منڊَ تي مَنڊَلَ مَنڊِيا، ڪي اوهيڙَنِ اوڪَ،
چاڇَرِ تي چَنَنِ ۾، مينهَون چَرَنِ موڪَ،
سَرَهِيون ٿِيوُن سَنگهارِيُون پوُيو پائِنِ طَوقَ،
ميها، چِيڙَ، ڦنگِيوُن، جِتِ ٿِيَنِ سَيئي ٿوڪَ،
لاهِئين مَتان لوڪَ، ڏولائي جا ڏينهَڙا.

(سُر سارنگ، شاھ جو رسالو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان ٽيون. بيت 2)

ان کان علاوه پٽنائي ڪنڊي مينهن جي سنگڻ جي گول وريل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڪڙن ڪي دل گهرئي دلدار جي دل ۾ محبت سان تشبيهه ڏينهندي چوي ٿو ته.

"جيئن مينهن ڪُنڍي پور، تيئن دوست وراڪو دل ۾"

انهن بيتن مان جتي پٽائي جي گهري مشاهدي جي ڄاڻ ملي ٿي ۽ مينهن جي اهميت جو اندازو ٿئي ٿو. مينهن جي مختلف خاصيتن جي به خبر پوي ٿي.

مينهن بنيادي طرح هڪ شريف ۽ درويش جنهن کي مولائي مال به سمجهبو آهي ان ڪري به اڳي هن جي ڪير کي به ٻئي ڪير وانگر وڪڻڻ عيب سمجهبو هو ۽ چئبو ته ڪير پٽ ۽ پير ڪونه وڪڻبا آهن. پر اهي ڳالهيون گذريل ماضي جون آهن. هاڻ رڳو شل ڪو هرويرو ڪنهن جي آئي ۾ نه ويئي ۾ پنهجي ڪم سان ڪم. پنهنجي واٽ ونئي وڃڻو آ. پلي ڪنهن کي تڪڙ هجي يا جلدي. مينهن تي ان جو هرويرو اثر نه ٿيندو آهي. تڪڙو ماڻهو پلي پيو سندس اڳيان هارن وڄائي، ٻتيون ٻاري، مينهن اهڙن ماڻهن کي اصل ڪنگهندي ئي ناهي. هو پنهنجي مرضي ۽ مخصوص رفتار سان پئي هلندي آهي. اهڙي صورتحال مان متاثر ٿيندڙ ماڻهو پينس کي آڳي بين بجانا جهڙا پل ته ڪيترائي مهاورا جوڙين. پر مينهن نه ته اڄ تائين ان جو ڪو اثر قبول ڪيو آهي نه ئي ويجهي ماضي ۾ ان جو ڪو امڪان آهي. سنها سيپڪڙا ماڻهو مينهن جو مچ تي مچرجي، ساڙ ۽ حسد ۾ هرويرو ڪنهن سکي ستابي ۽ صحتمند ماڻهو کي ٿلهو متارو چئي مينهن سان سا عورت جي صورت ۾ ٽيهاڻ به پيا تشبيهه ڏيندا آهن. پلي ڏين مينهن جو تنهن ۾ ڇا.

مينهن جا مختلف قسم هوندا آهن. جيڪي گهڻو ڪري ملڪ جي مختلف حصن علائقن ۾ ملندا آهن. اهڙي نموني مينهن جا مختلف رنگ به ٿيندا آهن. مينهن وڙين ويجهن خاص ڪري سنگن ۾ مختلف ٿينديون آهن هن جا ان حساب سان الڳ الڳ نالا ۽ قسم به شمار ڪيا ويندا آهن.

مينهن جو ٻچو ڏهه مهينا ۽ وڌ ۾ وڌ ڏهه ڏينهن ماءَ جي پيٽ ۾ رهي،ٻن ڪان ٽن سالن جي عمر ۾ لڳ لائق ٿڄجي ٿو ۽ ٽيهاڻ مينهن ٿي وڃي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي. مينهن جي کاڌي سپ ساوا گاهہ، ڪڻ بوهہ ۽ چوڪر وغيره شامل آهن. خاص ڪري مينهن وونڻن شوق سان کائيندي آهي. جنهن ڪري ڀيلاڙن جي مند ۾ وهر ڪندي آهي. اهو وهر ٻارنهن ڪلاڪ ڪن برقرار رهي ٿو. ان عرصي دوران سانُ مليو تہ نيڪ نہ وري 21 ڏينهن بعد مينهن اتل ڪندي آهي. مينهن گڏ ڪوٻن واهن درائي گپ ۽ چڪ وارن علائقن ۾ وڏيڪ خوشي سان رهندي آهي. مينهن ويامڻ بعد سال ڪن کير ڏيندي آهي. جنهن جو مقدار مختلف نسلن ۾ مختلف هجي ٿو. جنهن تي کاڌ خوراڪ جو بہ اثر ٿئي ٿو. ٻاڳيا عام مينهن جي کير جو وڌ ۾ وڌ مقدار 8/10 ڪلو ٽائم تي ٻڌائين ٿا. کير جي مقدار جي حوالي سان سنڌ ۾ بدين جي ڪنڍي نسل جي مينهن ۽ ذائقي جي حساب سان عموماً ڪاري رنگ واري مينهن کي وڌيڪ سمجهبو آهي. ملڪ پنجاب جي دريائي ۽ سرائيڪي علائقي ۾ مينهون وڌيڪ ملن ٿيون.

هر جانور ۾ معاشي ڳالهين کي ڇڏي ڪري ٻيون مختلف خاصيتون بہ هونديون آهن جيڪي لوڪ ڏاهپ جا ڏاها نوٽ ڪندا ۽ بيان ڪندا آهن. مينهن جيئن تہ بنيادي طرح پاڻي جو جانور آهي ان ڪري درياهہ جي پاس جي ٻاڳين جو چوڻ آهي تہ مينهن کي قدرتي طرح درياهہ ۾ پاڻي اچڻ جو پور پئجي ويندا آهن. سڪل واهہ ۾ جڏهن پاڻي ايندو آهي تہ واهہ ڪان منهن متي ويل مينهن پاڻ مرادو درياهہ يا واهہ ڏانهن رخ رکندي آهي.

چوپائي مال ۾ مينهن تمام اهم جانور آهي بنيادي طور تي هي پاڻي، ٻيلي ۽ ڪچي جو جانور آهي هن علائقي ۾ مکي ٻيلي جي منهن ٻري ٻري تائين مشهور هئي پر هاڻي مکي ٻيلو ختم تي چڪو آهي. ڪيترن ي سببن جي ڪري مينهن جو نسل هن علائقي مان گهٽجي رهيو آهي.

نسل ڪشي جا سبب

- واڙي وارن پاران نسلي مينهن خريد ڪرڻ مهل ڦر کي مينهن کان الڳ ڪري ڪاساين کي وڪڻي ڇڏڻ جيڪي ان ڦر کي ننڍي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گوشت ۾ وڪرو ڪن ٿا ائين سنئي نسل وڌڻ جي رفتار صفا گهٽ ٿي ويئي آهي.

- واڙي وارن وٽ، مينهن نسلي اعتبار سان چونڊ مينهن هوندي آهي اڪثر واڙي وارا آهن چونڊ مينهن کير کٽائڻ مهل/باکڙي ٿيڻ تي ڪاساين کي وڪرو ڪري ڇڏين ٿا. جيڪا slaughter act جي خلاف ورزي آهي هڪ اندازي مطابق هر سال ائين 50 سيڪڙو چونڊ پليون مينهون ڪسجي وڃن ٿيون.
- سلاٽر ايڪٽ يا ڪوس جي قانون تي عمل نه ٿيڻ سبب نسل ڪشي ٿي رهي آهي. هن قانون مطابق صرف اها مادي جانور ڪهي سگهجي ٿو جيڪو اک ڪن وغيره کان معذور ٿي وڃي ٽنگ وغيره ڀڃي پوي، پيٽ ڪٽجي وڃي، ٿڻ خراب ٿي وڃن ڳپ نه جهلي، گهٽ ۾ گهٽ 9 مهينن کان سال تائين عمر جي هجيس، يا رجيڪٽڊ اينيمل هجي معني جيڪو کير ڏيڻ يا ڦر ڏيڻ جي وڌيڪ قابل نه هجي.
- ڪوس قانون جو پراڻو هجڻ جيئن ته هي قانون پاڪستان ٺهڻ وقت جو آهي ان ڪري ان ۾ وقت گذرڻ سان مناسب تبديليون ٿيڻ گهرجن جيڪي نه ٿي سگهيون آهن.
- سنا سانَ نه ملڻ يا آساني سان نه ملڻ سبب به پليون مينهون گهٽجي رهيو آهن.

مال ڌارڻ جي رجحان جي گهٽ ٿيڻ جا سبب

- آبادي وڌڻ ۽ ٽريڪٽر اچڻ سبب وڌيڪ زمين جو کيڙيءَ هيٺ اچڻ ڪري مال جي چرڻ جي جوءِ يا چراگاهه جو گهٽ ٿيڻ.
- پاڻي گهٽ ٿيڻ خاص ڪري مينهن لاءِ
- ڪيش ڪراپ ٿيڻ سبب ماڻهن جو ڏيان فصلن ڏانهن وڌيڪ ٿيڻ
- ڏڌ جو کير آساني سان دستياب هجڻ
- ماڻهن جو سهل پسند ٿي وڃڻ
- مارڪيٽنگ کان بي خبري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

- دور انديشي نہ هجڻ
- مال جي بيماري دوران علاج جون سهوليتون نہ هجڻ سبب ڀاڳين جو وڏو نقصان ٿيڻ
- تعليم جي شرح وڌڻ سبب ما هن ۾ وائيٽ ڪالر جاب جي خواهش وڌڻ
- آبادي/گهر جا ياتي وڌڻ سبب گهرن ۾ مال لاءِ جڳهہ نہ هجڻ اثر ڪنڌڙ دوائڻ جي کوٽ
- ڄاٽو ياڳين جو گهٽجڻ
- جي ڪٿي اسپتالون تہ انهن ۾ ڄاٽو عملي ۽ دوائن جي هميشہ کوٽ رهي ٿي

نسل ڪشي کان بچڻ لاءِ تجويزون

- ڪوس جي قانون تي سختي سان عمل ڪرايو وڃي
- مينهن کي ڦرن کان ڏار ڪرڻ تي سخت سزا مقرر ڪئي وڃي
- گورنمنٽ وٽنري اسپالن ۾ سٺي نسل جا سانَ رکي، ۽ ان سان گڏ مصنوعي نسل ڪشي تي ڀرپور توجہ ڏيڻ گهرجي.
- سنا ۽ تربيت يافتہ AI ٽيڪنيشن يونين ڪائونسل ليول تي رکيا وڃن.
- ريپروڊڪشن جو مناسب ۽ تشخيص ۽ علاج
- جديد ليبارٽريون ۽ تربيت يافتہ عملو
- ٻاهرين ملڪن ۾ڦرن لاءِ خاص قسم جو کير ملندو آهي اهو عام ڪيو وڃي تہ جيئن مينهن کان بغير ڦر ان کير تي پلجي سگهن. ان کير تي سبسڊي ڏني وڃي جو نئين ڦر کي مهينو ڏيڍ کير جي ضرورت هوندي آهي پوءِ اهو گاهہ ڪڙ ٻهہ تي هري سگهي ٿو.
- واڙن وارين مينهن کي هر قيمت تي ڪسجڻ کان بچايو وڃي.
- ڀڙين ۾ ننڍيا ڦر ڪپائڻ تي سختي ڪئي وڃي.
- ڦر ڪهندڙ ڪاساين تي ڳرا ڏنڊ وڌا وڃن
- گورنمنٽ آسان شرطن ۽ طريقہ ڪار سان مال تي وڌ کان وڌ قرض ڏئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

- مال جي اهميت جي حوالي سان پروگرام منعقد ڪرايا وڃن.
- مال جون نمائشون لڳائي ماڻهن ۾ شوق پيدا ڪيو وڃي.

عمر جي حساب سان مينهن جا نالا

- پيدا ٿيڻ کان 6 مهينن تائين مادي کي وڇ نر کي پاڏو يا پاڏڙو
- مهينن کان سال تائين پاڏي يا پاڏو
- سال کان لڳڻ تائين ٿهاڻ يا پاڏو
- لڳل مينهن ويامڻ تائين ٿهاڻ آهي.
- ويامڻ کان پوءِ ڀهريات مينهن چئبي ۽ انهي عمر جي پاڏي کي سان
- مينهن ٻن سالن بعد ٻڙاندي ٿيندي آهي ان کان اڳ واري کي ڪيري چئبو آهي.
- ٻڙاندي ٿيڻ کان سال پوءِ چوڳي
- چوڳي کان سال جي وقفي بعد ڇڳي
- وري سال کان کان پوءِ مڙيل يا مڪمل مينهن ٿيندي آهي
- وڇ اڪثر ڪري ٻڙاندي ٿيڻ بعد وهربي آهي. خفتي ڪيري کي سان نه ڏيندا آهن ڇو جو سان ڏيڻ سان وڇ قد ۽ وزن ڪونه ڪندي
- ٽن سالن بعد پاڏي کي موت ۽ سال بعد ماڙي پاڏو سڏبو آهي.
- لڳ جهلڻ بعد انگريزي مهيني جي حساب سان مينهن 10 مهينن بعد ۽ اسلامي/سنڌي مهينن جي حساب سان 10 مهينا 10 ڏينهن بعد ويامندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن مينهن ٻه ڦر به ڏينديون آهن پر اهڙا واقعا بنهه گهٽ ٿيندا آهن.

پاڏا يا سانَ

مينهن جي پاڏن يا سانن جو وير يا دشمني تمام گهڻي مشهور آهي جيڪڏهن ڪنهن سان کي ٻني مان هڪلي ڪڍيو ته سان اها لتاڙي خراب ڪري ڇڏيندو. جيڪڏهن مينهن مان ڪنهن ڪيڏڻ جي ڪوشش ڪئي ته ان وڙهڻ ۾ دير نه ڪندو پنهنجي علائقي ۾ ٻئي سان کي نه سهندو.

عمر جي حساب سان پاڏن جا نالا :

- ٻن مهينن تائين لاري سڏبو چرخ ٿيڻ تائين ڪوهٽ سڏبو. پڪو چرخ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيڻ تي ڪانگهارو سڏبو. ماءُ پاران الڳ ڪرڻ تي اوٺڙو سڏبو. ٽن سالن ۾ ٻڙند يا ٽياس سڏبس. چئن سالن جو چوڳو پنجن سالن جو ڇڳو ۽ ڇهن سالن جو ماڙي پاڏو سڏبو.

ڪوس قانون [Slaughter Act] تي عمل نه ٿيڻ جا سبب

- وٽنري آفيسر عمل نٿا ڪرائين (انهن جو چوڻ آهي ته ميونسپل ڪميٽي وارا جوابدار آهن)
- شهرن ۾ ميونپل ڪيمٽي ذميوار آهي.
- ميونسپل ڪميٽيون سلاٽر جا لائسنس جاري ڪنديون آهن. سلاٽر هائوس هجڻ گهرجي. صفائي چيڪ ٿئي. بيمار جانور نه ڪهجي. گوشت مارڪيٽ هجڻ گهرجي. گوشت چيڪ ڪري ان تي ميونسپل پاران ٺپا لڳايا وڃن ٿا.
- اهي بچر هائوس ۽ سلاٽر هائوس هئا پر هاڻي ناهن.
- اڳي گوشت وارو جانور ڏسي، ڊاڪٽر صحتمند جانور جي ضمانت ڏيندي پنهنجي مهر گوشت تي هڻندو هو. هاڻ ڪير به اهو چيڪ ڪرڻ وارو ناهي ته گوشت تي ڊاڪٽر جا ٺپا لڳل آهن يا نه ڪٿي ڪٿي ڊاڪٽر رٽائر ٿي ويا آهن يا فوت ٿي ويا آهن. انهن جا ٺپا ڪاساين وٽ پهچي ويا آهن ۽ جڏهن ٽائم ملندو آهي يا ڳالهه ياد ايندي آهي ته پاڻ ئي گوشت تي ٺپا لڳائي ڇڏيندا آهن ڪير نه ته پڇڻ وارو آهي نه ڪئي چڪاسڻ وارو. اڪثر جاين تان مئل جانورن يا گڏهن گوڙن جي گوشت جي وڪري جون خبرون به ميڊيا جي مختلف ذريعن تان اينديون رهنديون آهن پر نتيجو وري به ساڳيو ئي آهي.

مينهن جا قسم، سڱن جي لحاظ کان

- **هالي:** جنهن مينهن جو هڪ سڱ هيٺ ۽ ٻيو مٿي هجي.
- **ڏٻي:** جنهن جا ٻئي سنڱ هيٺ جن. ڏٻي مينهن کي ياڳيا ياڳ واري مينهن چوندا آهن بقول سندن ته ڏٻي مينهن پنهنجي سڱن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڪري سخت پريشان هوندي آهي ۽ دعا گهرندي رهندي آهي جنهن مالڪ وٽ هو آهي ان وٽ ايتريون تہ مينهون هجن جو هو هر وقت انهن ۾ لڪيل رهي. ۽ ڪنهن کي نظر نہ اچي. ان ڪري پاڳيا پنهنجي مال ۾ ڏهي کي وڏي شوق سان رکندا آهن. پنجابي ۾ ڏهي مينهن کي ميٽي چئبو آهي.

- **گوشي:** جنهن سا سنڌ مٿي پر پکڙيل هجن.
- **ڪُنڍي:** جنهن سا سنگ سوڙها، گول ۽ ور وارا هجن.

مينهن جا قسم رنگ جي حساب سان

- صفا ڪاري مينهن
- پوري مينهن
- ڳاڙهي پوري مينهن
- اڇي پوري مينهن
- چال مينهن
- پنج ڪلياڻ مينهن
- بور مينهن (پوري مينهن جنهن جو رڳو منهن اڇو ۽ مٿي تي اڇو تڪو هجي)

مال پالڻ جي رجحان ۾ اضافي جا سبب

- ڪيش ڪراپ جون قيمتون اچانڪ تمام گهٽيون ڪرڻ
- بيروزگاري ۾ اضافو
- نئون ڌنڌو/ڪاروبار جي نہ هجڻ يا عام ماڻهن کي ان جي خبر نہ هجڻ.
- آبادي وڌڻ ۽ مال گهٽجڻ سبب کير جي گهرج ۽ اگهه وڌڻ
- سڄي دنيا ۾ لائيو اسٽاڪ ڏانهن وڌندڙ لاڙو
- حڪومتي ڪوششون
- ماڻهن ۾ زندگي جي معيار کي وڌائڻ لاءِ محنت ڪرڻ جو رجحان وڌڻ يا پورت نہ ٿيڻ سبب محنت ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مينهن جي اگهه وڌڻ جا سبب

- عام طور تي مهانگائي وڌڻ
- کير، چمرو گيهه، گوشت مهانگو ٿيڻ
- مينهن جو راشن جنهن گاهه، ٻهه کڙ مانيون وغيره شامل آهن اهو مهانگو ٿيڻ
- ٻهراڙي ۾ چارائي جو مهانگو ٿيڻ
- چراگاهن جو ختم ٿيڻ
- علاج جون مناسب سهوليتون نه هجڻ ڪري مال جو مري گهٽ ٿيڻ ۽ اگهه وڌڻ
- آبادي وڌڻ گوشت جي طلب وڌڻ ڪري مال جي وڏيڪ ڪسجڻ ڪري تعداد گهٽجڻ

ٿڻن جي حساب سان قسم

- مينهن جا عام طور تي چار ٿڻ ٿين ٿا پر:
- ڪي مينهنون قدرتي طرح ٽن ٿڻن واريون هونديون آهن. جن کي ٽِلهه چئبو آهي.
- ڪي قدرتي ٻن ٿڻن واريون هجن ٿيون. جن کي ٻلهه يا گهوڙا ٻلهه سڏبو آهي. اڳي ٻلهه مينهن اڻ لڀ هئي، ياڳيا ان کي واڪ تي شوق سان ونندا هئا. هاڻ اڳي جي مقابلي ۾ ڪجهه وڌيڪ آهي.
- ڪن مينهن جا ٿڻ بيماري ۾ ٻه ڇڙي ختم تي ويندا آهن.

سنڌ ۽ پنجاب جي مينهن ۾ فرق:

- سنڌ جي ميهنهن 18 مهينا ڏهائيندي آهي.
- پنجاب جي مينهن 8/9 مهينا ڪن ڏهائيندي آهي.
- سنڌ جي مينهن گوشت عام طور تي 4/5 مڻ هوندو آهي.
- پنجاب جي مينهن گوشت ۾ سنڌ جي مينهن کان مٿي هوندي آهي عام طور تي 6/7 مڻ کي مٿي گوشت هوندو اٿس.
- سنڌ جي مينهن بخار وغيره کي وڌيڪ منهن ڏيڻ جي طاقت رکندڙ هوندي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

- جڏهن تہ پنجاب جي مينهن بخار جي ڪري ڪير ڪتائڻ بعد وري نہ وڌائيندي
- پنجاب جي مينهن ڪُک ۾، سنڌ جي مينهن کان وڌيڪ هوندي آهي.

مينهن جا نسل

- ڪنڊي
- لاڙ جي مينهن
- سانگهڙ جي مينهن(جنهن کي اصلي سنڌ جي مينهن چئبو آهي)
- مکي جي مينهن
- بدين جي مينهن
- ترادي مينهن (گوشي، جنهن سان سڱ پکڙيل هوندا آهن.)
- پنجاب/ساهيوال جي مينهن

مينهن ۾ خوبصورتي جا اهڃاڻ

- صفا ڪاري، سنگ ڪنڊا، مٿو ننڍو، منهن سنهو، ڳچي ڊگهي ۽سنهي، قد ۽ وزن وڏڪ پانچ وڏي (ڊيگهہ) پني يا مڪڙي ويڪري جيئن مڙس جي ويڪري ڇاتي، پچ سنهو پچ جي چوٽي ڪاري ۽ گوڏي تائين چمڙي سنهي ڇڏو يا ارهہ گول ۽ پوئتي هجي پويان ڏيک ڏئي ترڻ چوبهاري جهڙا کُر چوٽو. پاسو ويڪرو پيٽ ڪنيل (ننڍو) اک گول ، ڪاري، دوڏو باهر نڪتل اک ۾ چمڪ. هلي ڪنڌ مٿي ڪري، سينو تاڻي، ڪونج وانگر، ڏاچي يا گهوڙي وانگي نہ هلي. وک ڪوتاهہ پويون پير، اڳين کان تورو اڳتي رکي. پير چنبي هلي. گهلي نہ هلي. فلڪ واري هجي. جتي هجيس. ڏوهٽي گوهو/ڏار ٿلهي جي ڏهٽي ۾ گهٽي سخت نہ جي ڏار قواري واري نہ هجي. لڪي وانگر هجي. ڪک ننڍي هجي. وار ڪارا پنيور هجن. وار ڪڪا نہ هجن. ڪن ننڍا هجن تہ هڪڙي مينهن کي مثالي خوبصورت مينهن چئبو آهي. جنهن جو اگهہ ٻين کان مٿي هوندو آهي. اهڙي مينهن ڪلي ۽ وٿاڻ جي سونهن ۽ ياڳئي جي عزت هوندي آهي. خفتين ۽ چورن جي اصل اک ۾ هوندي آهي. اهڙيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مينهون کير ۾ بہ پليون هونديون آهن ۽ نمائش ۾ بہ نمبر کٽنديون آهن.

چرڻ جي حوالي سان مينهون

- **من چر:** گهٽ کائي يا هر ڪا شئي نہ کائي ان کي من چر سڏبو آهي.
- **چرڪ:** جيڪو ڍڳ مهيني کن جو ٿئي ۽ ڪجهہ کائڻ شروع ڪري ان کي چرڪ چئبو آهي.
- **سُچر:** جيڪا مينهن هرڪا شئي کائي ان کي سچر چئبو آهي.
- **ڏچر:** گهٽ کائي يا هر ڪا شئي نہ کائي ان کي من چر سڏبو آهي

(نسيم)

مينهن جو ڌڻ

- **ولر:** ٻيڏي ڌڻ کي ولر چئبو آهي.
- **گوهر:** ڳوٺن شهرن مان هڪ هڪ مينهن گڏ ڪري جيڪو ڌڻ گڏ ٿيندو آهي ان کي گوهر چئبو آهي. ڪنهن هڪ ماڻهو جو وڏي ڌڻ کي بہ گوهر چئبو آهي.
- **ڌڻ:** ڌڻ ۽ ولر ساڳي ڳالهہ آهي پر مهذب ٻولي ۾ ڌڻ چئبو آهي ولر نہ

مينهن جا آواز:

- **ڍِڪڻ:** لڳڻ وقت يا ڍڳ لاءِ مينهن جيڪو آواز ڪڍندي آهي ان کي ڍِڪڻ چئبو آهي.
- **رنڀ:** اڪيلائي ۾ جڏهن رڙيون ڪري ان کي رنڀ چئبو آهي.
- **زيل:** مينهن ويامڻ کان پوءِ اگر ڍڳ جي ويجهو ڪو جانور ايندو تہ مينهن نڪ مان آواز ڪڍندي آهي جنهن کي زيل چئبو آهي.

(نسيم)

مينهن جون ڪجهہ ٻيون خاصيتون

- سانگهڙ ٺٺڏي منا خان جي مينهن اجڪلهہ سڀ کان وڏيڪ پلي ليکي وڃي ٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

- عام مينهن 5/7 لتر کير هڪ وقت تي ڏين ٿيون.
- ڪُنڊي مينهن جي کير جي ايوريج 12 لتر آهي.
- سنڌ جي ڪُنڊي ۽ پنجابي نيلي راوي مقابلي ۾ آهن پر ڪنڊي وڌيڪ آهي
- راوي مينهن 13/14 لتر کير ڏئي ٿي پر 4 کان 6 مهينن تائين ۽ ڪنڊي 6/8 لتر پر 12/15 مهينن تائين
- مکي جي مينهن کير ۾ ڪتر هوندي آهي.

کير جي حساب سان مينهون:

- وڌيڪ کير ڏيندڙ مينهن کي کيراڙ چئبو آهي. کيراڙ مينهن جو کير اڪثر ڪري ڇڊو هوندو آهي.
- پوري رنگ جي مينهن جو کير متو ڇيو ويندو آهي.
- گهٽ کير ڏيندڙ يا ڪتل مينهن جو کير گهاٽو هوندو آهي ان ۾ مکڻ وڌيڪ هوندو آهي سنڌ جي ميهن عام طور تي 18 مهينا ڏهائيندي آهي.
- مهيني کن جي ويامل مينهن کي آلوڙي سوئا 6 مهينن جي ويامل کي ڪانگهاري ۽ سال کن جي کي باڪڙي چئبو آهي.
- مينهن جڏهن کير سڪايندي آهي تہ ان جو کير ڪارو/چوپڪو ٿي ويندو آهي پر ان ۾ مکڻ پهرين جي مقابلي ۾ وڌيڪ هوندو آهي.
- تازو ويامل مينهن جي کير ۾ مکڻ گهٽ هوندو آهي
- ڪجهہ مينهون ڦر ڏائڻ تي کير ڏيڻ لاءِ تيار ٿينديون آهن
- جيڪا مينهن ڦر تي نہ مڙي ان کي ڪُميڙ سڏبو آهي.
- ڪجهہ مينهون، ڦر جي بجاءِ ڪجهہ ڪائڻ لاءِ ڏيڻ بعد مڙنديون آهن تن کي پاڙت سڏبو آهي.
- بغير پاڙي ۽ پر تي مڙڻ واري کي اوسر يا هٿيلي چئبو آهي.
- ڪن مينهن جي ٿڻن کي سيڪ يا سيڪو ڏئي اکيون ٻڌي ميڙبو آهي جنهن کي سڪو ڏيڻ چئبو آهي.
- ڪن مينهن جي نہ مڙڻ تي سار ۾ ڦوڪون ڏبيون آهن اها مڙڻ لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تيار ٿي ويندي آهي ان کي ٻُل چئبو آهي.

- جيڪا مينهن ڦر نہ ڪٽي خفتي ان مينهن جو کير ڦر تي هاريندا آهن. جيڪا مينهن چَڻڻ شروع ڪندي آهي ۽ آهستي آهستي ڦر ڪٽي ونندي آهي. ڪجهہ خفتي ٻئي مينهن جو ڦر بہ ائين ڪرائي ڪٽائي ونندا آهن.
- مينهن جي وهر جون نشانيون مينهن جو وهر ٻن ڏينهن تائين هوندو آهي.
- مينهن لاءِ پٽ ۾ ڪاڏو ۽ پاڻي گهٽ هوندو آهي چاري جي لاءِ پري پري پٽن تي چڙهڻ ۽ لهڻ مينهن لاءِ ڏکيو هوندو آهي ان ڪري مينهون ۾ پٽ ۾ نہ هجڻ جي برابر هونديون آهن.
- مينهن جو کير گهاٽو هوندو آهي.

هن علائقي جا وڏا پاڳيا

جاني هنگورو صديق ٻهڻ، عبدالله ٻهڻ، پير بخش ٻهڻ، وسايو جوڻيجو. لال بخش انڙ، آچر جمالي. الهہ ڏنو جمالي. گهوڙيءَ واري ڳوٺ جا جمالي. مياڻ جا لانڊر، چوٽيارين جا حبيباڻي شاهہ. عرس جوڻيجو، پنهون جوڻيجو. سانگهڙ شهر جا نظاماڻي ۽ ڪجهہ مري ڪوٽ نواب جو حاجي عبدالحميد ڪنير، حاجي صوبدار ڪنير، امير بخش ڪنير. علي خان مگسي، جبل انڙ، انب شر، سنگهار ٻهڻ ٽنڊي منا خان جا شاهہ

راوي:

- مدثر علي ولد رياض احمد وڙائچ، سنجهورو
- حُسين بخش لغاري ولد شمس الدين، مولوي خير محمد احمداڻي، سانگهڙ
- ماستر امير بخش ڪنير، ڪوٽ نواب سانگهڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سانن

جي ڪُرن هيئيان ڪسڪندڙ سنڌ!

هر عرروج جي زوال وانگر سنڌ ۾ ڪنهن وقت پنهنجن پراين ٻنين ۾ گور چرندڙ سانن (پاڏن) جو به جڻ ته زوال اچي چڪو آهي. اڳي هر ياڳئي وٽ ۽ هر ڳوٺ ۾ سان هوندا هئا پر هاڻ غريب غربي ۽ ضرورت مند کي سان جون پچائون ڪندي وڏا پنڌ تا ڪرڻا پون. جنهن جي ڪيترن ئي سببن ۾ ڪجهه سبب هي به آهن ته، سنڌ ۾ سخاوت ۽ ماڻهنجي دلين مان ايمان ۽ سهپ گهٽجڻ چوري چڪاري ۽ غربت وڌڻ، معاشري لاءِ فائيدي مند شوقن ۾ ڪمي اچڻ وغيره .جنهن جي ڪري، سنڌ ۾ مينهن جي نسل توڙي سانن جي تعداد ۾ گهٽي گهٽتائي اچي چڪي آهي. هر سان واري ياڳئي وٽ، مينهن آڻيندڙ گهٽ ۾ گهٽ به ماڻهو هوندا هئا/آهن، جن کي چانهه پاڻي به پياربو هو ته ماني ڳيي جو به پڇبو هو پر هاڻ هو وقت وچي چڪو آهي. اڳي سانَ واٽ ويندي به چڪ ڪنهن جي ٻني مان هٽندو هو ته به چڪ ڪنهن جي مان، ڪيس ڪا به جهل پل ڪانه هئي پر هاڻ مهانگائي برداشت گهٽائي چڏي آهي. اڳي سان پنجن ڳوٺن تائين به مار ڪنداهئا، پر هاڻ ته ڳوٺ مان به چوري ٿيو وڃن. جي سان هوندو ڪنهن غريب غربي جو ته ڪم اجا به آسان ٿي پوندو. ياڳين وٽان سانن جي حوالي سان اچرج ۾ وجهڻ جهڙيون ڳالهيون ٻڌڻ ۾ اچن ٿيون. سندن بقول ته اڳي سانَ، ماءُ ۽ پيڻ تي ڪونه پوندا هئا. اهڙي وقت اچڻ تي هو مهينو کن ڳوٺ ۾ جُو ئي چڏي ويندا هئا ۽ ضرورت مند ٻئي پاسي کان سان جو بندوبست ڪندا هئا. ياڳيا ٿي چار ٿُور ونڻ بعد جڏهن ڪنهن پاڏي جو ڏنل تور لڳ جي وهي ۾ اچي ويندو هو ته پيءُ ۽ ڌيءَ جي رشتي جي سامهو رکي، انهي سانَ کي وڪٽي چڏيندا هئا. سندن بقول هڪ ته اهو اخلاقي لحاظ سان سنو ناهي ۽ ٻيو ته جيئن ڪبو آهي ته تور ۾ ڪا نه ڪا ڪمي رهجي ويندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. سنڌي ۾ سان جي معنيٰ زبر، زبر ۽ پيش لڳائڻ سان متجيو وڃي پر پاڻ ذڪر ڪريون ٿا. نون تي زبر واري سانَ جو جنهن لاءِ ڪيٽريون ئي چوڻيون ۽ پهاڪا مشهور آهن. مثال طور، سانن جو اٿڪڻ (وڙن جو پاڻ ۾ مقابلو ٿيڻ) سان تي ٻانگاري. وڙهن سان پتجن /لتاڙجن ٻوڙا. ڪنهن جا پاڙي / سان تي ٿيڻ هجڻ سگهي متاري ۽ طاقت ور ڪي سان سڏڻ. سانن وارو ويرِ رکڻ. (سانن جو وير بہ مشهور آهي) جيڪڏهن ڪنهن سان ڪي ٻني مان تڙيو تہ سان وجهہ وني، واپس اچي، سڄي ٻني ۾ ليٽي، فصل خراب ڇڏيندا هئا. هاڻ تہ شايد چڱا ڀلا سان رڳو اڪ ڏيکارڻ تي ئي جُوءَ ڇڏيو وڃن پر اڳي ائين نہ هو. هڪ سان پنهنجي جُو ۾ ٻئي سان ڪي صفا ڪونہ سهندو آهي ۽ هو جُو جي هر مينهن تي رڳو پنهنجو ئي حق سمجهڻ ڪري، ٻئي سان ڪي ڀڄائي ڇڏيندو آهي. اهڙي موقعي تي، سان پاڻ ۾ متو متي ۾ ڏئي، پنج پنج ڏينهن بہ پيا وڙهندا آهن ۽ آخر ۾ ڏاڍو سو 'گابو' ٿيندو آهي. ان ڪري پنهنجي جوءِ ۾، ٻئي مڙس ماڻهو ڪي برداشت نہ ڪندڙ کي بہ سان سان تشبيهہ ڏبي آهي. ساڳئي وقت اهو بہ چئبو آهي تہ سانَ 'سُوگ' ڪونہ ڪندا آهن ۽ آيل ڪي مناسب موٽ ڏئي، مايوسي کان بچائيندا آهن! سني سانَ ڪي ڀاڳيا ڏڻ برابر سمجهندا آهن. سان 15/18 مهينن ۾ لڳ لائق ٿيو وڃن پر ٽن چئن سالن جو مِيڙل سان (جن ڪي مڪمل ڏند اچي وڃڻ سبب بالغ سمجهبو آهي) وڌيڪ بهتر هوندو آهي. ڀاڳيا سني نسل جي منهن ويامڻ وقت ئي، تي ڪنهن سني نسل جي سان مان پيدا ٿيل پاڙي جي سان طور چونڊ ڪري ان ڪي ڍڪو تي ماءُ جو ڪير پياريندا آهن ۽ ڪيس مکڻ ۽ لسي بہ ڏيندا آهن. ڪجهہ وڏي ٿيڻ تي سياري ۾ تيل يا گيهہ جو ڍڪ بہ ڏبا آهن. وڌيڪ وڏي ٿيڻ تي پاڏو، پاڻ ئي پيو ٻنين ۾ گور چرندو آهي. ڪير بہ ان ڪي ٻني مان فصل جي ڀيل ڪرڻ تي نہ هڪليندو هو. ان ڪري ئي پنجابي ۾ چوٽي آهي تہ سان 'سانجهو' (سيني جو گڏيل) هوندو آهي. اڳي سان جي پوڙهي ٿيڻ يا سان جي گوڏن جي ڪم ڪرڻ جي ڇڏڻ وقت، ان جي خيرات ڪبي هئي. هاڻ وانگر ڪاساين ڪي ڪونہ وڪڻبو هو. هي اهو وقت هو جڏهن ڪير وڪڻڻ عيب سمجهبو هو. ڪي ماڻهو تہ سان پيراٽا بہ ڪندا آهن/ هئا تہ ڪٿي وري سرڪاري سان بہ هوندا هئا. بدين ضلعي ۾ 'احمد راجو'

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي درگاهہ تي باس پوري ٿيڻ تي پاڏا ڏبا آهن. جيڪي ڪائي پي وڏا سان ٿي پوندا آهن. عجيب ڳالهہ تہ اهي احمد راڄي جا پاڏا /سان، پنهنجي فطرت جي برخلاف پاڻ وڙهڻ بجاءِ، پيار محبت سان گڏجي هڪ ڌڻ جي شڪل ۾ مينهن وانگر پيا چرندا آهن ۽ حرام جو پاڻ ۾ وڙهڻ تہ رهيو پري پر رڳو هڪ ٻئي کي منهن گهنجائي بہ ڪٽي ڏسن!! اهي ننڍيا وڏا پاڏا ۽ سان مثالي حد تائين پر امن طريقي سان گڏجي چرندا ۽ رهندا آهن. انهن ٿلهن متارن سانن کي ڏسي بديٺائي، ڪنهن ٿلهي متاري ماڻهو کي بہ احمد راڄي جي پاڏي سان تشبيهہ ڏيندا آهن. ضرورت پوڻ تي ماڻهو انهن کي ڪاهي بہ ويندا آهن ۽ پوءِ وري واپس ڇڏي بہ ويندا آهن. سانن جا ڪيترائي قسم آهن

پر سنڌ ۾ بدين جي شادي لارج جي جَتن جا سان، خفتين جو وات پاٽي پيا ڪندا آهن. جن جي ٻُوني (منهن) سنهو ڊگهو ۽ سنهو ڪن ننڍيا، پانچ ۾ وڏا، سڱ سڱ تي چلي وانگر هوندا آهن. رنگ جي لحاظ سان خفتي ياڳيا، نيور ڪارا ۽ ناسي يوري رنگ وارا پاڏا پسند ڪندا آهن. عمر جي لحاظ کان، سان کي کيري، ٻيڙاندي، چوڳي، ڇڳي، ميڙيل ۽ آخر ۾ انوريل جي نالن سان سڏبو آهي. سنڌ جا نالي وارا اهي ياڳيا جن وٽ يلا سانَ بہ چيا وجن ٿا تن ۾ فيض محمد راڄڙ ٽنڊو منا خان، غلام محمد ڏاهري دولتپور، غلام حسين چانڊيو سڪرنڊ، احسان پرڳڙي ڪنري، دوسو جت شادي لارج، عطا محمد خاصخيلي سانگهڙ، اقبال پنهور قلهڏيون، فضل حسين شاهہ هالا، ساماڻو وريامہ اڏيرو لال ۽ محبوب پنڊ دادو وغيره جا نالا شامل آهن. مزي جي ڳالهہ تہ يلو سانَ پڙي تي ناهي ايندو اهو وٿاڻ تي ئي گهرجي ۽ وڪامجي ويندو آهي. پاڏي جي عمر هونئن تہ ڪاڏي تي آهي پر هو پندرهن ويهہ سال آرام سان ڪڍيو وڃي. سان ڏينهن ۾ چار پنج سئو روپين تائين جو ڪاڏو ڪائي ٿو. ان ڪري ئي شايد ڪي ماڻهو پاڏي کي مينهن ڏيکارڻ جا بہ سئو کان پنج سئو روپيا وٺي خرچ پکو ڪڍندا آهن. گهٽ مستي ڪندڙ سان کي چار پنج ديسي بيدا ۽ نجو گيهہ بہ ڏبو آهي. 'لاٽجي' ويل پاڏي کي سونو زيور ڏوئي اهو پاٽي پاڏي جي جسم تي هٽبو آهي. مزي جي ڳالهہ تہ ڪي اشراف پاڏا، سندي وٿاڻ جي مينهن کان سواءِ ٻئي ڏانهن ڏسندا بہ ناهن. اهڙي حالت ڪنهن ضرورتمند پاران آندل مينهن سان، پاڏا ماڳهين وڙهي بہ پوندا آهن. هر پاڏي جي گهٽو ڪري پنهنجي پنهنجي جُو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندي آهي. جنهن ۾ ڪنهن بئي پاڏي کي اصل ڪونہ سهندا آهن، ۽ ڪيس جُو مان ڪڍي پوءِ سڪون جو ساهہ وٺندا آهن. پر هرويرو صفا پويان ڪونہ لڳندا آهن. جڏهن پاڏي کي پنهنجي وٿاڻ تي ڪو آسرو نظر نہ ايندو آهي تہ هو مهينو پندرهن ڏينهن بئي پاسي کان بہ چڪر ڏئي موٽي وٿاڻ تي ايندو آهي. عام سانَ تہ لک ڏيڍ ۾ مليو وڃي پر خفتين وٽ غلام حسين چانڊئي جي پاڏي جو يارنهن لک ۾ کپڻ ۽ خير محمد راڄڙ کان سترنهن لک ۾ پاڏو گهرجڻ جا ڪيترائي تازا مثال بہ موجود آهن.

سان واري در مينهن ڪاهي ايندڙ کي سخي ياڳيا، ڪڏهن بہ مايوس نہ موٽائيندا هئا. چئبو هو تہ ائين سخي جي در تان ڪڏهن بہ کير ڪونہ کٽندو. جيڪو بخيلي ڪندو قدرت ان کي کير ۾ کٽائي ڇڏيندي. هاڻ سخاوت ۽ برداشت بئي گهٽجي ويون آهن تہ چڱا ڀلا ماڻهو لسي لاءِ پريشان آهن. پاڻ چئجي ٿو تہ جڏهن بازار مان کير ملي پيو تہ مينهن ڇو ڏارجي؟ ۽ جڏهن مينهون ئي نہ رهيون تہ سان ڪهڙي ڪم جا!

اڳي غريب غربي ايري سيري کي بہ شئي سنئي رکڻ جو شوق هوندو هو پر هاڻ مهانگائي ماڻهن جون متيون منجهائي ۽ شوق ڦٽائي ڇڏيا آهن. ڪو قسمتي شوق پالڻ وارو ڏاڏو وڃي بچيو آهي، نہ تہ اڪثريت پيٽ پالڻ ۾ ئي پوري آهي. اڳوڻن بين شوقن وانگر هاڻ مال جو شوق بہ گهٽو گهٽجي ويو آهي ۽ ماڻهن جديد دور وارا شوق ڪرڻ شروع ڪيا آهن. سنڌي ماڻهو تہ خير سان مان هڪ ئي ڪم وٺن پر پنجاب واري پاسي سانن تي بار ڍوئڻ، گاڏي ۾ جوٽڻ ۽ هر ڪاهڻ جو ڪم بہ ورتو ويندو آهي. شايد سانن جي اهڙي حالت سبب ئي ان جو مردن جي زندگي تي بہ اثر نظر اچي ٿو.

سنڌ ۾ سانن جي موجوده صورتحال ڏسندي لڳي ٿو تہ ايندڙ وقت ۾ متان اسان، سانَ لا بہ ڪتي بين ڏانهن نہ نهاريون! ان ڪري ضرورت ان ڳالهہ جي آهي تہ اسان کي فوري طور وڏي دل ڪندي، مقامي طور پنهنجي سانن کي اجائي جهل پل کان پاسو ڪندي ۽ انهن جي چوري چڪاري کي روڪيندي، پنهنجن سانن جي حوالي سان بخيلي کان بچون!

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حصو ٻيو

(اهي پکي جيڪي جهنگلي آهن،

پر انهن کي عام طور تي پاليو بہ وڃي ٿو)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تتر

پتائيءَ پاران بي زبان طور ڳايل :

تتر جيڪو ننڍي اڏام، لذيذ گوشت ۽ مخصوص ٻولي جي ڪري پکين ۾ منفرد حيثيت رکي ٿو. ان لاءِ روز بروز جيئڻ جا ذريعا گهٽبا ۽ نسل ڪشي جا سبب وڌي رهيا آهن. تتر، جنهن جو گوشت پکين ۾ سڀ کان وڌيڪ لذيذ مڃيو وڃي ٿو. تنهن جي لذت جي شهرت هاڻ هٽي وڃي هنڌ ڪيو آهي. نام نهاد "وڏن ماڻهن" جون دعوتون تترن ٻنا ۽ پوريون ۽ اڌوريون ليکيون وڃن ٿيون. تترن جا تحفا جتي بند ٿيل در منٿن ۾ کوليو ڇڏين اتي وري انتظار ۾ پيل فائلون منٿن ۾ صحيح ۽ ٽٽل رابطا به راتو رات بحال ٿيو وڃن. ماڻهن کان علاوه باز به تتر جي گوشت تي مست هوندو آهي، جنهن کي سامهون رکندي پتائي چوي ٿو ته:

وڳند وري آيو ٻڌو ٻي نماز
جيئن تتر مٿي باز، وڳند تيئن سُرهاڻ تي

(سُر بلاول- شاهه جو گنج -اله داد جنجهي -بيت نمبر 09 داستان نمبر چوٿون)

جتي گهٽجندڙ جهنگ سبب ان جي پناهه جا ذريعا گهٽجي رهيا آهن اتي وڌيڪ زمين کيڙي هيٺ اچڻ ڪري به هن جي رهڻ جا هنڌ محدود ٿيندا پيا وڃن. شڪار جي وڌندڙ شوق ۽ روڊ رستن جي جار ، فور ويل گاڏين، بندوقن ۾ اضافي به تت کي تباهه ڪرڻ ۾ وسان ڪونه گهٽايو آهي. ساڳئي وقت وڌندڙ لا قانونيت، ٻچن جي سيزن ۾ وونئڻن ۾ ٿيندڙ زهريلي اسپري به تتر کي وڏو نقصان پهچايو آهي. پر تازو جنهن نئين ڳالهه تتر کي تباهي جي ڪناري تي آڻي بيهاريو آهي سا آهي پاڻي جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪوٽ. جنهن سبب ڪٽڪ جو فصل جلد ئي سڪي ويو ۽ لابارا پئجي ويا. جيڪو وقت تترن جي آنن ۽ ٻچن ڦوڙڻ جو هو. پر آڳاتي ڪٽڪ لهڻ سبب تترن ڪي آنن ۽ ٻچن لاءِ گهربل وقت ۽ ماحول نہ ملڻ سبب تترن جي نسل کي سخت نقصان رسيو آهي. تترن جا لاتعداد آنن جو گهڻو حصو ٻچا ڦٽڻ کان اڳ ضائع ٿيو ويو آهي.

ان کان علاوه تترن جي شڪار ۽ پالڻ لاءِ پاليسين جو حالتون تبديل ٿيڻ سبب مدي خارج ٿي وڃڻ ڪري بہ تترن جي نسل کي سخت نقصان پهتو آهي. خصوصاً تتر پالڻ لاءِ لائسنس واري سهولت تترن جي قاتلن ۽ واپارين لاءِ تمام وڏي سهوليت ,آساني ۽ آزادي بڻجي سامهون آئي آهي. تتر پالڻ لاءِ سئو روپيہ سالانہ فيس آهي. جيڪا پري ڪوبہ ماڻهو آساني سان, ڪهڙي بہ مقصد خاطر, تتر کي ڪيڏانهن بہ کڻي وڃي سگهي ٿو. ڪير بہ نٿو پڇي سگهي. هڪ تہ تتر پالڻ جي فيس تمام گهٽ ۽ سستي آهي. ۽ ان جي ڪري تتر جي نسل کي خطرا تمام گهڻا آهن. ٻيو تہ ان فيس مان نہ تہ سرڪار کي قابل ذڪر آمدني ٿي ٿئي نہ ئي شڪار ڪاتي جو ڪو ڀلو ٿو ٿئي. ان حساب سان ڏسجي تہ هي فيس وارو سودو ڏاڍو مهانگو آهي.ان کان علاوه هڪ آزاد پکي کي پڃري ۾ پالڻ جي نالي تي قيد ڪرڻ جي فيس سالانہ سئو روپيا نہ صرف صفا گهٽ آهي بلڪ وڏو ظلم ۽ ڦهربہ آهي. ڪنهن بہ مهذب قانون ۾ جڏهن ڪنهن بي گناهہ ۽ بي ڏوهي کي قيد ڪرڻ جي گنجائش نہ آهي تہ پوءِ تترن (طوطن سان بہ پر ان جو ذڪر پوءِ پيري) سان ايترو ظلم ڇو؟ تتر پالڻ واري لائسنس جي آڙ ۾ ماڻهو تترن جا ٻچا جهلي وڪڻن ٿا. جنهن دوران اڪثر حالتن ۾, جهليل ٻچا مناسب ماحول ۽ نگهداشت نہ هجڻ سبب مريو وڃن. ڇو جو مور وانگر تتر جو ٻچو بہ ڏاڍو حساس ٿئي ٿو. ائين تترن جي وڏي پئماني تي نسل ڪشي ٿي رهي آهي. جي انسانن جي ٻارن جي خريد و فروخت جائز ناهي تہ پوءِ ڪهڙي قانون تحت پکين جي ٻچن جي خريد و فروخت ۽ انهن کي سرِ عام پڃرن ۾ قيد ڪرڻ جي اجازت مليل آهي! سا بہ صرف سئو روپين جي عيوض! پڃرن ۾ قيد تترن کي سيٽي تي ٻولڻ سيکاري, پڃرو جهنگ ۾ رکي, تتر کي سيٽي تي ٻولائي, ٻين تترن کي دوکي سان گهرائي, ڪين دام يا پڃري ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڦاسائي قيد ڪيو وڃي ٿو. هي شڪار جو طريقو عام، تمام سولو ۽ تترن جي حوالي سان بيحد خطرناڪ ثابت ٿيو آهي. جيئن گذريل سال کان هرٽن ۽ مورن جي پالڻ واري نئين لائسنس جاري ڪرڻ تي پابندي هنئي وئي آهي ايئن تترن کي پڃرن ۾ پالڻ تي پابندي ڇو نٿي هٽي سگهجي؟ اها حقيقت آهي تہ گهٽجندڙ جهنگ ۽ محدود ٿيندڙ قدرتي ماحول سبب پکي ۽ جانور هاڻ پرائيوٽ رکن ۾ ئي پلجي ۽ بچي سگهن ٿا پر جي انهن کي اتي گهربل ماحول بہ مهيا ڪيو وڃي تہ. جيڪو پڃرن ۾ بهرحال ڪنهن بہ صورت ۾ ميسر نٿو ٿي سگهي. پوءِ اهي پڃرا تترن ۽ طوطن جا هجن يا چڙيا گهرن ۽ سرڪسن ۾ بين پکين ۽ جانورن جا. ان کان علاوه سرڪاري طرح تترن جي شڪار لاءِ مقرر ٿيل پهرين نومبر کان 31 جنوري تائين واري پاليسي ۾ بہ بدليل وقت ۽ حالتن مطابق ترميم ڪرڻ جي سخت ضرورت آهي. هن پاليسي تحت ٽن مهينن تائين، هفتي ۾ هڪ ڏينهن (جيڪو گهٽو ڪري ڇنڇر يا آچر هجي ٿو)لائسنس واري کي، ڏهن تترن تائين شڪار جي اجازت هجي ٿي. سيني کي خبر آهي تہ شڪار ڪاٽي جي ڇا حالت آهي. شڪار ڪاٽي جي هٿين خالي ۽ پيادل هيٺين گريڊ جي ملازمن جو واسطو جديد هٿيارن، وڏين گاڏين ۽ تمام با اثر شڪارين سان پئي ٿو. هڪ حال هيڻا ٻيو پيادل سو بہ هٿين خالي! اهو ڪيئن تا بااثر، گاڏين ۽ هٿيار وارن جو مقابلو ڪري سگهي؟ شڪار ڪاٽي جي ملازمن جي مجال آهي جو هو لائسنس واري همراهہ توڙي ڪنهن بغير لائسنس واري با اثر کان پڇي سگهن ۽ ڏسي سگهن تہ هن ڏهہ تتر ماريا آهن يا ڏهہ ضرب ڏهہ ماريا آهن. خبر ناهي اها ڳالهہ وس وارن کي سمجهہ ۾ ڇو نٿي اچي. اهي وس وارا ايترا معصوم ۽ ملڪي ڪاروهنوار کان ايترا اڻ ڄاڻ بہ تہ ڪونہ آهن. پوءِ ڇو نٿا بدليل وقت ۽ حالتن مطابق پاليسيون جوڙين. يا شايد اهي وس وارا پاڻ چاهين ٿي اهو ٿا جيڪو ٿي رهيو آهي. جنهن ۾ سڌي اڻ سڌي طرح سندن مرضي ۽ منشا شامل آهي. انهي صورتحال ۾ جي ڪو اڙيو ٽڙيو شڪاري،شڪار ڪاٽي وارن هٿان، پکي بچائڻ جي نيت بجاءِ ڪنهن بي سبب ڪري پڪڙجي بہ پئي تہ ان جي سزا وڌ ۾ وڌ پندرنهن هزار روپيا يا ڇهہ مهينا ٽيپ يا ٻئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سزائون هجن ٿيون. پر اڄ تائين ڪيترن تترن جي قاتلن سزائون ڪاٽيون آهن ۽ جيل ڪمايا آهن؟ رڪارڊ ڏسڻ سان سڄي ڳالهه سامهون اچي سگهي ٿي.

خفتين مطابق تتر سال ۾ عموماً ٻه پر ڪڏهن ڪڏهن ٽي ٽُور ٻه ڪري ٿو. جيڪي ڪٽڪن جي لابارن جون جولائي دوران وونئٽن ۾ ۽ ٿيون پيرو ڪڏهن وونٽن جي پڇاڙي ۾ هجن ٿا. وونئٽن تي زهريلين دوائن جي ڦوهاري سان متاثر ٿيل جيتن کي کائڻ سان به تتر وڏي پئماني تي مري وڃي ٿو اهو عمل به تتر جي نسل ڪشي جو سبب ٿي رهيو آهي.

تترن سان ٿيندڙ ظلمن ۽ زيادتين ۾ هونئن ته ٻيا به ڪيترا ئي فيڪٽر شامل آهن پر وڏن ماڻهن کي خوش ڪرڻ لاءِ تترن جي ٻچن واري سيزن ۾ ٿيندڙ غير اخلاقي ۽ غير قانوني شڪار وڏي ظلم برابر آهي. ان ظلم ۾ اضافو ان وقت اچان به وڌيو وڃي جڏهن ڪنهن ڏڏ ۽ اناڙي شڪاري کي خوش ڪرڻ خاطر، چاپلوس قسم جا ميزبان ماري، تترن کي شڪار واري ڏينهن کان اڳ جهلي، انهن جون اکيون سئي سان سبي، قيد ڪري ڇڏيندا آهن. ڏڏ شڪاري يا شڪارين پاران شڪار شروع ڪرڻ ۽ ڏند تيزي بندوق هلائڻ وقت ميزبان پنهنجن ماڻهن کي لڪائي ويهاريندا آهن. جيڪي وقفي وقفي سان انتهائي بي شرمي ۽ بي رحمي سان اکيون سبيل ۽ اڳوات پڪڙيل تترن کي اڏاريندا رهندا آهن. جن کي نام نهاد "توبچي" بندوق سان ڏڪي خوش پيا ٿيندا آهن. ان صورت ۾ بندوق نه به لڳي، تڏهن به اکيون سبيل هجڻ ڪري انڌو ٿيل ۽ اذيت ۾ ورتل تتر وڌيڪ نه اڏامڻ سبب پري نه وڃي سگهندو آهي ۽ "شڪارين" جي اک ۾ ئي هوندو آهي. اهي ۽ انهن جهڙا خبر ناهي ڪهڙا ڪهڙا ٺهري طريقا استعمال ڪري پکين تي ظلم ڪرڻ سان گڏ انهن جي نسل ڪشي به ڪئي وڃي ٿي.

قدرت هي ڪائنات سيني ساهه وارن لاءِ خلقي هئي. جنهن ۾ سيني کي ساهه کڻڻ ۽ جيئڻ جو حق حاصل هو. پر ان تي انسان قبضو ڪري، اهو حق رڳو پنهنجي لاءِ ئي مخصوص ڪري ڇڏيو آهي. شايد هاڻ گهٽو تي چڪو آهي ۽ ڳالهه خدا جي خدائي جي برداشت کان به چڙهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وئي آهي. شايد ان ڪري ئي ڏينهون ڏينهن انسان مختلف مصبتن ۾ مبتلا ٿي رهيو آهي پر سمجهي پوءِ به ڪونہ ٿو. ڪٿي ائين نہ ٿئي جو انڌ جي گهوڙي تي چڙهيل انسان ايترو اڳتي وڌي وڃي جو واپسي جو رستو ئي نہ ملي. ان ڪان اڳ بهتر آ تہ انسان اڪيون پٽي ۽ ٻين ساهہ وارن کي بہ جيئڻ جو حق ڏئي. ان ۾ ئي انسان ۽ هن ڪائنات جي بهتري ۽ ڀلائي آهي. اسان وس وارن خصوصاً چيف جسٽس آف پاڪستان کي گذارش ٿا ڪيون تہ هو هن ڏس ۾ قدم کڻي، ٻين ساهہ وارن کي بہ خدا طرفان ڏنل جيئڻ ۽ نسل وڌائڻ جو حق، جيڪو انسانن غصب ڪيو آهي اهي موٽرائي ڏين. جانورن ۽ پکين جي پلي ۽ حقن لاءِ بہ ڪورٽون قائم ڪري تہ جيئن انهن بي زبان ساهہ وارن تي ٿيندڙ ظلم ۽ زيادتين جو ازالو ٿي سگهي.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪارڙو تتر

سونهن ۾ سرس، سنڌ جو صوبائي پکي،

ڪارڙو تتر جنهن کي انگريزي ۾ Black Partridge سڏبو آهي، تنهن کي سنڌ جو صوبائي پکي ان وقت قرار ڏنو ويو آهي، جڏهن سنڌ جي سونهن جي علامت، مورن ۾ بيماري سبب موت پيل آهي ۽ ٻيو سهڻو پکي طوطو ناياب ٿيڻ تي آهي. هونئن جيڪڏهن خفتين وٽ سونهن ۾ سرس سنڌ جي پکين جو سيمي فائنل ڪرائبو تہ مقابلو ڪبوتر، طوطي، تتر ۽ مور ۾ ٿيندو پر فائنل وري بہ مور ۽ ڪارڙي تتر جوئي ٿيندو. جيڪو فائنل ڪارڙو تتر کٽي سنڌ سطح تي "سونهن راڻي" ۽ "سنڌ جي پکين جو سردار" بڻجي چڪو آهي. ڪارڙي تتر کي صوبائي پکي قرار ڏيڻ لاءِ حڪومتِ وقت وٽ تہ خبر ناهي کهڙا جواز هئا پر خفتين انهيءَ فيصلي جي گهٽي ياڳي آجيان ئي ڪئي آهي.

تتر انهن خوش نصيب پکين ۾ شامل آهي جن جو ذڪر قرآن شريف ۾ ملي ٿو. واضع رهي تہ قرآن شريف ۾ ذڪر ٿيل ٻيا پکي هُد هُد، ابابيل ۽ ڪانءُ آهن. هن وقت سنڌ ۾ ٽن قسمن جا تتر موجود آهن. ڪارڙو ٻيو اڇو ۽ ٽيون ايراني. ٽنهي جون پنهنجون پنهنجون خاصيتون آهن. ڪارڙو تتر سونهن ۽ ٻولي ۾، اڇڙو گوشت جي ذائقي ۾ ۽ ايراني جيڪو نالي مان ئي ٻاهريون ظاهر آهي سو ويڙهہ جي ڪري، پنهنجي الڳ الڳ سڃاڻپ رکن ٿا. ڪارڙي تتر جي جُوءِ ۾ گهڻو ڪري درياهہ جو ڪچو ڪئنالن ۽ شاخن جا ڪنارا، واهن ۽ واترن جي ويجهڙائي ۽ سِم ۽ ڪلر وارا علائقا شامل آهن. هي اڇڙي وانگر ڀِٽ ۽ ٻيابان ۾ گهٽ پر پاڻي جي ويجهو رهندو آهي. سال ۾ ٽي ڀيرا ٻَچا ڪندڙ (ٽي ڀيرا آنا ۽ ٻچا ڪندڙ)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪارڙي جي مادي هر ڳُور ۾ عام طور تي پنجن ڪان ڏهن تائين آنا لاهيندي آهي پر عام طور آنن جو تعداد ڇهه ڪان اٺ تائين هوندو اٿس. هي مهيني ڪن جا ٻچا وڏا ڪري وري ٻئي ڳُور لاءِ تيار هوندي آهي. پهريون ڳُور مارچ ۾ ڪندي آهي جنهن ڪي جيٺ وارو ڳُور سڏبو آهي. جنهن دوران ڪٽڪن جي پوري تيڙ تي، روزانه جي بنياد تي پهرين پهر ۾ آنو لاهي، 21 ڏينهن جي آري بعد، ڪٽڪون نسرڻ وقت ٻچا ڦوڙيندي آهي. جيڪڏهن ڪو آني کي نقصان پهچائڻ جي ڪندو ته مادي ڪنپ پکيڙي، وڙهڻ ۽ دشمن تي حملي آور تيڙ جو نمونو ڪندي، ٽِڪ ٽِڪ جي آواز ڪندي آهي. پر وڙهڻ ۽ حملو ڪرڻ سندس وس ۾ نه هوندو آهي. اڳي، پهرين ڳُور جا ٻچا اپريل جي وچ ڌاري لاباري مهل، خفتي ڪٽڪن جي سٿين هينيان ڳولهيندا هئا. پر هاڻ ترپشر اچڻ بعد اهو ڪلچر به ختم ٿي ويو آهي. ٻيو ڳُور سانوڻي وارو سڏبو آهي. جيڪو هاڻ سانوڻ ۾ ٻين مندن جي اڳتي پوئتي تيڙ ڪري، ڪجهه اڳتي پوئتي ٿي ويو آهي. پر خفتين وٽ اهو ڳُور وري به سانوڻي وارو ئي سڏبو آهي. جنهن دوران تتري، مئي جي وچ ڌاري جڏهن وونئڻ ننڍا ننڍا هوندا آهن، تڏهن ٻنين جي ٻنن، واٽرن جي ڪنارن ۽ پونن ۾ ڦتل ڊرين ۾ آنا ڪندي آهي ۽ ڦتين جي ٻُڙي ٻُڙي تيڙ وقت، جون جي 15 تائين ٻچا ڦوڙيندي آهي. ٽيون ڳُور سانوڻي بعد سَر نِسرڻ مهل، چِٽ ۾ ڪندي آهي، جنهن کي سرءُ وارو سڏبو آهي. 15 آگسٽ ڌاري آنن وقت ٻاجهرين ۽ سارين ۾ لابارو هوندو آهي ۽ ٻچن وقت منا منا سيءُ شروع ٿيندا آهن. آنن لاهڻ جا هنڌ گهٽو ڪري ڊرين، سَرن، لئين يا پن جي پاڙن ۽ ٻُوٽن ۾ هوندا آهن. ڪارڙو تتر زمين تي ئي رهندو ۽ آنا لاهيندو آهي. هي وڻ تي ئي يا مٽي ڪونه ويهي. انهيءَ سبب هن جو برساتن يا ٻوڏن ۾ وڏو نقصان ٿيندو آهي. جيئن 2010 ۽ 2011 ۾ ٿيو هو. آنن جي موسم ۾ هڪڙو نر، ٽي ٽي ماديون ساڻ ڪريو ڪنڌ ۾ ڪِلي هنيو هلندو آهي. پر جيڪا مادي آنن تي آئي، ان سان منهن موڙي ڇڏڻ ۾ دير ئي نه ڪندو آهي ۽ اها پاڻ به نر جي بيوفائي کي محسوس ڪندي الڳ ٿي آنن ۽ آري جي ڪندي آهي. تتري ننڍن ٻچن کي مال جي ڇيڻي ۾ ٻن ٽن ڏينهن بعد پيدا ٿيندڙ ڪيئان، ڪانڊيرن وغيره ۾ موجود جيت،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڪوڙيون، اڏوهي ۽ تِڏ ڪارائڻ ڪان علاوه ساوڻي ۽ مانڊاڻي وغيره گاهه ۾ تيندڙآن بہ ڪارائيندي آهي. ٻچن کي چڳائڻ ۽ انهن لاءِ کاڌ خوراڪ ۽ تحفظ جو سجو بندوبست مادي جو هوندو آهي. نر سنڌي پيئرن وانگر بي فڪر هوندو آهي. بلڪہ اهي ٻچن لاءِ ويڳي پيءُ وانگر هوندو آهي ۽ وس پڄندي، ڪاري نانگ وانگر ٻچن کي نونگا هٽي ماري وجهندو آهي. ڪن خفتين جي بقول تہ ڪارڙو نر ٻچن تي وڏيڪ ناراض هوندو آهي. ان ڪري مادي وس پڄندي، ٻچن کي نر کان لڪائيندي يا ان جي ويجهو وڃڻ کان بچائيندي آهي. جڏهن تہ اچڙي تتر ۾ وڏي "انسانيت" ۽ "ماڻهپو" هوندو آهي. هو مادي سان گڏ نہ صرف ٻچن کي پاليندو آهي بلڪہ مادي جي مري يا شڪار ٿي وڃڻ جي صورت ۾، ٻچن کي چڳائي وڏو بہ ڪندو آهي. پر ڪاري تتر جي اها نمونا گيري، ڪٽڪون پوکجڻ وقت، سندس مستي ختم ٿيڻ بعد، آنن ۽ ٻچن جي موسم ختم ٿيڻ تي، ختم ٿي ويندي آهي ۽ هو مجو مڙس وانگر مادي ۽ ٻچن سان گڏ پيو چڳندو آهي. پر آنن جي موسم آئي تہ وري نر، پاڙي جي رڪيبن وانگر پيا هڪ ٻئي کي تڪيدا ۽ وڙهڻ جا بهانا ڳوليندي، مادين لاءِ پنهنجي پنهنجي الڳ جُوڪري بيهندا آهن. ٻارنهن مهينن جي مادي آنن لاهڻ جي لائق ۽ بالغ ٿيندي آهي. ختين جي بقول تہ هنن پندرهن سالن جا پاليل تتر بہ ڏٺا آهن پر تتر جي عمر ويهارو سال کن هئڻ جا بہ ڏس ملن ٿا. اچڙو تتر، ڪارڙي کي سني "مڙس" ۽ سني "پيءُ" هجڻ سان گڏ سني گوشت ۽ ذائقي هجڻ ڪري بہ ملهہ ماريو وڃي. اچڙي جو گوشت پِٽن ۽ بيابانن ۾ رهڻ ۽ پاڻي گهٽ پيئڻ سبب، هرڻن جي گوشت وانگر لذيذ هوندو آهي پر ان جي مقابلي ۾ ڪارڙي جي گوشت جو ذائقو برائلر مرغي وانگر ايترو سوادي تہ نہ هوندو آهي پر خفتين ۾ "گرم" طور ضرور مشهور آهي.

ڪارڙي تتر جون مختلف جنسون آهن. جن ۾ گانگس، چِٽنگي، سنياسي/سناسي، چُوهڙو ۽ شيدي وغيره شامل آهن. گانگس جون تنگون ۽ ڳچي اصلي ڪڪڙ وانگر ڊگهيون ۽ وڏيون، آواز جو وڏو ۽ ڊگهو هوندو آهي. هي غريب پر دلير تتر آهي ۽ هرو ڀرو نہ ڪنهن کان ٺهندو ۽ نہ ئي ڪنهن کان ڊڄندو آهي. هي ٻولڻ ۾ ڍلو نہ پر وچولو ۽ غريب تتر آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنجاب ۾ بہ گانگس ئي سب کان وڌيڪ پسند ڪيو ويندو آهي. هي ماڻهو سان جلد هِري ويندو آهي ۽ پڃري مان ٻاهر ڪڍڻ بعد اڏامي وڃڻ وارو فائدو وٺڻ بجاءِ، ماڻهو جي پنيان پيو ڦرندو آهي. چِٽنگي جون ٽنگون ننڍيون ۽ ٻولي تمام تيز سنهي ۽ هلڪي هوندي آهي. خفتين وٽ تتر جي هوندي ئي آهي ٻولي ۽ سونهن جنهن ۾ چِٽنگي ٻولي ۾ پهريون نمبر سمجهبو آهي پر سونهن ۾ گانگس وڌيڪ آهي. سنياسي/سناسي کي ڳچي کان وٺي هيٺ پيٽ تائين جوڳين کي ڪنڌ ۾ پاتل گيڙو ڪپڙي وانگر ڳاڙهي پٽي يا وري ڪن کي ڳاڙها ٽبڪا ٽبڪا هوندا آهن. هي ماڻهو/مالڪ تي صفا مست هوندو آهي ۽ ميلن تائين ان جي پنيان پنيان پيو ڦرندو آهي. ٻولي ۾ هي تيز هوندو آهي. ڇُوهڙي جو وچولو قد. ٻولڻ ۾ صفا آخري ضدي، تمام گهڻو ڪاوڙيل ۽ وڏو غيرتمند هوندو آهي. جيستائين ٻيا تتر ٻيا ٻوليندا، اوستائين هي حرام جو ماٺ ڪري ويهہ. پيو ٻوليندو هن جي پنين ۽ ٽنگن تي ڪارا چِٽا هوندا آهن. شيدي جو قد وڏو هوندو آهي پر پاڻ ڪجهہ سست هوندو آهي. هن جون ڪليون، ٽاڙيون ۽ پنا وغيره صفا ڪانءُ وانگر نِپور ڪارا هئڻ ڪري، شيدي سڏبو آهي. باقي شيدين واريون ٻيون خصلتون ڪو جاچڻ چاهي تہ خوشي سان وڃي جاچي ۽ پوءِ ٻين کي بہ وينو ڏس ڏي.

ڪارڙي تتر کي شِڪري باز کان سواءِ بازن جا ٻيا سيئي قسم، ٻِلا، ڪارو نانگ، نور ۽ گدڙن سان گڏ انهن جون سيئي خصلتون رکندڙ ”عظيم انسان“ بہ سخت نقصان پهچائيندا آهن. شِڪرو باز هن جيڏو ئي هجڻ ڪري هن کي ڪجهہ نٿو ڪري سگهي پر پوءِ بہ هي ٻين سان گڏ شِڪري سان بہ ڏاڍو ٺهندو آهي. ڪارڙي جي نظر ڏاڍي تيز هوندي آهي. ٻولڻ دوران يا هوندڻ ئي هن باز کي رڳو پري کان ڏسي بہ ورتو تہ بہ زمين سان لڳي، ماٺ ڪري سُمهي رهندو ۽ ٻولڻ بند ڪري ڇڏيندو آهي. تتر ۽ باز جي انهيءَ لڙائي کي ڀِٽائي سرڪار بہ ڳايو آهي. هي صبح جو سج ايرڻ کان اڳ ڳاڙهاڻ ٿيڻ وقت، ڪڪڙن جي بانگن ڏيڻ مهل اُٿي ٻولڻ شروع ڪندو آهي ۽ سج لهڻ تائين پيو ٻوليندو آهي. پر صبح ۽ شام جو وڌيڪ ٻوليندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هونئن تہ ڪارڙي تتر جي سونهن ۽ ٻولي ٿي هن جي مشهوري جا سبب توڙي دشمن آهن پر هن کي قيد ڪرڻ لاءِ جواز طور خفتين ۾ مشهور آهي تہ جتي ڪارڙو تتر هوندو آهي جن ۾ غيبات وغيره ڪونہ ايندا. تعويزن ۾ ڪاري علم جو اثر بہ ڪونہ ٿيندو آهي. نہ ئي ان گهر کي ڪنهن جي نظر لڳندي يا ڪنهن جي هوس ٿيندي. هن جي هئڻ کي ڀاڳ وارو سمجهبو آهي. خفتين وٽ مشهور آهي تہ هن جي ٻولي ۾ عبادت وارا ٻول شامل آهن. هن جي ٻولي ٻلي ڀاڳ واري سمجهجي پر سنوڻ ٻولڻ وارا هن جي ٻولي جا ٻيا بہ ڪيترائي مطلب ڪيندا آهن. مثال طور جيڪڏهن هي ڪنهن ويندڙ جي اڳيان، کاٻي هٿ تي ٻوليندو تہ ويندڙ جو ڪم نہ ٿيڻ پر جي ساڄي کان اڳيان ٻوليندو تہ ان جو مطلب ڪم ٿيڻ جي خوشخبري برابر هوندو آهي. ڪي ڪي خفتي هنن جي ٻولي کي خِضر پير جي ٻولي يا ان مان خِضر پير کي ياد ڪرڻ ۽ ان جو ذڪر ڪرڻ سمجهن ٿا. ڪارڙي جي سونهن ۽ ٻولي تہ پنهنجي جاءِ تي پر هن جي اچانڪ ڪنهن ٻُوڙي مان پڙڪو ڏيئي اڏامڻ، چڱي ڀلي کي ڇرڪائي وجهڻ لاءِ ڪافي هوندو آهي. بہ تي اناسن جيتري تيز اڏامر ڪندڙ ڪارڙو تتر پيرن جو بہ ڏاڍو تِکو هوندو آهي. هن کي شڪاري مختلف طريقن سان شڪار ڪندا آهن. مثال طور پڃري ۾ قيد تتر کي جهنگ ۾ رکي ٻولائڻ سان، ٻين تترن جي، ٻولي تي اچڻ وقت انهن کي ڪوڙڪي يا ڪنهن ٻئي ذريعي ڦاسائبو آهي. ڪي شڪاري هن جي ٻولي رڪارڊ ڪري، ٽيپ رڪارڊر کي جهنگ ۾ وجائيندا آهن. جنهن ڪري تتر ٻاهر نڪري شڪارين جي ور چڙهي ويندا آهن. اڳي ڪارڙي جو ذڪر ڪورس جي ڪتابن ۾ هوندو هو پر هاڻ جيئن جيئن هن جي رهڻ جي جُوءِ تعداد ختم تي رهيو آهي، ائين هن لاءِ ڪورس جي ڪتابن ۾ بہ جاءِ سوڙهي ٿيندي پئي وڃي.

هن کي عام طور تي اکين جي زڪام، لڙهي ۽ بخار وغيره جهڙن بيمارين وڌيڪ ٿينديون آهن. زڪام جي بيماري وڌيڪ سردي يا گرمي کان علاوه گهٽي ٻڪ ۽ گهٽي ڏئو يا گهٽي پاڻي پيئڻ سان ٿينديون آهن. جنهن دوران اکيون سُڄي پونديون آهن. گرم تاثير وارو کاڌو کائڻ/چُڳڻ سان لڙهي/دستن جي بيماري تي پوندي آهي جنهن دوران گوڏن ۽ سَنڌن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساهہ سگهي ويندو اٿس. باقي بخار ڪنهن بہ وقت، عام ڏينهن ۾ ٿي پوندو آهي.

ڪارڙو تتر هونئن تہ سڄي سنڌ ۾ مختلف هنڌن تي ملندو آهي پر سانگهڙ ضلعو خاص طور تي مشهور آهي. جتي ڪيترائي ملڪي ۽ غير ملڪي ماڻهو ڪارڙي کي شڪار ڪرڻ جون سڌون ڪندا آهن. بين ڪيترن ئي نالي وارن ملڪي ۽ غير ملڪي ماڻهن سان گڏ 1988ع ۾ ان وقت جي ڊسٽرڪٽ فاريسٽ آفيسر محمد عمر پيوجي دور ۾، عمران خان جهڙو ماڻهو بہ سانگهڙ ضلعي جي کپري تعلقي جي ٻيلن ڪوڙي ۽ واريانهن ۾ هڪ انگريزي ڇوڪري (شايد جمائمہ خان) سان گڏ تترن جو شڪار ڪري ۽ واريانهن ۾ رسول بخش راجڙ جو سندس اوطاق تي مهمان ٿي، مچ ڪچهري ۽ اڇڙي تر ۾ تلور جي شڪار جا مزا وني چڪو آهي. اتي جي تترن عمران خان کان علاوه 88-1987ع ۾ ضياالحق، محمد خان جوڻيجي، ڪيترن ئي غير ملڪي سفيرن، وزير اعليٰ غوث علي شاهہ ۽ عبدالله شاهہ جهڙن بين ڪيترن کي بہ هتي اچڻ تي مجبور ڪيو آهي. واضح رهي تہ ضياالحق جي ڪري ان وقت شڪار جي اسپيشل پرمنٽ جاري ٿي هئي. ڇو جو ان وقت کپري ٻيلي ۾ شڪار جي منع هئي. ضيا پاڻ تہ ڪوڙي ٻيلي ۾ شڪار ڪيو پر سندس مهمانن کي واريانهن ۾ شڪار ڪرايو ويو. هي بہ ڳالهہ رڪارڊ تي رکڻ جهڙي آهي تہ 95-1994ع ۾ ان وقت جو سنڌ جو چيف سيڪريٽري عبدالڪريم لودهي بہ کپري ۾ تترن جي شڪار لاءِ آيو پر ڊسٽرڪٽ فاريسٽ آفيسر محمد عثمان ميمڻ، ڪيس پرمنٽ نہ هجڻ ڪري غير قانوني شڪار ڪرڻ نہ ڏنو ۽ هو واپس هليو ويو. ڪارڙي تتر جي هجڻ وارن بين هنڌن ۾ درياهہ جو ڪچو نئون ڪوٽ پرسان ڳوٺ فضل پنيري لڳ پراڻين هاڪڙي جي گسن ۾ بينل پاٽي جي پرپاسي، خيرپور ۾ ناري واريون رڪون، گهوڙا باري ۾ درياهہ وارو پاسو لاڙ جا جهنگ ۽ گهٽ آبادي وارا علائقا، ڄنهاڻ، منڌ جمڙائو وارو علائقو ڊگهڙي، ٽنڊو غلام علي، چونڊڪو وغيره شامل آهن. اڳي سانگهڙ ۾ مکي ڍنڍ واري سڄي علائقي خاص ڪري پڪسري ڪان مٿي جَهمر ۾ هي تمام گهڻو هوندو هو. پر هاڻ شڪارين، بندوقن ۽ لاقانونيت وڌڻ بعد ڪارڙو گهڻو گهٽجي ويو آهي. پوءِ بہ هي سانگهڙ ضلعي ۾ مختلف ماڻهن توڙي پيراڻين گادين جي رکن سبب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڄاڻ ٻچيل آهي.

اڳي تہ پاليل ڪارڙو تتر 5/6 سو ۾ ملي ويندو هو پر هاڻ 15 هزارن ڪان وٺي لک تائين وڃي پهتو آهي. جهڙو تهڙو بہ 5/6 هزار ڪان گهٽ نہ ٿو ملي. جڏهن تہ اڇڙو اڄ بہ 5/6 سو ۾ مليو وڃي ۽ سٺي ۾ سٺو 5 هزارن تائين مليو وڃي. ايراني جي جوڙي هزار ڪن ۾ ملي وڃي ٿي. جتي خفتين وٽ ڪنري واري پاسي نورل شاهہ پاران لک ۾ ڪارڙو تتر خريد ڪرڻ جون مثالن جهڙيون ڳالهيون ڪچهرين ۾ ٻڌائيجن ٿيون، اتي سانگهڙ ۾ ڊاڪٽر غلام رسول جي پٽ خرم شهزاد پاران 07_2006ع ڌاري ڊيره غازي خان جي خفتين ڪي، سنڌ جي هڪ وڏي درگاهہ تان سفارشي خط آڻڻ بعد لک ۾ وڏن تورن سان وڪرو ڪرڻ جون خبرون بہ دلچسپي سان ڪيون وڃن ٿيون. جهڙي نموني ايراني تتر جي پِڙي سڄي سنڌ ۾ نوابشاهہ دوڙ واري پِڙي مشهور آهي. اهڙي طرح ڪارڙي تتر جو واپار وري جتي ٻولين جا مقابلا يا ميل ٿيندا آهن، جنهن کي چڪري سڏبو آهي اتي ٿيندو آهي. ڪارڙي تتر جون سنڌ ۾ چڪريون سانگهڙ، سنجهورو، گڙنگ بنگلو چڪ نمبر 4، دوڙ ماتلي، شادي پلي، پٽ شاهہ ۽ خيبر وچ ۾، راڻيپور، مريد شاهہ ڪشمور وغيره واريون مشهور آهن. ڪارڙي تتر جي ٻولي جي مقابلن ۾ في منٽ ۾ تتر پاران ڪيل ٻولين جو تعداد ڳڻبو آهي. جنهن جا ڪيترائي رائونڊ ٿيندا آهن. جڏهن تہ اڇڙو تتر مادي سان گڏ ٻوليندو آهي، اڪيلو نہ برابر ٻوليندو آهي. اهو ٻولڻ جي مقابلي لائق نہ سمجهبو آهي. جڏهن تہ ايراني تتر جي ويڙهہ جا مقابلا ٿيندا آهن. جنهن ۾ سرهاڙي لڳ ڳوٺ غلام مگسي وارو ميل خفتين ۾ وڏي شهرت رکي ٿو. ايراني جون بہ جنسون ٿينديون آهن. هڪ ڳاڙهو ۽ ٻيو اڇو. وڙهائڻ وارا خفتي ڳاڙهي کي پسند ڪندا آهن.

11_2010ع واري برساتن ۽ ٻوڏن ڪارڙي تتر جي نسلن کي 70/80 سيڪڙو نقصان پهچايو آهي. شڪارين بہ هٽي وڃي هنڌ ڪيو آهي. جنهن سبب هي هاڻ گهٽو ڪري ذاتي رکن ۾ وڃي، ڪنهن حد تائين محفوظ رهيو آهي. باقي جهنگ، ٻيلا ۽ ڪچو هاڻي هن لاءِ قطعاً محفوظ ناهن رهيا. جيتوڻيڪ هن جي شڪار تي پابندي ۽ غير قانوني شڪار کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

15 هزار روپيہ ڏنڊ، 6 مهينا ٽِيپ يا ٻئي سزائون اچي سگهن ٿيون. پر پوءِ بہ هن جو شڪار ڏينهون ڏينهن وڌي رهيو آهي. هن جي پالڻ جي في تتر جي لائسنس فيس 200 روپيہ سالانہ آهي. جيڪڏهن سنڌ حڪومت کي ڪارڙو تتر بچائڻو آهي جيڪو هاڻ صوبائي پکي جي درجي ملڻ بعد وڌيڪ توجہ جو مستحق آهي تہ ان لاءِ هن جي پالڻ جي لائسنس تي فوري طور تي پابندي هئين وجي. ڇو جو هن جو غير قانوني شڪار اڪثر ڪري انهن پاليل تترن جي ڪري ئي ٿيندو آهي. ٻيو تہ هن جي فيس، ڏنڊ ۽ سزا بہ گهٽي وڌائي وجي. جيئن ڍاڪو ڪن سال اڳ پنجاب ۾ ڪيو ويو. اتي هاڻ نئون لائسنس ناهڻ تي پابندي آهي. رڳو پراڻان، نئوان ڪيا وجن ٿا سي بہ 5 سالن جي گڏ فيس وٺي. اتي ڪارڊ بہ ناهي، جيئن سنڌ ۾ آهي پر اتي ڪاپي آهي. جيئن سنڌ ۾ 1972ع ۾ وائيلڊ لائيف بورڊ نهڻ کان اڳ ڪاپي هئي، اهو رواج ٻيهر شروع ڪيو وجي. واضع رهي تہ 1972ع ۾ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي صاحب وائيلڊ لائيف بورڊ ناهي، جهنگلي جيوت کي وڌائڻ جي ڀهريون ڀيرو سنجيده ڪوشش ڪئي. ان بعد 1994ع ڌاري ڪنزرويٽر مرزا ابرار صاحب جي ڪوشش سان بورڊ، ڊپارٽمينٽ جو درجو حاصل ڪيو.

ڪجهہ بہ هجي پر ڪارڙو تتر واقعي سنڌ جي سونهن آهي ۽ ان کي بچائڻ لاءِ نہ صرف حڪومت کي پر عام خفتين کي بہ گهٽو ڪجهہ ڪرڻ جي، ڪافي کان وڌيڪ ضرورت آهي. تہ جيئن دنيا ۾ ملڪ ۽ سنڌ ٻين ڳالهين سان گڏ ڪارڙي تتر جي سرزمين سبب بہ سڃاتا وڃن.

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ نيٽ طوطا به اڏاڻا

سنڌ جي خوبصورت پکين ۾ طوطو پهرين نمبر تي ڪٿي نہ به اچي تڏهن بہ ٻيو نمبر تہ هن جو آهي ئي آهي. ونر نہ سهي، رنر ئي سگهي. جي ختم ٿيندڙ پکين جي لسٽ ٺاهبي تہ ان ۾ طوطو مٿان پهرين نمبر تي ئي نہ اچي وڃي! افسوس جو ايترو خوبصورت پکي، ڦار ڪڍي ٻين جا حال بڊائيندڙ پاڻ تمام تيزي سان، وجود وڃائي رهيو آهي. جنهن جا ڪيترائي سبب آهن.

هن جي نر مادي جي سڃاڻپ ڏيڍ سال جي عمر ۾، جوان ٿيڻ واري وقت، نر جي ڳچي ۾ ظاهر ٿيندڙ ڳاڙهي ڳاني يا ڪنٺي سان ڪبي آهي. ٻيرن ۾ جهلي ڪائڻ سبب حرام سڌجندڙ ۽ انساني ٻولي ڳالهائي سگهڻ جي صلاحيت رکندڙ طوطو سال ۾ عموما ٻن ٽُورن دوران چار چار آنا ڪري پر ڪڏهن پنج بہ ڪري ٻچا ڪرڻ، گهر يا کڏو ناهڻ يا ويهڻ لاءِ طوطي جا پسنديده پراڻا پور وارا وڻ سرنهن، ٻير، سنڌي انب ۽ ڪنڊي آهن. نهيل نڪيل پور نہ ملنس تہ ڇهنب سان بہ ناهيو وٺي.

مادي پاران ويهہ ايڪهہ ڏينهن آري تي ۽ آنن جي ويجهو ويهڻ دوران سندس لاءِ چوڳو آڻڻ نر جي ذميواري هجي ٿي. جيڪا ٻچا ڦٽڻ کان مهيني بعد، کنب اچڻ تائين رهي ٿي. چوڳي ۾ طوطن جون من پسند ڀشون سورج مکي (ڊالڊا) جوار، انب، ساريون، مڪئي، پلڙي جو ڪچو ڇيڇڪو سڱر، ڪچي، ساوا مرچ ۽ ٽماٽر آهن. پهرين ٽور جا ٻيدا ڪرڻ وقت ڪڪڪ آنيو تي هوندي آهي. اڳي ڪو بہ اصول وارو ماري، طوطي کي ان وقت اصل ڪونہ پڪڙيندو هو پر هاڻ نہ تہ ڪو مادي کي ٿو ڇڏي نہ نريا ٻچن کي. انبڙين وقت طوطو پهرين ٽور جا ٻچا اڏائي ڪنهن باغ جو پاسو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ونندو آهي. ان دؤران طوطي جي ٻچي جي اهم غذا، پلڙي جو ڪچو چيچڪو بہ تيار هوندو آهي. طوطي جي ٻچن کي پکڙڻ وارا ڪٽڪ آنيو تي اچڻ ، پلڙا ۾ انبڙيون ٿيڻ واري وقت جو ڏاڍو بي چيني سان پاسا بدلائيندي انتظار ڪندا آهن. ٻئي تور وقت انب، ڪجي، نموريون ۾ سورج مکي پچڻ، سرنهن ۾ ٿالهي جي قرين جهلڻ، جوئر، ٻاجهري ۾ ڪاڇي تيار ٿيڻ جو هوندو آهي. ڪاڇي جو عاشق طوطو ڪري وارا يا ڪاڇا ڪيڏڻ لاءِ ڪيڙيل ٻني مان ڪيدي پاڻ بہ ڪائي ۾ ٻچن کي بہ ڪارائي. پهريون تور بهار وارو ۾ ٻيو ساوڻ وارو سڏجي.

هي پر امن پکي نہ ڪنهن سان وڙهي، نہ ڦتائي، نہ ئي ڪنهن سان ساڙيا بغض رکي. ٻيا هن کي پوءِ بہ امن ۾ سڪون سان رهڻ نٿا ڏين. باز هن کي جهٽ هنيو ڪنيو وڃي. گدڙ ۾ ٻلي بہ هن کي غذا بڻائين تہ ڪُڏن مان هن جا ٻچا ڳوهہ ۾ نانگ بہ ڪايو وڃن.

طوطي جي ٻچن پاران ڪنپ اچڻ جي مهيني بعد ٻولڻ جو مطلب ماءُ کي الوداع چئي، جوڙي جوڙي ۾ اڏامي وڃڻ هوندو آهي. ان ڪان اڳ هي ماءُ سان گڏ چڳندا ۾ اڏامندا آهن. ڪن پکين وانگر طوطي جي ماءُ کين نونگا هٽي ڪونہ پچائي بلڪ هو پاڻ ئي "وقت ڏنو سين پاڻ پليو سين" جهونگاريندا اڏاميو وڃن.

طوطي جي خاص ڳالهہ هن جو ماٺو وانگر ڳالهائڻ ۾ خوبصورتي آهي. ان ئي ڏوهہ ۾ هي قيد بہ ٿيو وڃي. مچن جي ساوڪ جهڙا ڪنپ آيل ٻچو. جلد ٻولڻ سکي ٿو. اها ڳالهہ تحقيق طلب آهي تہ پهريان ٻاونجاهہ اکرن واري ٻولي ٿو سکي يا چويهن واري. هن کي جيڪو سيکاربو آهي، سياسي ڪارڪنن وانگر اهو ئي ٻوليندو آهي. خفتين جي بقول تہ هي بک لڳڻ تي بنا حجاب جي ٻڌائيندو بہ آهي تہ گهر ۾ ،اخل ٿيندڙ اجنبي يا چور اچڻ وقت سيٽيون وڄائي، ٻولي، مالڪن کي سڏي خبردار بہ ڪندو آهي. هن جي عمر جي خبر تہ زولاجي جي ماهرن کي هوندي، پر خفتين جي بقول پندرهن ڪن سالن وارا طوطا اسان وٽ اڄ بہ چڱا ڀلا ٻينل آهن.

طوطي کي درپيش خطرن ۾ سڀ کان پهرين هن جي رهڻ وارن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پراڻن وڻن جو وڃڻ آهي. جو جو جڏهن ڪنهن کي رهڻ لاءِ مناسب هنڌ ۽ ماحول ئي نہ ملندو تہ هو ڪيتي ڪيئن رهي سگهندو! مارين پاران هن کي چار واري ڏيڍ ۾ قاسائي، پالڻ وارن شوقينن کي وڪڻڻ بہ آهي . جنهن ۾ عموماً اڪيلو طوطو ئي قيد ڪيو ويندو آهي. جيڪو نسل وڌائڻ جي قابل نہ رهندو آهي. هن کي آزادي موت ئي ڏياريندو آهي. ان کان علاوه پڪڙيل طوطا واپارين وٽان وڪامندي وڪامندي ڪراچي جي صدر ۾ ايمپريس مارڪيٽ پهچندا آهن. جن مان چيو وڃي ٿو تہ ڪجهہ دبئي ۽ ايران واري پاسي ايڪسپورٽ بہ ٿين.(ڪبر بہ ساڳئي طريقي ايران وڃي ٿي.) تہ بيا سرندي وارا، مختلف باسون باسيل يا ثواب ڪمائڻ وارا پئسا پري آزاد ڪرائيندا آهن. آزاد ٿيل پکي ڪيڏانهن ٿا وڃن؟ ان تي ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. آزاد ڪرايل پکي نہ تہ پنهنجي اصل ماڳ تي ٿا موٽن نہ ئي ڪراچي ۾ سندس ايتري ججهائي نظر ٿي اچي. لڳي ٿو تہ اهي نا مناسب ماحول جي نذر ٿي، آخرڪار موت جي منهن ۾ ئي وڃن ٿا. طوطن کي قيد ڪرڻ ۽ موت جي منهن ۾ موڪلڻ جي موڪل جي فيس، وائلڊ لائيف کاتي پاران رڳو ڇهہ سئو روپيا سالانہ آهي. ڪراچي جي انهي مارڪيٽ ۾ نہ رڳو طوطا پر ڪبرون، جهرڪيون، ڪبوتر، پاريهر، ڳيرا ۽ چيها بہ وڏي تعداد ۾ نہ صرف سنڌ بلڪ پنجاب کان بہ صفا ٿوري اگهہ ۾ خريديل وڪيا وڃن ٿا. مارين کي وڏي ڪبر جا 20/15 روپيا ،ننڍي کاري ڪبر جا 6/5 روپيا، جهرڪي جا 5 روپيا، ڪبوتر جي جوڙي جا 60/50 روپيا (سنو ڪبوتر بہ ٿي سئو ٿائين بہ وڪامي) چيهي جا 150/100 روپيا ملن ٿا. جڏهن تہ طوطي جو بچو 400/300 روپيا، وڏو پاليل طوطو 3000/2000 هزار روپيا ۽ جهنگلي وڏو طوطو 700/600 روپين ۾ وڪامي ٿو. مارين جي بقول طوطو ميرپورخاص مان (جيڪو باغن جو ضلعو بہ سڏجي) چيهو خيرپور مان (چيهو هڪ گاهہ جو نالو بہ آهي) جهرڪي پنجاب مان ، ڪبرون ۽ ڪبوتر نوابشاهہ مان وڌيڪ ملن ٿا. جڏهن تہ سانگهڙ ۽ نواب شاهہ مان طوطو تقريبا ختم ٿي ويو آهي. ٿرپارڪر، عمرڪوٽ، ڏوري ناري ۽ ڪپري واري پاسي سورج مکي وڌيڪ پوکجڻ ڪري طوطو ان پاسي وڌيڪ ملي ٿو. ريلوي اسٽيشنن وارن شهرن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان طوطو بسن وارن شهرن جي مقابلي ۾ نسبتا آساني سان ڪراچي ۽ ٻـي ٻاسي منتقل ٿئي ٿو. ڪٻرون، ڪبوتر ۽ جهرڪيون وڏن پـڃـرن جـهـڙن ڪريتن وسيلي، جڏهن تہ طوطو عموماً ڪارن ۾ ڪٽبو آهي.

مارين وٽ مختلف پکين جي شڪار ڪرڻ جا وقت، موسمون ۽ هنڌ بہ مقرر هجن ٿا. مثال طور جهرڪي ۽ ڪبر سندن ويهڻ واري پن، نڙ ۽ ڪمند مان خاص ڪري سياري جي شروع ۾ پـڪـڙبـو آهـي. طـوطـو سياري جي شروع ۾ ۽ انبڙيون ٿيڻ وقت، سج ايرڻ يا لهڻ کان ڪجهہ وقت اڳ ۽ چيهو وونٽڻ جي پوکي وقت، پن يا ڪمند وغيره مان پڪـڙبـو آهـي. ماري طوطن لاءِ جتي پاڻ بہ پيا پر ۾ پچائون ڪندا آهن. اتي سورج مکـي پوکيندڙ بہ کين منٿون ڪري ۽ دعوتون ڏئي طوطو جهلرائيندا آهن. طوطو سورج مکي ۾ سج ايرڻ مهل ولرن ۾ لهـي يـيـنـگ ڪـنـدو آهـي. آبـادگـار بندوقن جا ٺڪا ڪري ۽ ٽين جا دٻا وڄائي بہ طوطا اڏائيندا آهن. بـاغـائـي طوطي کي " هو بلو" چئي ۽ ڪانياٽي ذريعي بہ اڏائين، طوطي جي ختم ٿـيـڻ جو الزام ماڻهو مارين تي مڙهين تہ مارين وري طوطي جـي خـتـم ٿـيـڻ جـا ڪي ٻيا سبب ٻڌائين. ويهارو سالن کان طوطن جي واپار جو گهرو مشاهدو ڪندڙ هرٽي جي لال بخش ملاح جي بقول، طوطو ڪـجـهہ سـال اڳ تـيـز برسـاتن، طوفانن ۽ ٻوڏن بعد وڻن تان پاٽي ۾ ڪري مـئـو. بـرسـاتـن سـبـب فصل ختم ٿيڻ ۽ هيٺ پاٽي هجڻ ڪري چوڳو نہ ملڻ سبب يا تہ مري ويـو يا ٻوءِ جوءِ چڏي ويو. ٻيو تہ اڳي ملڪ سـاريـال هـو. طـوطـا ديـرن تـي پـيـا کائيندا ۽ موج مستيون ڪندا هئا. هاڻ پاٽي گهٽ هجڻ ۽ ساريون نہ ٿـيـڻ سبب بہ هن جو چوڳو ختم ٿيو آهي. ان کان علاوه هي جيئن تہ پراڻن وڻـن جي پورن ۾ رهندو آهي. ڪجهہ سالن کان پراڻن وڻن جـي واڍي ۾ تـيـزي اچڻ يا وڻن پاران عمر پوري ٿيڻ سبب طوطي جي ويهڻ جا هـنـڌ ۽ بـچـا ڪرڻ وارا کُڏا ختم ٿيڻ ڪري انهن جي نسل ڪشي ٿي آهي يـا طـوطـا ڪنهن ٻي پاسي هليا ويا آهن. جڏهن تہ سنڌي انب، سرنهن، ٻير، ڪـنـڊي جا نوان وڻ هڪ تہ پوکجن گهٽ ۽ ٻيو ٿيڻ بعد وڍجيو جلد وڃن، سو انهـن سيني سببن ماحول طوطي جي رهڻ کان متي ڪري ڇڏيو آهي. مارين جـي بقول تہ هاڻ طوطو چار آنا بہ مس وڃي بچيو آهي. طـوطـو جـيـڪـو گـهـٽـو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري اڏامڻ مهل يا اڏامندي ٻوليندو آهي ۽ ان جي جواب ۾ ٻيا طوطا ٻه ٻولين سو هتان آخري ڀيرو اڏامندي "يار زنده صحبت باقي" چوڻ بدران ميارون ۽ ڏوراپا ڏيندو ويو پر ڪوبه هن جي ٻولي سمجهي نه سگهيو!

اشرف المخلوقات انسان ته طوطي جي ٻولي سمجهي سگهيو نه ڪري سگهيو. پر طوطو بيزبان هوندي به نه صرف انساني ٻولي سکيو ۽ ڪرڻ لڳو پر ان جا ارادا به سمجهڻ لڳو. ان ڪري ئي شايد طوطي هتان هليو وڃڻ ۾ ئي بهتري سمجهي. انسان جيڪو طوطي کي طوطا چشم چوي، طوطي جي نڪ جي مشابهت به ڏي ته طوطائي رنگ نالو به استعمال ڪري. پاڻ کي ميان منو به سڏائي سو هاڻ پاڻ طوطا چشم ٿيڄي چڪو آهي. اهو وقت پري ڪونهي جڏهن ڪيس پنهنجو ڪيتو لوڙڻو پوندو ان وقت متان سندس هٿان طوطا نه اڏامي وڃن!

مزي جي ڳالهه ته اسان وٽ طوطي جي نسل ڏينهون ڏينهن گهٽجندي هاڻ خطري جي حد تائين وڃي پهتي آهي، پر اسان وارو طوطو دنيا ۾ ٻئي هنڌ پهچي، ڪلوننگ ٿي، اڇي ۽ ڦڪي رنگ ۾ تبديل ٿي، اسان جي ملڪ جي وڏن ماڻهن جي ذاتي فارمن ۾ پهچي چڪو آهي. ڳالهه جڏهن ذاتي فارمن جي نڪتي آهي ته اهو ذڪر ڪرڻ به دلچسپي کان خالي نه هوندو ته اسان جي ملڪ ۾ طوطي جا نه صرف عام ماڻهو واپاري آهن، بلڪ هن ڌنڌي ۾ تمام وڏا سياستدان ۽ ڪامورا به ڪنهن کان پوئتي ناهن. ملڪ جي 'سهڻي مُنڊي' سڏجندڙ وزيراعظم جي والد صاحب کان وٺي، بيوفا صدر جي موپي پٽ تائين ڪيترائي نالي وارا ماڻهو توڙي ايمانداري ۾ مثال رکندڙ ڪامورا به هي ڪم ڪري رهيا آهن!!

شاهه صاحب بين پکين وانگر چَتون/طوطي کي به هن لفظن ۾ ڳايو آهي.

رُڃُنِ ۾ رَڙِ ٿِي، ڪَرَ. چَتُونءَ جي چانگارَ
اِيءَ عِشقَ جِي اُڀڪارَ نَعرو آهي نينهن جو.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر معذوري، داستان ست، بيت نمبر 18)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڏا ورڻ وڙڪار جا، جت چَتون ۾ چِيهَا،
وَرِيَو ڪَن وَڙڪَارَ ۾، پوليُون پَاپِيهار
ساتي سَنِيهَا وِيلو ڪن نہ وِچ ۾.
(سُر آبري، شاهہ جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان چوٿون، بيت 13)

وڏا ورڻ وڙڪار جا، جِت چَتُون چَانگَارِين،
شِيشَا لال گلاب جا، چَپَر چَاتَارِين،
مَهمِيزون مقيَن جون مَعذور ڪي مارِين،
واڳون شل وَارِين، ساڻيهہ تي سَيد چئي.
(سُر آبري، شاهہ جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان چوٿون، بيت 14)

وَڏا ورڻ وڙڪار جا، جِت طوطا تَنوارِين،
بانشا بَازُ بَحرِيون، هَمره هُونگارِين،
ڪارِيهضل ۾ قُمريون جتِ ڪوئِلُون ڪوڪارِين،
چوتين چانگارِين، لَوَن لات لطيف چئي.
(سُر آبري، شاهہ جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان چوٿون، بيت 15)

رُجن مَ رَڙ تي، ڪَرَ چتو جِي چَانگار
اِي عشق جا هُبُڪار، ماٺهوءَ رَکن مُنڊ تي.
(سُر معذور، شاهہ جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان پنجون، بيت 17)

شاعرن ياران قاصد پکي طور ڳايل، اَمن جو پکي: ڪبوتر پکي تہ ڪيترائي ئي آهن ۾ انهن جون خاصيتون ۾ خوبيون بہ ڪهڙيون ڳڻائي ڪهڙيون ڳڻائجن. پر ڪبوتر جي ڳالهہ ئي نرالي آهي! خفتين جي بقول تہ جڏهن حضرت نوح نبي جي وقت ۾ آيل طوفان بعد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهڙوڪر دنيا جي ٻيهر شروعات ٿي ۽ ان دؤران حضرت نوح جي ٻاهيل ٻيڙي ۾ هر نسل ۽ جنس جي هڪ هڪ جوڙيءَ کي ويهاري، ان جي نسل بچائي وئي، ان وقت انهيءَ پاڻي واري طوفان دؤران ڪبوتر کي ئي حڪم مليو ۽ قابلِ اعتبار سمجهي يا انَ جي اڏام واري وقت کي ڏسندي اماڻيو ويو ته وڃي ڏسي اچ ته ڪٿي ڪا خشڪ زمين آهي ۽ طوفان جو زور ٽٽو به آهي يا نه!! حڪم موجب ڪبوتر ويو ۽ جڏهن موٽي آيو ته ان جي پيرن کي مٽي لڳل هئي، جنهن کي ڏسي سمجهيو ويو ته طوفان واري آفت ختم ٿي چڪي آهي.

دنيا ۾ ايڪو سسٽم جي ڳالهه ڪندي چيو ويندو آهي ته هتي جي هر جاندار/ساهه واري جو جياپو ٻئي ساهه واري تي آهي. مطلب ته هڪ ساهه وارو ڪنهن نه ڪنهن ريت ٻئي ساهه واري جي غذا بڻجي ٿو. پر خفتين جي بقول ته ڪبوتر ئي اهو واحد جاندار پکي آهي، جنهن کي ٻيا ته ڪيترا ئي ساهه وارا کائين ٿا پر هو پاڻ ڪيڙي ماڪوڙي کان وٺي، ٻئي ڪنهن به حشريات يا ساهه واري کي نٿو کائي! ڪبوتر جي هن خاصيت سبب ايڪو سسٽم جي ماهرين کي به جهڙوڪر ڏندين آڱريون اچيو وڃن! ۽ هو به هن کي امن جو پکي چوڻ تي مجبور ٿيو وڃن.

پالڻ جي تاريخ:جتي ڪبوتر جي پالڻ جي تاريخ ڪافي پراڻي آهي، اُتي ڪبوتر جي حوالي سان بزرگن وٽان به ڪافي روايتون ملن ٿيون. چون ٿا ته ڪنهن بزرگ کي هڪ ماڻهو پنهنجي اڪيلائي بابت ٻڌايو ته کيس چيو ويو ته ڪبوتر جو جوڙو وڃي پال ته سندس اڪيلائي ختم ٿي ويندي، هڪ ٻي روايت مطابق ڪو ماڻهو ڪبوتر جي پٺيان ڀڳو ٿي ويو ته هڪ بزرگ شخصيت فرمايو، شيطان جي پٺيان شيطان ڀڳو ٿو وڃي! خفتين جي بقول ته برِصغير ۾ ڪبوتر پالڻ جي شروعات مغل بادشاهه اڪبر جي دور کان ٿي ۽ سڀ کان پهرين هُن ئي ڪبوتر پاليا. جيڪي کيس مختلف مغربي ملڪن مان تحفي ۾ مليا هئا. پر اڪبر بادشاهه جو ڪبوتر ڪنهن پاسي هليو ويندو هو ته هو ان کي پڪڙائي واپس آڻيندو هو. ائين ان دور ۾ ڪبوتر رڳو اڪبر بادشاهه جا ئي پاليل هوندا هئا. ڪائنس پوءِ سليم بادشاهه اهو رواج ٽوڙيو ۽ ويل ڪبوتر وري واپس نه ورتا. ائين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هندستان ۾ ڪبوتر پڪڙيا. اڄ بہ خفتين وٽ آسمان ۾ عام مٽي اڏامندڙ ڪبوتر کي ڪابلي ڪبوتر سڏيو ويندو آهي، جيڪو شايد اڪبر کي باهران ڪبوتر ملڻ جي ڪري هجي. سنڌ ۽ پاڪستان ۾ 47 کان پوءِ ڪبوتر پالڻ جو رواج وڌيڪ پيو. خفتين جي بقول تہ ان دوران آيل، پاڻ سان گڏ ڪبوتر بہ کڻي آيا. جن ۾ اڪثريت آسماني/ڪابلي ۽ پٽي وارن قسمن جا هئا.

ڪبوتر جا نسل/قسم :ڪبوترن جا 70/80 نسل/قسم چيا وڃن ٿا. جڏهن تہ خفتين جي بقول برِصغير، پاڪستان ۽ سنڌ ۾ هنن جا 20/25 نسل آهن. جن ۾ پٽي وارا، ڪابلي، ڪراس، ريسر/پيغام رساني وارا، لَقا، غباره، ڪُمرا (ڳيري جي نسل مان ڪراس ٿيل) ٽُڪڙي وارا وغيره شامل آهن.

پٽي وارا: هي ڪبوتر هيٺ هلندا يا اُڏامندا آهن ۽ ايترو گهڻو اوچائي تي نہ ويندا آهن. هن ۾ مختلف رنگ ٿيندا آهن. جنهن جا ٻئي پر اڇا هجن، سنڌ ۾ انهن کي دوباز ۽ پنجاب ۾ ڊبا سڏبو آهي. هنن ۾ موتي بہ هوندا آهن، جيڪي صفا اڇا هجن ٿا. جن ۾ ڪن جون اکيون اڇيون، ڪن جون ڦڪيون، تہ ڪن جون وري ڪاريون هجن ٿيون. ڦڪين اکين واري جي ڇهنب گهڻو ڪري ڪاري ۽ ڪارين اکين واري جي ڇهنب اڪثر ڪري اڇي هوندي آهي. پٽي وارن ۾ نيرا/هَرا ڪبوتر بہ هوندا آهن، جيڪي پاريهل جهڙا هجن ٿا. هنن ۾ ڳاڙها بہ هجن ٿا، جن کي لال بہ سڏبو آهي. هن نسل ۾ تقريباً سڀ رنگ هجن ٿا. بنيادي طرح تہ ٽي رنگ هجن ٿا، جن ۾ اڇو ڪارو ۽ ڳاڙهو شامل آهن. جن مان باقي ٻيا سيئي رنگ ٺهن ٿا.

آسماني/ڪابلي:هن نسل ۾ بہ مختلف رنگ ٿين ٿا. جن ۾ گولڊن، ٽيڊي، سيالڪوٽي، پينتيس وارا (پنجتيها) ۽ ڇابدار شامل آهن. هي تمام گهڻو مٿي اڏامندا آهن. ايترو جو اڪثر ڪري ماڻهن جي نظرن کان بہ اوجهل ٿي ويندا آهن. ڪابلين ۾ وري سڀ کان سٺا قصور جا سمجهيا آهن. چون ٿا تہ هِتي شروع ۾ ڪبوتر انڊيا مان قصور ۾ آيا هئا. هنن جي اُڏام/پرواز سٺي هوندي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ريسر:هي بہ سنا سمجھبا آهن ۽ چار/پنج سئو ڪلوميٽر ڪان بہ واپس مالڪ جي گهر يا اڏي تي پهچي ويندا آهن. انڪري ڪبوترن جي ريس لڳائيندڙ يا ڪبوترن کي اُڏائي مقابلا ڪندڙ هن نسل کي پسند ڪندا آهن.

لقا: هي شو پيس سنا آهن، پڇ مٿي ڪري، ڪنڌ سان ملائي چڏيندا آهن. خوبصورت آهن. ان ڪري پالڻ لاءِ سنا آهن.

غباره: انهن جون ڳُچيون وڏيون هجڻ سبب کين غباره سڏبو آهي. هي بہ فينسي ڪبوتر هجڻ ڪري پالڻ ۾ سُنا آهن ۽ خفتي هنن کي ڏسي ڏسي پيا خوش ٿيندا آهن. سائيز ۽ قد بت ۾ هي نسل سڀ کان وڏي هوندي آهي.

ڪُمرا: هي نسل اڇي وڏي ٻگيري جي ڪراس هوندي آهي. جنهن ۾ ڪبوتر ۽ ٻگيرو ٻئي نر يا مادي ٿي سگهن ٿا. هنن جو رنگ اڇو اکيون ڪاريون ۽ قد بت جا ننڍا هوندا آهن. سعودي ۾ اهو نسل وڏيڪ چيو وڃي ٿو ۽ اُتي ٻيا نہ برابر آهن. سائيز ۽ قد بت ۾ هي نسل سڀ کان ننڍي هوندي آهي.

ٽُڪڙي وارا/سيٽي وارا: هنن کي مٿي اڏامندي سيٽي ذريعي هيٺ لاهي سگهبو آهي. هي گڏ ۽ ولر ۾ اڏامندا آهن، الڳ الڳ نہ.

ڪاڏو: ڪبوتر جي ڪاڌي ۾ هر قسم جو اَن شامل آهي. جنهن ۾ ٻاجهري، توريو، دال، چڻا، تِر، ڪڻڪ وغيره اچي وڃن ٿا. جانور کائڻ سان هن کي پيٽ ۾ ڪيڙا پئجي سگهن ٿا. جڏهن تہ اڏامڻ وارن ڪبوترن کي خفتي تياري ۾ بادام، ٻُسري/چوري، مختلف قسمن جا خميرا ڪارائيندا آهن. وڏيڪ شوقين تہ اهڙن ڪبوترن کي سچا موتي ۽ سوني جا ورق بہ ڪارائيندا آهن تہ طاقت واريون دوائون بہ ڏيندا آهن.

ڪبوترن جي خاصيت: هر پکي ڪنهن نہ ڪنهن ساهہ واري کي کائي ۽ ماري ٿو. پر هي واحد پکي آهي، جيڪو ڪنهن بہ ساهہ واري کي نٿو کائي. ان ڪري هن کي مظلوم پکي بہ سڏبو آهي تہ امن جو پکي بہ. هن کي ٻلو باز ڪتو ۽ نور مارين ۽ کائن ٿا. جڏهن تہ نانگ هن کي ماريندو آهي ۽ ڪانو هن جا ٻچا ڪٽي ويندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مزاج/عادتون: هنن ۾ ڪنهن بہ قسم جي ڪاوڙ ۾ غصو بلڪل ناهي هوندو ان لحاظ کان هي صفا معصوم هوندا آهن. هي پاڻ ۾ رڳو ان وقت ڪجهہ آڪرا ۽ گرم ٿيندا آهن جڏهن ڪو بيو ڪبوتر سندن ويهڻ واري مخصوص هنڌ تي اچي وڃي رهي. پر هن جي فطرت ۾ عام طور تي وڙهڻ ناهي هوندو.

چوٽيون/پهاڪا: عام طور تي ڪنهن پاڙئي پُٽي لاءِ چئبو آهي، "ڪبوتر وانگر متيءَ ۾ منهن وجهڻ". چئبو آهي تہ ڪبوتر خطرو ڏسي، منهن متي ۾ هٽي سمجهندو آهي تہ خطرو ٽري ويو آهي. پر اها ڳالهہ خفتين کي گهٽي پسند ڪونهين.

هي هڪ وفادار پکي آهي، جيڪو اڏي جو پڪو ٿيڻ بعد مالڪ ۽ اڏي کي ناهي ڇڏيندو ۽ سوين ڪلوميٽرن تان بہ واپس مالڪ وٽ پهچي ويندو آهي. هن جي پرواز جيتري، ڪنهن بئي پکي جي پرواز ناهي هوندي.

سانگهڙ جي نالي واري ڪبوتر باز حاجي حُسين علي نظاماڻي جي ماتلي جي شاگرد زاهد نظاماڻي جي پٽي نسل واري ڪبوتري، 10 جنوري 2016 تي، 28 ڪلاڪ 46 منٽ اڏامي، ورلڊ رڪارڊ قائم ڪيو. جنهن جي تصديق ۽ رپورٽنگ لاءِ گجرات پنجاب مان ڪبوترن جي حوالي سان نڪرندڙ مشهور ميگزين 'پيجن اسپورٽس' جو باني ۽ سينئر ايڊيٽر لالا عبدالماجد اعوان پاڻ آيو ۽ فيبروري 2016 جي شماري ۾ ان بابت فوٽو ۽ تفصيل ڏنا. نظاماڻي صاحب جي بقول تہ هن کان اڳ اهو رڪارڊ آمريڪا ۾ 22 ڪلاڪن جو هو. جڏهن تہ عام طور تي پٽي وارو ڪبوتر سرديءَ ۾ 13/14 ڪلاڪ ۽ گرميءَ ۾ 9/10 ڪلاڪن تائين اڏامندا آهن. حاجي صاحب وارا 2010ع ڌاري ڪراچي ۽ ابو ظهبي جو ٽورنامنٽ بہ ڪرائي چڪا آهن.

عمر: خفتين جي بقول تہ ڪبوتر جي عمر 20/25 سال ٿيو وڃي ٿي.

بيماريون: هن کي راڻي کيت، بخار/سوڪهڙو زڪام، زهر باز بہ ٿئي ٿو هن جا گردا بہ ختم ٿي ويندا آهن ۽ هن کي ڦڦڙن جي بيماري بہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيندي آهي. ڪبوترن جون اکيون بہ خراب ٿي وينديون آهن تہ هنن جي آنڊن ۾ ڪيڙا بہ پئجي ويندا آهن. بيمارين جي علاج طور ميڊيڪل توڙي طب وارو علاج ڪيو ويجي ٿو.

نسل جي واڌ ويجهہ: هنئن تہ ڪبوتر سڄو سال آنا ۽ ٻچا ڪندا رهندا آهن، پر برسات جي موسم ۾ آنا ٻچا گهٽ ڪندا آهن. هي 20/22 ڏينهن آري تي ويهي، ڏيڍ مهيني ۾ ٻچا تيار ڪن ٿا. ۽ ٻن مهينن جي وقفي بعد هي وري آنا ٻچا ڪندا آهن. ان لحاظ سان ڪبوتر سال ۾ 5/6 پيرا آنا ٻچا ڪندا آهن. هنن جي آنن جو تعداد ٻہ هوندو آهي. پوڙهي ڪبوتري ڪڏهن ڪڏهن هڪ بيدو بہ لاهي وٺندي آهي. بيدو هڪ ڏينهن ڇڏي، ٻہ ڏينهن، وقفي سان لاهيندي آهي. ڪبوتر جوڙي ۾ رهندا آهن، آري تي بہ نر ۽ مادي ٻئي وهندا آهن ۽ ٻچا پالڻ جو ذمو بہ ٻنهي جو هوندو آهي. ٻچو 6 مهينن ۾ آنن/ٻچن لائق ٿئي ٿو. جڏهن تہ ٻچا ڇڳڻ لائق، ڏيڍ مهيني ۾ ٿيندا آهن. ڪبوتري لڳ جي 8/10 ڏينهن بعد بيدا لاهيندي آهي.

عمر جي حساب سان نالا:ننڍي ڪبوتر کي ٻچو. جوان ٿيڻ تي پنو ۽ پوڙ ڪبوتر سڏبو آهي. خفتين وٽ هن جا نالا ڪلين جي حساب سان هوندا آهن. هنن جا هڪڙي پاسي جا ڪل ويهہ کن پَر هوندا آهن. جن ۾ اهم پَر، ڏهہ کان ٻارنهن هوندا آهن. جن کي ڪليون سڏبو آهي. جيڪي اڏامڻ ۾ ڪم ايندا آهن. خفتي ستين ڪلين تائين واري ڪبوتر کي ٻچو ڏهين ڪلين ڪيڙ تائين پنو ۽ ڏهين ڪلين پوري ڪرڻ بعد ڪبوتر سڏيندا آهن. اڏامڻ وارن (ڪابيلن جا) عام طور تي 12 کان 14 پَر هوندا آهن، پر گهٽو ڪري 12 هوندا آهن.

پاريهر ۽ ڪبوتر ۾ فرق:پاريهر بہ ڪبوتر جهڙو ئي هوندو آهي پر ان جو گهڻو ڪري هڪڙو ئي ڪارو/سائو رنگ هوندو آهي، جيڪو جهنگلي ۽ آزاد هوندو آهي. پاريهر کي قبرستانن، مزارن ۽ ويرانن جو ڪبوتر بہ سڏبو آهي. مزارن تي ٻيا پکي تہ نہ برابر، پر اڪثر ڪري پاريهر وڏيڪ تعداد ۾ ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڪبوتر بہ ڏسڻ ۾ ايندا آهن. جڏهن تہ ڪبوتر ماڻهن سان هري مري ويجي ٿو ۽ گهرن ۾ رهي ٿو. پاريهر توڙي ڪبوتر جو گوشت فالج جي بيماري ۾ استعمال ڪيو ويجي ٿو ڇو جو هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو گوشت گرم هوندو آهي. مزي جي ڳالهہ تہ ڪبوتر حلال هجڻ باوجود نہ برابر ڪاڏو وڃي ٿو!

ڪبوترن بابت شاعري: ڪبوترن جي حوالي سان تقريباً سڀني ٻولين ۾ شاعري موجود آهي، پر پنجابي ۾ هن تي ڪوڙ سارا ڪلام ٺهيل آهن. شاهہ صاحب بہ پنهنجي ڪلام ۾ ڪبوتر کي هن ريت ڳايو آهي:

پـرِهَ پَـکـي آئِـيـو، ڪَـربَـلا مـان ڪـهـي،
روضي پاسِ رَسوُلَ جي، تَنهِن هـلـي هـاڪَ هَـنـئـي،
"ڏِنـيَـمِ رُڪَ رُئـي، چَـڙهُ، مِـيـرَ مُـحَـمـدَ عَـرَبـي!"

نوٽ: هن بيت ۾ شاهہ صاحب جي لفظ پکي مان مراد ڪبوتر پکي آهي.

(سُر ڪيڏارو ڪلياڻ آڏواڻي، داستان چوٿون، بيت نمبر 6)

قيمت: ڪبوتر جي قيمت عام طور تي پڙيءَ ۾ بہ ٽي سئو ۾ جوڙي ڪان وٺي، خفتين وٽ لک ڪان چار لک تائين بہ هوندي آهي.

سٺي ڪبوتر جون خاصيتون: خفتين وٽ اڳڀامجڻ لاءِ ڪبوتر ۾ ڪجهہ خاصيتن جو هجڻ لازمي آهي، ۽ انهن خاصيتن وارا ڪبوتر سٺا ڪبوتر ليکيا ويندا آهن. سٺي ڪبوتر جا پَر، پُڇ تائين هجڻ کپن. سيني واري هڏي، وڏي هجي، ڳچي سنهي، اک ۾ ڳاڙها يا ڪارا ڪجهہ هلڪا ذرات هجن تہ اهڙو ڪبوتر خفتين جي نظر ۾ اهو سٺو سمجهيو ويندو آهي. جڏهن تہ حاجي صاحب جي بقول تہ ڪبوتر جي اک ۾ سياڻ (گهر جي /اڏي جي سڃاڻپ)، سيني ۾ سختي ۽ پَرن ۾ پرواز هجي تہ اهو سٺو ڪبوتر هوندو آهي.

سنڌ ۾ 'ڪبوترا' هڪ ذات بہ رهي آهي، جيڪا ڪرتب ڏيکارڻ/جمناسٽڪ جي حوالي سان مشهور هوندي هئي، پر جديد دور جي ٿيٽر اچڻ بعد انهن جي اهميت گهٽجڻ سبب ۽ ٻين ڪيترن ئي سماجي ۽ معاشي مسئلن سبب هاڻ اها ذات نالي ماتر ئي وڃي بچي آهي.

ڪبوتر بطور قاصد: عام طور تي شاعر ڪبوتر کي قاصد بڻائي، محبوبن ڏانهن نيهن نيا يا پهچائڻ جي حوالي سان شاعري ڪندا رهندا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن. جنهن سان عام ماڻهن ۾ اها غلط فهمي پيدا ٿيل آهي تہ جهڙو ڪر ڪبوتر کي جيڪو بہ خط ڏبو ايڊريس سمجهائبي ۽ ڏس پتو ڏبو تہ هو، اُتي وڃي ڪوريئر سروس وانگر اهو خط اُتي پهچائي ايندو. جڏهن تہ حقيقت ۾ ائين نٿو ٿئي. ڪبوتر کان قاصد وارو ڪم وٺڻ لاءِ ان کي مالڪ جي گهر/اڏي کان ڪجهہ پري ڇڏي اچبو آهي ۽ هو واپس اڏي تي پهچي ويندو آهي. اهو سلسلو آهستي آهستي وڌائي، ڪبوتر جو اڏي کان مفاصلو وڌائبو ويندو آهي. ۽ پوءِ اُتان ڇڏيل ڪبوتر جنهن جي ڳچي يا پير وغيره ۾ ڪو ڪاغذ، خط،نشاني يا ڪو ڪوڊ ورڊ غيره هوندو آهي، اهو ان مفاصلي تان اُڏامي مالڪ يا اڏي تائين اهو نياپو پهچائيندو آهي. نہ ڪي ڪبوتر کي ڪيڏانهن بہ اُماڻبو تہ اهو اتي وڃي پيغام پهچائي ايندو.

بهرحال ڪبوتر انهن پکين ۾ ضرور شمار ٿئي ٿو جن کي ڏسي ٻار توڙي ٻيا هڪ جيترو دل وندرائين ٿا ۽ ان جي خوبصورتي ڏسي خوش ٿين ٿا. ماڻهن کي وندرائڻ واري اها خاصيت ذري گهٽ سڀني پکين ۾ هجي ٿي، پر شرط اها آهي تہ اسان ۾ پکين کي انهيءَ انداز سان ڏسڻ جي اها اک بہ هجي ۽ اوتري فرصت بہ! جيڪڏهن مصيبتن ۽ پريشانن جو ماريل يا اڪيلائي جو شڪار ڪو ماڻهو پکين ۽ جانورن کي انهيءَ نظر سان ڏسي تہ هن جي اڪيلائي ضرور ختم ٿي سگهي ٿي. ۽ پکين جو هڪ وڏيڪ ڪارج بہ سمجهہ ۾ اچي سگهي ٿو!

راوي

- حاجي حُسين علي نظاماڻي، سانگهڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مور

پَنائيءَ پاران شڪاري پکي طور ڄاڻايل

فلمون ڏسڻ جي هيراڪن لاءِ هي ڳالهه يقيناً حيران ڪندڙ هوندي تہ جتي فلمن ۾ گهڻو ڪري هيروئن ڊانس ڪري، هيرو ڪي پاڻ ڏانهن متوجه ڪرڻ جي ڪندي آهي، اتي پکين جي دنيا ۾ واحد مذڪر پکي مور آهي، جيڪو ناچ ڪري پنهنجي هيروئن 'ڍيل' کي پاڻ ڏانهن متوجه ڪندو آهي! گهڻو ڪري پکي پکڻ توڙي جانورن ۾ نر مادي کي ساڳين، پر مذڪر مونث نمونن نالن سان سڏيوويندو آهي، پر تاڙي ۽ ڪوئل، پاڏي/سان ۽ مينهن، ڳابي/ ڍڳي ۽ ڳئون وانگر، مور جي مادي بہ صفا ٻئي نالي 'ڍيل' سان سڏجي ٿي. پَنائي سرڪار پاران پورو سُر 'ڪارايل' مورنالي ڪرڻ سان، (ڪن رسالي موجب ڪندڙ ڪارايل مان مراد هنج پکي بہ آهي) جتي مور جي اهميت جو اندازو ڪري سگهجي ٿو اتي محفل جو مور، مور مڙس، جهڙين تشبيهن سان بہ مور جي اهميت جي خبر پوي ٿي. ساڳئي وقت "مور تو تلي راڻا" جهڙن لوڪ گيتن ڪان وني، جديد دور جي شاعرن جي شاعريءَ "منهنجو سجڻ سائين زور آ، جڻ ڪارونجهر تي مور آ" تائين، مور هميشہ شاعرن کي پاڻ ڏنهن متوجه ڪندو رهيو آهي. پکين ۾ ديوتا ۽ شهنشاهہ پکي طور سڃاڻپ رکندڙ مور بين، حسينن ۽ خوبصورت مُورتين وانگي حد در جي جو حساس هوندي بہ ڪن جاين تي بين حسينن وانگر اُتي وار ڪندو آهي، جتي ٻيا پڄڻ جي ڪندا آهن! نانگ پلي کهڙو بہ ڪٽي خطرناڪ چو نہ هجي، پر مور جو ان سان نينهن جي ناتي وانگر، ازل جي دشمني هوندي آهي. مور نانگ کي چنبن ذريعي ٻُچ مان ٻڪڙي، مٿي اڏامي وري جڏهن نانگ کي هيٺ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڇلائي ماريندو آهي تہ دلين تي وار ڪندڙ حسناڪ ۽ من موهيندڙن پر دل گهائل ڪندڙن جي ياد تازي تي ويندي آهي. انهن نظاري کي پسي ڀٽائي صاحب فرمايو تہ:

سر ۾ سانجهي وار مون مانڊاٽا ڪيا.
سٿون ڏين پن تي، ڪئن ڪارايل ڪئدرا،
ماري نانگ اپار، وهہ پيتائون وتيئن،

ها باقي بہ مونهين بلا جي ڳالهہ ٻئي آهي، جتي مور جي مجال آ جو هو اڳتي وڌي!

بقول ڀٽائيءَ جي تہ:

ڪنهن ڪاري ذات کي، مور بہ متائين،
جي چترا چڪيا ڪري، تو وڳ روائي ڏين،
سات سمورا نين، منين يائي موتيا.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪارايل، داستان ٻہ، بيت نمبر 7)

لڳ ڀڳ پندرهن سالن، کن تائين زنده رهندڙ مور ۾ ڊيل جي ٻچي مان نر مادي طور سڃاڻپ، آئي مان ڦنڊ جي ڏيڊ ميهني کن ۾ پراچڙ مهل ٿيندي آهي، جڏهن مور جي نر ٻچي کي ڪڪڙ جي ٻچي جي موڙ وانگر مٿي تي ٿئونر ظاهر ٿيندو آهي، اهوئي وقت ٻچي جي اڏامڻ جو بہ هوندو آهي.

ڀٽائي مور کي هڪ ٻي هنڌ ذڪر ڪندي چوي ٿو تہ:

ويا مور مري هنج نہ رهيو هيڪڙو
وطن تيووري ڪوڙن ڪانيرن جو.

(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪارايل، داستان هڪ، بيت نمبر 29)

ڪاريل جي ڪوڏ مون ڪيجهر سپ نهاريو،
وري واهيري نہ وريا لاءِ ڪيٽي لوڏ،
هينئر جنين سين هوڏ سي هنجڙا سپ هلي ويا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(شاهہ جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪارايل، داستان ٻيو، بيت نمبر 2)

يا وري سر ڪارايل جي وائي ۾ چوي ٿو تہ:

لڪ سينءَ للو پتو ڪوڙي راند، ڪوڙو چِٽڪو
لنيو جيئن لامن چڙهين، ڪريو ڪارايل ڪِنٽڪو
ڪوڙي راند، ڪوڙو چِٽڪو

(شاهہ جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪارايل، داستان ٻيو، وائي)

مور جي اڏام جو مشاهدو ڪندي ڀٽائي چوي ٿو تہ:

ولاڙيو وٽين چڙهي ڏيو پتولي لانگ،
تاري تاري چانگ، سسئي مور ٻچن جيئن.

(شاهہ جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر مغذوري، داستان ستون، بيت نمبر 13)

ڪارايل مياس، وَڻ چَڙهيو وايُون ڪري،
ڪِ تو پڻ چوريِاس، مون پُڻ سَجڻ سرايا.

(سُر ڪارايل، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٻيو، بيت 1)

ڪارايل جي ڪوڏَ، مُون ڪِينجهَر سَيَ نِهاريو،
وري واهِيرِي نہ وَريا، جَني لاڪِيڙِي لوڏَ،
هيَئين جنهن سين هَوڏَ سِي، هَنجه ٿِي هَلي ويا.

(سُر ڪارايل، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٻيو، بيت 2)

ويا مور مري، هَنجهہ نہ رَهيو هِيڪڙو
وطن تيو وري، ڪوڙن ڪانئيرن جو.

(سُر ڪارايل، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٻيو، بيت 13)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻچن کي چڳائي، يا سنڌي مائرن جي اڪثريت وانگر جي بنيادي خالصتاً ڍيل جي ئي نموني هوندي آهي. مور ان ڪم ۾ هٿ ڪونہ وجهي ڪل پنجن ڪان انن تائين، روزانہ بيدو ڍيندڙ ڍيل ايڪيهن ڏينهن ۾ آرو مڪمل ڪندي آهي. ٽري ماٺهو ڍيل ٻجاءِ، ٻاجهري جي داڻن ۾ بہ آنو رکي چڏيندا آهن. جيڪب پڻ مقرر وقت تي ڦٽي پوندو آهي. ان ڪان علاوه ڪڪڙ هيٺ بہ مور جا آنا رکيا آهن. ڍيل جو آنو ڪڪڙجي آني ڪان وڏو بلڪ شايد مقامي پکين مان سڀ ڪان وڏو ٿئي ٿو. عجيب ڳالهہ اها بہ آهي. تہ مور جو گوشت تہ ڪاڏو ويندو آهي پر بيدو کائڻ جي شايد ئي ڪو شاهدي ڏيندو! مور / ڍيل جو گوشت ڪڪڙ ڪان ڪجهہ ڪسو ٿيندو آهي/ ڍيل گهٽو ڪري ماڻهن ڪان پري 'مرٽ' جي ٻوٽن يا ڪبڙن ۾ آنا ڪندي آهي، مور سال جي عمر ۾ جوان ٿي لڳ ڪرڻ جهڙو ٿي ويندو آهي. لڳ جي عمر گهٽو ڪري سانوڻ جي برسات کان ڪجهہ اڳ شروع ٿي ويندي آهي. مور هونئن تہ اڪثر موج مستي يا خوشي ۾ ' ڪيڙ' ڪندو آهي. (مور پاران پَر پکيڙڻ جي عمل کي مقامي ٻولي ۾ 'ڪيڙ' سڏبو آهي) پر لڳ جي موسم ۾ ڍيل کي پاڻ ڏانهن متوجهہ ڪرڻ لاءِ ڪجهہ وڌيڪ ئي ڪوشش ڪندو آهي. ڪيڙ دوران بہ ٻاري ڍيلون سندس آس پاس پيون ڦرنديون آهن. مور ڪيڙ ڪنهن بہ وقت ڪري سگهي ٿو. جنهن دوران هو ڪلاڪ ڪن تائين، وقفي وقفي سان ڪيڙ ڪندو رهندو آهي. ڏکر واري سال مور جا آنا ۽ ٻچا گهٽ ئي نظر ايندا آهن. مور جتي نانگ جو دشمن آهي، تي ٽري ڪانو وري مور جي آنن جو ۽ بحري باز وري خود مور جو وڏو دشمن آهي، باز مور/ ڍيل کي چنبي سان ماري کائيندو آهي. مور تمام حساس پکي هجڻ سبب باز جي جهٽ جي ست گهٽ ئي سهي سگهندو آهي. باز کين ويني تونزي اڏامڻ مهل ڊوڙائي ماريندو آهي. ڍيل ٻچن کي چڳائڻ مهل مسلسل آواز ڪندي رهندي آهي، جنهن جو جواب ٻچا کيس سيٽي جهڙئي آواز سان ڏيندا آهن. آواز جو اهو سلسلو جتي مور جي دشمن کي سندن ڏس پتو ڏيندو آهي، اتي ڍيل ۽ ٻچن جي پاڻ ۾ رابطي جو بہ ذريعو هوندو آهي. ڍيلون ۽ مور چڳندا گهٽو ڪري پنهنجي منهن آهن، پر گهمندا گڏ آهن! هنن جو چوڳو نانگن کان علاوه تڏ، جيت، اَن، داڻا، چيڙ، گدرا ۽ ڇانهيون وغيره هوندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سج لٿي جڏهن هي ڪنهن مٿاهين جڳهہ تي رات گذارڻ لاءِ گڏ ويهندا آهن تہ رڙ سان هڪ ٻئي کي سڏ ڪري گڏجي ويهندا آهن. ويهڻ ۾ هنن کي پسند جي جاءِ ڪنڊو ڪبڙيا پوءِ ڪائي ٻي مٿائين جاءِ هجي ٿي. مور جي رڙ کي اڪثر 'ٽري' ٽوڙي 'پارڪري' رُيهہ يا 'چينگاري' سڏيندا آهن. گهٽا ٽري، مور جي ٺهوڪي کي سنڌين پاران ڏنل نالو سمجهندا آهن. جڏهن تہ ڊڪشنري ۾ مور جي آواز يا ٻولي کي ٺهوڪي بجاءِ ٺهڪو ٻڌايو ويو آهي! جيئن بقول شاعر جي تہ:

''ايو سارنگ سامهان ڪن ٺهڪا مور''

مور گهٽو ڪري ڪنهن نئين شي، پوءِ اهو جانور هجي يا ماڻهو نانگ بلا هجي يا ڪابہ اهڙي نئين ۽ اڻ ڏٺل شئي کي ڏسي يا خطرو محسوس ڪري وٽ وڏا ولر ڪندا آهن جن کي اسان جا اڪثر دوست مور جا ٺهوڪا چوندا آهن! مور جو ٻولڻ برسات ڪان بہ چار ڏينهن اڳ ۾ گهڻو وڌي ويندو آهي. ان لحاظ کان مور پڻ برسات اچڻ جي اڳ ڪٿي ڪندو آهي. مور جي اڏام عام طور تي ٽي چار ايڪڙ، وڻن جي اوچائي تائين هوندي آهي. پر نانگ جهلڻ مهل هي گهڻو مٿي بہ اڏامندا آهن. مور ۽ ڊيل واريءَ ۾ پر پکيڙي ان مان مزا وٺندا آهن. پکين ۾ ديوتا جهڙي حيثيت رکندڙ مور هر مذهب ۾ وڏي عزت ۽ احترام جي نظر سان ڏٺو ويندو آهي. جتي هندو مذهب ۾ مور ديوتائن جي سواري رهيو آهي، اتي ڪرشن ڀڳوان جي باري ۾ بہ مشهور آهي تہ اِهو مور جي پرن وارو لباس پائيندو هو قرآن شريف ۾ ياد گيري واري ڏوري؟ جي جاءِ تي بہ مور جا کنڀ استعمال ٿيندا آهن.

عمر سومري جي گهوڙي جو نالو بہ مورئي ٻڌايو وڃي ٿو. ساڳي وقت سنڌ ۾ 'مورو' نالي شهر بہ موجود آهي. سنڌي ۾ مور لفظ مان نڪتل ڪيترائي لفظ پائنجن ٿا. جن تي وڌيڪ ڪم ۽ تحقيق ڪرڻ جي ضرورت آهي مورجيئن چل معنيٰ مور جي ڪنين سان نهيل وڄٽو. مورائڻ، پوڪيل ٻوٽنگ جو مورچڻ مورت يا مورتي مورچو ويڙهہ وقت جيڪو مقرر هنر مورڪائي بي عقلي موري، پاڻي مٿان پُل، 'موريو' چونري جهڙو ٽانو وغيره ساڳي وقت سنڌ ۾ موريا خاندان جي باني چندر گپ موراجي ماءِ، مُوران، پالڻ جي ڪري موران سڏبي هئي. اهڙي طرح اج بہ سنڌ ۾ جتي ٻار تي مورنالو رکيو وڃي ٿو اتي موريا ۽ موريائي ذاتيون بہ موجود آهن. مورڙو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ميربهر تـه سنڌ جي لوڪ داستانن ۾ اهم حيثيت رکي ٿو.

سنڌ جي اوائلي ساز چنگ جو پوروپيا اصلي نالو بـ' ور چنگ'ٿي چيو وڃي ٿو. اهڙي طرح موسيقي جي دنيا ۾ ايڪيهه راڳڻين ۾ هڪ 'مور چنار' اڳٽي بـه آهي. جيڪڏهن انهن مورخـ ۽ لفظن تـي ڌيان ڏنـي تـه کهڙي خبر، انهن جويڻ ٻٽياد بـه ڪٽي مور سان نـه وڃي ملي. ان کـان عـلاوه 'مور'نالي مڇي، جنهن تي گيت بـه نهيل آهي. مڇي، مور مڇي! يا پـوءِ 'مـور منگ' مڇي يا درياءَ جي هڪ جناور جو قسم جا نالا بـه ڪهڙي خبـر مـورڙي نالي پنيان نـه پيل هجن!

جتي مور شاعري ۾ استعمال ٿيل آهي مور مطعلق اتي ڪيتريئـون تشبيهون ۽ چوٽيون بـه مشهور آهن. ''جنگل ۾ مور ناچا ڪس نـي ديکـا'' يـا ''آهين بـه مور''، ''محفل جومور مڙس''، ''ويا مـوري مـري'' وغـيـره. مـور جـي باري ۾ ڪيتريون اهڙيون ڳالهيون بـه مشهور آهن، جن جـو شـايـد حـقـيـقـت سان ڪو تعلق ناهي. مثال طور مور لاءِ چئجي ٿو تـه هو جڏهن پر وکيڙي نـاچ ڪندو آهي، تـه نچندي نچندي جڏهن سندس نظر پنهنجن پيرن تي پـونـدي اٿس تـه ڏک وچان روئي پوندو آهي! روئڻ مهل سندس پر ۾ موجود ڏيـل اُهـي لڙڪ جهٽي ونندي آهي، جنهن بعد هو آنن جي لائق ٿيندي آهي. جڏهن تـه ڪيترائي ماڻهو انهيءَ ڳالهه کان انڪاري هوندي چون ٿا تـه انهن مور ۽ ڏيـل جو ڪڪڙ وانگر لڳ ٿيندي پـاڻ ڏنـو آهي. رهـي اهـا ڳـالهـه ڪـرڻ بـه دلچسپيءَ کان خالي نـه هوندو تـه ڪانو کي لڳ ڪندي شايـد ئـي ڪـنـهـن ڏنوهجي! ڪن روايتن مطابق مور جا پير، ڪـبـوتـر کـي مـلـي/لڳـي ويـا ۽ ڪبوتر جا پير وري مور کي لڳي ويا!

شايد قدرت هر شئي ۾ ڪا نـه ڪا ڪمي رکي ٿي ۽ مـور ۾ پـيـرن واري ڪمي رکي وئي آهي، نـه تـه مور جو پنهنجي سونهن جي ڪري ماڳهين دماغ خراب ٿي وڃي ها!

ننگر پارڪرپرسان ڳوٺ ڏاپو سمان جولـوڪ ڏاهـپ جـي مـاهـر، استاد سڪندر سمي جنهن جي گهر جي چونئرن تي ڪنهن وقت مـورن جـا ولر ڏسبا هئا، سو چوي ٿو تـه هاڻ مور سٺ ستر سيڪڙو گهٽجـي ويـو آهـي. جنهن جا سبب برساتون گهٽ پوڻ ڪري، هڪ تـه مور جا آنا بيدا نـه ڪـرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يا گهٽ ڪرڻ آهي ۽ ٻيو ته ڏڪار سبب مورن کي کاڌو خوراڪ نه ملڻ سبب، ان جي واڌ ويجهه تي به اثر پئي پيو. ان کان علاوه وڻن جي واڍي به ملڪ کي اڃو پوئتو ڪري ڇڏيو آهي. ان ڪري مور کي پڪڙڻ ۾ آساني ٿي پئي آهي. اڳي وڻن جي وڏيڪ هئڻ ڪري، هڪ ته مور کي لِڪ ۾ آساني ٿيندي هئي، هو هڪ وڻ کان ٻئي تي ويهي ڪجهه ساهه پٽي وري اڏامڻ جهڙو ٿي پوندو هو پر هاڻ ملڪ پوئتو ٿيڻ سبب هن کي ڊوڙائي جهلڻ آسان ٿي پيو آهي. مور پالڻ شوق ۾ جي، اضافي سبب ۽ قانون جي حڪمراني ڪمزور ٿيڻ ڪري هر ڪو مور جا آنا يا ٻچا ڪنيو وڃي. مور جيئڻ ته ڏاڍو حساس پکي آهي، ان ڪري ان جا ٻچا اڪثر پڪڙجڻ بعد هيان ڦاٽڻ سبب مريو وڃن يا جتي ڪٽي وڃبا آهن، اتي گهربل ماحول نه ملڻ سبب مريو وڃن. مور کي پڪڙڻ دوران به ڪري مور، ڊوڙائڻ دوران مريو وڃن. مورن جي گهٽتائي جو هڪ سبب 'ڊول سپاهين' پارا آنا ۽ ٻچا ۽ مور ٽر مان ڪٽي وڃڻ سان گڏ ٽر ۾ ناهيل فائر رينج به آهن، جن ۾ بندوقن جي نڪائن تي هڪ ته مور مريو وڃن ۽ ٻيا اتان پڇي جان بچائين. ان کان علاوه بجلي جي تارن به مور جي نسل ڪشي ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو آهي.

ننگر پارڪر ۾ مور جو ٻيدو پنج سو تائين به کپي ٿو. جڏهن ته ٻچن جي جوڙي پنج هزارن تائين به وڪامي. مورن جهلڻ جو ڪم اڳي ته ڪولهي وڏيڪ ڪندا هئا، پر هاڻ بک ۽ پئسي جي حوس ۾ هر ڪو انهيءَ ڪم ۾ ڪاهي پيو آهي! ڪولهين پاران وڏيڪ مور جهلڻ جو سبب اهو ٻڌايو وڃي ٿو ته ڪولهي بي ڊپا هجن ٿا، شايد هو سخت به هجن ٿا. نه ته جيڪڏهن ڪو ماٺهو ڊيل کي ٻچي ڪجڻ بعد هڪ پيرو به دانهون ڪندي ٻڌي وٺي، ته شايد پوءِ هو عمر ڀر اهڙو ڪڌو ڪم ڪرڻ کان توبهه ڪري، پر ڪولهين کي الائي ڇو ڪهل نٿي اچي!!

مور يا ان جي ٻيدن جو سڄو ڪاروبار غير قانوني طور ٿي رهيو آهي. واضع رهي ته مور جو رکڻ پالڻ جو لائسنس هجي ٿو شڪار ڪاتي جي هڪ سينيئر اهلڪار مطابق، سندس پوري سروس دوران ڪڏهن به مور جي شڪاري جو لائسنس اشو ڪونه ٿيو آهي. جڏهن ته مور پالڻ جي لائسنس جي فيس به سورو پيا هجي ٿي. باقي ۾ يا کلي نموني گهمندڙ مورن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي ڪاٻہ فيس وغيره ڪونہ ٿيندي آهي.

سڀ کان وڌيڪ مور ننگر پارڪر ۾ ٿر جي وٽ واري علائقي ۾ ٿين ٿا. جڏهن تہ ڇاڇري واري پاسي مور هجڻ گهٽ ٿا ڏسائين. اڳي مور بقار وارين ڏينڊن (سانگهڙ) اچڙي ٿر جي مُهراڻي ۾ بہ هوندا هئا. پر اهي ڳالهيون ماضي جا قصا ڪهاڻيون ٿي ويون آهن. کپري تعلقي ۾ عمر ڪوٽ واري تعلقي سان لڳندڙ اچڙي ٿر جي ڪن ڳوٺن ۾ اڃ بہ ڏسي سگهجن ٿا.

اڳي ٿر ۾ وٽن جي وادي ۾ پکين ۽ جانورن جي شڪار کي حقارت سان ڏسبو هو پر هاڻ اهي روايتون بہ برقرار رهي نہ سگهيون آهن. ڪجهہ سال اڳ اسلام ڪوٽ کان ويهارو کن ڪلو ميٽر ڏکڻ ۾ 'ڪاڻئي' نالي ڳوٺ جي مهراڻ پوٽن، خاصخيلين ۽ شيدين وغيره متفقہ فيصلو ڪيو هو تہ نہ ڪنهن کي اجايو وڻ وڍڻ ڏيندا، نہ ئي ڪنهن کي شڪار ڪرڻ ڏبو ۽ نہ ئي مور مارڻ ڏبو. اهڙي طرح 'وجوتي' جي اجهور ۾ (ڳوٺ جي پسگردائي ۾) وٽن جي وادي خصوصًا ٻير جي وادي تي ڳوٺاڻن پاران پابندي هڻئي وئي هئي. جنهن دوران ڪين ڪيترن ئي مسئلن ۽ مشڪلاتن کي بہ منهن ڏيڻو پيو هو پر اهڙن ماحول دوست فيصلن سان جتي ڳوٺن جي ۽ مال جي چاري جو پلو ٿي ويو تہ اتي پکي پکڻ جو بہ پلو ٿي ويو.

هاڻ تہ ٿري ۽ ننگر جهڙو ڪر آهستي آهستي مور مڙسن وانگر، مور پکين کان بہ خالي ٿيندو پيو وڃي. اڄڪلهہ مور سنڌ جا باغن ۾ شوقين پاران پاليا وڃن ٿا. لڳي ٿو تہ هاڻ ٻين پکين وانگر، مور بہ آهستي آهستي وڃي ذاتي رکن ۾ ئي بچي سگهندو باقي ٻين پکين جي رهڻ وارين قدرتي هنڌن وانگر مور جو بہ شڪارين جي گهٽائي جي الميي ۽ قانون جي حڪمراني ۾ ڪمي سبب مورن جو وجود برقرار رهي نہ سگهي تہ ڪجهہ خاتمو نظر اچي رهيو آهي. پنجاب ۾ با اثرن جي مائٽن، مورن جي واڌ ويجهہ جا فارم قائم ڪري ڇڏيا آهن، جتي مختلف قسمن جا ڪجهہ مورن جن ۾ 12 کن قسم تہ سانگهڙ لڳ ڳوٺ پڙي ۾ علي خان مري وٽ بہ آهن (هئا) جي پالنا ڪري، انهن کي وڪرو ڪيو وڃي ٿو.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حصو ٽيون

(اُهي جانور جن کي عام طور تي پالتو جانورن ۾ شمار نه ڪيو ويجي، پر ڪي مخصوص ذاتيون يا ڪي خفتي ڪين پالين ٿا. جن کي پنهنجي صاحب به ڳايو آهي)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باز

پٽائيءَ جو ٻاپل ۽ سڀ کان مهانگو پکي:

جهنگلي ۽ آبي جيوت جي خاتمي يا گهٽتائي جي حوالي سان مختلف سبب بيان ڪيا وڃن ٿا. جن ۾ پکين کي پڪڙي وڪڻڻ، وڪاميل پکين جو هميشه لاءِ اڪيلو گذارڻ سبب نسل نه وڌائي سگهڻ ۽ نامناسب ماحول سبب جلدي مري وڃڻ به آهن. وڪامڻ واري ويڙن جو شڪار ڪيترائي پکي ٿين ٿا، جن ۾ سڀ کان وڌيڪ مهانگو وڪامندڙ پکي باز آهي. جيڪو پڪڙجڻ، وڪامجڻ ۽ پوءِ هميشه لاءِ اڪيلو رهڻ سبب نسل نه وڌائي سگهڻ ڪري، ڏينهون ڏينهن گهٽجي رهيو آهي. باز جي تعداد گهٽجڻ جو سبب ملڪ ۾ قانون جي حڪمراني جو ڏينهون ڏينهن گهٽجڻ، بازار ۾ باز جي گهرج وڌڻ سبب ان جي قيمت ۾ اضافو ٿيڻ آهي. ٻُڪ ۽ بيروزگاري ۾ اضافي ۽ شڪارين جي تعداد وڌڻ ڪري باقي بچيل بازن جي پڪڙجڻ ۾ روزبروز اضافو ٿي رهيو آهي ۽ بازن جو تعداد ۽ نسل ختم ٿيڻ جي ويجهو وڃي پهتو آهي. جيڪڏهن سڀ ڪجهه ائين ئي جاري رهيو ۽ ٿيندو رهيو ته پٽائيءَ رحه جو ٻاپل هي پکي به هن ملڪ مان گم ٿيل نسلن ۽ جنسن ۾ شمار ٿي، ماضي جو ڪو قصو بڻجي ويندو. خفتين جي بقول ته برِصغير ۾ بازن جو شوق افغانستان ۽ ايران مان آيو. هي شوق نه صرف عربن بلڪ منگولن ۾ به رهيو آهي. اهو به چيو وڃي ٿو ته بازن جو شوق بادشاهن جو شوق آهي. بازن جي باري ۾ اسان وٽ گهڻو ڪري مواد فارسي ۾ ملي ٿو. جڏهن ته سنڌ ۾ هي خفت ميرن ذريعي آيو. باز دارن جي بقول ته مير مُراد علي خان 'بازنامون' نالي ڪتاب سنڌي ۾ لکيو هو ۽ سندس ئي بازدان دائود خان به الڳ سان فارسيءَ ۾ بازن تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتاب لکيو هو. اهو به ٻڌجي ٿو ته مير صاحب جي انهيءَ ڪتاب ۾ بازن کان علاوه ڪڪڙ، گهوڙن ۽ طوطن جو ذڪر به ملي ٿو.

سنڌ ۾ ڏهاڪو کن سال اڳ باز کي پڪڙڻ جي پرمنٽ 2 لک روپين تائين، 16 ماڻهن تي مشتمل پارٽي کي ملندي هئي. پر باز جو تعداد گهٽجندو ڏسي ۽ ايڪو سسٽم کي متاثر ٿيڻ جي خطري کي محسوس ڪندي ۽ ايڪو سسٽم جي توازن کي برقرار رکڻ لاءِ ڏهاڪو کن سال اڳ هاءِ ڪورٽ سنڌ، پرمنٽ جاري ڪرڻ تي پابندي هٽي ڇڏي. پر پوءِ به جهنگلي جيوت جي بچاءَ واري کاتي جي ننڍڻ وڏن ملازمن، آفيسرن، ڪامورن ۽ سياستدانن گڏجي باز مخالف مافيا جي شڪل اختيار ڪري ورتي آهي. جنهن کي شايد نه ته ڪا ڪورٽ ٿي روڪي سگهي، نه ئي حڪمران ۽ نه ئي ڪو ٻيو جهنگلي جيوت جي بچاءَ جو ادارو يا تنظيم. قانون ناهيندڙ قانون ۾ ڪانه ڪا گنجائش برقرار رکڻ لاءِ، پالڻ واري نئين پرمنٽ تي ته پابندي عائد ڪري ڇڏي. پر اڳوڻا جاري ڪيل پرمنٽ رد ڪرڻ ۽ پڪڙيل بازن کي آزاد ڪرڻ جو حڪم ڏيڻ بجاءِ، اڳ جاري ڪيل پرمنٽن کي رنيو/نئون ڪرڻ واري قانون جي گنجائش برقرار رکي! انهن باز جي نئين پرمنٽ تي ته پابندي هوندي، پنهنجو خرچ پکو ڪڍڻ ۽ وقت ضرورت باز پڪڙيندڙن جي بچاءَ لاءِ، اپريل 2009 ۾ قانون ۾ ٿيل ترميمن ۾ لکن ۾ وڪامندڙ باز پالڻ جي اڳوٽي فيس 2000 مان وڌائي 10000 ڪئي، جيڪا باز جي اهميت ۽ قيمت جي مقابلي ۾ ٻنه گهٽ ۽ باز کي هٿ وٺي پڪڙائڻ ۽ مارائڻ برابر آهي. ٻين ڳالهه ته پالڻ وارو لائسنس ئي نه هجڻ گهرجي، جي هجي به ته ايتري ته ڳري فيس هجي جو هرڪوان ۾ هٿ نه وجهي سگهي ۽ جي وجهي ته حڪومت جي کاتي ۾ چڱا موچارا پئسا ڏيئي پوءِ هٿ وجهي. پر اصل ۾ هن کاتي جا ۽ جهنگلي جيوت جي ڪري بي تاج بڻيل بادشاهه جهنگلي جيوت کي نقصان پهچائي، پنهنجو پيٽ ڀرڻ جي ڪندا آهن. جيڪو نه ڪڏهن ڪنهن جو اڳ ۾ ڀرجو آهي ۽ نه ئي هنن جو ڀربو پر هي به ڀلي ٻين وانگر ڪوشش ڪري ڏسن! اڄ ڪلهه انهي قانون جو فائدو ۽ سهارو وٺندي، بازن جي پينگ ڪئي وڃي ٿي. ڀريون ڀيرو غير قانوني باز رکڻ، شڪار ڪرڻ واري شڪاري کي معافي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نامون لکي ڏيڻ ۾ اڳتي لاءِ ائين نہ ڪرڻ تي ڏيڍ لک روپين تائين ڏنڊ وڌو ويجي ٿو. کاتي جي آفيسرن کي اهو بہ حق حاصل آهي تہ هو غير قانوني رکيل يا پڪڙيل باز کي کاتي جي حق ۾ ضبط ڪري، ان کي پکين جي تحفظ لاءِ ڪم ڪندڙ ادارن حوالي ڪري سگهن ٿا. پر جيڪڏهن ڪو عادي مجرم هجي تہ ان لاءِ الڳ قائدا قانون آهن. پر هتي جيئن تہ شڪار سڄو کاتي جي عملدارن جي ملي ڀڳت ۽ رضا مندي سان ٿئي ٿو. ان ڪري ڪڏهن ڪڏهن، اوٽيهہ ويهہ تي وڃڻ جي صورت ۾ اصل شڪاري يا ڌوهاري بجاءِ گهٽو ڪري، شڪاري پاران اهڙو ماڻهو ڏنو ويندو آهي، جنهن جو اڳ ۾ شڪار ڪرڻ سبب ڪو جرمانو وغيره پريل نہ هجي. معنيٰ تہ قانون مطابق پهريون ڀيرو ڦاسڻ سبب گهٽ سزا وار بڻجي سگهي. پر جي پهريون ڀيرو شڪار ڪندڙ هجي ڪو متي ڦريو ۽ ڦونڊ ۾ پريل ۽ اڳيان بہ هجي ڪو مڙس ماٺو آفيسر تہ ڳاله وڃي ميڊيا ۾ ڪورٽن تائين پهچندي آهي. پر اڪثر اهڙي نوبت ئي ڪونہ اچي. ذريعن موجب ان جو هڪ وڏو مثال هي بہ آهي تہ پر ڪجهہ سال جيڪب آباد جي واپاري پاران، سانگهڙ ضلعي مان پڪڙيل 9 بحري باز خريد ڪرڻ بعد ان مثان حيدرآباد ۾ ڇاپو لڳو پر ڳالہ ماٺ ميٺ ۾ ڏيئي وٺي ختم ٿي وئي. پر ضلعي سانگهڙ مان ئي پڪڙيل بين بن شڪارين پاران پوري نموني مڪ مقا نہ ڪرڻ سبب ڪيس ڪورٽ سڳوري ۾ هلندڙ آهي.

خفتين جي بقول باز جي عمر 10 سال کن هوندي آهي. نئين قانون آئي بہ ڏهاڪو کن سال ٿي چڪا آهن. کاتو بازن جي جاري ٿيل پرمنٽن جا انگ اکر تہ شايد ٻڌائي سگهي پر ان عرصي دوران ڪنهن هڪ بہ باز جي طبعي عمر پوري ڪري يا ڪنهن ٻئي سبب مري وڃڻ بعد، ڪنهن هڪ بہ پرمينٽ جي رد ٿيڻ جو شايد ئي ڪو ريڪارڊ ڏيئي سگهي! ٿي اهو رهيو آهي تہ هڪ پرمنٽ يا لائسنس تي ڪيترائي نئوان باز ڦاسايا ۽ پڪڙيا وڃن ٿا. جيڪي وڪرو ٿي هڪ جاءِ کان ٻي جاءِ منتقل ٿيندا رهن ٿا. جنهن جي سڄي خبر کاتي کي هوندي آهي پر هو ڏيئي وٺي اکيون بند ڪري ڇڏيندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ ۾ ماڪ پوڻ تي باز ان وقت ايندا آهن جڏهن سندن اصلوڪن ملڪن ۾، جتي هو آنا ٻچا ڪندا آهن ۽ آنن مان ٺٺڻ سبب اُتي جا جاوا ۽ شهري سڏبا آهن. جڏهن سندن اصلوڪن ملڪن ۾ برف پوندي آهي تہ هي دريا ڪي رستو بڻائي هيڏانهن جو رخ ڪندا آهن. درياءَ جي ٻنهي پاسن کان کين قوت ۽ غذا ملندي آهي. ان وقت ٿڌ پوڻ سبب تلور بہ اهو ملڪ ۽ جُو ڇڏيندي آهي. پر تيز اڏامڻ ڪري هي تلور کان اڳ هتي پهچي ويندا آهن. باز جي هتي پهچڻ جو مطلب، شڪاري تلور جو رستي ۾ هجڻ ۽ جلد پهچڻ وٺندا آهن. جيتري جلد ٿڌ پوندي اوترو هي پنهنجي ماڳن کي جلد ڇڏيندا ۽ هتي پهچندا آهن. باز سنڌ ۾ گهڻو ڪري سيپٽمبر ۾ پهچي ويندا آهن. جڏهن تہ تلور عموماً سيپٽمبر جي آخر ۾ پهچندي آهي پر ڪن خفتين پاران سندس اگست ۾ استقبال ڪرڻ جون رپورٽون بہ موجود آهن. تلور گهڻو ڪري بدين، ٺٽي ۽ دادو جي ميداني علائقن ۽ اڇڙي ٿر واري پاسي ايندي آهي. جڏهن تہ باز ٺٽي ۽ بدين جي ساحلي علائقن کان علاوه اڇڙي ٿر ۽ ڪپري کان مٿي مٿوڻ واري پاسي انهن ڏينهن تي بہ ڏٺا ويا آهن، جتي مڇي ۽ ٻيا پکي هجن ٿا. ان کان علاوه باز ڪلراٺين علائقن ۽ پوٺن ۾ بہ ملن ٿا. مثال طور ضلعي سانگهڙ ۾ مشهور ڍنڍ بقار واري پاسي کان علاوه سنجهوري کان اولهندي تي، ديه چوٽياريون ۽ ديه ڪانهڙ جي ڳوٺن ڪيهور، ٻوڙيجي، ڏوگرين، نئون آباد، ڪنڊياري، ايٽ پار، پيرومل، هنگورنو، جوکين جي پٽ، لال خان شاخ، ناري جي ٻنهي پاسي ۽ گرهوڙ شريف واري پاسي شڪار ٿيندو رهندو آهي. بدين واري پاسي باز جا ڏس پتا ان ڪري گهٽ ملن ٿا جو اها ساحلي پٽي مالڪن جي موجودگي سبب ايري غيري جي پهچ کان پري آهي. اُتي بازن جي توڙي شڪارين جي چرپر جي خبر عام خلق کي تہ چا پر شڪار ڪاتي کي بہ گهٽ ئي هوندي آهي. باقي رهيو ڪراچي وارو ساحلي علائقو تہ اها هاڻ مهاجر پکين لاءِ بہ مناسب ماحول نہ هجڻ سبب، رهڻ جوڳو نہ رهيو آهي. اُتي هاڻ رڳو ڏاريان ماڻهو ئي رهي سگهن ٿا. اُتي ”مقامي مهاجرن“ جي رهڻ جا موقعا ئي محدود آهن تہ مقامي توڙي ٻاهرين مهاجر پکين جي رهڻ ۽ جيئڻ جا موقعا ڪٿي ٿا ملي سگهن! باز ساحلي پٽي ۾ رهڻ کي ان ڪري اوليت ڏيندا آهن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جوار/سمنڊ جي چڙهڻ يا لهڻ ڪري، هنن کي اُتي مڇي ۽ ٻيو قوت وڏيڪ ملي ٿو. هي اُتي مڇي ۽ ٻئي ننڍي وڏي شڪار کان علاوه، مڇي ۽ ٻئي آبي جيوت شڪار ڪرڻ لاءِ ايندڙ پکين کي بہ شڪار ڪندا آهن. ائين ٻين جي شڪار لاءِ ايندڙ پاڻ باز جو شڪار ٿيو وڃن ۽ اڳتي هلي خود باز بہ ٻين جو شڪار ٿيو وڃي. ائين زندگي جو چرخو چرندو ٿو رهي. هاڻ توهان پاڻ ئي سمجهو تہ انهن مان ڪا هڪ بہ شئي گهٽ ٿي يا ڪٽي تہ زندگي جو چرخو آساني سان چري نہ سگهندو. اها ئي ڳالهہ محسوس ڪندي، ڪورٽ سڳوري پاران بازن جي پرمنٽ تي پابندي هنئين وئي هئي. هن سال توڙي گذريل سالن ۾ برساتي ٻوڏ جي پاڻي پاران جتي ڪٿي ڍنڍن جي شڪل ۾ بيهڻ سبب باز اڳ جي مقابلي ۾ گهٽا آيا آهن. جنهن ڪري نہ صرف شڪاري پارٽين جي منهن تي وڏي سرهائي محسوس ٿئي ٿي.

باز جي شڪار لاءِ هڪ پارٽي ۾ اٺ کن ماڻهو هجن ٿا ۽ هڪ پارٽي کي باز پڪڙڻ ۾ هفتي کان وٺي مهينو بہ لڳيو وڃي. جنهن دوران انهن جو کاڌي پيتي، موٽر سائيڪل ۾ تيل ۽ موبائل فون وغيره جو خرچ چاليهارو هزار کن بہ ٿيو وڃي. شڪارين جي بقول جي شڪار لڳي تہ واهہ واهہ نہ تہ پيسا ئي پاڻي ۾! ذريعن مطابق هڪ باز تي تہ هڪ خفتي پنهنجي جان داؤ تي لڳائي، سانگهڙ حيدرآباد روڊ تي لڳل هڪ فون ٽاور تان هٿ سان بہ جهلي چڪو آهي. جنهن لاءِ باز پڪڙندڙ خفتي جو چوڻ هو تہ لکين روپيا ٽاور تي پيا هئا! ڪيئن نہ چڙهان!!؟ ڪجهہ سال اڳ 'ايٽ پار' سانگهڙ مان پڪڙيل 16 انچ جو هڪ باز ساڍا پنج لک ۾ ۽ 14 انچ جو ٻيو باز ڏيڍ لک ۾ وڪامجي چڪو آهي. سڄي سنڌ ۾ باز جي شڪار جي سرپرستي شڪار ڪاتي جي ملازمن، مقامي بااثر ماڻهن، ڪجهہ سياستدانن ۽ نام نهاد سماج سڌارڪ سڏائيندڙ هٿان ٿيندي آهي. انهن مان ڪجهہ ماڻهو مڊل مين ۽ سيلر جو ڪردار بہ ادا ڪندا آهن. باز جو سڀ کان مهانگو قسم چرخ دادو، ڄامشوري، ٺٽي ۽ شهدادڪوٽ وارن جابلو علائقن ۾ وڏيڪ ملي ٿو. پر ننگر پارڪر واري پاسي هن جو ڏس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهٽ ٿو ملي پهاڙن ۾ هن جي مرغوب غذا سانڊو ۽ ان جهڙيون گلويون هونديون آهن.

باز پڪڙڻ وارا ته گهڻو ڪري مقامي ئي هوندا آهن پر ان جا خريدار ۽ ان ذريعي شڪار ڪندڙ ۾ عرب سگورن کان علاوه بلوچ سردار به شامل آهن. عرب هڪ ته تلور جي شڪار ڪرڻ جا تمام گهڻا شوقين هوندا آهن ۽ ٻيو ته چون ٿا ته عربن جي ڪلچر ۾ به بازن ذريعي پکين جو شڪار ڪرڻ جو رواج آهي. باز جهڙوڪ پالڻ يا شڪار ڪرڻ جي حوالي سان عربن جي ڪلچر جو حصو آهي. دنيا ۾ بازن جا ويهارو کن قسم ٻڌايا وڃن ٿا. جن مان سنڌ ۾ ست اٺ قسم اچي وڃن ٿا. جن ۾ بحري، ڪنگي، چرخ، بدوار/لغڙ شمالي، دوگزو چوز ۽ تري ناڪ (سپ کان وڏيڪ ويڙهو) وغيره شامل آهن. انهن بازن مان به باز چرخ ۽ بحري اهم هجڻ ڪري تمام قيمتي سمجهيا ويندا آهن. بحري بازن لاءِ ڀٽائي سرڪار سُر آسا ۾ فرمايو آهي ته:

ورد وظيفا وسريا، نڪا رهي نماز
هينئڙو بحري باز، چوري ڪيو چنبن ۾.

(سُر آسا ـ شاه جو گنج ـ الـه داد جنجهي ـ بيت نمبر 20 داستان نمبر هڪ)

جيتوڻيڪ بحري باز هن دور ۾ شڪار جي حوالي سان مشهور ۽ اهم ثابت ٿيا آهن. پر ڀٽائي صاحب صديون اڳ بحري باز لاءِ چيو هو ته:

مزمانن مهري، آئي جهوڪيا جهوڪ ۾،
چائي چنبن ۾ ويا، جيئن باز سٽي بحري،
پوءِ مارو ڦهري، ويو نهوڙي ننڊ ۾.

(سُر ديسي ـ شاه جو رسالو ـ ڪلياڻ آڏواڻي ـ بيت نمبر 05 داستان نمبر ٽيون)

باز جو اگهه نسل، ماپ ۽ نر مادي کي ڏسي طئه ڪيو ويندو آهي. مادي جي قيمت ان ڪري وڌيڪ هوندي آهي جو هو تلور سان تمام گهڻو جيهڙو جوٽيندي آهي ۽ وس پڄندي ڪيس ڀڄڻ نه ڏيندي آهي. جنهن جو هڪ سبب مادي ٻاران ٻچن جي غذا گڏ ڪرڻ ۽ کين کارائڻ به ٿي سگهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿو. جڏهن تہ نر رڳو پنهنجو پيٽ ڀرڻ ۾ ئي پورو هوندو آهي. ان ڪري عربن وٽ نر جي مقابلي ۾ مادي جي اهميت وڏيڪ هجي ٿي. اڄ بہ سڄي سنڌ ۾ باز پڪڙندڙ خفتين وٽ ڪيترائي نر موجود آهن، پر ڪو خريد ڪرڻ وارو ناهي. پهرين سال وارو باز جنهن جي ماپ 16x16 هوندي آهي، اها ڏاڍي قيمتي هوندي آهي. باز جي ماپ ڇاتي ۽ پرن جي ويڪر ۽ ڳچي ڪان پڇ تائين جي ڊيگهہ جي حساب سان ڪبي آهي. 16x16 واري بازن ڪان علاوه بيا باز ڪٽل ڪنين يا وڏي عمر هجڻ ڪري گهٽ اهميت وارا سمجهبا آهن. بحري باز جو اگهہ 50 هزار ڪان 20 لک تائين هجي ٿو. جڏهن تہ چرخ ان ڪان بہ وڏيڪ اهم ۽ اگهہ وارو سمجهبو آهي. خفتين وٽ سوئي بلوچستان واري پاسي چرخ جي 26 لک ۾ وڪرو ٿيڻ جا بہ وڏا چرچا آهن.

خفتين جي بقول تہ اڪثر ڪري عام ماڻهو باز جي هڪ قسم شهباز کي نر سمجهندا آهن ۽ شهباز نالو بہ مرداڻو سمجهي رکبو آهي. جڏهن تہ اصل ۾ شهباز مادي آهي ۽ هن نسل جي نر کي زرو/جُورو (اُردو/ فارسي ۾) سڏبو آهي. هي نسل ڪافي گهٽ وڃي باقي بچيو آهي. جڏهن تہ بازن جي هلڪي ڪوالٽي کي باشو چئبو آهي. باز جي مادي جي سجاٽپ سندس ڳري وزن سان ۽ نر جي سجاٽپ هلڪي وزن ذريعي ٿيندي آهي. بين شڪاري پکين وانگر باز جي اُڏام بہ تمام مٿي ۽ نظر ڏاڍي تيز ٿيندي اٿس. بازن جي خوراڪ ۾ جتي تلور، تتر، ٻنير، ڏيڏر ۽ سها شامل آهن. اُتي باز عام ننڍي وڏي حشريات ۽ ننڍا پکي بہ شڪار ڪندو آهي. جڏهن تہ هارين پاران، هر ڏيڻ وقت بہ ڪٿي ڪٿي باز زمين تي نظر رکيو انتظار ۾ ويٺل بہ نظر ايندو آهي

جيئن بازن جا قسم/ نسل مختلف آهن ۽ انهن مان ڪجهہ مقامي آهن تہ ڪجهہ ٻاهريان. ائين مختلف قسمن جي بازن ذريعي، شڪار بہ مختلف شين جا ڪبا آهن. مثال طور: بازدانن جي بقول تہ بازن جا مختلف قسم ۽ نالا ٽين ٽا، انهن جي قسمن ۾ وري الڳ قسم جا، قسم هوندا آهن. ان حساب سان باز جو قسمن جي حوالي سان وڏو جهان آهي. جيئن باز ايگل/ عُقاب. جنهن جا وري الڳ سان ڪيترائي قسم آهن. سِرڻ بہ باز جو هڪ قسم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي، جنهن جا ٻہ/چار قسم آهن. بزرڊ جنهن جي تهڪ مادي ۾ ٿيو نر هوندو آهي، (هن جا بہ ڪافي قسم موجود آهن) هيريئر ۾ ليئو ۽ باهريون باز آهي، جنهن جا 4 ڪن قسم آهن. هاڪباز جنهن جي مادي کي شهباز ۽ نر کي زُرو چئبو آهي. هاڪ باز ۾ باشو ۽ بشين ٻاهر جا آهن. جيڪي گرمي ۾ هليا ويندا آهن ۽ سرديءَ ۾ واپس ايندا آهن. اهي خاص ڪري سنڌو دريا جي ۽ ٻين ٻيلن ۾ رهائش اختيار ڪندا آهن. مقامي بازن ۾ هڪ باز گلاب چشم بہ آهي. جنهن جي مادي کي شڪرو ۽ ان جي نر کي چيڪ سڏبو آهي. هتي جا شوقين جن بازن مان شڪار ڪندا آهن، اهي آهن شهباز نر زرو ۽ باشو وغيره. جڏهن تہ بشين کان شڪار جو ڪم ڪونہ ورتو آهي، ڇو جو هي ننڍو بہ هوندو آهي ۽ نازڪ بہ. شڪرو باز ذريعي تلور ۽ سهو جو شڪار ڪبو آهي. هي تتر بہ ماريندو آهي. مير صاحب باز نامن ۾ اهو بہ لکيو آهي تہ شهباز کان هرڻ بہ مارائي سگهجي ٿو. شڪرو گهٽ تکو هوندو آهي، پر سخت جان هوندو آهي ۽ شڪار باشو جهڙو ئي ڪندو آهي. زرو خاص طور تي تتر جو شڪار ڪندو آهي. باشو کان تتر، پؤنتريو ۽ ٻٽير جو شڪار ڪرائبو آهي. سياهہ چشم باز جنهن کي فالڪن بہ سڏبو آهي تہ پکن/پَرن جي حساب سان هن کي لانگ ونگ بہ سڏبو آهي. هن جا بہ ڪيترائي قسم آهن. فالڪن ۾ هابي/ڪوئيلو ڪاري رنگ جو بہ ٿيندو آهي. ٻيو قسم ڪيترول آهي، ان جا بہ 4/5 قسم آهن. مقامي طور ان کي لشڪري ۽ ريگي بہ سڏبو آهي. هن جو شڪار حشريات، مکڙ ۽ تڏيون وغيره هوندا آهن. شڪار ڪرڻ ۾ چرغ (مادي) ڪم جي هوندي آهي ۽ چرڳيلو جيڪو نر هوندو آهي، اهو ڪنهن بہ ڪم جو نہ هوندو آهي. چرڳ جي رنگن ۽ سائيز سان ان جي قيمت جي ڪٿ ڪبي آهي. ڪارو ۽ اڇو چرڳ تمام مهانگو هوندو آهي، جنهن جي قيمت ڪروڙن ۾ بہ هلي ويندي آهي. گولڊن ڪلر بہ سُنو هوندو آهي. چرڳ جو مقامي قسم لغڙ آهي، پر اهو ڪنهن بہ ڪم جو نہ آهي. هن پکي ذريعي چرڳ ۽ بحري جهليا آهن. هن جو نسل صفا ختم ٿيڻ تي آهي. هي گهٽو ڪري ٿر ۾ وڏيڪ ملندو آهي ۽ ڪاڇي ۾ بہ ويران علائقن ۾ پراڻن کبن ۾ ٻچا ڪندو آهي. ميانوالي مان آيل پچر ذات جي شڪارين هن کي جهلي ختم ڪري ڇڏيو آهي. هاڻ هي رڳو انڊيا مان اچي ٿو. نيوچور واري پاسي 1982/1983 ۾ هڪ ماٺهو 200 باز جهلي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهو سلسلو 1990 تائين جاري رهيو پر هاڻ هن جي نسل ڪشي تي چڪي آهي. بحري باز هن نسل ۾ نر کي بحري ٻچو سڏبو آهي. جڏهن تہ شاهين باز بہ بحري جو ئي هڪ قسم آهي. هي باز عربن جي ڪنهن بہ ڪم جو ڪونهين. پر صفا ڪاري شاهين وڏ ۾ وڏ 20 هزار تائين وڪامندي آهي. عرب. ٻارڻ/نوجوانن جي شوق جي پورائي لاءِ ڪين شاهين ۽ بحري ٻچو وٺي ڏيندا آهن. عرب شڪارين جي ڪم جا بحري ۽ چرڳ آهن. ترمچي باز جي نر کي ترمچي ٻچو سڏبو آهي، ۽ پنجابي ۾ هن کي لال سرو سڏبو بہ آهي تہ ٽوپو شاهين بہ سڏبو آهي، ترمچي مقامي آهن، ۽ آنو ٻچو هتي ئي ڪندا آهن.

سواءِ تلور ۽ مور جي ٻيو ڪوبہ پکي باز سان مزاحمت نہ ڪندو آهي. چرڳ ۽ بحري تلور تي فضا ۾ بہ حملو ڪندا آهن ۽ زمين تي بہ. تلور فضا ۾ ڪنيڙاٽ هڻندي آهي ۽ گهٽو ڪري باز جي اک بہ ڪڏي چڏيندي آهي. عرب شايد اهو مزو ڏسڻ لاءِ بہ اهو شڪار گهٽو ڪندا آهن. سڀ کان وڏيڪ ختم نسل، لغڙ باز جو ٿيو آهي. چون ٿا تہ عرب، جهليل بازن کي 2/3 سالن کان پوءِ ڇڏي ڏيندا آهن ۽ اهي باز وڃي ٻين بازن سان ملي نسل وڌائيندا آهن. پر اسان واري پاسي پڪڙي باز مري ئي جان ڇڏائيندا آهن.

ٻازن جي حوالي سان هي ڳالهہ بہ قابلِ ذڪر آهي تہ لاڙڪاڻي/ قمبر شهدادپور جي ٻائرن حسن علي ۽ حسين اسراڻ، ايوب خان کي بازن جو شڪار ڪرايو هو ۽ انهن جي ئي مشوري تي. ايوب خان شڪار ڪاتي جي شروعات ڪرائيندي ان جو بنياد رکيو هو. جنهن کي پوءِ ذولفقار علي ڀٽي اڳتي وڌايو.

عرب باز ذريعي تلور جو شڪار ڪندا آهن. جڏهن تہ پاڪستاني شڪاري تلور، تتر، ٻٽير، آڙي ۽ سهي وغيره جو شڪار لغڙ يا بدوار ذريعي ڪندا آهن. پر آفريڪا ۽ آمريڪي بازن ذريعي هرڻ جو شڪار ڪرڻ جا بہ ڏس ملن ٿا.

شاهہ صاحب باز جو تترن لاءِ شوق ڏسي هينيون بيت چيو آهي. اهو بيت پڙهي ڀٽائي صاحب جي ٻين شين وانگر پکين جي مختلف عادتن ۽ مزاجن جي مشاهدي کي ڏسي ماٺهو واقعي دنگ رهجيو وڃي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڳنـــد وري آيـــو بـــدو بـــي نـــمـــاز
جيئن تتر متي باز وڳند تيئن سُرهاڻ تي
(سُر بلاول- شاهه جو گنج -اله داد جنجهي -بيت نمبر 09 داستان نمبر چوٿون)

باز جو شڪار چاري ۽ چار ذريعي ڪبو آهي. بحري باز جو شڪار سندس پسنديده پکين ڳيري، ڪبوتر ۽ پاريهر ذريعي ڪجي ٿو. جڏهن تہ دوگز جو شڪار ننڍي ڪڪڙ جي چوزي، بدڪ، ڪبوتر ۽ پاريهر سان ڪبو آهي. چراخ جي شڪار لاءِ شڪاري بدوار يا لغڙ ڪي چاري طور استعمال ڪندا آهن. باز جي چاري ڪي سنهي ڏوري سان ٻڌي، پرسان چار وچائي، ڪجه مفاصلي تي وڻن جي جهڳٽي يا ڪڏٽي ۾ ويهي انتظار ڪبو آهي ۽ وقفي وقفي سان چاري لاءِ ٻڌل پکين کي ڏور ذريعي يا ٻي طريقي سان اڏاري يا پڙڪائي، تمام تيز نظر رکندڙ ۽ متي اڏامندڙ بازن کي متوجہ ڪبو آهي. قسمت ڦٽل باز جڏهن انهن ٻڌل پکين تي حملہ آوار ٿيندا آهن تہ لڪي وينل چالاڪ ۽ ڦڙت شڪارين هٿان پڪڙجي، شڪارين سان اڳوات رابطي ۾ رهندڙ دلالن هٿان وڪامجي، خريدارن تائين پهچي ويندا آهن. اڳي اهي سودا جيڪب آباد ۽ ڪوئٽہ جا واپاري بہ ڪندا هئا. پر جيڪب آباد واري همراه جي پڪڙجڻ بعد هاڻ رڳو ڪراچي جا واپاري ئي سودا ڪندا آهن. مزي جي ڳالهہ تہ بغير آڪيري جي، سڪل ڪاني يا وڻ تي اڪيلو رهندڙ ۽ اڪيلو ئي شڪار ڪندڙ باز ڪي جتي بہ شڪار ملندو آهي، هو بہ تي ڏينهن اُتي ئي وينو رهندو آهي. ان دؤران هن کي ڪنهن ٻئي شڪار ڪرڻ جي هر ويرو ضرورت ئي محسوس نہ ٿيندي آهيئ اهو رويو گهڻو ڪري نر باز جو هوندو آهي. باز جي پسنديده غذا ۾ ٽيتو ۽ چيڪلو پکي کان علاوه چانور بہ ٻڌايا وڃن ٿا. شڪارين جي بقول تہ هي هڪ بادشاهه پکي آهي ،ان ڪري هن جي مرضي آهي تہ هو ڇا بہ کائي.

جهڙي نموني باز تيزي سان شڪار تي رهيو آهي ۽ کاتو ان جو نوٽيس وٺڻ بجاءِ شڪارين سان ٻٽ ٿيل آهي، ان مان لڳي ٿو تہ هاڻ بازن جا بہ بس آخري ڏينهن آهن! شڪار کاتي جي عملدارن کي سوچڻ گهرجي تہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جڏهن هو سڀ جانور ۽ پکي پيسن ۽ تعلقاتن عيوض شڪار ڪرائي ڇڏيندا تہ پوءِ سندن نوڪري ڪرڻ جوءِ ڪاتي رهڻ جو باقي ڪمڙو جواز وڃي بچندو!. ضرورت هن ڳالهہ جي آهي تہ هن ناياب ٿيندڙ نسل ڪي وڌائڻ ۽ غير قانوني شڪارين کان روڪڻ لاءِ هڪ تہ سخت قائدا قانون جوڙايا وڃن ۽ ٻيو تہ اڳ ۾ نهيل قانون تي سختي سان عمل ڪرايو وڃي.

راوي:

فقير رب ڏنو وساڻ، نئون آباد سانگھڙ

ممتاز علي اسراڻ، لڳ لنگھہ ڍنڍ، قمبر شهدادڪوٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پٽائيءَ پاران ڳايل

نانگن

جا مختلف قسم

نانگ جيتوڻيڪ سيني ماڻهن جي لاءِ 'پالتو' جي حيثيت نٿو رکي، پر جوڳي ذات هن کي پالي ٿي ۽ ان جو هن سان روزگار ۽ پيٽ گذر وابسطہ آهي. نانگن جا ڪيترا ئي قسم آهن، جيڪي مختلف ملڪن ۽ هنڌن تي ملن ٿا. جن ۾ اسان وٽ گهٽ ۾ گهٽ ڪري هيٺيان قسم/نسل موجود آهن. انهن نانگ بلائن ۾ اجده، ڪاريهر، گدو، ڪل مار/ڪنيارو/سوناري، ڪوراڙ لنڊي ڪپر، واچر، پيئڻ، پدم، گهڙيال، سگهڙو، تليهر، ڊمڻ، ٻہ مُنهي، واسينگ، ڪارو/شيش نانگ، ڏيڏر چيڙ، گونگلو پرڙ هڻ ڪڻ، لوهاري، ميٺائي، ڪور ڪنڊ، ڪبرو ڏينگڻ بلا، اصيل، سنگ چور ۽ سينگاري شامل آهن. هتي هڪڙي ڳالهہ جي وضاحت هجي تہ اسان اڪثر ڪري نانگ بلا لفظ ساڳئي معنيٰ ۾ استعمال ڪندا آهيون، جڏهن تہ نانگ کي ڦڻ هوندو آهي ۽ بلا بغير ڦڻ جي هوندي آهي. جن مان سڀ نہ پر ڪجهہ اهڙا آهن جن کي جوڳين پاران پاليو وڃي ٿو انهن مان ڪجهہ هي آهن:

اجدهہ: (ناري يا مکي جي پاڻي ۾ ٿئي.) چار پنج مڻ وزن ٿيندو اٿس. ناري ۽ بڪار ڊنڊ جون وڏيون کڏون سندس اصل رهائش گاهون آهن. جوڳين جي بقول تہ ڏنگ ڪونہ هڻي، ماڻهو کي ڳهي ويندي آهي. زهر ڪونہ ٿيندو اٿس. چون ٿا تہ جوبلي سرڪس وارن کي بہ هتان جي هڏوارن ۽ شڪارين جهلي ڏني هئي. انهن سان مشهور جوڳي سومار لاهوتي بہ گڏ هيو. هي بلا سال ۾ هڪ دفعو سٽر کان اسي تائين آنا لاهيندي آهي. ٻچن ڦٽڻ بعد پاڻ ئي انهن جو شڪار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪندي آهي. جيڪي پڇي وچڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا سي نسل ڇڻ ته اڳتي وڌائڻ جو ذمو کڻندا آهن.

گڏو: هي تر ۾ گهٽ ٿئي ماڻهو کي هرويرو تنگ نه ڪندو آهي ڏاڍو زهريلو ٿيندو آهي. ڪنهن پير مرشد کي ڪونه مڃي، ان ڪري پاڻ جي هن جو پيو نالو رکڻ چاهيون ته رکي سگهون ٿا.

ڪاريهر: سنڌ ۾ هي پوري رنگ جو ٿئي گڏي سان لڳ ڪرڻ بعد هي ڪاري رنگ جو به ٿئي ٿو. جوڳي چون ٿا ته هرويرو ڪنهن سان اوستائين ڪشت ڪونه ڪري جيستائين اڳلو اڳرائي نه ڪري. جيڪڏهن ڪنهن جي رستي ۾ اچي وڃي ته پيران پير بادشاهه جو قسم ڏيڻ سان رستو ڇڏي ويندو آهي. لڳي هيئن ٿو ته هي ڪو 'مولائي' مڙس آهي. الائي ڇو خراب معنائن ۾ پاڻ وٽ مشهور ٿي ويو آهي.

ڪنيارو: هي نانگ ڏاڍو زهريلو يندو آهي. اڪثر ڪري گهرن جي ڇپرن ۾ رهندو آهي. تنهن ڪري وڏيڪ نقصان ڪار ٿئي ٿو.

ڪوراڙ: ڪنياري جي مادي کي ڪوراڙ چئبو آهي. ڪوراڙ لاءِ مشهور چوٽي آهي ته 'ڪلر جي ڪوراڙ وڻ چڙهي واڪا ڪري' هي بلا ماڻهو کي ڏسي جهٽ ڪنهن وڻ تي چڙهي ويندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن پويان به لڳندي آهي. ڪاري مٿي هجڻ ڪري جهنڊ واري لڳندي آهي پر اصل ۾ ائين آهي ڪونه.

لنڊي بلا : بلا ذات جو مرشد گوگو پير آهي، جيڪو هن بلا کي ڏينهن جو گهمڻ ڦرڻ جي اجازت ڏئي ڇڏيندو هو. جڏهن ته رات جو ڪنهن ٿانون ۾ هن جو زهر ڪڍي وٺندو هو. آخر ويچاري لنڊي مجبور ٿي زهر ڏيڻ کان انڪاري ڪندي اعلانِ بغاوت ڪيو ۽ گوگي صاحب کي هٿ تي ڏنگي وڌو. گوگي صاحب لنڊي کي پارتو ڏنو ته آئينده ماڻهو توکي پادر /جُتي سان ماريندا . گوگي ۽ لنڊي جا تعلقات ڏاڍا خراب ٿي پيا. لنڊي وڃهه وني ڪنهن ڇپر ۾ لڪي، گوگي کي پنيان ڪياڙي ۾ ڏنگي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڌو. گوگو مري ويو ۽ لنڊي تي اڄ ڏينهن تائين گوگي جي لعنت وسندي وتي. لنڊي ٻجي ڪونه سگهندي آهي.

ڪپربلا: هي هرو ڀرو ماڻهو جي جتي ۾ گهڙي ويندي آهي. تنهن ڪري منهنجي صلاح اٿئو ته جي انهيءَ پاسي وڃڻ ٿئي ته جتي جو خاص خيال رکجو. پر هي بلا واٽ تي به آئي وئي جي آجيان لاءِ موجود هوندي آهي. لنڊي جي نسل منجهان آهي، پر لنڊي کان ڪجهه ننڍي آهي. تر ۾ جام ٿئي.

واڇير: هلڻ وقت آواز ڪندي آهي. هڪ ڏينهن خوراڪ لاءِ ٻاهر نڪرندي آهي، پوءِ وري هفتو ڏيڍ ٻاهر ڪونه نڪري. پنهنجي ڪم سان ڪم رکندي آهي.

پدم: هن جي باري ۾ مشهور چوڻي آهي ڏڪ هڻڻ سان پدم ڪنهن کي نه ساهه کڻڻ ڏيندو آهي. پدم جي ڏڪي کي، ڪو جادو يا منڊ ئي بچائي سگهي، نه ته جوڳين چواڻي بئي صورت ۾ سندن بچڻ ناممڪن آهي. چون ٿا ته پدم جي ڦڻ تي ڏاڍي آدم جي ڏِگي بودلي جو نشان هوندو آهي هن جو قد ٻاٽڙي جيترو ٿيندو اٿس.

جهوڙ: هي ڍنڍ ۾ وڌيڪ رهندي آهي. اتي هي مينهن ڍڳي کي، وڻ ويڙهي وانگر ويڙهي، ان جو کير پي ويندي آهي. هن کي سنگ چور جي ماسات پڻ چئبو آهي. هن جي ڪڪيل سان حالت نشائي ماڻهو جهڙي ٿي پوندي آهي. اصل ماڻهو بغير پيتي مدهوش ٿيو وڃي. شايد انهن خوبين جي ڪري ئي هن جو نالو جهوڙ پيو آهي. هي بلا ڳوٺن کان گهٽ پري، اڪثر جهنگ ڏانهن رخ رکندي آهي.

سِگهڙو: هن ۾ زهر ڪونه ٿئي، هي مڇي جهڙي هوندي آهي. گهڙيال کان پوءِ هن جي رفتار ٻين کان تيز هوندي آهي. هن جو پيٽ زمين تي مڙئي گهٽ ٽڪندو آهي. هي گهرن جي ڇپرن ۾ وڌيڪ هوندي آهي. ٽپ ڏئي ڏڪ هڻندي آهي. **ٻه منهي بلا:** هي ڇهن مهينن کان پوءِ ڪل بدلائيندي آهي. چون ٿا ته عام طور تي ماڻهو کي ڪونه ڪائي، جي ڪٽي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سونـاري بلا: هي بلا ڇهين ڇهين مهيني ڪل لاهينـدي آهـي. ڪـل مان ملم ٺهندو آهي، جيڪو ڇتي لاءِ هڪ ٽڪ ڇيو وڃي ٿو.

سـوناري يـا ميتـائير: هـي بـلا مـٽي ۽ واري ۾ رهنـدي آهـي اڪـثر ريگستانن ۾ ملندي آهي/ هئي پنهنجو جسم واري يا مٽي ۾ لڳائي، رڳو سسي ٻاهر ڪڍي ويهندي آهي. ڏنگ هڻي سسي واپس واريءَ ۾ وجهـي ڇڏيندي آهي. سمجهبو ائين تہ ڪو ڪنڊو وغيره لڳو آهي.

ڪور ڪنڊ: هي تمام زهريلي آهـي. اڪـثر ڪـري ڪـنڊن وارن وڻن تير هندي آهي هن جي خوراڪ وڻن جا گل هوندا آهن.

سينگاري بلا: هي آنا ڏيندي آهي ۽ ڪڪڙ وانگر پاڻ آري تـي ويهندي آهي. آري جو مدو مهينو هوندو اٿس. ٻچن جي ڦٽڻ ڪـان ٽـن ڏينهـن بعد، کين ڪائڻ شروع ڪندي آهي. ٽن ڏينهن جي مهلت ۾ جيڪـو نـڪري ويو اهو اڳتي جهان ڏسندو باقي اتي ختم ٿي ويندو.

(هي چارئي مونکي مختلف جوڳين ڪـان ملـي آهـي. يقينـاً ڪـافـي نانگ بلائون رهجي بہ ويون هونـديون ۽ ڪـي ڳـالهيون اهڙيـون لکجـي ويـو هجن، جيڪي چاٽايل علائقن ۾ نہ بہ ملنديون هجن يا جيڪا چاڻ لکي اٿـم ان ۾ ڪـا گهـٽ وڌائـي هجـي. پڙهنـدڙن کـي گـذارش آهـي تـہ رڪـارڊ جـي درستگي ۽ منهنجي ذاتي اصلاح لاءِ، جيڪڏهن ڪـو رهنمـائي ڪـنـدو تـہ ٿورائتو رهندس.)

شاهہ صاحب جا نانگن جي مختلف قسمن بابت ڪافي بيت ملـن ٿا، جن مان ڪجهہ هي آهن:

لــنــديـــون هِــــن لـــوڪ ۾، مَـــر هَـــزاريـــن هُــــون،
آنــــئـــي پَـــهَـــرَ اڳـــرا، ڌويـــو ڍِهـــاٽــــي ڏُون،
پِـيـــر پَـــٽ نـــہ پـــون، اُنـــجـــا عـبـــدالـطـيـــف ڇـئـــي.

(سُر معذور، شاهہ جو گنج، سـگهڙ حـاجي الـهداد جنجهـي، داسـتان ٻيو بيت 37)

ڪَـــپَـــر گــــاروڙيـــن ســـيـــن، وڏو وِڌائـــي وِيَـــر،
نــانـگ نـــہ ويــنــديس نِــڪـري، تــو ڏَر مَــٽـي پـيـر،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيءَ تنين جو ڍيرَ، جَن جُهوناگڙ جَلايو.
(سُر ڪارايل، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي،
داستان چوٿون، بيت 10)

سَپَ ڪَپَر سَچا، ڳِهي نانگن گُوليو ڪاءِ،
تَنِي ڪي واجهاءِ، مَٽِيُون جَنَ مَتن ۾.
(سُر ڪارايل، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي،
داستان چوٿون، بيت 13)

آءُ نَنگ ، پران نڪري، هيءَ مورن سندي جاءِ
گاروڙي گرنار جو ڪِٽيو ڪَپَر ڪاءِ،
تَني لاءِ واجهاءِ، مَٽِيون جن متن ۾.
(سُر ڪارايل، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي،
داستان چوٿون، بيت 14)

ڀِرِين ڪاري نانگ جي، ڪوڇَر ڪِيل ڇيڙَ ڪري
جي هَٽي ڏَنگ ڏُسائِيو تہ وِيجهو تان نہ وَري،
جانڪي نِپَٽَ مَري، جانڪي سِڪي صِحت کي.
(سُر ڪارايل، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي،
داستان چوٿون، بيت 20)

ڪَرَ ڪي ڪَپُرُ ڪاءِ، نانگُ مَٽِيارو نِڪرِي،
اُيو جو اوناءِ، سُرُپُرُ سَندِي سَجَٽِين.
(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر آسا، داستان ٽيون، بيت
نمبر 18)

سُونَهپَ ۾ سَپَ گُهٽا، مَنجهڻ ماڪِي هوءِ،
پَرو تَنِهين پوءِ، جو اُجِهي پوءِ اُنِ تان.
(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪاهوڙي، داستان ٽيون،
بيت نمبر 6)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪَـرَ ڪــي ڪَـپُــرُ ڪــاءِ، نــانــگُ مَــٽِــيــارو نِــڪــري،
اُيـــو جـــو اونـــاءِ، سُـــرُپُـــرُ سَـــنــدِي سَـــڄَـــٽَـــيـــن.
(شاهه جو رسالو، غلام محمد شاهواڻي، سُر آسا، داستان ٽيون، بيت نمبر 18)

راوي :
ڪبير جوڳي، سانگهڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هرڻ

سندرتا ۽ سونهن جي علامت جانور:

اهو جانور جنهن سندرتا ۽ سونهن ۾ سيني کان سرس هجڻ ڪري سڀ کان وڌيڪ شاعرن جو ڌيان پاڻ ڏانهن ڇڪايو اهو يقيناً هرڻ ئي آهي. هرڻ جنهن کي مرگهه، آهو هَر، چيڪارو ۽ غزال بہ سڏيو وڃي ٿو. ٿر ۽ جبل ٻنهي ۾ رهندڙ هرڻ جو ڪاڌو ٿر ۾ اڪثر ڪري حڪيمن کي گهربل جڙي ٻوٽيون، ڇپري، سئين، ٿوهر ول، اڪ، ڪِپ، ٿوهر ۽ ٻيا تازا ڦٽل گاهہ ٻوٽا هجن ٿا. ٻڪ ۾ هي سڪل گاهہ بہ کائي ٿو. خفتين جي بقول تہ هي اُهي گاهہ بہ کائي ٿو جن کي ڪو ٻيو جانور نٿو کائي. مثلاً ٿوهر ول ۽ ٿوهر وغيره. هي عموما ٻڌر ۾ رهندو آهي پر سانوڻي ۾ مچر کان ٿوري وڏي ۽ عام مکي کان سنهڙي ۽ ڪجهہ ننڍي "هرڻ مک" جي پيدا ٿيڻ ۽ ٻين جانورن وانگر هرڻ کي بہ بيزار ڪرڻ تي هي وڻ جي پاڙ ۾ کڏ کوٽي رهندو آهي. سياري ۾ سج جي تڙڪي جا مزا وٺندو ۽ رات جو هوا جي اڙ وٺي، پٽ يا وڻ جي ڏاڪٽي پاسي ويهندو آهي. پاٽي يا سم واري علائقي يا ان جي ويجهو رهندڙ ۽ چرندڙ هرڻ جو جسم رڄ ۾ چرندڙ جي جسم هرڻ کان وڌيڪ پريل هجي ٿو.

هرڻ جي ڪل توڙي جسم جا مختلف حصا مختلف ڪمن ۾ استعمال ٿيندا آهن. هن جي کل تعويذ لکڻ جي بہ ڪم ايندي آهي تہ خفتي ان مان جتيون بہ نهرائين. هن مان مصئلا بہ نهندا آهن. هن جي اوجهري کي سڪائي، ڏنڍي کونڊي ۾ پيهي، دم جا مريض ڦڪي طور استعمال ڪندا آهن. هرڻ جي مشڪ ان جي نر ۾ هوندي آهي. جيڪو لڳ واري عمر کان چڙهي پوڙهو ٿي وڃي. مشڪ جي خوشبو پري پيل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هجڻ باوجود پنهنجو ڏس پئي ڏيندي آهي ۽ ڪيترن ئي حڪمت نسخن ۾ ڪم ايندي آهي. چون ٿا تہ هن جو پتو پيئڻ سان نظر تيز ٿيندي آهي. گوشت زڪام، بخار ۽ جسم ۾ سور وارن ڪي فائدو ڏيندو آهي. هرڻ انن، ٻڪرين توڙي رڍن سان گڏ پيو چرندو آهي. پر هن کي پڙينگ/پڙنگ ٻلو ۽ باز ماري وجهندا آهن. ٻلو هن کي لڪي لڪي، ويٺل يا ستل حالت ۾ ڪنڌ ۾ وچي چڪ وجهندو آهي پر سجاڳي ۽ ٻيءَ جي حالت ۾ هي ٻلي کي وٽ نہ ڏيندو آهي. هي هڪ ڪتي کان بہ ڏاڍو آهي پر جي بہ جهازي تازي ڪتا هجن تہ شايد هن کي پهچي وڃن. عام طور تي ٻين جانورن وانگر هن جي لڱ جي منڊ بہ سانوٽي آهي. عموما هڪ ٻچو ڏيندو آهي پر قسمتي بہ بہ ڏئي ٿو. خفتين اڇڙي ٿر ۾ چنڙي پوسٽ وٽان باربر پر سان ڳاڙهي هرڻ جي پيٽ مان ڪاري هرڻ جا ٻچا بہ ڪڍيا آهن. ان مان ظاهر آهي تہ ڳاڙهي ۽ ڪاري قسم ٻنهي وارا هرڻ پاڻ ۾ لڳ ڪن ٿا. هرڻن ۽ ٻڪرين جي لڱ جون ڳالهيون تہ ڪيون وڃن ٿيون پر هن سلسلي ۾ ٿنڊي آدم جي خفتي ۽ باذوق وڏيري، ايم پي اي فدا حسين ڏيري پاليل هرڻن تي اهو تجربو ڪيو پر ڪاميابي نہ ٿي. اڄڪلهہ سنڌ ۾ ننگر پارڪر جي پهاڙن کان وني اڇڙي ٿر ۽ سليمان مهر جي مهرن جي گهوٽڪي ۽ ڏهرڪي واري روهي تائين رڳو ڳاڙهو هرڻ ملي ٿو پر نالو وارو خفتي مننار لغاري (باکوڙو) اڇڙي ٿر ۾ چنڙي پوسٽ تي ٻارنهن پندرهن سال اڳ ڪاري هرڻ جي هجڻ جو ڏس ڏنائي ٿو. ڪارو هرڻ انڊيا واري پاسي وڌيڪ ملي ٿو. ڪارا هرڻ باربر تي تار لڳڻ کان اڳ اڪثر پيا هن پاسي ايندا ويندا هئا. پر هاڻ ڪڏهن ڪڏهن ايندا آهن ۽ شڪارين جي ور چڙهي ويندا آهن.

عموماً غريب غربي وانگر ڪنڌ هيٺ ڪري زندگي گذاريندڙ ۽ جتان ڪتان پنجي جان بچائيندڙ هرڻن جي سانوٽي ۾ ويڙهہ ڏسڻ وٽان هوندي آهي. هي ايترو تہ پاڻ ۾ وڙهندا آهن جو سڱ ڳنڍجي وڃڻ بعد ٿڪجي بيهوش ٿي ويندا آهن. هي سڱ هٽي هڪ ٻئي جو پيٽ بہ ڦاڙي وجهندا آهن. نر جا سڱ مادي کان وڏا هجن ٿا. جڏهن تہ نر جو پير ٿلهو ۽ مادي جو پير سنهو ۽ ڊگهو هجي ٿو. خفتي شڪاري پيرن مان نر، مادي ۽ ننڍي وڏي جي سڃاڻپ ڪري هرڻ جو پيڇو ڪندا آهن. هن جو شڪار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عموما سرچ لائيٽ، گھوم ۾ گُرگ تي ڪيو ويندو آهي. هن ڪي سڀ ڪان وڏيڪ نقصان فور ويل جيپن تي سرچ لائيٽ سان شڪار ڪندڙن پهچايو آهي. هرڻ جي چرڻ جو ٽائم صبح ڪان سج ڀن ڪائن تائين هجي ٿو. پوءِ هي ڦوڳ، ڪپ ۾ ڪٻڙ وغيره جي گھاٽي ڇانو ۾ ويهي آرام ڪندو آهي. شام جو هي چار پنج ڪان سج لٿي تائين چرندو آهي. رات جو ٻڪ جي صورت ۾ ٻـ چري ٿو پر ڏاپيل ويهي رهي ٿو. برسات ۾ وڏيڪ خوش رهندڙ هن جانور جي ٻولي ٻين ڪان منفرد ۽ پري پري تائين ٻڌبي آهي. هي ماڻهو ۽ بندوق جي بوءَ کي پري ڪان محسوس ڪري وٺندو آهي ۽ هميشه هينين هوا تي ويهندو آهي. ان ڪان علاوه هي اک جو ٻـ ڏاڍو تيز آهي. پر ننڊ ۾ هي صفا ياڙيو ۽ بي هوشي واري حالت ۾ هوندو آهي. صفا ڏڇڻو هي جانور عام ڪڙڪي تي ٻـ ٽپ ڏئي ڀڄندو آهي. شڪ پوڻ تي ڀڄي وڃي پٽ يا پهاڙ جي چوٽي تي چڙهي، پنيان ڏسندو آهي ۽ ان صورت ۾ ويهندو ٻـ مٿي آهي ته جيئن پري پري تائين سولائي سان ڏسي سگهي. جڏهن ته دشمن کي اک سان ڏسڻ بعد هي ڀڄندو ويندو آهي ۽ پنيان مڙي نـ ڏسندو آهي. هي ويهڻ مهل پيرن تي نظر رکندو آهي جو اڪثر شڪاري ٻلا هن جو پير ڪٽي ٻـ پهچي ويندا آهن. ڀڄڻ مهل هي پهريان ٻن ٽن فوٽن جا هڪ ٻـ ٽپ ڏيندو آهي ۽ پوءِ پندرهن ڪان ويهـ فوٽن تائين ڇال هڻندو آهي هن جي چنگ (ٽپ/ڇال) هٽي ڊوڙڻ تي پٽائي صاحب چيو ته:

جيئن سو هرڻ هما، سرگردان سنسار ۾،
هي پگ نـ ڪوڙي پٽيين هو ڏڙ سر ڏري نـ ساهه،
جيڪس تن ملاءُ، سسئي سور پرائيا
(سر ديسي)

مزي جي ڳالهه ته جيئن شڪاري هن جو پير جاچيندا آهن ائين هي ٻـ ماڻهو جو پير ڏسي لازمي طور ان کي سنگهي اهو محسوس ڪندو آهي ته پير نئون آهي يا پراڻو. ان مان هي دشمن جي موجودگي جو اندازو ڪندو آهي. جيئن تـ هرڻ بغير پاڻي جي ڇهه مهينا ٻـ رهي سگهي ٿو. پر پاليل هرڻ لاءِ چئجي ٿو ته هو ٻن ٽن ڏينهن ۾ لازمي پاڻي پيئندا آهن. ٻڌو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي تہ هي عموما ماڪ چتي پاٽي جي پورت ڪري وٺندو آهي. پر اچان بہ عجيب ڳالھ اها آهي تہ ڇھ مهينا پاٽي نہ ڏسندڙ هي جانور پيشاب تمام گھٽو ڪندو آهي. هن جي پاٽي کي سارڻ کي ڏسي ڀٽائي سرڪار چيو هو تہ:

سارنگ کي سارين ماٺھون مرگھہ، مينھون،
آڙيون ابر آسري تاڙا تنواريں. (سر سارنگ)

شاعرن محبوب جي اک کي هميشہ مرگھہ نيڻن، آهو چشم، غزالي اکين سان تشبيھہ ڏني آهي

لفظ هرڻ ڪيترن ئي پهاڪن ۽ محاورن ۾ استعمال ٿئي ٿو جيئن "هرڻ وانگر چال هڻڻ." "هرڻ اکي" "هرڻ جهلڻ" (بلڪل خوش تندرست) "هِرڻ" (نهي وڃڻ مانوس تيڻ) "هُرڻ" (ياد اچڻ) "هرڻ چيري"(گاهہ جو قسم) "هرڻ کڏيون" (تري عورتن پاران وارن ويڙهڻ جو نمونو) "هرڻ رنگو" "هرٽو/هرٽا"(اهو ڍڳو جنهن جا سڱ هرڻ جهڙا هجن.

شاهہ صاحب هڪڙي جاءِ تي هرڻ جو ذڪر، ڪجھ هن ريت بہ ڪيو آهي.

جَهڪون لَڳي جَهول ٿِيا، پِرين پَسبين ڪِيئن،
نَڪي نِڪري رات جو نَڪو ڏِسجي ڏينهن،
هَرڻ تاڻي ويڙھ کي، تَاڙو سِڪي مينهن،
مَچي سِڪي جَر کي، اسين سِڪون تيئن،
رات وهامي ڏينهن، صُبح ٿيندي ئِي سيد چئي.

(سُر معذوري، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان تيرنهن، بيت 14)

هينئڙو هرڻُ قَرِ جيئن، چِرڪيو ڏي چال،
اِن الله مَعَ الصاَبرينِ، قريو وجَهان قَاَل،
هِڪ مَارو پِيو مال، سُڪيا هُون سيد چئي.

(سُر مارئي، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، محمد حُسين چانديو بيت 34)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهو صحيح آهي تہ انڊيا جو ٻارڊر پار ڪري اچ بہ ڪڏهن ڪڏهن هرڻ پاڪستان اچي ويندا آهن ۽ اڪثر شڪار تي ويندا آهن. بارڊر پار ڪري ڪڏهن ڪڏهن ڪتا بہ اچي ويندا آهن ۽ هتان جي مال کي نقصان پهچائيندا آهن.

هرڻن جي اهميت جو اندازو ان مان لڳائي سگهجي ٿو تہ هرڻ، تلور، مور، سرهہ، ڳڊ، روجهہ جي شڪار تي ڳڌريل ڪيترن ئي ڏهاڪن کان پابندي پيل آهي. هرڻ کي پالڻ جي لائسنس تي بہ پابندي پيل آهي. رڳو اڳوڻن لائسنن جي پنج سئو روپيا فيس وٺي سال جو مدو وڌايو وڃي ٿو. هرڻن جي غير قانوني شڪار ڪرڻ تي گيم وارڊن ان جو ڪيس ڪورٽ آف لا کي اماڻيندو آهي. هڪ هرڻ مارڻ جو ڏنڊ 2 لک روپيا ۽ ٻہ سال ٽيپ آهي. ڪورٽ سڳوري ٻئي سزائون بہ ڏيئي سگهي ٿي. هرڻن جي شڪار جي اجازت ڪافي سالن بعد محمد خان جوڻيجي وزارت عظميٰ جي دؤر ۾ آيل ٻن ٽن سالن واري مسلسل ان ڏڪار ۾ ڏني وئي هئي، جڏهن بک ۽ اڃ سبب جهنگلي جيوت توڙي چوپايو مال عام جام مري رهيو هو. ان وقت بہ مني ۽ عمر ڪوٽ واري پاسي ٽيهہ کان چاليهہ اسپيشل پرمٽون، في پرمٽ ٽي هزار روپئي جي حساب سان نڪتيون هيون. هرڻ جي شڪار جي پرمٽ چيف ڪنزرويٽو ڏيندو آهي. اهو بہ ان سال ۽ انهن گيم سينچرين يا علائقن ۾ جتي هن جي افزائش وڌيڪ ٿي هجي. ان پرمٽ جي فيس ڊالرن ۾ هوندي آهي. جنهن کي ٽرافي چئبو آهي. جيڪا گهڻو ڪري غير ملڪين لاءِ هوندي آهي. ان پرمٽ جو مدو بہ صبح کان شام تائين هوندو آهي. پوءِ ان ۾ شڪار لڳي يا نہ لڳي. ان پرمٽ ۾ ٻچي ۽ مادي کي مارڻو ناهي هوندو. رڳو نر سو بہ وڏي عمر ۽ سڱن واري کي ٽڪ هڻڻ جي اجازت هوندي آهي. واضع رهي تہ خفتي هرڻ جي عمر ٽيهہ سال ٻڌائين ٿا. نر پهرين سال جي پڄاڻي تي سڱ ڪڍندو آهي. ۽ ٻي سال ان ۾ وڪڙ پئجڻ شروع ٿيندا آهن. هرڻن جي عمر ان جي سڱن ۾ پيل وڪڙن جي حساب سان معلوم ٿيندي آهي. هي اڇي ۽ ڳاڙهي ٻنهي قسمن جي واري ۾ ملندو آهي. اڇي واري وارو هرڻ ڪجهہ ننڍو ۽ وزن ۾ هلڪو هوندو آهي. جڏهن تہ ڳاڙهي واري وارو وزن ۽ قد ۾ ڪجهہ وڌيڪ هوندو آهي. ذاتي رکن رکڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وارا يا پالڻ جا شوقين ڪير چڏي پن چرڻ شروع ڪندڙ هرڻ وٺڻ ان ڪري پسند ڪندا آهن جو اهي ننڍا هرڻ نسبتاً آساني سان پالي سگهبا آهن. اهڙن هرڻن جي جوڙي عام طور تي پندرهن کان ويهه هزارن ۾ وڏن تورن، احسانن ۽ چئو چوان بعد ملندي آهي. جڏهن ته وڏن هرڻن جي جوڙي جو ملهه ٽيهه کان چاليهه هزار چيو ويجي ٿو. ان مان به هن جي ناياب هجڻ جو اندازو ڪري سگهجي ٿو ته ساڳي وقت هن جي گهٽ تيڻ بابت اندازو به لڳائي سگهجي ٿو. جنهن نموني هن جو پابندي باوجود بيدردي سان شڪار تي رهيو آهي ان مان لڳي ٿو ته مستقبل قريب هرڻن متعلق شاعري پڙهائيندڙ پروفيسرن کي ان جي تصوير ڏيکاري غزالي اکين واري تشبيهه سمجهائڻي پوندي. ان ڪري ضرورت هن ڳالهه جي آهي ته هن جي جُو وارين جاين تي وڏ کان وڏ پرائيوٽ رکون رکرائي هن جي نسل کي بچايو وڃي باقي چڙيا گهرن ۾ حڪومت جي آسري تي رهيا سين ته هرڻ به هلي پوندا.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪانئرو

شاهه صاحب پاران 'طالب الدنيا' جي علامت طور ڳايل پکي :

ڪانئرو بہ انهن پکين ۾ شامل آهي، جنهن کي عموماً ملاح ڍنڍن ۾ ٻين پکين جي شڪار ڪرڻ واسطي پاليندا آهن. ڪارن ڪنين، ڪاري چهنب، ڪارين ٽنگن ۽ پيرن پر اکين ۾ ڪجهہ شيرو. ڪانئرو مقامي پکي آهي. جيڪو سڄو سال ڍنڍن ڍورن ۾ ننڍين مڇين تي گذارو ڪندي، آنا ۽ ٻچا بہ هت ئي ڪندو آهي. ننڍي مڇي يا مڇي جا ننڍا ٻچا پوءِ اهي کهڙا بہ هجن. ڪانئري جو کاڄ هوندا آهن. جن ۾ پاپليٽ، سُٽي، ڪرڙو ۽ درو وغيره شامل آهن. مڇي کائڻ سبب هن جي گوشت ۾ مڇي جي ڪکي بوءَ هوندي آهي، پر ڪانئري جو ئي هڪ قسم سمجهيو وينڊڙ سِري جو گوشت، ڪجهہ بهتر يا ڪٽي چئجي تہ گهٽ خراب ۽ ذري گهٽ ٻين پکين جهڙو ئي هوندو آهي. ڪي ماڻهو خاص ڪري ملاح وغيره هن جو گوشت کائين تہ آنا بہ، پر ڪجهہ ماڻهو هن کي ڳُجي نہ هجڻ، پير ۾ چمبو/ڳنڊيل هجڻ يا پيرن جون آڱريون پاڻ ۾ ڳنڊيل هجڻ سبب حلال نٿا سمجهن! ماڻهن ۾ هن جي حلال ۽ حرام هجڻ متعلق جي مختلف دعوائن هجڻ سبب ٻين عام حلال پکين جي مقابلي ۾ هن جي تعداد ۾ اضافو ٿيو آهي. (شايد پکين ۽ جانورن جي بچاءُ جو هاڻ واحد ذريعو بہ رڳو اهو ئي بچيو آهي!) صبح ساڻ اٿي مڇي جو شڪار شروع ڪندڙ ۽ سج لهندي ئي ۽ واپس وڃي ويهي، رات آرام سان ڪٽيندڙ ڪانئرا، عموماً ولر ۾ هوندا آهن، پر اڪيلا ۽ جوڙي جوڙي ۾، بہ نظر ايندا آهن. ڍنڍ ۾ شڪار ڪرڻ وقت ڪڏهن ڪڏهن تہ هي 'پَرو' ڪري، گڏجي ڍنڍ جي هڪڙي ڪناري مان مڇيون مارڻ شروع ڪندا آهن تہ تيئون ڏيندا، آڱر آڱر جيتريون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مڇيون پڪڙينداءِ ڳڙڪائيندا. اڳتي وڌندي وڃي ڍنڍ جي ٻئي ڪناري تي پهچندا آهن. عموماً هي گوڏي، ستر ۽ ڇيلهه جيتري پاڻي مان مڇيون ماريندا آهن. تار پاڻي ۾ هنن لاءِ شڪار ڪرڻ مشڪل هجي ته پر هي سارين ۾ بيٺل پاڻي ۾ موجود مڇين جو به شڪار ڪندا آهن. ڪانئرا پيرون ۽ سڱر چٽڻ وقت گرمي جي مند ۾ آنا ۽ ٻچا ڪندا آهن، جن جو وڏ ۾ وڏ تعداد 4/5 هوندو آهي. هي هنئن تي پاڻي ۾ يا ٻاهر بيٺل وڻن جي سڪل ڪاٺ، سرن ۽ دڏن وغيره تي ڪلي نموني رات جو آرام ڪندا آهن. پر آنن ٻچن جي موسم ۾ ننڍين ڪانين جو آکيرو به ناهيندا آهن. ڪانئري جو آکيرو گهٽو ڪري سڪل ٻير، وڏي لئي جي چوٽي يا پوءِ نڙ وغيره تي هوندو آهي. ڪلو/ ٽي پاءَ تائين وزن ۽ پنهنجي ڪم سان ڪم رکندڙ ڪانئرو ڍنڍ جي ٻين پکين خاص طور آڙي وغيره سان گڏ پاڻ ته ڏاڍي پر سڪون زندگي گذاريندو آهي، پر هن جن مڇي جي تلاش تي نظر ايندا آهن. انهن جي مالڪن جون نندون البته ضرور ڦتائي ڇڏيندا آهن. تازو ٻچو ڇڏيل تلاڻن وارا هن کي بندوقن ۽ ائير گن سان ماري يا فائر ڪري اڏاري ڇڏيندا آهن يا پوءِ چار ذريعي ٻچي جو بچاءُ ڪندا آهن. پاڻي ۾ رهڻ ڪري هن کي ٻاهريان جانور وغيره هرو ڀرو نقصان ناهن رسائي سگهندا. پر هن جي ٻچي کي واڳون، گدڙ ۽ ٻلا وغيره ضرور نقصان پهچائيندا آهن. خاص ڪري اهي ٻچا اِنهن جانور جو کاڄ ٿيندا آهن. جيڪي آکيري مان هيٺ ڪري پوندا آهن. هنئن ته هي ٻين پکين جي ڀيٽ ۾ هوشيار ۽ چالاڪ پکي آهي، پر باز کان هي به ٻين اڪثر پکين وانگر ڊڄندو آهي. ڪانئرو پاڻ هڪ الڳ جنس ۽ هڪ قسم آهي، پر ڪي ماڻهو ڪنيي/ ڪنياهو، سري، ڪڪڙو ۽ ڪان ويري کي به هن جو ئي قسم هجڻ جي دعوي ڪندي جڻ ته محققن کي بحث تي آماده ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن! ڪنيو ڪانئري جهڙو پر وزن ۾ ٽي يا ساڍا ٽي ڪلو تائين هوندو آهي ۽ ڪن جي ڀيٽ تي اڇا ڪنپ به هوندا آهن. ڪنياهو هن قسم جي پکين ۾ سڀ کان وڏو پکي هوندو آهي، جڏهن ته ڪانئرو وري سڀ کان ننڍو هوندو آهي. ڪان ويري جي ڇهنب ڊگهي، سنهي، پيرُ ڊگها. عموماً ڪٽڪ ۽سارين جي ڪانگڙين ۾ جيت وغيره کائيندي آهي. جڏهن ته سري جي ڇهنب ڊگهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندي آهي ۽ ڪڪڙو وري سري کان ڏگهو. سنهو ۽ چنهب سري کان ڪجهه ننڍي هوندي اٿس.

ملاح هن جي ڪجهه ڏينهن جي اهڙي ٻچي، جنهن کي اڃا پَر نه آيا هجن کي، مڇي تي هيرائي پالي، شڪار جا گُر سيکاري ان ذريعي ڍنڍن جي ٻين پکين جو شڪار ڪندا آهن. ائين مڇي تي هيرايل ۽ پاليل ڪانئرو ماڻهن سان هري مري ويندو آهي ۽ اڳتي هلي پنهنجي ذات جي تُوڙي ٻين پکين جي قبر ۽ موت جو باعث بڻبو آهي. شڪار سيکارڻ لاءِ سڀ کان اڳ ڪانئري جي پاليل ٻچي کي ڪاني تي ويهاري، پاڻي ۾ ويندا آهن. پوءِ آهستي آهستي ان کي بندوق جي نالي تي ويهارڻ سيکاربو آهي. ڍنڍ ۾ موجود پکي جيئن ته ماڻهو وغيره کي ڏسي ويجهو وڃڻ تي اڏامي ويندا آهن. ان ڪري تارو ماڻهو ڍنڍ جي پاڻي ۾ ٻيٽ هينيان ڪو پلاسٽڪ جو وڏو گگلن وغيره ڏيئي، ان مٿان ترندا، هڪ هٿ ۾ بندوق جهلي، ان مٿان ڪانئري کي ويهاري، آهستي آهستي غير محسوس طريقي سان، پکين کي ويجهو وڃي ڏڪ هٽڻ جي فاصلي تي پهچي، هلڪي جهٽڪي سان ڪانئري کي بندوق جي نالي تان هٽائي، پنهنجي مٿي تي ويهاري، پکين کي ڏڪ هڻندا آهن. شڪار جي موقعي تي هوا جي اهڙي رخ تي رهبو آهي، ته جيئن ماڻهو جي بُوءِ هوا وسيلي پکين تائين نه پهچي سگهي. بندوق تي ويٺل ڪانئرو انهيءَ دوران، عام رواجي نموني پَر به پيو هلائيندو آهي، ته جيئن ٻين پکين کي ڪو شڪ پيدا نه ٿئي. ڪانئري کي اهو عمل سيکارڻ کي 'آڏائڻ' سڏبو آهي. ڪانئري ذريعي شڪار عموماً نر ڪانئري ذريعي ڪبو آهي. جنهن جي سڃاڻپ مادي کان ڪجهه وڏو ۽ وزن ۾ به ڪجهه وڌيڪ هجڻ ذريعي ٿيندي آهي.

ڪانئرو به انهن پکين ۾ شامل آهي، جن کي شاهه صاحب جي رسالي ۾ مستقل جاءِ مليل آهي. شاهه صاحب ڪانئري جي مزاج ۽ نفسيات کي ڏسندي ڪيس طالب الدنيا سان ڀيٽيندي هن جو ذڪر انهن لفظن ۾ ڪيو آهي:

اِنهون جو اوڙاهه هي هنجهه تِنهن ۾ هوءِ،
اِي ڪانئيرو ڪوءِ، ڇاڇَر ۾ ڇيرِيون ڪَري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(سُر ڪارايل، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان پهريون، بيت 4)

ويا مور مري، هَنجهه نه رَهيو هِيڪڙو
وطن تيو وري، ڪوڙن ڪانئيرن جو.
(سُر ڪارايل، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان ٻيو بيت 13)

اُونِهي ۾ اوڙاهُ جو هَنجو تِتَهِين هوءِ،
اِيءَ ڪانِيئَرو ڪوءِ، جو چاڃِر ۾ چيرُون ڪري؟
(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪارايل، داستان هڪ، بيت نمبر 5)

سُرَهو سَرُ وِڃائِيو ڪُوڙَن ڪانِيئَرن،
رُنا روهُ وَڃَنِ، ڪنهن هِيڏائِيءَ ڪان هَنجڙا.
(شاهه جو رسالو غلام محمد شاهواڻي، سُر ڪارايل، داستان هڪ، بيت نمبر 30)

راوي :

- غلام مصطفي ملاح ولد عبدالله عمر 50 سال ڪن، ڳوٺ ڦليل، (چوٽياري ڊيم) سانگهڙ
- محمد اسماعيل ولد دودو خان ٻڙدي، عمر 50 سال، ڳوٺ گلزار خان ٻڙدي، نزد باڪوڙو موري، سانگهڙ.
- عبدالحق لغاري ولد خليل احمد، عمر 40 سال، ڳوٺ مولوي خير محمد احمداڻي، سانگهڙ
- اسحاق ولد شير محمد لغاري، عمر 50 سال، ڳوٺ در محمد لغاري، سانگهڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چاهاڻ ماکي به رڳو فارمن مان ملندي!

اڄوڪي جديد دؤر ۾ جيڪي اصلوڪيون شيون، جنسون ۽ جيت جڻيا خطرن ۾ گهيرجي، وجود وڃائي رهيا آهن. انهن ۾ ماکي به هڪ آهي. ماکي جيڪا قدرت جي نعمتن مان هڪ آهي ۽ حڪمت جي حوالي سان بيحد مفيد ۽ اهم آهي. اها آهستي آهستي جهنگلن، ٻيلن، وڻن جي وڍجڻ بعد محدود ٿيندي، وجود وڃائيندي، فارمن تائين محدود ٿي رهي آهي. اهي ماڻهو جيڪي چون ٿا ته جيت جڻيا اسان لاءِ ڪيئن فائديمند ٿي سگهن ٿا؟ انهن کي ماکيءَ جي مکن تي ضرور غور ڪرڻ گهرجي. ماکيءَ جي حوالي سان ڪيترين ئي دلچسپ ڳالهيون مشهور آهن مثال طور: وڻ تي ويٺل ماکي ۾ هيٺ لوڙهي وغيره ۾ ويٺل ماکي جي مقابلي ۾ رس گهٽ هوندو آهي ڇو جو وڻ لڏندا رهندا آهن ۽ ان ڪري ماکي تي اثر پئي ٿو. نم ۾ ويٺل ماکي اک جي علاج ۽ حڪمت جي حوالي سان سڀ کان بهتر ماکي ليکبي آهي. اڪ ۾ ويٺل ماکي لاهڻ ۾ سيني کان سولي هوندي آهي. هڪ هنڌان اڏامي ٻئي هنڌ ويندڙ ماکيءَ کي ويهارڻ لاءِ ان تي پاڻي ڇنڊبو آهي يا ان تي جوتو اونڌو ڪري اڇلبو آهي. ماکيءَ به موسم جي مناسبت سان گرمي ۾ ڏکڻ تي ۽ سياري ۾ اتر تي ويهندي آهي. اهو به عجيب اتفاق آهي ته جنهن سال فصل سٺا ٿيندا آهن ، ان سال ماکي گهٽ هوندي آهي ۽ جنهن سال ماکي گهڻي هجي ان سال فصل سٺا نه ٿيندا آهن. سرنهن جي ماکي پيلي ۽ توري تڏ تي جمي ويندي آهي ان ۾ خوشبو به سرنهن جهڙي هوندي آهي. جڏهن ته ٻٻر جي ماکي توري ڪساري هجي ٿي. لوڙهن ۾ به ماکي ويهندي آهي. بهار جي موسم جي ماکي ذائقي دار هوندي آهي، ڇاڪاڻ ته هن موسم ۾ هو گلن مان رس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چوسيندي آهي. سرءُ جي پچاڙي يا سياري جي شروع ۾ ماڪي بيضا لاهيندي آهي، تنهن ڪري سياري ۾ ان ۾ رس گهٽ هوندو آهي. ڇاڪاڻ تہ مکيون سيءُ جي ڪري رس گهٽو استعمال ڪنديون آهن تہ ماناري ۾ سندن ٻچا بہ پرورش جي مرحلن ۾ گذرندا آهن. ائين سياري جي پڇاڙيءَ ۾ جڏهن ٻچا وڏا ٿي ويندا آهن تہ هو ان جاءِ ٿان اڏامي ويندي آهي. جڏهن تہ ماڪي لاهڻ جي صورت ۾ هو ٻئي ڏينهن اتان اڏامي ويندي آهي. ميرپورخاص جي مشهور حڪيم سائين حاجي ستار جي بقول تہ ماڪي سڌو سنئون پنجاهہ کن بيمارين جو علاج آهي جڏهن تہ ادائي سئو کن بيمارين ۾ هي ٻين شين جي ملاوٽ سان علاج طور استعمال ڪبي آهي. ماڪي جو ذڪر قرآن ۽ حديث ۾ بہ ملي ٿو. لوڙهن ۾ ويهندڙ ماڪي کي وڏيڪ تحفظ ميسر هوندو آهي پر اڄڪلهہ لوڙهن جي رواج گهٽجڻ ڪري ماڪي جو بہ اڳوڻو بچاءُ اهو نہ رهيو آهي. اڳي ماڪي وڪڻي چڱو ناڻو ڪمائبو هو تہ تحفي طور بہ ڏني ويندي هئي. پر هاڻ ٻين شين ۾ ملاوٽ وانگر ماڪيءَ ۾ بہ ملاوٽ عام ٿي وئي آهي.

اڳي ننڍي مک واري ماڪي، سنڌ ۾ وڌيڪ هوندي هئي، پر گذريل ڏهاڪو کن سالن کان وڏي مک واري ماڪي اڇي منهن ڪڍيو آهي. جيڪا رس ۾ تہ وڌيڪ هوندي آهي پر عام طور تي ايتري پسند نہ ڪئي ويندي آهي. ان جا مکا بہ وڏا ۽ تمام گهڻو زهريلا ۽ خطرناڪ هوندا آهن. جن جي ڏنگڻ سان ڪيترائي ماڻهو موت جو شڪار ٿي چڪا آهن. ننڍي ماڪي مختلف گلن مان رس چوسيندي آهي، جنهن ڪري اها وڌيڪ بهتر ماڪي تصور ڪئي ويندي آهي. جڏهن تہ وڏي مک واري ماڪي منين شين مثلاً ڪمند وغيره تي وڌيڪ ويهندي آهي ۽ ان مان رس چوسيندي آهي.

مَکي ٻيلي تي ٻيل نالي جي روايت : سانگهڙ ۾ ناري پر سان

مشهور مکي ٻيلي تي اهو نالو پوڻ جي عام طور تي وجہ اها ٻڌائي وڃي ٿي تہ ان علائقي ۾ گهاٽي جهنگ ۽ ٻيلي جي ڪري اتي ماڪي جام هوندي هئي. جيڪا خريد ڪرڻ لاءِ ٻين علائقن ۽ ٻين ٻوليو جا ماڻهو بہ هتي ايندا هئا. انهن پاران ماڪي کي مکي چوڻ ۽ سڏڻ سبب. انهيءَ علائقي يعني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

’ماکي‘ جو نالو بہ. ماکي مان ڦري ’مَکي‘ ٿي ويو! اها ڳالھہ ان ڪري گھڻي صحيح نٿي لڳي تہ جيڪڏهن لفظ ماکي مان ڦري مکي ٿئي تہ پوءِ عام ملندڙ ماکي کي بہ مکي ئي سڏيو وڃي ها، پر ائين ناهي. ماکي کي اڄ بہ ماکي ئي سڏيو وڃي ٿو ۽ مکي کي مکي ئي سڏجي ٿو. اها ڳالھہ صحيح آهي تہ مکي ۾ ماکي جام هوندي هئي، پر ٻيلي جو نالو ماکي جي گھڻائي جي ڪري نہ پر اتي ٿيندڙ هڪ قسم جي خطرناڪ مَک جي ڪري پيو آهي. مکي جي علائقي، ’آچي جو دڙو‘ جو پراڻو ۽ ابن ڏاڏن کان رهاڪو،ليکڪ ۽ سماجي ڪارڪن دوست صادق خاصخيلي جو والد چاچو علي محمد ٻڌائي ٿو تہ (آچو سندن ڏاڏو هو) اها مک تمام زهريلي ۽خطرناڪ هوندي هئي. جنهن جا اڄ بہ ڪيترائي مقامي گواهہ موجود آهن. حر تحريڪ ۾ جمڙائو ڪوٽجڻ بعد، هتي آٺي آباد ڪيل فوجين (جيڪو سلسلو اڄ بہ هلندڙ آهي) جي اڪثريت بہ ان مک جي خطرناڪ هجڻ بابت ڪيترائي قصا ۽ ڪهاڻيون ٻڌائي ٿي. ان مان ظاهر آهي تہ هن علائقي تي اهو نالو ماکيءَ جي نالي جي ڦري مکي ٿيڻ سبب نہ پر ان خطرناڪ مک جي ڪري پيل آهي. اڄڪلھہ مکي ٻيلي جو سينٽر يا وچ يو سي ۾ ديھہ ڪڏواري جو ڳوٺ ’گھوڙي واري ڍنڍ‘ پرسان لائق جمالي چيو وڃي ٿو. ان کان اڳ پڪسري کان مٿي، موجوده چوٽياري ڊيم وارو علائقو مکي ٻيلو وڃي ٻڇيو هو پر هاڻ اهو علائقو ڊيم اندر اچي چڪو آهي. مکيءَ جو سڄو علائقو ماکيءَ جي گھڻائيءَ جي ڪري ڏيھہ پرڏيھہ ۾ مشهور هو. هڪ وڻ ۾ بہ بہ ٽي ٽي ماکيون وينل هونديون هيون، جن ۾ ڪلو ڪان بہ ڪلو تائين ماکي ملندي هئي. ماکيءَ کي انسانن کان علاوه ٻيا بہ ڪيترائي جانور ۽ پکي شوق سان کائيندا آهن. گدڙ ڪمند ۽ وونئڻ ۾ وينل ماکي لاهي کائيندو آهي ۽ ڊگهي پڇ وارو ’متاع‘ پکي بہ ماکي کائڻ جو وڏو شوقين آهي. هاڻ آبادي وڌڻ، وڻ گھٽجڻ، ٻيلن جي ختم ٿيڻ جي ڪري، مکي ۾ بہ ماکي ڪڏهن ڪڏهن ۽ ڪٿي ڪٿي نظر ايندي آهي. فصلن ۾ وينل ماکيءَ کي جيت مار دوائن جي اسپري بہ سخت نقصان پهچايو آهي. ماکي جيڪا نہ صرف ڪيترن ئي بيمارين جو علاج پڻ آهي پر جنهن جو ميٺ بہ مختلف حوالن سان ڪم ايندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماکي کي نقصان پهچائيندڙ ذريعا: ماکي کي گهٽجندڙ جهنگ، ٻيلن، وڻن، فصلن ۾ ٿيندڙ زهريلن ڦوهارن ۽ دوائن، جهنگ کي ڊسمبر جي آخر ۾ نئين گاهه لاءِ لڳائي ويندڙ باهه خاص طور نقصان پهچايو آهي.

ماکي لاهڻ جو هنر: ٻين ڪمن يا هنرن وانگر ماکي لاهڻ به هڪ فن آهي. هر ايرو غيرو سنئي نموني ماکي نٿو لاهي سگهي. عام طور تي ماکي لاهڻ جو بهترين ٽائم منجهند ٻارهين ڏاري کان پوءِ وارو ٽائم ٻڌايو وڃي ٿو. صبح شام ٿڌ جي ڪري ماکي ڳوڙهو ٿي وينل هوندي آهي ۽ هن ۾ ان وقت رس گهٽ هوندو آهي. اصلوڪي يا مقامي ماکي مينهن جي ڇيٽي (جيڪو ٻين ڇيٽن کان وڏو هجي ٿو) جي دونهين ـ سگريٽ جي دونهين ـ هٿن پيرن ۽ منهن تي ڪپڙو ٻڌي ـ ڦوڪ وغيره تي لاهبي آهي. ڪجهه سالن کان هتي آيل نئين ۽ وڏي ماکي لاهڻ لاءِ اُن جي ماناري ۾ اَن جي ٻوري مان، اَن جاچڻ لاءِ استعمال ٿيندڙ 'پَرکي' جي پنيان پائيپ ٻڌي، ان کي ماناري ۾ لڳائي ۽ پائپ کي ٻالٽي ۾ وجهي اتڪل سان رس ڪڍبو آهي. مقامي ماکي جو رس عام طور تي ٻه کان ٽي ڪلو ٿائين، جڏهن ته نئين آيل ماکي جو رس مڻ کن ٿائين ٿئي ٿو. نئين آيل ماکي جنهن جو مانارو ۽ مکا مقامي جي مقابلي ۾ وڏا ٿين ٿا اها ڏاڍي خطرناڪ آهي. اها لاهڻ دوران يا ڪَس ڪرڻ تي جڏهن چڙي پوي ٿي ته پوءِ مَچڏ ٿي پوي ٿي. جنهن جا ڪيترائي مثال هر هنڌ موجود آهن. ان کي لاهڻ لاءِ سڄي جسم کي سولي نموني ڍڪڻو پوي ٿو.

ماکي جي ڏنگ جو علاج: مقامي ماکي جي ڏنگڻ تي سڀ کان پهرين لاٺل ماکي مان آڱر ٻوڙي رس کي ڏنگ واري جاءِ تي هڻبو آهي. پر شرط اهو آهي ته ان رس مان اڳ ۾ ڪنهن به آڱر وغيره نه ٻوڙي هجي. ڏنگ واري جاءِ تي گاسليٽ ۽ لوڻ به مکبو آهي. سوڄ ڪري ويل جاءِ تي اس ۾ گرم ٿيل نڪريون يا باهه ۾ گرم ڪيل نڪريون، پٿر يا ڪپڙي جو سيڪ ڏبو يا ٽاڪور ڪبي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماکي لاهڻ جي مند: ماکي عموماً انين ڪان ڏهين مهيني ۾ لاهبي آهي. سياري ۽ برسات ۾ هي رس ڪٽي ويندي آهي. ماکي لاهڻ جو ڏنڏو ڪندڙ محمد زبير ڤور (سنجهورو) جي بقول تہ ماکي لاهڻ کان اڳ ان کي ڳولڻ بہ وڏو فن آهي. خفتي مکن يا پُٽن جي اچ وڃ ڏسي ماکي وينل هنڌ جو اندازو ڪري وٺندا آهن هو ماکي جو هنڌ. هوا ۾ ان جي خوشبو سنگهي بہ لڳائي وٺندا آهن.

ميڻ، ماناري جا ڪم يا فائدا: ماکي جو ميڻ ۽ مانارو بہ ڪيترن ئي ڪمن ۾ [illegible]ندو آهي. موچي توبو ڏيڻ لاءِ صاف ڪيل ميڻ جي ڳوڙهي مان ڌاڳي کي رڱڙي پوءِ توبو ڏيندا آهن. ميڻ ۾ تعويذ وغيره بہ بند ڪبا آهن تہ جيئن انهن کي پاڻي وغيره نہ لڳي ۽ حفاظت سان رهن. جوڳي مرلين ۽ بين جي جوڙن کي بہ ميڻ سان بند ڪندا آهن. لنگها سرندي جي گزي کي ميڻ ۾ رڱڙي پوءِ سرندي تي هلائيندا آهن. مينهن جي گهٽي پچي پيل ٽيڻن کي آخري علاج طور ڪکرن يا ماکي جي ماناري کي ساڙيو ان ۾ تيل ملائي ٽڻن تي مکبو آهي.

ماکي ۽ ڀاڳ نڀاڳ: اڳي ماڻهو گهر ۾ وينل ماکي کي وس پڄندي نہ لاهيندا هئا. انهن جي بقول تہ ماکي ڀاڳ جي نشاني آهي ۽ اها جنهن گهر ۾ ويهي ٿي اهو ڀاڳ وارو آهي ۽ گهر ۾ وينل ماکيءَ کي اڏائڻ عيب سمجهيو ويندو هو.

اصلي نقلي ماکي ۾ فرق معلوم ڪرڻ جا طريقا: بين شين وانگر ماڻهن ماکي ۾ بہ ملاوت ڪرڻ شروع ڪري ڇڏي آهي. جنهن کي معلوم ڪرڻ جا مختلف طريقا آهن. ماکي ۾ لوڻ ملائڻ سان جي ذائقو لوڻ وارو ٿي وڃي تہ ماکي نقلي آهي. ماکي جو ڦڙو اخبار يا ٻي ڪنهن ڪاغذ تي هارڻ سان جي ماکي اصلي هوندي تہ ڦڙو هيٺ ڪونہ سِمندو. جي نقلي پاڻي مليل هوندي تہ ڪاغذ سمي ڦاٽي پوندو. ماکي مان تيلي ٻوڙي ٻاري ڏسڻ سان اصلي ماکي واري تيلي ٻري پوندي ۽ نقلي، پاڻي مليل ماکي واري تيلي پسي پوڻ جي ڪري ٻري نہ سگهندي. ماکي کي گرم ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان جي مناڻ ختم ٿي وڃي تہ ماڪي اصلي آهي. ڪي ماڻهو جميل ماڪي کي نقلي سمجهن ٿا پر اصل ۾ ماڪي جو جمڻ اصلي نقلي سان نہ پر موسم جي حساب سان هوندو آهي. ان ڪي وڌيڪ آزمائڻ لاءِ جميل ماڪي وارو شيشو گرم پاڻي ۾ ٻوڙجي. جيڪڏهن ماڪي پگهرجي وڃي تہ اصلي آهي ۽ جي نہ پگهرجي تہ نقلي.

ماڪي جي حوالي سان چوڻيون ۽ پهاڪا: "آهي اڪ جي ماڪي (معنيٰ صفا سولو ڪم هجڻ). "ماڪي جهڙو منو. /ماڪيءَ ڪان بہ منو" "ماڪي جهڙو ماڻهو وغيره.

ڀٽائي صاحب ڪي جن جانورن، پکين ۽ جيت جڻن، مختلف خاصيتن جي ڪري متاثر ڪيو انهن ۾ انهن مان ماڪي بہ هڪ آهي. ماڪيءَ جي حوالي سان ڀٽائيءَ صاحب سر ڪنيات ۾ ڪيترائي بيت چيا آهن. مثال طور: "**سڄڻ ماڪيءَ منڊ، ڪوڙا ٿين نہ ڪڏهين**".

طِيئُون طَعَام تُنهنجا، مُور نَہ مُون مَنظُور،
مِيوا مِجر ماکِيُون ٻِيرِين جَهَلِيا پُورَ،
سَانگِيڙن جِي سُوَر، چُرپُر لائي چِتَ ۾

(سُر مارئي، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، ٽيه اڪري، بيت ط)

آمان پانيان اڪ، ڪبڙ ڪتوريا وِترا،
ڪُنِيان پِتيان پِيٽَ لئي، ماکيان منّي مڪ،
ڪوڪڙ ڪنڊيرن ۾، ڦَڪيو ٻِريان ڦڪ،
ور هلان ڪيس حق، ڪوءِ وَڏايون وٽن سين.

(سُر مارئي، شاهہ جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان سورهون، بيت 14)

هُن تاري هُن هَنڌ، هُت منهنجا سپرين،
سَجڻ ماکيءَ مَنڌَ، ڪَوڙا پون مَ ڪَڏهين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(سُر ڪنيات، شاهه جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان پهريون، بيت 32)

هُــن تــاري هُــن جــاءِ، هُــت مُــنــهــنــجــا سِــپــريــن،
ســجــڻ مــاڪِــيءَ ســاءِ، گــوڙا پَــوَنَ مَ ڳــڏهِــيــن.

(سُر ڪنيات، شاهه جو گنج، سگھڙ حاجي الهداد جنجهي، داستان پهريون، بيت 36)

ڪجھ بہ هجي پر جيئن بيون ڪيتريون ئي مقامي شيون آهستي آهستي وجود وڃائي رهيون آهن، تيئن ئي اصلي، ننڍين مکن واري ماکيءَ بہ ڏينهون ڏينهن گھٽجي رهي آهي ۽ ان جي جاءِ وڏن مکن واري ماکي ولاري رهي آهي. اهو سلسلو ايئن جاري رهيو تہ اڳتي هلي شايد اسان کي ماکيءَ بہ فارمن مان ئي ملي سگھي، جنهن جو اڄڪلهہ رواج عام ٿي رهيو آهي. ۽ ماکي پالڻ جو اهو طريقو گھريلو صنعت جو درجو اختيار ڪري چڪو آهي.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حصو چوٿون

(اُهي پالتو جانور ۽ پکي

جن بابت پٺائي صاحب جو ڪو بيت نہ ملي سگهيو!)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻلي

شينهن جي ماسي به ته استاد به!

اهي جانور جيڪي جهنگلي هجڻ سان گڏ پالتو به آهن، جيڪي عموماً گهرن ۾، گهر ڀاتي وانگر رهڻ باوجود، پنهنجي لاءِ ڪا بهتر راءِ ناهن جوڙي سگهيا ۽ جن جي ساک به ڪا گهڻي سٺي ڪونهي، ۽ اهي جانور جن بابت ڀٽائي سرڪار جو ڪو بيت ناهي ملي سگهيو يا جن کي ڳائڻ ڀٽائي صاحب مناسب نه سمجهيو يا جيڪي ڀٽائي صاحب کي متاثر نه ڪري سگهيا، انهن ۾ به ٻلي شامل آهي! پر انهن ڳالهين باوجود، ٻلي جو ذڪر مذهبي ڪتابن ۾ ملڻ ڪري البته پنهنجي لاءِ نرم گوشو پيدا ڪرائڻ ۾ ضرور ڪامياب ٿيل آهي.

ٻلي عام طور تي سال ۾ هڪ ڀيرو سو به گرمي بجاءِ سياري ۾ ٻچا ڪري ٿي. جن جو تعداد 2/3 کان وٺي وڌ ۾ وڌ 6 تائين ٿيو وڃي ٿو. هن کي ٿڻ به ڇهه ئي ٿين ٿا، جيڪي سندس ٻنهي پاسي، ٿي ٿي هجن ٿا. هن جي ٻچي کي 'ٻلونگڙو' سڏبو آهي، جيڪو پيدائش وقت انڌو هوندو آهي. ٻچن جي اکيون کولڻ تائين، ٻلي شايد انهن جي حفاظت جي خيال سان ست هنڌ/جايون بدلائيندي آهي. جنهن دوران هو ٻچن کي وات ۾ جهلي، هڪ جاءِ کان ٻئي جاءِ تائين پهچائيندي آهي. ٻچن جي اکين کلڻ ۾ به هفتا کن لڳيو وڃن ٿا. هي به مهينا کن ٻچن کي کير پياريندي آهي. هن جانور جو مرڻ وقت ساهه ڏاڍو ڏکيو ۽ دير سان نڪرندو آهي. شايد ان ڪري جو هي جنهن گهر ۾ رهندي آهي، ان گهر جي ڀاتين لاءِ ڪي سٺا جذبا ناهي رکندي. خفتين جي بقول ته ٻلي دعا گهرندي آهي ته گهر جا سڀئي ڀاتي انڌا ٿي وڃن، ته جيئن هي انهن سان گڏجي کائي پي سگهي. (جيئن انهن کي ٻليءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي خبر نہ پوي) ڪنهن وقت ٻلي جو ڪم ڪوئا ۽ نانگ مارڻ هوندو هو تہ ساڳي وقت ڪتو وري ٻلي جو دشمن هوندو هو پر هاڻ جيئن تہ جتي ڪٿي 'مصالحتي' پاليسي جو دور آهي، ان ڪري لڳ تو تہ ٻلي بہ ان پاليسي تي هلڻ شروع ڪيو آهي، بلڪہ ٻلي تہ مصالحتي پاليسي تي هلڻ گهڻن ڪان اڳ شروع ڪري ڏنو هوا هاڻ نہ تہ پرويرو ڪتو ٻلي پنيان ڊوڙندو نظر ايندو آهي ۽ نہ ئي ٻلي، ڪوئي کي خواه مخواه تنگ ڪندي آهي. هنئن بہ هاڻ ڪوئن جون اڳوٽا نسل آهستي آهستي ختم تي رهي آهي. ان جي جاءِ تي نوان ڪافي وڏا طاقتور ڪوئا اچي چڪا آهن. جن کي ٻلي تنگ ناهي ڪندي. باقي ڪنهن وقت ٻلي برابر نانگ کي چنبا هڻي، پڇ مان جهلي ماري ڇڏيندي هئي پر هاڻ نانگ گهرن ۾ رهيا ئي ڪٿي آهن! جي آهن بہ تہ انهن روپ مٽائي ڇڏيا آهن. ان ڪري ٻلي هرويرو نانگ سان ڦٿاڻ جي بہ ڪنہ ڪندي آهي ڪهڙي خبر. ڪهڙي روپ ۾ ڪير هجي! پوءِ جو پريشاني ٿئي، ان کان بهتر آ تہ ٻلي ماٺ ئي رهي ۽ پنهنجي ڪم سان ڪم رکي، ٻين کي بہ پنهنجو ڪم ڪرڻ ڏي.

ٻلي جا مختلف رنگ ٿين ٿا. جن ۾ اڇو ڪارو پورو چٽڪبرو (اڇو ۽ ڪارو) ۽ ٻلي جو سندو مخصوص آسماني ٽپڪن وارو رنگ. ان کان علاوه ٻلي جا گهريلو ۽ جهنگلي لحاظ کان بہ الڳ الڳ تي چار قسم هجن ٿا. ٻلي جي عمر 10/15 سال کن ٿيئي وڃي ٿي. ٻلي ڏريا کڏ کوٽڻ بجاءِ زمين جي مٿان ئي رهڻ کي ترجيح ڏيندي آهي. سياري ۾ هي گهر ياتين ۽ خاص ڪري ٻارن جو بسترن ۾ انهن سان گڏ سمهي بہ رهندي آهي ان حوالي سان هي ڏاڍي سياڻي آهي، وڏن کي هرويرو تنگ نہ ڪري باقي صفا ڪو نہ ملي تہ پوءِ هي وڏن سان گڏ بہ سمهي رهندي آهي نہ اڪثر ٻارن سان گڏ سمهندي آهي. گرمي کان علاوه ٻلي پاڻي جي بہ ڏاڍي ياڙي آهي. هن کي پاڻي/واٽر وغيره ۾ ٽپڻو هوندو تہ ٽپ ڏئي ڪراس ڪندي، باقي پاڻي اندر ٽري يا گهڙي بئي پاسي __(واضح رهي تہ مرگهي وارو ماٺو پاڻي جي ويجهو ناهي ويندو ۽ نہ ئي ٻلي ويندي آهي. ان ڪري چئبو آهي تہ "ٻلي وانگر مرگهي اٿئي ڇا؟" ڪي ماڻهو نهي نہ نهي ثابت ٿئي نہ ٿئي پر ٻلي تي اهو بہ الزام هڻندا آهن تہ انان کي مرگهي ٻلي سان ٿيندي آهي. ٻلي شڪار بہ اڪثر ڪري رات جو رات جو ڪندي اُبي ڏينهن جو شڪار کي آئي روزي ، ٽري تہ پلا هرويرو ڪونہ سمجهي. شڪار جي ڪوشش هر وقت ڪندي آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هي خاص طور تي ٻيرو تتر، ڪڪڙ جهرڪي، ڪبوتر، سانڊو ۽ ڪوئن وغيره جو شڪار ڪندي اهي ڪير ۽ گوشت جي شوقين ٻلي مڇي تہ اصل عاشق هوندي اهي مڇي جي خوشبو ڪيس پري کان اچي ويندي آهي ۽ گهرن ۾ پيل مڇي ۾ پنهنجو هو حاصل ڪرڻ لاءِ هر جائز ناجائز قانوني، غير هر حربو هلائيندي اهي پوءِ لڪتن يا ڳ. جي ماني وغير ڪائيندڙ ڪي چتائي ويٺي نهاريندي آهي ان ڪري ڪنهن جي گهوري نهارڻ کي ٻلي وانگر نهارڻ يا تڪڻ سان تشبيهہ ڏبي آهي. شڪار ڪرڻ وقت هن جو انداز آهستي آهستي، ڇپي هلڻ ۽ اچانڪ شڪار تي حملو ڪرڻ ڏسڻ وٽان هوندو آهي. سندس انهي خاصيت سان تشبيهہ ڏيندي ڪنهن کي چئبو آهي تہ "ٻلي وانگر ڇپي ڇپي پيو هلين." جڏهن ڪو ڪتو ٻلي جو پيڇو ڪندو آهي تہ هي پڇي وڻ تي چڙهي ويندي اهي ۽ اوستائين ويٺي هوندي اهي جيستائين ڪتو مايوس تي موٽي نہ وڃي وير جي ڪنهن ڪتي ٻلي تي حمل9و ڪيو تہ پوءِ هي ان جي چنبن رانيوٽن سان سني خدمت بہ ڪندي اهي ساڳيو حال هي انسانن سان بہ ڪندي آهي. 'هش ٻلي' چئي ٻلي کي ڀڄائيندڙ انسان، جيڪڏهن صفا ٻلي کي ڪنڊ ۾ پئي يا ڪوهن کي ڪنهن ڪمري يا جاءِ ۾ جهلڻ جي ڪندو آهي جتان هن جي نڪرڻ جو ڪو بہ رستو ۽ گهٽي نہ جهجي تہ پوءِ، انسان جي ڏڏ تي حملو ڪري، ان کي ماري بہ وجهندي آهي. ان ڪري جيڪڏهن ڪنهن کي ٻلي جهلڻ جو شوق هجي تہ احتاط کان ڪم وٺڻ ٻلي جي پڃڻ جو نہ پوءِ سندس پڃڻ جو گس ضرور ڇڏي ٻلي جي هڪ عجيب غريب خاصيت هن پاران گهر ياد رکڻ يا پري کان گهر پهچڻ جي بہ آهي. جڏهن ڪا ٻلي گهر ياتين کي گهٽو تنگ ڪندي آهي تہ ٻلي مارڻ کي پاپ سمجهي، هن کي پري ڇڏي اچڻ جو سوچبو اهي. ان صورت ۾ هن کي ڪنهن طريقي سان جهلي /ڦاسائي ڳوڻ ۾ بند ڪري ڪنهن گاڏيي وعيره ۾ وجهي پري پري تائين ڇڏي اچبو اهي. تہ عموعما ٻلي ڪجهہ ئي عرصي ۾ موٽي اچي ميائون مياءِون ڪري گهر ياتين کي جهڙو ڪر چيڙائيندي ۽ مڇون وٽيندي چوندي اهي تہ "ڪر لو جو ڪرنا"

ٻلي کي جي نسل جي ٻلڪ شينهن جي ماسي بہ چئبو آهي پر ڪي خفتي تہ ا بہ بہ وڪون وڌيڪ اڳتي وڌائيندي ٻلي کي شينهن جو استاد بہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڏيندا آهن. روايت ڪندا اهن تہ هڪ ٻلي، شينهن کي پڙهايوءِ شڪار جا گر سيکاريا تہ ماڳهين شينهن ڪيس ئي کائڻ لاءِ تيار ٿي ويو جنهن تي ٻلي جان بچائڻ لاءِ آخري دل ۾ بچائي رکيل نسختي تي عمل ڪندي وڻ تي چڙهي وئي

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سهن جو ساهه نه ڪڍو!

هِتِي تہ خير هر قسم جي پکي ۽ جانور جو شڪار ٿئي ٿو ۽ خود انسان جو بہ ٿئي ٿو پر، ان وقت بندوق جي بہ فائر ڪرڻ تي دل ناهي چوندي، جڏهن اها ڪنهن سهي جو ساهہ ڪڍڻ لاءِ سڏي ڪئي ويندي آهي. ان وقت ڪوڙڪي جهڙي ڪنور دل اوزار جو دل بہ جواب ڏيئي ويهندو آهي، جڏهن اها ڪنهن سهي کي جهلڻ لاءِ اڏي ويندي آهي ۽ ان وقت ان جار جو دل بہ سندس ۾ موجود ٻِڙڪين وانگر تي ويندي آهي، جڏهن اها ڪنهن سهي کي ڦاسائڻ لاءِ اڏي ويندي آهي. اهي بي جان شيون ڏڪاريون هونديون بہ انسان جي حڪمن هٿان مجبور هونديون آهن. پر خود ساهہ وارو انسان، سهي جهڙي سڀ کان وڌيڪ معصوم ۽ خوبصورت جانور جو ساهہ ڪيندي ۽ ان کي ماريندي ڪا بہ ڪهل ناهي ڪندو! سهي جي جُوءِ سان هٿ چراند نہ ڪئي وڃي، ان جي نسل ڪشي ڪرڻ بجاءِ ان کي وڌ کان وڌ وڌايو وڃي، تہ هوند انسان جي روزانہ جا ڏکيا سفر، سهي پاران رستن تي اچانڪ آڏو اچي بيهڻ، گهمڻ ڦرڻ، چرڻ، ڊوڙڻ ۽ نينگ ٽپا ڏيڻ جهڙا منظر ڏسي، ڏاڍا سولا ۽ دلچسپ ٿيو پون! مصيبتن جو ماريل انسان، سهن جو ساهہ ڪڍي، خود سندس راهہ جون رونقون گهٽائي ۽ مسئلا وڌائي رهيو آهي پر پوءِ بہ مڙي نٿو.

عام طور تي سها ٽن قسم جا هجن ٿا. گهريلو جابلو ۽ ميداني / ريگستاني. گهريلو سهن کي پالتو، ڏاريل ۽ هٿرادو جي نالي سان بہ سڏيو وڃي ٿو. گهريلو سها ورن وڪڙن واري وڏي پر ناهي رهندا آهن. جمڻ وقت انهن جي جسم تي ٻُج ناهن هوندا. هفتي تائين اکيون بند هونديون اٿن. ٻچا بہ پر اندر ڪندا آهن. جن جو تعداد عام طور تي ڇهہ کان ست هوندو آهي. جڏهن تہ جهنگلي سهو پٽ تي، ڪا معمولي انچن جي حساب سان کڏ کوٽي ٿو ۽ ٻچا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

به پڌر تي ڪري ٿو جيڪي عموماً جوڙي ۾ هوندا آهن. باڪوڙي لڳ ڳوٺ گلزار احمد بڙدي جي، سهڻ جي مشهور خفتي محمد اسماعيل بڙدي جي بقول ته سئو مان پنج ماديون تي ٻچا ڪنديون هونديون، جڏهن ته 100 مان ڏهه/پندرهن هڪ وقت تي، هڪ ٻچو ڪنديون هونديون. سهي جي ٻچا ڪرڻ جي ڪا به خاص مند ۽ موسم ناهي، سڄو سال لڳ ۽ ٻچا ڪندو رهندو آهي پر جڏهن ڪانڊيرا ڦٽندا آهن، ته اهو وقت نسبتاً وڌيڪ ٻچا ڪندو آهي. مادي چاليهه ڏينهن پيٽ سان رهندي، ويامڻ کان فوراً پوءِ وري لڳ لاءِ تيار هوندي آهي. جنهن ڪري گهريلو مادي سال ۾ ڇهه ست ٿُور ۽ جهنگلي سال ۾ پنج ڇهه تور ڪندي آهي. ٻچو عموماً پندرهن ويهه ڏينهن ڏائڻ بعد ٻچو چرڪ تي ويندو آهي. خفتي، نر مادي جي سڃاڻپ نر جي ڪجهه ننڍي ۽ هلڪي هجڻ سان ۽ مادي جي سڃاڻپ وڏي ۽ ڳري هجڻ جي حساب سان ڪندا آهن. پر پري کان اها سڃاڻپ آهي ڏکي. عام سهي جو وزن ڏيڍ کان به ڪلو تائين هجي ٿو. مادي تمام جلد پوڙهي ٿيو وڃي. سهي جو تن کان ڇئن مهينن جو ٻچو نسل وڌائڻ لائق بڻجيو پوي ٿو. هن جي پسند جي گاهن ۾ نڙ ڇبر، لاٽي، برسينگ، لوسڻ، سرنهن، ڪٽڪ جا تازا ڇاول سلا، ڪاڄن جي ڪتي، پيرون ۽ سگُر وغيره هجن ٿا. ڪلر ۾ ٿيندڙ ننڍڙي گاهه 'اوئين' ۽ جنتر جو هي عاشق هجي ٿو. سهي ڪي خفتين ڪڏهن بيمار ٿيندي ناهي ڏٺو پر پوءِ به هن ڪي چچڙيون ۽ جوُن ضرور ٿين ٿيون. سهي ڪي سِم به تمام گهڻو نقصان پهچايو آهي. انسانن کان علاوه ڪتا، گدڙ، ٻلا، نور ۽ باز به هن جو شڪار ڪن ٿا. پوهه جي سيئن ۾ جڏهن ڪٽڪن جا سلا نڪرڻ لڳندا آهن، ان وقت رات جو چرڻ لاءِ نڪتل سهن جو ساهه ڪيڏڻ لاءِ، انسانن سان گڏ ڪتا، به پگهر وهائيندا ۽ نوس نوس ڪندا وتندا آهن. ان وقت جيپ،موٽر سائڪلن يا پنڌ،سرچ لائيٽ تارچ هٽندي، ڪنهن پوني ۾ ڪو خوبصورت انسان ڪيڏو نه پيانڪ ۽ وحشي لڳندو آهي، جڏهن هو هڪ ٻئي خوبصورت مخلوق ڪي مارڻ لاءِ جهيڻي آواز يا اشارن ۾ ڳالهائيندي ۽ وس پڄندي ڪڙڪي ڪرڻ کان بغير سهي جي ڳولا ۾ هوندو آهي! سهو ڏاڍو سَرلو جانور آهي، معمولي ڪڙڪي ڪي به خطري جي گهنٽي سمجهندي ڪن ڪيٽا ڪري، پوين ٽنگن تي ويهي، اڳيون ٽنگون مٿي ڪري، ايو ٿي، هيڏانهن هوڏانهن پيو جاچيندو آهي. خطرو محسوس ڪرڻ تي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو بين کي خبردار ڪرڻ واسطي، پوبون پير زور سانزمين تي هڻي، وڏا وڏا آواز ڪندو آهي. سرچ لائيٽ جيڪڏهن سامهون منهن تي پئجي ويس ته ويهي رهندو آهي،پر ان وقت به شڪاري ڪڙڪو ڪرڻ کان ڪيٻائيندا آهن. باقي جي لائيٽ پاسي کان پاپنيان لڳس ته پوءِ وس پڄندي ٽپا ڏيئي، ڀڄڻ جي ڪندو آهي. سهي جي ٻاهر نڪرڻ ۽ چرڻ جو وقت سياري ۾ سج لهڻ بعد 'منهنڌاري' تيڻ کان وٺي، رات جو نائين ڏهين تائين هوندو آهي. رات جو پيٽ پرڄڻ بعد به واپس ٽاڪ تي وڃڻ بدران صبح ستين اٺين تائين،'متر گشت'۽ 'تاڙا تاڙي' ۾ مصروف رهندو آهي. اڪثر انهيءَ 'قوشت' سبب شڪارين جي ور به چڙهي ويندو آهي. گرمي ۾ هي سج لڙندي ئي، وچين کان اڳ ٻاهر اچي ويندو آهي. جڏهن ته برسات ۾ هي برسات بند ٿيڻ بعد جاءِ بدلائي، ٻئي سڪي ۽ مٿاهين جاءِ تي وڃڻ جي ڪندو آهي. پاٽي گهٽو هجي ته هو تري ٻئي پاسي به هليو ويندو آهي. هي گرمي ۾ پوسل واري، ٿڌي جاءِ جي ڳولا ۾ ، گهاٽين لين ۾ لڪندو آهي. سياري ۾ چِڊا ڊپ ۽ سڪل لاٽيون جن مان تڙڪو لڳي، هن جا پسنديده هنڌ هوندا آهن. جيتوڻيڪ سهي کي سڀ کان وڌيڪ ڊڄڻي جانور هجڻ جو اعزاز به نصيب ٿيل آهي ۽ هو زنده پڪڙجڻ (جهنگلي) تي هانو ڦاٽي مري به وڃي ٿو پر پوءِ به هو مور کان وڌيڪ 'مڙس ماٺهو' آهي. سهي جي انهيءَ ڊڄڻ سبب ئي 'سهي جي ڪل' سان ڪنهن کي تشبيهه ڏبي آهي. ڍاتڪي ۾ ڪنهن ڪوڙ ڳالهائڻ تي 'سرڙڪ سسا سئو' جي چوٽي به مشهور آهي. سهي کي جتي پنهنجي حسن تي وڏو ٻانور هوندو آهي ۽ هو وڏي ناز نخري سان هلندو آهي،ڏاڍي فضيلت ۽ رک رکاءُ سان ڪائيندو آهي، اتي هن کي پنهنجي اڳين ٽنگن جي ڪمزور هجڻ تي افسوس به هوندو آهي. سهو حسرت وچان چوندو آهي. ته جيڪڏهن منهنجون اڳيون ٽنگون پنين جهڙيون مضبوط هجن ها ته جيڪر مان سيني شڪارين کي آڱوٺو ڏيکاريندي، تازي ڪتي جي چَٽ مان به پاٽي پي ڏيکاريان ها! جيڪڏهن سهي کي اڳين ٽنگن يا ڪنڌ کان جهلبو ته هو پوئين سان. هٿ ڦٽي وجهندو آهي. ڪڏهن به نه بخشجڻ جهڙا مٺا ماريا انسان، ڊڳن وانگر، تازي ڪتا پنيان چڏيو، سهي جي ڊوڙ به ڪرائيندا آهن! سهي جو گوشت هاضمي جي حساب سان هلڪو هجي ٿو. ٻاڪوڙي موري جي استاد قادر بخش لغاري عرف بجلي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي بقول تہ پالتو سهي جو گوشت جهنگلي جي مقابلي ۾ بي سوادو هجي ٿو. ان جي باوجود جو پالتو/گهريلو سهو سئو بہ سئو تائين مليو وڃيپوءِ بہ شڪاري ان کي شڪار ڪرڻ لاءِ وڏو خرچ ۽ جتن ڪندا آهن. اهلِ تشيع هن کي ڪونہ کائين. ڪاش! سيئي مسلڪ گهٽ ۾ گهٽ سهي جي معاملي تي هڪ جهڙي سوچ وارا ٿي پون. مختلف رنگن ۾ ملندڙ سهن ۾ جهنگلي جو وزن گهٽ ۽ گهريلو جو ڪجهہ وڌيڪ هجي ٿو. سهي جو شڪار عموماً بندوق، چار ۽ ڪوڙڪي سان ڪبو آهي. ڇهہ فوٽ کن ڊگهي ۽ چار پنج فوٽ ويڪري ڇئن انچن جي اکي واري جار فصل جي ٻاهر لڳائي، ان ۾ گهٽي ڇڏبي آهي يا پوءِ سهن جي راهہ ۾ ڪوڙڪي اڏي، برسينگ يا ڪاچن جي ڪتي وجهي ڦاسائبو آهي. ڪي خفتي چانڊوڪي ۾ هن کي هٿ سان جهلڻ لاءِ ڪڏڻا ناهي بہ ويهندا آهن. سانگهڙ ڪاليج جي پروفيسر عباس لغاري جهڙن خفين جي بقول تہ خاص ڪري ٿورڙي برسات پيل زمين، تر جي واريءَ توڙي نرم زمين تي سهي جو پير کڻي بہ شڪار ڪبو آهي. خفتين کي ڪنهن پڙپانگ پوني ۾ نند يون لاٽيون ۽ لٺيون، سهي جي جوُ جو پڪو پختو ڏس ڏيندي،بندوقون پرڻ تي هر ڪائينديون آهن. سهي جو ٿانڊن تي پچايل گوشت سائي واري مريض کي، جڏهن تہ سهي جو مٿو ۽ مغز وڏي ڪنگهہ وارن مريضن کي علاج طور کارائبو آهي. افسوس جو هن خوبصورت ۽ بي ضرر جيوَ جو تعداد تمام گهٽي شڪار توڙي 2010ع ۽ 2011 ۾ آيل تاريخي ٻوڏن بعد، تمام گهٽو گهٽجي، خطري جي حد تائين اچي پهتو آهي. هن کي با اثر ماڻهن جي رَکن ۾ ۽ سرڪاري طرح چراگاهہ ۽ گئوچر قائم ڪري ۽ بچائي سگهجي ٿو. ٻيلا بہ هن جي جياپي جا وڏا وسيلا هئا پر هاڻ اهي پاڻ پنهنجو وجود ئي بچائي نہ سگهيا تہ سهي جو ڪهڙو سهارو بڻجندا! آبادي وڌڻ سبب زمين جي وڌيڪ کيڙجڻ سبب سهي جي لڪ جا هنڌ محدود ٿيڻ، شڪار وڌڻ ۽ شڪار ڪاتي پاران ناهيل قانونن تي عمل نہ ٿيڻ سبب بہ سهي جو نسل تيزي سان ختم ٿي رهيو آهي. ان جي باوجود جو شڪار ڪاتي وٽ سهو شروع ۾ پرمٽ ۾ هو پر 2000ع ڌاري پرمٽ مان بہ ختم ڪيو ويو آهي،جنهن جو مطلب تہ هي نسل خطري ۾ آهي، هن جو شڪار نہ تو ڪري سگهجي. اڳي مختلف جانورن تي ڇئن ڪتن جي بچ جو بہ پرمٽ هوندو هو جنهن جي فيس پنج سو روپيا ساليانا هوندي هئي. انهن جانورن ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوئر، لوڪڙ، گدڙ ۽ سهو وغيره شامل هئا. پر اها بہ 2000 ع کان اڳ ختم ٿيل آهي. سهي جي شڪار تي شڪار ڪاتي جو ڏنڊ وڌ ۾ وڌ 15000 روپيا آهي. جڏهن تہ ڪورٽ جو ڏنڊ 150000 تائين ۽ ڇهن مهينن کان وٺي هڪ سال تائين جيل يا ٻئي سزائون هجي ٿي. پر مختلف سببن جي ڪري افسوس جو ان تي عمل نالي ماتر ئي ٿئي ٿو.

سهو گهريلو هجي يا جهنگلي، هر وقت وحشي انسانن ۽ درندن جي وَر چڙهيل هوندو آهي. پاليل سهن کي ڪڏهن ڪڏهن ڪي ٻلا ۽ ڪتا اگهور ننڊ ۾ ستل گهرياتين جي غفلت جو فائدو وٺندي، نشانو بڻايو وجهن! جڏهن تہ جهنگلي سهو تہ هنئن ئي هر وقت، هر ڪنهن جي اک ۾ هوندو آهي. ان جي موت جو نہ داد نہ فرياد! جنهن معاشري ۽ ملڪ ۾ خود قانون ئي سڀ کان وڏو مظلوم هجي ان ۾ اهڙي قانون تي ٻين جي رکوالي ۽ تحفظ جي ڪهڙي ميار!!

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪُڪڙ

بانگ ڏيئي، وقت جو احساس ڏياريندڙ،
مهمانن ۽ نياڳ جو ڏس ڏيندڙ:

شايد ٻين پکين وانگر ڪُڪڙ به ڪنهن وقت جهنگلي رهيو هجي، پر هن وقت ڪُڪڙ مڪمل طور تي هڪ پالتو ۽ گهريلو پکي آهي. اڏامڻ جي سگهه وڃائڻ بعد، هن پاران ٻيهر جهنگ منهن ڪرڻ جو امڪان موجود ناهي رهيو. اها ڳالهه ڪڪڙ کي به سمجهه ۾ اچي چڪي آهي ۽ جهنگ جا خطرا به کيس سجهن ٿا. ان ڪري هن به هاڻ جهنگ ڏانهن موٽي وڃڻ جو سوچڻ ڇڏي ڏنو آهي! هاڻ جهنگ لاءِ هڪ ٻيو ڪڪڙ وڃي بچيو آهي، جنهن کي سڏبو ئي 'جهنگ ڪڪڙ' آهي. ان جو جهنگ ۾ رهڻ جو هڪ سبب، اڏامڻ جي سگهه ۽ هنر آهي، جنهن سبب هو خطرن کي ڪنهن حد تائين منهن ڏيئي وڃي ٿو. ٻڪري جي ماءُ وانگر ڪڪڙ جي ماءُ به آخر ڪيترو ڪڪڙ جو خير گهرندي ڪڪڙ کي نيٺ ته ڪاچ ٻڌجڻو ئي آهي. پوءِ جهنگلي مخلوق جو يا انساني مخلوق جو! ان ڪري ڪڪڙ ڪاتي سان مري يا چڪ سان، ڪهڙو ٿو فرق پوي!!

ڪڪڙ جنهن جي اسان وٽ عمر تقريبا 5/6 سال ڪن هجي ٿي ۽ هو 3سال ڪن ۾ ويڙهائڻ جي لائق ٿئجي خفتين جي اک جو تارو ٿئجي ٿو. پر مادي ڪڪڙ 6 مهينن ۾ آنا ۽ ٻچا ڪرڻ لائق ٿئجي ٿي. جيڪا عموماً 10/12 آنا ڪرڻ بعد 21 ڏينهن جو آرو ڪري ٻچا ڦوڙي ٿي. ڪڪڙ عام طور تي آنا لاهڻ دوران روزانو آنو لاهي ٿي، جنهن ۾ ڪن ٻيدن ۾ ٻه زرديون به هجن ٿيون . ڪي ڪي ڪڪڙ 20/21 يا ان کان ڪجهه گهٽ به وڏ آنڊا لاهين ٿيون. اهي ڳالهيون ڪڪڙ جي ڪاڌ خوراڪ، مالڪ جي ياڳ ۽ ڪڪڙ جي نسل سان به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تعلق رکن ٿيون. عام طور تي ڪڪڙ سال ۾ ٻہ ٿُور ڪري، پر ڪي ٽي بہ ڪن پر اصل ڪڪڙ عام طور تي سال ۾ هڪ ئي ٿُور ڪري ۽ بيدا بہ گهٽ ڪونہ ڪري. خفتين جي بقول تہ گهٽي گرمي ۽ گهٽي سردي ۾ آرو ڪنڌڙ ڪڪڙ ٻاران ٻچا ڦوڙڻ جي شرح گهٽ هجي ٿي. ڪڪڙ جي سياري وارو ٿُور سڀ کان وڌيڪ ٻچن وارو هوندو آهي. خفتي آري تي وينل ڪڪڙ جي بيدي جي سچي ۽ ڪوڙي يعني ٻچي واري ۽ بغير ٻچي واري بيدي جي پرک، بيدي کي پاڻي ۾ وجهي بہ ڪندا آهن. جيڪو بيدو وچي پاڻي جو تَرو ڇُهي اهو سچو ۽ جيڪو پاڻي تي تري، ان کي ڪوڙو سمجهبو آهي. فارمي ڪڪڙ اچڻ کان اڳ عموماً مقامي طور ڪڪڙ جا هي قسم اصيل، گوڙو/گوجو ترڙا/ جَهر ڪبرا، مصري، اڇي موڙ وارا ۽ صفا ننڍين ٽنگن وارا شامل هئا . اصيل ڪڪڙ خوبصورتي، وزن ۽ وڙهڻ جي حوالي سان سڀ کان وڌيڪ سمجهبو آهي، جيڪو مهانگو بہ وڌيڪ هوندو آهي. گوڙو ڪڪڙ وزن ۽ گوشت جي حوالي سان وڌيڪ هجن ٿا، پر خوبصورتي ۾ اصيل کان مار کايو وڃن. جڏهن تہ مصري ڪڪڙ ۽ اڇي وڏي موڙ واري ڪڪڙ بيدن لاهڻ جي حوالي سان وڌيڪ سمجهبي آهي، پر اهي آرو عموماً گهٽ ئي ڪنديون آهن. ان ڪري انهن جا بيدا وري اصيل يا ترڙي ڪڪڙ هينيان رکي ڦوڙائبا آهن. ترڙي ڪڪڙ وڌيڪ تران تران ڪرڻ ۽ اجايو سجايو بغير موقعي مهل جي ڳالهائڻ ۽ وزن ۾ وچولي هجڻ سبب گهٽي اهميت، عزت ۽ مان مرتبو ناهي حاصل ڪري سگهندي، پر تعداد جي لحاظ کان سڀ کان وڌيڪ . ان ڪري اجايو سجايو اوقات کان وڌيڪ ڳالهائيندڙن کي بہ ترڙي ڪڪڙ سان تشبيهہ ڏبي آهي. عموماً ڪڪڙيون جنهن جاءِ تي بيدا ڪنديون آهن، آرو بہ اتيئي ڪنديون آهن. ڪن صورتن ۾ آري بعد شروعاتي ڏينهن ۾ انهن کي ڪنهن محفوظ ۽ پرسڪون هنڌ تي ويهاريو آهي تہ اتي ويهي بہ رهنديون آهن. ڪڪڙ بيدا لاهڻ لاءِ جڳهہ جو انتخاب بہ عام طور تي پنهنجي مرضي سان ڪندي آهي، پر ڪن صورتن ۾ جڏهن کين شروع ۾ ئي، متي جون کُڏين ۾ ويهڻ تي هيرايو ويو هجي تہ پوءِ آنا ۽ آرو بہ اهڙين ئي کڏين ۾ ڪن ٿيون.

ڪن ڪُڪڙين جا بيدا ڪائي يا وڪٽي چڏبا آهن يا آري جو مدو پورو ٿيڻ بعد بہ انهن مان ٻچا ناهن ڦٽي سگهندا ۽ اهي ڪوڙا ٿي ويندا آهن، تہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙي صورتحال ۾ اڪثر ڪڪڙ آرو ناهي ڇڏيندي ۽ آري واري هنڌ ويٺي ئي هوندي آهي، ان ڪري ئي جيڪو ماڻهو گهر جوتي ويندو آهي يا ٻاهر گهٽ نڪرندو آهي، ان کي ٿوڪ ۾ چئبو آهي ته "آرو پيو پچائين يا آري تي ويٺو آهين ڇا!" آري تي ويٺل ڪڪڙ جڏهن نه اٿي ته ان کي پاڻي ۾ غوطا ڪارائبا آهن يا پاڻي ۾ ٽٻيون ڏياريون آهن.(ڪن خفتين جو اهو به چوڻ آهي ته جيڪڏهن نر ڪڪڙ کان آرو پچرائڻو هجي ته هن جي پڇ مٿان ڪِل کي سئيءَ سان کوٽي، ان تي ڪارا مرچ ڪُٽي ٻُرڪبا ته نر ڪڪڙ به مادي ڪڪڙ واريون سڪون لاهيندي آرو پچائيندو!) ڪڪڙ هنئن به ماڪ، پاڻي ۽ برسات جي مڙئي ڪجهه ياڙي ثابت تي آهي، ان ڪري ڪنهن وڏيڪ 'ڦڙڪيون' هڻندڙ پاران اچانڪ ماٺ ڪري ويهڻ يا خاموش ٿي وڃڻ وقتبه چئبو آهي ته "جهڙو ڪڪڙ تي ماڪ پئي". ڪڪڙ پاران آرو پچائڻ ڪنهن 'جوڳ' پچائڻ برابر هجي ٿو. هي آري دوران، بيدن تان گهٽ ئي اٿندي آهي پر آري جي آخري هفتي ۾ ته هي نه برابر اٿندي آهي. کائڻ پيئڻ به صفا گهٽائي ڇڏيندي آهي، ان ڪري ڇلو پچائڻ دوران ڪمزور ٿي ويندي آهي. ٻچا ڦوڙڻ بعد هي صفا ويڙهاڪ به ٿي ويندي آهي. ماڻهن ۽ ٻارن سان وڙهڻ کان علاوه ڪانوَ باز ۽ ٻين جانورن پاران ٻچن تي بري نظر رکڻ يا ويجهو اچڻ کان روڪڻ لاءِ انهن سان وڙهندي آهي. هن جي ٻچن کي باز/ سِرڻ، ٻلو ڪتو گدڙ(جڏهن وڏيڪ هوندا هئا) وڏا ڪوئا، نور ۽ نانگ وغيره خاص طور تي نقصان پهچائيندا هئا. جڏهن ته ڪتو ٻلو هن کي ڪنڌ ۾ جهلي ڪنڌ ڀڃي کائي ويندا آهن (گهريلو ڪتو گهٽ به پر رول يا ٻاهريون ڪتو ان کي اڪثر نقصان پهچائي ٿو) نانگ ته آري تي ويٺل ڪڪڙا جا بيدا پيئڻ کان علاوه ڪڪڙ کي ماري به ويندو آهي، جنهن لا خفتين جو چوڻ آهي ته نانگ، ڪڪڙ کي ڏند هڻي، ان جو رت پي ويندو آهي. آنا ته خير ڪڪڙ پاڻ به پنهنجا نونگو هڻي، ٽوڙي پي ويندي آهي. جنهن کي روڪڻ لاءِ سندس پڇ جو ڪنپ پٽي، سندس نڪ مان آر پار نٽ/ناڪيلي هڻبي آهي. ڪڪڙ بيدا لاهڻ کان ڪجهه ڏينهن اڳ بيدو لاهڻ لاءِ پرسڪون ۽ اڪيلائي واري جڳهه ڳولڻ سان گڏ تران تران به ڪندي آهي. جنهن سان مالڪن کي ڪڪڙ پاران بيدا لاهڻ جي اڳواٽ اطلاع ملندو آهي ۽ هو ڪڪڙ تي نظر رکندا آهن. پر ڪي ڪڪڙ ماٺ ميٺ ۾ آنا لاهي، آرو ڪري جڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻچا ڦوڙينديون آهن تہ خبر پوندي آهي. ڪڪڙ عموماً بيدو لاهڻ کان پوءِ ڪافي دير تائين شور ڪندي آهي. ان شور متعلق چيو ويندو آهي تہ ڪڪڙ جي پيٽ ۾ بيدا لاهڻ کان اڳ، هڪ بيدن جو ٻور نما جهڳٽو پيدا ٿيندو آهي بيدو لاهڻ کان پوءِ ڪڪڙ شور ڪري، ان جهڳٽي مان ٻئي ڏينهن لاءِ هڪ بيدو جڙڻ تہ پچائيندي آهي. بهرحال ڪو ڪيئن تو چوي، ڪو ڪيئن تو چوي اصل خبر الله کي يا ڪڪڙ کي! ڪڪڙ جو اهم ڪم، يا وجہ شهرت بانگ ڏيڻ بہ آهي. ڪڪڙ عموماً رات جو ٽي پيرا بانگ ڏيندو آهي. هڪ سنجهي کان پوءِ، ٻئي اڌ رات کان پوءِ ۽ ٽئين بانگ اسر جو ڏيندو آهي. جن جي وچ ۾ بہ ٽي ڪلاڪ جو وقفو ڪندو آهي. جڏهن اڃا گهڙيون ڪون هيون (يا گهٽ هيون) ۽ نہ ئي موسميات کاتي جو ڪو وجود هو تڏهن موسمن جي متجڻ، ڏينهن رات ٿيڻ، ڏينهن جي شروعات ۽ وقت جي احساس لاءِ جيڪي 'نڪتا' نهاريا هئا، انهن ۾ روزانہ جي بنياد تي چنڊ ۽ سج، ڏينهن جو پاڇولو ۽ رات جو ڪڪڙ جي بانگ بہ اهم ۽ وڏا ذريعا هئا. ڪڪڙ جي بانگ تي هاري ناري جتي ڪم ڪار تي وڃڻ جو وقت سارينداهئا، اتي ميل ملاقات لاءِ بہ ڪڪڙ جي بانگ کي نشاني ۽ اشاري طور ڪم آڻبو هو. هاڻ تہ خير گهڙين ۽ موبائلن صفا ڪم ئي سولا ڪري ڇڏيا آهن! پر اها ساڳي بانگ جيڪڏهن مادي ڪڪڙ ڏني تہ ڪيس ڪهي ڇڏبو هو. مادي ڪڪڙ جي بانگ کي بدسوڻي، بدشگوني ۽ نياڳي وائي مثل سمجهبو هو/آهي. مادي جي ڪڪڙ جي بانگ کي ڪنهن نہ ڪنهن مصيبت جي اچڻ سان منسوب ڪبو هو. ان کان علاوه ڪنهن 'نندي منهن' پاران 'وڏي ڳالهہ' ڪرڻ واري کي يا ٻناڪ هٽڻ واري کي بہ چئبو آهي تہ "اها مادي ڪڪڙ بہ ٽي بانگ ڏني!" مادي ڪڪڙ جي انهيءَ بانگ کي شاعرن بہ شاعري جو موضوع بنايو آهي، تہ جلال جهڙن فنڪارن ان کي ڳائي عام بہ ڪيو آهي. ڪڪڙ کي ننڊ پوري ساري ئي ايندي آهي، بس اک لڳي نہ لڳي، وري ڪيس سجاڳي ٿي پوندي آهي. ان ڪري بہ ڪنهن کي ٿوري دير ننڊ آئي تہ ان لاءِ بہ چئبو آهي تہ " ڪڪڙ جي پنڪي جهڙي ننڊ آئي هئي". ڪڪڙ رات جو گهر ۾ ٿوري بہ ڪڙڪي ٿيڻ تي آواز ڪندي آهي ۽ رات جو ڪڪڙ پاران آواز ڪرڻ تي، گهر ڌڻي سجاڳ ۽ خبردار ٿي ڪن ڪندو آهي. ڪڪڙ جو مقام، مان ۽ مرتبو فارمي ڪڪڙ اچي وڃايو آهي. نہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ اڳي ڪڪڙ جي وڏي عزت ۽ اهميت هوندي هئي! آئي وئي جي مهمانيءَ ۽ آڌر ڀاءَ جيئن چانهہ سان ڪرڻ لازمي هجي تو ائين رات رهندڙ يا ويلو ويهڻ واري لاءِ ڪڪڙ ڪهڻ وڏي عزت افزائي واري ڳالهہ سمجهبي هئي ۽ نہ ڪهڻ واري کي وري اوترو ئي خراب سمجهندي، چئبو هو تہ "هن وري ڪهڙو ڪڪڙ پئي ڪنا"! اهڙي طرح ڪڪڙ جي ڪهڻ جي حوالي سان موجود ڪيترائي پهاڪا ۽ چوڻيون، ڪڪڙ ڪهڻ جي اهميت کي اجاگر ڪرڻ لاءِ ڪافي آهن. مثال طور "ماسات مني ذات، ڪڪڙ ڪهہ تہ رهان رات"! خبر ناهي اها چوڻي سوٽن يا ماروٽن وغيره لاءِ چو ناهي، رڳو ماساتن لاءِ ئي چو مخصوص آهي! ڪو پرائي ماڻهو جي خوشامد ڪري پنهنجا نمبر ناهي تہ ان لاءِ چئبو آهي تہ " ڪڪڙ ڪوريءَ جو ۽ نان وڏيري جو". ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن آيل مهمان وغيره جي نہ ڪائڻ جي صورت ۾ ڪڪڙ گڏ بہ ڏبو آهي! اهڙي طرح ڪڪڙ توري پئسن جي ضرورت پورڻ تي غريب غربا وڪڻي پنهنجي مهل بہ ڪري ونندا آهن/هئا. اهڙي طرح، "ڳوٺ رنو ڪڪڙ منو" جي چوڻي مان ظاهر آهي تہ جڏهن ڳوٺ وارا ناراض ٿيندا هئا ۽ پوءِ وري پرچندا هئا، تہ انهن جي دعوت تي ڪڪڙ ڪهبو هو ائين وڙهڻ انسان مصيبت ويچاري ڪڪڙ تي. ان حوالي سان اهو بہ چبو آهي تہ "ڪڪڙ ڪنو ڳوٺ رنو" معني تہ ڪنهن هڪ ڪڪڙ ڪنوءِ ياجي ڪنهن ٻئي جي گهر ۾ نہ اماڻي، (جيئن ڳوٺن ۾ عموماً ٿيندو آهي) يا ڪو مهمان آيو ڪڪڙ ڪنوءِ ٻين کي دعوت نہ ڏني، تہ ان تي ناراضپو ٿي ويندو هو پر جيڪڏهن ڪٿي صفا چپ چپات لڳي پئي هجي، تہ ان لاءِ بہ چئبو آهي تہ " ابا! صفا ڪڪڙوڪو لڳي پئي آهي." ڪڪڙ جو گوشت، ٻڪر کان پوءِ ٻئي نمبر تي چيو ويندو آهي. پيو تہ گهڻ مهمان يا هڪ اڌ مهمان اچڻ تي ٻڪر کُهي ضائع ٿيڻ کي بہ ڪڪڙ قرباني ڏئي بچائيندو آهي. ڪڪڙ جو گوشت جتي زڪام يا کنگهہ ۾ سوپ/ ڪاڙهي توڙي گوشت جي لحاظ کان بهتر آهي، اتي ڪڪڙ جو گرم گرم تازو گوشت فالج واري مريض جي مٿي تي بہ ٻڌبو آهي. ڪڪڙ جي گوشت کان علاوه هن جا بيدا بہ صحت لاءِ ڏاڍا ڪارائتا ۽ قيمتي آهن. عرق النساءَ جي سور جو علاج بيدن جي تيل سان بہ ڪبو آهي. اهو تيل گنجي مٿي تي وار آڻڻ لاءِ بہ استعمال ٿيندو آهي، تہ وري توري ڦير ڦار سان جهونن کي جوان بہ ڪندو آهي. جنهن لاءِ گهٽ ۾ گهٽ 12

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بيدا اوباري. انهن جون زرديون ڪڪڙيون ڪنهن پُرڻ وغيره ۾ وجهي، هينيان ڪان پليٽ يا ڪوٽانو رکي، پرڻ مٿان بيدن جي زردي مٿان ڳلي رکي، ان مٿان ڪوئلا ڏيئي، هوا ڏبي آهي، تہ بيدن جي زردي مان 'تيل' ڦڙا ڦڙا ٿي، پُرڻ هينيان رکيل ٿانو ۾ ڪرندا آهن. جنهن سان مالش ڪرڻ سان عرق النساءَ جو سور جو علاج ڪبو آهي. جسماني ڪمزوري توڙي دماغي ڪمزوري ۾ بيدا بوائل ڪري، ڪارا مرچ وجهي کائبا آهن. 'طاقت' لاءِ ڪچو بيدو کير ڪاڙهي ناري، ان ۾ ملائي پيئبو آهي. (ڪي ڪي خفتي ڪچا بيدا بہ پيئندا آهن) سانَ مستي ڪرڻ گهٽ ڪري، تہ تڏهن بہ هن کي بيدا نائبا آهن. بيدو زڪام ۾ رات جو اوباري کائڻ سان فائدو پهچائيندو آهي. ڪڪڙ جي بيدي جو مٿيون خالي سفيد کوکو، گهر ۾ جنهن جاءِ تي پيپل رکيل هوندو اتي عموماً ڪرڙي ڪونہ ايندي ڪي ماڻهو بيدي جو اهڙو کوکو ڪاني ۾ وجهي گهر جي منهہ وغيره ۾ رکي ڇڏيندا آهن تہ اتي ڪرڙي نہ ايندي آهي. ڪڪڙ جي بيدن جي خالي کوکن کي ٻٽي ۾ پچائي، ڦُلائي ان مان ڪِلس تيار ڪئي ويندي آهي، جيڪو ڪيلشم حاصل ڪرڻ جو سٺو ذريعو آهي، جنهن مان زناني ۽ مرداني بيمارين جو علاج بہ ٿيندو آهي.

ڪڪڙن ۾ مختلف وقتن تي مختلف بيماريون ٿينديون آهن. ڪڏهن ڪڏهن اهڙين بيماريون اچي منهن ڪڍنديون آهن، جنهن سان سڄي ڳوٺ ۾ ڪڪڙ ٻانگ ڏيڻ لاءِ بہ نہ بچندو آهي. ان صورت ۾ رڳو ڪي خوش قسمت ڪڪڙ ئي بچي سگهندو آهي يا پوءِ ٻين ڪڪڙن کان پري اڪيلائي ۾ آري واري ڪڪڙ بچي سگهندي آهي. ڪڪڙ کي عموماً زڪام، ڪوڪڙو وائي، نڪ مان پاڻي زبان سڄي پوڻ، لڙهو ۽ بخار وغيره جهڙيون بيماريون ٿينديون آهن. ڪوڪڙي جي بيماري ۾ ڪڪڙ جي پيچ مٿان هڪ گند سان پريل ڳوڙهو بيدا ٿيندو آهي، جنهن کي هٿ سان ٿورو زور ڏئي، گند ڪڍي ڇڏڻ سان فائدو ٿي ويندو آهي، ان کي گرم تَتِي/اٽلاٽي سان ڏنبي ڏيڻ سان فائدو ٿيندو آهي. ڪڪڙ کي وات نڪ مان پاڻي اچڻ جي صورت ۾ تومر ۽ ڳڙ بہ کٽي کارائبا آهن، يا پوءِ ڪڪڙ کي زبان هينيان چوتي تي سوکهڙو تي پوندو آهي، جنهن کي هٿ جي ننهن سان لاهي ڇڏڻ سان، ڪڪڙ نيڪ تي ويندو آهي. ڪڪڙ لاءِ لڙهي/تيڪ جي بيماري ڏاڍي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خطرناڪ ثابت ٿيندي آهي. جنهن ۾ ڪڪڙن جو بچڻ مشڪل هوندو آهي. هن بيماريءَ سبب ڪڪڙ جو ڪافي نقصان ٿيندو آهي. جيڪڏهن ڪنهن اوڙي پاڙي ۾ موت جو راڪاس گهمي وڃي ۽ جلد جلد موت واقع ٿين ته ان لاءِ به چئبو آهي ته "ابا! فلاڻن ۾ به ڪڪڙن وارو لڙهو پيو آهي!" ان جي علاج لاءِ رَسَوَل کي ڳاريل ڪڪڙ جي بيٺڻ واري پاڻي جي ٿانو ۾ وجهي ڇڏبي آهي. سوڪهڙي جي بيماري ۾ ڪڪڙن جو ٽنگون سڪي وينديون آهن. ان کان علاوه ڪڪڙ کي بخار به ٿيندو آهي جنهن ۾ هن جي مغز تي پاڻي وجهڻ کان علاوه هن کي وهنجاريو به آهي. ڪڪڙ کي جڏهن بخار اچي ته چئبو آهي ته ڪو مهمان ٿو اچي. ان صورت ۾ ڪڪڙ پاسيري تي ڪنپ/پَر ڪنديري پل ڪٽي کهڙو به ڪاڙهو ۽ گرمي چو نه هجي، ٻاهر اڱڻ ۾ سمهي رهندي آهي. ان کي چئبو آهي ته ڪڪڙ ٻُري ٿي. ڪڪڙ کي جڻ ته پنهنجن پساهن جا آخري ڏينهن نظر اچڻ لڳندا آهن ۽ هو احتجاج ڪري ٻاهر گرمي ۾ ڪاڙهي ۾ سمهي رهندي آهي، ان صورت ۾ ڪڪڙ کي تپ اچڻ فطري عمل آهي. جي مهمان هوندو آهي اهم ۽ اهڙو جنهن ۾ ڪو ڪم هجي يا پوڙ جو امڪان هجي ته پوءِ ڪڪڙ کي ڪاتي رسڻ جا جا سئو سيڪڙو امڪان ڇتا هوندا آهن. پر جي مهمان هوندو ڪو ايرو سيرو ته ياجي پتيءَ ۾ بيدن پٽاٽن تي به ڪم هلي ويندو آهي ۽ ڪاتي ڪڪڙ جي سر تان ٽري ويندي آهي. ڪڪڙ کي جئو ۽ چچڙ به چهتي، بيمار ڪري ڇڏيندا آهن. جنهن جو هڪ سبب ڪڪڙين جي مسقتل ويهڻ واري هنڌ جي صفائي جو نه هجڻ به هجي ٿو. جئو ڪڪڙ جي وِٽ جو عاشق سمجهبو آهي. جنهن ڇپر وغيره تي ڪڪڙ مستقل ويهندا آهن، اتي اچي ديرو جمائي ويهي رهندا آهن. جون ۽ چچڙن جو علاج، نڪ ۾ ڏيڻ واري سرهي ناس کي ڪڪڙ جي جسم تي ، جيتن واري هنڌ تي هڻي، جنهن سان يا ته جوا ۽ چچڙ يجي ويندا آهن يا پوءِ مري ويندا آهن.

خفتين کي گدڙ ۽ ڪڪڙ جي رشتي جي اج تائين خبر ناهي پئجي سگهي! گدڙ ۾ قدرتي طرح اهڙي ڪا صلاحيت هوندي آهي، جو هو ڪنهن وڻ وغيره تي وينل ڪڪڙ هينيان اچي ويهي، رڳو ڏند ڪڙڪائيندو يا ڏيڪاريندو آهي ته ڪڪڙ مٿان کان هيٺ پڙڪو ڪائي، پاڻهي اچي گدڙ جي پيرن ۾ ڪري. گدڙ جو ڪاج ٿي ويندي آهي. جنهن جي ڪري، ڪنهن کي چئبو آهي ته "گدڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وارا ڏند نہ ڏيکار“ يا ”گدڙ وار ڏند پيو ڏيکارين“. پٺائيءَ صاحب يا ڪنهن ٻئي شاعر سان منسوب اها چوٽي جهڙي سيٽ بہ ملي ٿي تہ

’جنهن سيکاريو ڏند بہ ان کي ڏيکاريو‘

گدڙ جي انهيءَ صلاحيت کي ڏسي، ڪنهن پاران ڪنهن کي جلدي ۾ پنهنجو ڪري وٺڻ جي صلاحيت کي ڏسندي چئبو آهي تہ ”خبر ناهي، ڪهڙي گدڙ سنگهي اٿس“!

ڪڪڙ هنئن تہ هر شئي شوق سان کائي ويندي آهي، ويندي انساني ’فُضلو‘ بہ پر تِڏ، اڏوهي ۽ ماڪوڙا وغيره وڌيڪ شوق سان کائيندي آهي. جيڪي شيون گهرن ۾ پيل ڪيترن ئي سامانن کي نقصان پهچائينديون آهن. ائين ڪڪڙ انهن کي کائي جهڙوڪر انسانن کي انهن کان بچائيندي بہ آهي. ڪڪڙ، ڪرڙي بہ کائيندي آهي، پر پوءِ ان جي زهر سان پاڻ بہ مري ويندي آهي.

ڪڪڙ ’ڪياٽو‘ ڪيڻ/صدقو ڏيڻ لاءِ بہ استعمال ڪبو آهي جنهن جو ڪاڍاٽو ڪيٽو يا صدقو ڏيٺو هوندو آهي. ڪڪڙ کي ان مٿان ست ابتا سبتا چڪر ڏيئي، گهوري، ڪنهن غريب غربي کي ڏئي ڇڏبو آهي يا ڪنهن قبرستان ۾، ويراني ۾، يا چوواٽي تي ڇڏي اچبو آهي. فارمي ڪڪڙ جتي، مقامي ڪڪڙ کي، جهڙوڪر جيئدان ڏنو آهي، اتي ان جي اهميت کي بہ گهٽائي ڇڏيو آهي. ان جي نسل کي خاتمي جي ويجهو بہ آڻي پهچايو آهي. جنهن جي ٻين سببن ۾ آبادي وڌڻ سبب زمين جو گهرن جي صفا پرسان ڪيڙجڻ، ان زمين ۾ ٻينل فصل کي ڪڪڙ پاران نقصان پهچائڻ. زهريلي زرعي دوائن سان ڪڪڙ کي نقصان پهچڻ، اوڙي پاڙي جي ماڻهن ۾ سهپ گهٽجڻ سبب ڪڪڙ پاران وٺيون لاهڻ ۽ گند ڪچرو ڪرڻ سبب ٿيندڙ ننڍا وڏا جهيڙا ناچاقيون ۽ ڪجهہ صفائي جو احساس وڌڻ وغيره شامل آهن. ڇو جو ڪڪڙ عموماً پاڻي جي دلي جي جڳهہ تي ٿڏڪار ۾ ويهڻ پسند ڪندو آهي ۽ اتي ئي وٺيون وغيره لاهي، ماحول کي گندو ڪندو آهي. جنهن سبب عام طور تي گهر ۾ هاڻ ڪڪڙن کي رکڻ بہ پسند نٿو ڪيو وڃي. ڪجهہ بہ هجي، پر ڪڪڙ جي اهميت اڄ بہ اڳيَ جهڙي ئي آهي پر مقامي يا ديسي ڪڪڙ جو ڏينهون ڏينهن گهٽجڻ بهرحال تشويشناڪ ضرور آهي. ڪڪڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي حوالي سان شاهه صاحب جو ڪو به بيت نه ملڻ تي تعجب خيز ضرور لڳي ٿو!

حوالا :

- عبدالرسول لاشاري، عمر 60 سال، سانگهڙ
- نسيم بلوچ، شاعر ۽ حڪيم، عمر 45 سال، هيرڻ ڏنڊ سانگهڙ
- مصري مري، عمر 50 سال، پاتويون.
- حسين بخش ولد محمد موسيٰ بروهي، عمر 45 سال، رهندڙ 68 موري لڳ ڄام صاحب نوابشاهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حصو پنجون

(جانورن ۽ پکين جي حوالي سان

مختلف مضمون)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چوپائي مال جي اهميت، بيمارين ۽ مقامي علاج

ويجهي ماضي تائين، سنڌ جي اڪثريتي عوام جو معاشي انحصار جتي ماهيگيري/ چوپائي مال پالڻ تي تمام گهڻو رهيو آهي اتي معاشي سسٽم وري بارٽر سسٽم (شئي جي بدلي شئي) وارو رهيو آهي. سنڌ ۾ زراعت جا نشان/اهڃاڻ پلي ڪيترا به پراڻا ڇو نه هجن پر اڄوڪي دؤر وانگر اڪثريتي عوام پاران زراعت تي انحصار ڪرڻ، گهڻي پراڻي ڳالهه ناهي. گهڻي ڀاڱي بئراج سسٽم نهڻ (1932ع) واري وقت جي ڳالهه آهي. ان لحاظ کان جڏهن ماڻهن جي اڪثريت جو انحصار چوپائي مال تي ئي هوندو هو. بين سان گڏوگڏ خود هارين ۽ زميندارن لاءِ به فصل سان گڏ مال جي اهميت به ساڳي پراڻي ئي رهي آهي. ان ڪري مال جي بيمارين جي سڃاڻپ ۽ انهن جي علاج کي به معاشري ۾ اهم حيثيت حاصل رهي آهي. سنڌ ۾ مال جي علاج جا تي طريقا رائج رهيا آهن. هڪ جڙي ٻوٽين وارو، ڏس پيو ڏنپ وارو ۽ ٽيون سئوڻ ساٽ يا دعا ڦيڻي وارو. اهي طريقا بيماري جي نوعيت ۾ شدت ۽ علاج ڪرڻ واري جي موجودگي ڏسندي استعمال ٿيندا رهيا آهن. توڙي جو اهي طريقا اڄ به ڪيترن ئي جاين تي عمل ۾ اچن ٿا پوءِ به هاڻ جڏهن ماڻهن جي اڪثريت حڪيمن بجاءِ ڊاڪٽرن ڏانهن نسبتا ڪجهه وڌيڪ رخ رکيو آهي. پوءِ ڊاڪٽرن جي اڪثريت پلي عطائي ئي ڪٿي ڇو نه هجي! ساڳي نموني ماڻهن مال جي علاج لاءِ به اڳوڻن مقامي طريقن کي ڇڏي، مال جي ڊاڪٽرن کي وڌيڪ مان ڏيڻ شروع ڪيو آهي پر ان جي باوجود انهن اوائلي علاج جي طريقن کي اڃان صفا ڏيهه نيڪالي ناهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ملي. اهي سست رفتاري باوجود اڃان اڃا هلي به رهيا آهن. سنڌ ۾ عام طور چوپائي مال ۾ هيٺ ڏنل بيماريون عام هجڻ ٿيون جن جو علاج هيٺ ذڪر ڪيل طريقن سان ٿيندو رهيو آهي.

جيڪڏهن ڪو چوي ته علاج جا پراڻا طريقا اهميت وڃائي ويٺا آهن ۽ انهن مان 100 سيڪڙو فائدو نٿو ٿئي ان ڪري اهي مدي خارج آهن ۽ انهن جي ڪا به اهميت ۽ ضرورت ناهي ته پوءِ ان حساب سان مال جا ڊاڪٽرن وٽ به 100 صحيح علاج نٿا ڄاڻين ته ڇا ان ڪري ڇئجي ته ڊاڪٽري طريقو به ڇڏي ڏجي؟ اڄ به اڪثر ڳوٺاڻين وٽ مال جي ويم ڪرائڻ، اندر مري ويل ڦر ڪي ٻاهر ڪڍڻ جي موقعن تي پراڻا روايتي طريقا ئي اختيار ڪيا وڃن ٿا. ۽ جڏهن ڳالهه روايتي طريقي ۾ ڊاڪٽرن کان چڙهي وڃي ته تي ته ڏاڍي ڦيٽي، ڪان سواءِ ٻئي ڪا به واهه نٿي بچي. پنهنجي ساهه کان پيارن ۾ ٻچن وانگر پاليل جانورن کي ڪو به پنهنجي اکين اڳيان بنا علاج جي تڙپندي ۽ مرندي نٿو ڏسي سگهي. پوءِ هر علاج خاطر هر ممڪن طريقو اختيار ڪري ٿو.

گهٽي جي بيماري: هن بيماري ۾ جانور کي ڳچي ۾ اندرين پاسي گهٽو اچي وڃڻ سبب، کين ساهه کڻڻ ۾ تڪليف ٿيڻ کان پوءِ ساهه بند ٿيڻ بعد جانور مري به ويندو آهي. هن بيماري جي علاج طور گهٽي اچڻ واري جاءِ تي، گهٽي جيترو گول ڏنڀ ڏيڻ کان اڳ آلي ڪاني جو ڏنڊڻ ڏبو آهي. جنهن سان جانور رت ڇڏيندو آهي. پوءِ ڏنڀ ڏبو آهي

رت ٻڌ: هي بيماري رڍ ٻڪري ۾ ٿيندي آهي علاج طور چمچو به ڦٽڪي ۽ هيڊ سنڌن زبان تي رکبيون آهن.

ڪارو واءُ: هن بيماري ۾ جانور ٻيهي نه سگهندو آهي ۽ هڪدم هيٺ ڪري، مري به ويندو آهي. علاج طور ڇتانگ ڪن ڪارا مرچ ۽ تيل نڪ ذريعي ڏبو آهي. ان کان علاوه اهڙي جانور کي ڏنڀ به ڏبو آهي جيڪو

ساهه ڦاڙو: هن بيماري ۾ جانورن جا ڪر ۽ منهن پڇي پوندا آهن. جنهن سبب نه ته هلي سگهندا آهن ۽ نه ئي ڪائي پي سگهندا آهن علاج

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

طور سڪل سوو گرم ماني کي تيل ۾ هيڊ ۾ بوڙي جانور کي زوري کارائبي آهي سامهڙي ۾ وٺاڻ ۾ چيڪلو بہ هلائبو آهي. ڪرن واري سامهڙي ۾ لسي گرم ڪري ڪرن تي هاربي آهي يا ڪر ان ۾ بوڙيا آهن. مڇي جا چلر بہ بيمار مال جي وٺاڻ ۾ اڇلائبا اهن تہ جانور......... هڏن جو دونهن بہ ڏبو آهي.
سامهڙي جي بيماري ننڍن ڦرن ۾ خاص ڪري ٻڪرين جي ڦرن کي ڏاڍو نقصان پهچائيندي اهي پر ڳڏهہ کي اها بيماري نہ ٿيندياهي بيماريون بہ لڳي ٿو تہ اڳ پوءِ ڏسي پوءِ ڳڪنهن جي پير جهليندي‌يون آهن.مزي جي ڳالهہ تہ سامهڙي جي بيماري جيڪا مال ۾ اڪثر پوندي اهي ۽ خصوصا ٻاڪري مال جي ڦرن کي وڏو نقصان پهچائيندي اهي سا ڳڏهہ کي ڪونہ ٿئي.
وٺاڻ ٿي بيٺل مال کي ميٺ پڙهي بہ لڳائبو آهي، يا وري عام طور تي رنگ بہ هٽي چڏيندا آهن.

وڙ جي بيماري: هن بيماري ۾ جانور ويهي رهندو آهي ۽ اٿي نہ سگهندو آهي. علاج طور ڪن ڪچي ڪنڌ تي 5/6 انچ جو ڪنڌ تي ڏنڀ ڏبو آهي.

سيڙهاڻي: هن بيماري ۾ جانور منهن ڪوڙي وچي ڪرندو آهي. نڪو ڪلو ڏسي نڪي ڪاٺ! تڙي ڪڙي علاج ٿئي تہ جانور بچي بہ ويندو آهي پر گهٽي دير ٿيڻ بعد هن بيماري..... هن بيماري ۾ ٻڪري ڦرندي پئي مٿي تي ڏڪ هٽي ڏسڻ سان جڏهن پاڻ ٿيندي تہ بيماري جي خبر پوندي آهي علاج طور ڪياڙي ۾ انچ سوا سڌو ڏنڀ ڏبو آهي.
(هي بيماري خاص طور تي نئين وياميل جانور کي ٿي ٿيندي آهي. نسيم)

سڪ سيڙهاڻي: هن بيماري ۾ ٻڪري رڳو ڪري پئي هوندي آهي جڏهن تہ علاج سڳايو سيڙهاني وارو ئي ڪبو آهي.

ڪنڀ واءُ: هن بيماري جي علاج طور سنڌي ڪڪڙ جا بيدا ڪوڪن سميت بيمار جانور کي پيياربا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڦڪريو: واءَ: واءُ جسم جي اڳ ۾ ٽيڻ يا پنيان ٻنهي ۾ ڏور جسم ڪٽي نہ سگهندو آهي علاج طور اڌ ڪلو ڳڙ ۾ وڏف ڪٽي جانور کي کارائڻ کان علاوه زيتون جهڙي سنيالو جي وڻ جا ڪلو اڌ پن بہ ٽي پيرا کارائبا آهن) (افسوس جو هاڻ سنيالو بہ گهٽو گهٽجي ويو آهي)

ڦڦڙي: ڦڦڙي جي بيماري لاءِ ياڳين جو اهو بہ چوڻ آهي تہ اها بيماري اٺ، گهوڙي، مينهن، ڍڳي کي ڪونہ ٿئي رڳو رڍ، ٻڪري کي ٿيندي آهي جنهن کي جانور رڳو دانهون ڪندو آهي علاج طور ياڳيا هيڊ ڦٽڪي چمچو بہ ڏيندا آهن. سياري ۾ بہ ٽي ڏينهن لاڳيتو بہ هي عجاج ڪبو آهي ان کان علاوه ٻڪرين وارا ڪي ياڳيا روز بہ هيڊ ۾ ڦٽڪي جانورن کي ڏيندا رهندا آهن. ان سان دل، جيري ٻڪين وغيره ۾ جانور جو رت نہ ٻڌبو آهي ۽ جانور ڏکيو نہ ٿيندو آهي.

آس لاهڻ: ڪن ڪن جانورن کي ويم کان اڳ مخلتف وقتن تي سار مان هڪ گوشت جو ٽڪرو ٻاهر نڪري ايندو آهي. جنهن سان جانور ڏاڍو تڪليف ۾ هوندو آهي اهڙو جانور ويم دوران يا اڳ ۾ وڌيڪ زور لڳائڻ سبب مري بہ سگهي ٿو. علاج طور جانور کي ڊوڙ نہ ڏبو آهي. وٿاڻ ۾ ٻڌڻ واري ڪلي جي چوڌاري اوڙي نموني لهواري ڪڏ يا هيٺاهين ٿاهبي آهي جو جانور ويهي تہ پويون پاسو مٿي هجي. رسن سان جانور کي پويان کان ٽنگڙي بہ ٻڌبي آهي. پر پوءَ بہ ڪو خاص فائدو ناهي ٿيندو ان کان علاوه آس جي مٿان شراب بہ هاربو آهي ويم کان اڳ وري سور کان بچائڻ لاءِ پاءَ ڏيڍ هيڊ ۾ مال جو گيهہ بہ ويم کان اڳ پياربو آهي نائبو آهي.
نڪ واري: هن بيماري سان جانور جو نڪ بند ٿي ويندو آهي جانور گهٽي جي بيماري وانگر ڏکيو ٿي پوندو آهي علاج طور آڏيري جو دونهون ڏبو آهي.

آڦري ۽ ڪنب واءَ: ٽيڪ: هن بيماري جي علاج لاءِ پاءِ ڏيڍ اسپنگر جي دوهي بہ ٽي پيرا ڏبي آهي ان کان علاوه جانورن کي ڪنڌي جو پاٽي ۾ ميٺ گڏي نائبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زڪام: زڪام جي صورت ۾ ڪارا پيئل مرچ تيل ۾ ملائي جانور جي نڪ کان ڏبا آهن.

مناڙ/سنڌ: اهڙي مادي جيڪا نه لڳي ان کي مناڙسا سنڌ سڏبو آهي جيڪا گهٽو ڪري ٿلهي متاري به هوندي آهي ڪي ياڳيا ان جو سبب به ٿولهه ٻڌائيندا آهن. علاج طور ڪارڪن جون ڪريون، ڪڏهن رات جو ڪير ۾ پسائي هفتي بعد صبح جو نائي چڙهيون آهن.

ڳپ نه جهليندڙ: جيڪا مينهن ڏڳي لڳي پر ڳپ نه جهليندي هجي ته مينهن هجي ته ڳئون جي ڪير ۾ پاءُ ڪن پاٽي ملائي ڪچي لسي ناهبي آهي جي ڏڳي هجي ته مينهن جي ڪير جي ساڳي نموني لسي ناهي نائبي آهي.

اٺوڙجڻ: ڏڪ ڏيڻ مهل ڪڏهن ڪڏهن جانور اٺوڙجي به ويندو آهي ان صورت ۾ ٻڪري جي ڦولهڙي جيترو امل پاٽي ۾ ڳاري جانور کي نڪ ذريعي ڏبو آهي.

هاضمو بند (رڍ ٻڪري جو): رڍ ٻڪري جو هاضمو بند ٿيڻ جي صورت ۾ صابڻ جي ٽڪي (چڪي جو چوٿون حصو پاٽي ۾ ڳاري جانور کي پنيان نائبو آهي)

ڪمريو واءُ: هن بيماري ۾ جانور جا گوڏا ۽ سنڌ سڀ قابو ٿي ويندا آهن. علاج طور وڏف ڳڙ، سنيالو ڪتي کارائبا آهن.

ماچو: هن بيماري ۾ اٺ، گهوڙي ۽ گڏهه (ڪنهن به وهٽ جو) جي رڳ چڙهي ويندي آهي ۽ هو هلي نه سگهندو آهي علاج طور وهٽ جو جيڪو پاسو جهليل هجي ان جي ٻئي پاسي جو ڪن ٽوبيو آهي ۽ سوئي ۾ سڳو وجهي اهو ٻڌي ڇڏبو آهي.

هڏڙيون: هن بيماري ۾ جانور جي پيرن ۾ واءُ پرجڻ سبب هڏيون پرجي وينديون آهن ان صورت ۾ واءُ واري جاءِ تي ايڪ/ڪراس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نموني ڏنپ ڏبو آهي.

سانَ جو ڪمزور ٿيڻ : سان ڪمزوري ٿي وڃي ته ان کي سنڌي ڪڪڙ جا بيدا به پياربا آهن ته ان جي سوني زيور جو پاڻي هاربو آهي. سان کي شيدي جي لٺ کان اورانگهبو به آهي.

بخار :جانورن کي بخار اچڻ جي صورت ۾ جسم سڄو ڪارو ٿي وڃي ته ڪن جيترو ٿانڊو اڌ پڙي يا ڇتانگ سليماني چانهه ۾ وجهي چانهه ٺڏي ڪري پياربي آهي.

اک خراب ٿيڻ /ڦلوهڻ :جانورن جي اک خراب ٿيڻ جي صورت ۾ پاڻي سان ڌوئي سڪائي مصري ڪپڙ ڇاڻ ڪري به چپٽيون اک ۾ وجهبيون اهن. ماکي جا به ڦڙا به اک ۾ وجهبا آهن.

اوهم سڄڻ :ڪڏهن ڪڏهن واءِ سبب جاورن جو سوهه سڄي ويندي آهي. جنهن جي علاج لاءِ اڌ ڪلو ڪن هربوا اڌ پاءِ جي حساب سان کائرائبو آهي ان کان علاوه ميٿ گهاتو ڪري اوهه تي ليپ ڪبو آهي.

پڇ ڳرڻ /نگرو : ڪن جانورن جو پڇ ڳري ختم ٿيڻ لڳندو آهي. علاج طور پڇ جي چوٽي تي ڏنپ ڏبو آهي. جي بيماري شروعاتي مرحلي ۾ ۽ ٿوري هجي ته پوءِ تيل ٺهڪائي پڇ کي ان ۾ بوڙڻ سان بيماري جي وڌيڪ متي چڙهڻ جو امڪان گهٽجي سگهي ٿو. آخري علاج طور جانور جو پڇ ڪٽي به ڇڏبو آهي.

هلي : هن بيماري ۾ جانورن جي ڪن هيٺيان گول ڏنپ ڏيڻ ۽ پوءِ ان ۾ مانڌاٽي نموني وڌيڪ ڏنپ ڏبو آهي.

ريچ :ريچ جي صورت ۾ ڍڳي ۽ مينهن کي ست اٺ ڪيئان مار گوريون کارائبيون آهن جيڪي مينهن ڍڳين جي پاٽي پيٽ واريون ڏنديون کونه پالجن ته به ريچ جا جراثيم شوق سان کائڻ سبب ريچ جا امڪان گهٽجي سگهن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪير سڪائڻ: ڪير سڪائڻ جي صورت ۾ اڌ ڪلو وڏف ۽ ڳُڙ ٻه پيرا ڏبا آهن.

سڱ پچي پوڻ: جانورن جي سڱ پچي پوڻ جي حال ۾ وار ۽ ميٽ ملائي سڱ تي رکي مٿان پٽي ٻڌي ڇڏبي آهي.

ڪينئان پوڻ: جانور کي زخم ٿيڻ ۽ ان ۾ ڪينئان پوڻ جي صورت ۾ زخم ۾ ڪينئان مار گوريون ٻه وجهبيون آهن. (ڪڏهن ڪڏهن ته 7 وياج خورن جا نالا لکي تعويذ ٺاهي جانور جي ڳچي ۾ ٻڌڻ سان سڀ ڪيئان ختم ٿي ويندا آهن)

ڄر نه لاهڻ: جيڪو جانور ويامڻ بعد ڄر نه لاهي ته مال جو ڇيٽو چار ۾ ملائي، لسي سان ملائي پيياربو آهي.

ڦر نه نڪرڻ: ڪنهن جانور پاران ڦر نه ڪيڏي سگهڻ جي صورت ۾ ڪيترائي ڀاڳيا اهو ڦر هٿ تي تيل مکي هٿ جانور جي سار ۾ وجهي آرام سان ٻاهر ڪيڏي ويندا آهن. جيڪڏهن ڦر اندر مري وڃي يا ڪنهن سبب ٻاهر نه نڪري سگهي ته ان کي ٻه سار ۾ هٿ وجهي بليڊ وغيره جي ٽڪرا ڪري ٻاهر ڪڍبو آهي ۽ جانور کي مرڻ کان بچائي ويندا آهن.

سولو نه چرڻ: اهڙي صورت ۾ مال کي لپ ڏيڊ سيندو لوڻ وات ۾ وجهبو آهي ڪي ڀاڳيا سنڌي لوڻ جا وڏا وڏا ٽڪرا مال جي اهري ۾ مستقل طور تي رکي ڇڏيندا آهن جن کي مال وقتاً وقتاً پيو چٽيندو آهي.

پنو لڳڻ:جانور کي ان صورت ۾ ٿيندو آهي جڏهن جوئر يا ٻاجهري جيڪا ٻوسي هجي، ان کي کائي وڃي. ته جانور جي نڙي ۾ سخت سور ٿيندو. اهڙي صورت ۾ ميٽ، مٽي وغيره کي پاڻي ۾ وجهي پيياربو آهي.

نظر لڳڻ: الاهي ماڻهو اهڙا هوندا آهن جن کي، جيڪڏهن ڪا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شئي وڏي وجي ته ان جي، انهيءَ شئي کي نظر لڳي ويندي آهي. جنهن جي علاج طور نظر ڪٽندڙ ڪان ڏاڳو وغيره وڌائبو/پڙهائبو آهي.

ڪانوڙو: ڪانوڙي جي بيماري ۾ گهٽتي وانگر هجي تي پر پاڳين جي بقول اها مال ۾ موجود سڀ کان خوبصورت جانور کي ٿيندي آهي اهڙي صورت ۾ مال جڏهن نِنڊو هجي ته ان جي پرسان نڪاءُ (گولي وغيره جو) جنهن سان مال چرڪ پري اٿندو آهي ان سان فائدو ٿيندو آهي

پر هاڻ وڏيڪ محنت نه ڪرڻ يا جلد کان جلد نتيجو حصل ڪرڻ لاءِ پاڳين ڊاڪٽري علاج تي وڌيڪ ڀاڙڻ شروع ڪيو آهي جنهن سبب پراڻا ڏس هاڻ آهستي اهستي وجود وڃائي ياداشت کان گم تي رهيا آهن.

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڙن جي چونگار

پٽ مان نهندڙ چڙن ۽ چڙين کي چوپائي مال لاءِ سينگار ۽ شوق کان وڌيڪ ياڳئي جي مجبوري چئجي تہ بهتر ٿيندو. جيڪي هوندا آهن. مالڪن، ياڳين توڙي ڌنارن پاران مال کي، چڙي/چڙو ٻڌڻ جي حوالي سان مختلف قسمن جون مجبوريون هونديون آهن. مثال طور رات جو وٿاڻ ۾ ٻڌل مال پاران، ڪنڌ لوڏڻ/هلائڻ سان جڏهن چڙي وڄندي آهي، تہ مالڪ کي مال جي موجودگيءَ جي پڪ هجڻ ڪري اطمينان ٿيندو آهي يا پوءِ مال ڪِلي تان اچانڪ ڪُلي گهر ۾ ڪنهن پاسي هليو وڃي يا ڪا شئي کائي ڪو نقصان وغيره ڪري تہ مالڪ کي ان جي خبر بہ چڙي وڄڻ سان پئجي ويندي آهي. ياڳيا اهڙي نموني خدانخواستہ مال را ڻ جو چوري ٿي وڃي ٿي تہ ڪڏهن مالڪن کي چڙي جو آواز نہ ٻڌڻ تي بہ شڪ پوڻ سبب، وقت سر خبر پئجي ويندي آهي ان کان علاوه جهنگ ۾ چرڻ وقت ڌنار کي مال جي موجودگي ۽ ڪهڙي پاسي پيو چري، ان جي بہ خبر چڙي ذريعي پوندي رهندي آهي ڪي ڌنار، ياڳيا مال گڏ چرڻ يا پهرڻ مهل گڏجڻ سبب پنهنجي پنهنجي مال کي مخصوص چڙن جي ردم تي بہ سڃاڻندا آهن. مالڪ ۽ خفتي ياڳيا انهيءَ مجبوري کي بہ سرن پريو ساز بڻائي، ان جي آواز مان لطف اندوز ٿيندا آهن. چڙا/چڙيون سائيز، سُر توڙي جانورن جي لحاظ کان جدا جدا ۽ الڳ هوندا آهن. پر پوءِ بہ گڏهہ جهڙا ڪي بدنصيب جانور اهڙا بہ آهن، جيڪي ڪنهن بہ قسم جي چڙي کان هميشہ محروم رهڻ سبب، چڙي جي سُرن جي ڪمي، پنهنجي 'منڙي' آواز ذريعي پوري ڪندا آهن. چڙي جو آواز ڪنڌ کان ٻاهران ايندو آهي تہ گڏهہ جو آواز، ڪنڌ اندران نڙي مان ايندو آهي، فرق رڳو اندرين ۽ ٻاهرين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو ئي تہ هجي ٿوا چٽن جا، سُرن ۽ انهن جي خاصيتن جي لحاظ کان نالا بہ مختلف هجن ٿا جيئن هڪڙو، سَرلو، لوهرو، پتڙ، جهانورو وغيره. هڪڙو جو آواز پري تائين ٻڌبو آهي. سَرلي جو آواز وڏيڪ منو. پتڙ ۾ بہ لار هجڻ سبب وجڻ مهل بہ مختلف ٻوليون /آواز پڌڻ ۾ ايندا آهن. هِڪڙي لار تي هڪڙي، ٻوليءَ ۾ ٻئي لار تي ٻئي ٻولي. ان ڪري جانور جي هلڻ وقت، پتڙ چري جو آواز ڏاڍو خوبصورت محسوس ٿيندو آهي. ساڳئي نموني پاڳيا ۽ ڏنار ڏڻ ۾ ڪجھہ جانورن کي سرلو ٻڌندا آهن، تہ ڪن کي هَڪڙو ٻڌندا آهن. جڏهن مال هلندو آهي تہ ٻن مختلف قسمن جو آواز ردم ۾ ڪنن کي ڏاڍو پيلو لڳندو آهي. لوهرو جو آواز چنگ جهڙو هوندو آهي. جهانرو جو آواز ڏاڍو سُريلو هوندو آهي، انهن سرن کي سارينديءَ شاعر ڪيڏو نہ خوبصورت بيت چيو آهي تہ :

هڪ هَڪڙ، ٻيو سرلو ٽيون ٽِڪو تنواري،
مانهنڊ مينهن ڳچي ۾، ڪرڪو ٻهاري،
مونکي ٿو ماري، سانير سپرين جو.
(مانهنڊ= چٽو ٻڌڻ وارو رسو)

شاهہ صاحب بہ هڪ بيت ۾ ڪجھہ هيئن چيو آهي:
"سانير سپرين جي چوري چاڪ وڏياس"

هر علائقي ۾ جتي پاڳيا ۽ مال موجود آهن، اتي چٽن ناهڻ ٽوڙي انهن کي سُر ڏيارڻ جا ماهر بہ موجود هوندا آهن. جيئن اچڙي ٿر جي مُهراڻي وارن علائقن جي ڳوٺ ميهر پٽ لڳ ٽنڊو مناخان ۾ مِرگهہ ڪيريو چٽن کي سُر ڏيڻ جو وڏو ماهر مڃيو ويندو آهي. چٽن جا مختلف قسمن ۽ وزن ۽ سائز جي حساب سان مختلف نالا هجن ٿا جيئن: چٽا، چٽيون، ڪرڪي، ڏگر، (وڏي)، ننڍو چٽو، ڪرڪ ۽ متر وغيره.

ڪِرڪ سب کان ننڍي چٽي هوندي آهي، جيڪا رڍ، ٻڪري يا ٻوءِ مينهن جي ڦر پاڏي/پاڏيءَ کي ٻڌبي آهي. چٽي وري مختلف جانورن کي ٻڌبي آهي، جنهن جا مختلف وزن ٿين ٿا. جيئن هلڪو چٽو جيڪو اڪثر ڪري مينهن ۽ ڍڳي کي ٻڌبو آهي. ڪرڪي لاءِ چوٽي بہ مشهور آهي تہ "همراهہ جي ڪرڪي ٻئي وجي" اٺ کي چٽي، چير کان علاوه گهينگهرا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻڌبا آهن. جڏهن تہ ڊگهن ۽ گهوڙن کي ڇير ۽ ٽليون ٻڌبيون آهن. پر افسوس جو گڏهہ کي سواءِ ڪن خاص حالتن جي سو بہ سانگهڙ ۾ مَکيءَ واري پاسي يا ڪتي ٻيلي ڪان سواءِ، ڪا بہ ڇڙي يا ڇڙو ناهي ٻڌبو!

ڇڙن جي وچ ۾ هڪ ڪاني ٻڏل هوندي آهي، جنهن کي 'لار' سڏبو آهي. جيڪا گهٽو ڪري ڪنڌيءَ جي وچ واري پڪي ڪاني يا ڪِرسي مان ٺاهبي آهي، جيڪا گسندي بہ گهٽ آهي ۽ ڳري بہ هوندي آهي. تہ ڏک بہ وڌيڪ سنو هٽندي آهي. ڪڏهن ننڍين ڇڙين ۾ هڏي جي بہ لار ٻڌبي آهي.

جڏهن تہ لئي جي ڪاني مان بہ لار ٺاهبي آهي پر اها سني ٻولي ناهي ڏيندي. لار ديوي جي ڪاني مان بہ ناهبي آهي بهرحال لار اهڙي ڪاني مان ٺاهبي آهي جنهن کي اڏوهي وغيره نہ لڳي ۽ پڪي ڪاني هجي.

اهي تہ شيون جانورن/مال جي سينگار ۽ سونهن جون شيون پر هلندي هلندي ڪجهہ انهن شين جو بہ ذڪر ڪبو هلجي تہ جيڪي انهن جانورن کي سيکت يا ايذا ڏيڻ لاءِ استعمال ڪبيون آهن. جن ۾ ڏانوڻ، ونگ، سلهڙ ڳٽ، گوڏو ٻڌڻ، واجهہ پٽار، رسو /تورو ٻوٿاڙو، توبرو (سائڊ وارو چشمو) سنگهڙ، ٻوڙهي، نٿ، مڇي، نختو چڪو ٻياني/ٻلي، گهاڻ (ٽٽن کي لڳائبو آهي. ستڪو ڪچ، ٻلي، چنگ، وعيره شامل آهن.

هتي هڪ ڳجهارت سرائڪي ۾ بہ ڇڙي لاءِ آهي.(هي ڳجهارتون ٻارن جي آئي ڪيو پرکڻ لاءِ ٻارن کي ٿي ڏنيون ويندريون آهن، جيڪي هو ڪجهہ دير ۾ يا وري ڪجهہ ڏينهن ۾ هن پرولي کي پوري طرح سمجهي پيچي وننڌا آهن، ۽ ڏاڍا گد گد ٿيندا آهن.

ڏينهن رووي رات رووي، پاڻي ملس هٿ منهن ڌووي
يا هڪ ٻي ڳجهارت بہ آهي.
ڏيک الله دا رنگ، سر ڪون ڪُٽيندي جنگهہ

چوپائي مال جي سينگار جو سامان

انسانن جي 16 سينگارن ۽ ڳهہ ڳٽن وانگر چوپائي مال کي بہ عام حالتن توڙي مختلف وقتن تي جيئن پرڀي ۾ وڪڻڻ، قرباني يا گوءِ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وقت، مختلف سينگار ڪرائي، ڳچ ڳتا پارا ويندا آهن. جن ۾ مختلف جانورن جي حوالي سان مختلف شيون شامل آهن.

مينهن لاءِ: ڳانديا، (سنها ۽ ٿلها)، ڳانيون، مُڇي، سنگهر، چڙيون، ڇير، ڪِرڪ، پنجوڙي(جيڪا مينهن کي پير ۾ ۽ ڪلي ۾ ٻڌبي آهي) وغيره.

ڏڳن ۽ ڏڳين لاءِ: ڏڳي کي ڳانديو ٻڌبو آهي. ڏڳي کي ڳانيون، موڏا /ڪُل، نٿ، ڳانديا، مچيون، چاندي جا تعويذ، چڙي ننڍي وڏي، ڪرڪ، ڇيرون، ڪڙيون، جهالر، تعويذ، جهلوئي.

ٻڪري لاءِ: ڳاني، ڪرڪ/متر، پاريچو (ڪرڪ جو ننڍو قسم) ڪرڪ (وڏي لار سان) ڪڙيون/جانجهر/ڇير وغير.

قرباني جي ٻڪر لاءِ: موڙ جلوئي، سينگار جانجهر /ڇير، مُڇي، ۽ مينڊي وغيره.

چڙهڻ وارن گهوڙن لاءِ/گهوڙين لاءِ: ڳانيون، لغام پَل، سنج، هنو تل، تڙا، چلمردو دوال، رڪيب، پنج سنجي، دمچي (ٻچ وارو ڪپڙو) واڳ، سرواڳ، گلڪوري، جنوئي(چاندي ۽ پشم جي) ڪوڏن جي ڳاني، باريچي.

ٽانگي واري گهوڙي لاءِ: سينہ بند، انڌيري، واڳ، تنگ، بارڪش، ڪاني، وهاٽيون، دمچي، گهنگهرن واري ڇير.

رڍن لاءِ: ڳاني، ڪرڪ، باريچو ڪرڪ، وڏي چڙي، (جنهن کي آني چڙي هڪڙ بہ ٻڌبي آهي)

گڏهہ لاءِ: ڳانيون، تلي، سينہ بند، واڳ، ڪن پٽي، سنگهر، بارڪش، تنگ، ڪاني، وياڻي، واڳ، تنگ، پيٽي، ڳاني، ڇير، سينا بند، سنگهرن، اولار پٽي، گادين، لغام، سوتي، مچي، راسڪڙي، ڳانڊين، هني، پچ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پٽني، ونجهه ۾ موڙ وغيره

پر هاڻ اهو رواج به تيزي سان گهٽجي رهيو آهي، کهڙي خبر ته اهي سڀ شيون سياڻي ڪتي ڪنهن ميوزم ۾ ڏسڻ لاءِ ملن.

روايَ:

- سياڳو خاصخيلي ولد ڪوڙو خاصخيلي، عمر 55 سال سانگهڙ.
- سيد عابد علي ولد سيد برڪت علي، عمر 47 سال سينگار جو سامان وڪڻندڙ دوڪاندار.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جانورن کي سزا/سيکت ڏيڻ کين 'سڌارڻ' جا ايذائيندڙ طريقا

انسان پنهنجي ذاتي فائدي حاصل ڪرڻ لاءِ، ڪڏهن ڪڏهن ڪيترائي ليڪا لتاڙي ۽ حدون اورانگهي، گهڻو اڳتي نڪري ويندو آهي، جنهن جو شايد کيس احساس ئي نه ٿيندو آهي. هو ٻين ساهوارن مان ته ڇا، پر پنهنجي انساني برادري مان ۽ پاڻ جهڙن مان به نه مڙندو آهي! انسان ته خير پاڻ سان، پاڻ جهڙن ۽ پنهجن جي ئي هٿان ٿيل زيادتين تي وت ۽ وس آهر، ٻيو ڪجهه نه ته به احتجاج ضرور ڪندو آهي يا پوءِ ٻي وسي وچان ڳوڙها ڳاڙي ۽ ٽڏيون آهيون پري، گهٽ ۾ گهٽ خاموش احتجاج ڪري، چپ ٿي ويندو آهي، پر ٻي زبان جانورن کي نه ته ميڊيائي ماڻهن جي نڪاڻن جي نه ئي احتجاج ڪرڻ لاءِ پريس ڪلبن جو ئي ڪو پتو . اهي بس چپ چاپ، خاموشيءَ سان انساني ظلم ۽ زيادتيون برداشت ڪندي، کين سزا وانگر مليل زندگيءَ جو مدو پورو ڪري، جڻ ته اڳين جنم جي ڪرمن جي سزا ڪاٽي، هڪ ٻيرو ٻيهر مري ويندا آهن!

جانورن کي ايذائيندڙ ڪن طريقن متعلق انسان بظاهر اهو چوندو ۽ سوچيندو آهي، ته هو اهي طريقا جانورن کي سيکارڻ ۽ سڌارڻ لاءِ ٿو استعمال ڪري، پر کيس شايد احساس ئي ناهي هوندو ته انهن مان ڪيترائي طريقا ٻي زبان جانورن کي، ڪيترو ڏکوئيندڙ ۽ ايذائيندڙ هجڻ سان گڏ، انهن جي فطري آزاد زندگيءَ کي قيد ڪرڻ برابر هجن ٿا! پنهنجي ذاتي مفاد خاطر اهڙن ايذائيندڙ طريقن مان ڪن جو ذڪر هيٺ ڪجي ٿو. انهن مان ڪي طريقا ته ضرب المثل بڻجي، پهاڪن ۽ چوڻين جو به حصو بڻجي چڪا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏانوڻ /ڏانور: وڏن جانور جي هڪڙي پاسي جي اڳئين ۽ پٺين ٽنگ کي، جانور جي وک برابر رسيءَ سان ٻڌي ڇڏبو آهي. جنهن سبب جانور آساني سان ۽ جلدي ڪيڏانهن پري ناهي وڃي سگهندو ۽ جتي ڇڏبو آهي، اتي ئي پرپاسي ۾ پيو چرندو آهي. ڏانوڻ ڏيڻ سان جانور رڳو آهستي آهستي هلي سگهندو آهي، پر ڀڄي يا تڪڙو ناهي هلي سگهندو. ان ڪري اڪيون اڙائي ۽ دل ڦاسائي، ڪنهن هنڌ قابو ٿي ويل يا تڪڙو نه هلندڙ ته چئبو آهي ته هن کي ڏانوڻ آيل آهي. ڏانوڻ رڍ ۽ ٻڪري کي ناهي ڏنو.

پاڍڻ: ڪنهن جانور کي نسبتاً ڪجهه پري پري تائين چرڻ لاءِ، هڪ وڏي رسي /واجهه ذريعي، هڪ ٽنگ ۾ ٻڌي، ٻنيءَ يا جُوءِ ۾ ڇڏي ڏبو آهي. جنهن سان جانور گهڻو پري ناهي وڃي سگهندو ۽ اتي، آس پاس پيو چرندو آهي.

ونگ /ڍنگ: عموماً ڪير ڏهڻ مهل، جانورن جو پٺيون يا اڳيون ٽنگون، فوٽ جيتري فاصلي تي رسيءَ سان وڪڙ /ور ڏيئي، ڏيڍي ڳنڍ سان (جيئن اها ڳنڍ آساني سان ۽ جلدي کُلي سگهي) ٻڌي ڇڏبيون آهن، جنهن کي ونگ ڏيڻ سڏبو آهي. جنهن سان ڏهڻ مهل جانور نه ته اڳتي پوئيت ٿي سگندو آهي ۽ نه ئي ڪتر جانور ڏهندڙ کي لتون هڻي سگهندو آهي. اث کي ڪنهن هنڌ چرڻ لاءِ ڇڏڻ مهل به ونگ ڏنو آهي. ڪنوڻ جي هڪ قسم جو ٻروچڪو نالو به 'کُوگ ڍنڊ' آهي، جيڪا اتر اوير جي ڪنڌ تان اڻندي آهي جي اڻڻ بعد ايترو ته جلدي برسات اچي ويندي آهي، جو ماڻهن کير ڏهي مشڪل سان اتي سگهندا آهن. اصل ۾ گوک بلوچي زبان ۾ ڍڳي کي سڏبو آهي. ان ڪري اها ڪنوڻ به. ٻڪرار ڪنوڻ برابر آهي (ڪوپهاڪويا شعر هجي ته لکو)

سَلهڙ /ٻِنڙڻ: اهڙو جانور جيڪو نه هلي، نه هڪ هنڌ بيهي، تاهڙ هجي، ڀڄي وڃي، پيل ڪري، هارياڙو هجي ته ان کي ٻئي جانور سان رسيءَ جي مدد سان ڪنڌ ۾ گڏائي/ سلهڙي ڪري ٻڌبو آهي. جنهن کي سلهاڙڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڏبو آهي. ڪنهن سان گڏ هلڻ يا جُت ٽيڻ کي بہ ان معني ۾ ئي، ڪنهن سان سلهاڙجڻ چئبو آهي.

ڳٽ /چنبي : هي جانور لاءِ 'ڏنڊا بيڙي' برابر هجي ٿو. جنهن ۾ جانور جي ڪٽي هلڻ جيتري ڪجهہ ٿلهي ڪاٺي، جانور جي سڱن يا ڪنڌ ۾ رسي جي مدد سان ٻڌبي آهي. اها ڪاٺي جانور جي اڳين پيرن تائين پهچڻ جيتري ڊگهي هوندي آهي جنهن جي ڪري جڏهن جانور اڳيان پير تڪڙا کڻندو تہ پويان پير ٽنگون اچي ان ڳٽ ۾ لڳنديون. جنهن ڪري هو تڪڙو هلي نہ سگهندو يا ڀڄي ناهي سگهندو. ڳٽ سبب جانور وڏي تڪليف ۾ هوندو آهي، هن کي ٻُڪ سبب چرٽوءِ چرڻ لاءِ پنڌ ڪرڻو ۽ هلڻو بہ پوندو آهي، پر ڳٽ سبب تڪڙو ناهي هلي سگهندو. ڳٽ ان جانور کي وجهبو آهي، جيڪو هارهاڙو هجي، ڀيل ڪري، آسانيءَ سان مالڪ جي مرضي مطابق نہ بيهي يا پنهنجي حقن جي حاصلات لاءِ آزادي خاطر ڀڄڻ جي ڪري! ان ڪري ڪنهن مصيبت جي متي ۾ لڳڻ کي بہ 'ڳٽ' ڳچي ۾ پوڻ سڏبو آهي.

گوڏو ٻڌڻ : هن طريقي ۾ ٽنگن جي گوڏي کان هيٺ ۽ مٿئين حصي کي، گوڏي پرسان ملائي، رسيءَ سان ٻڌبو آهي گوڏو عموماً اٺ جو ٻڌبو آهي. اهڙو اٺ جيڪو چتو ٿئي، جيڪو ڀيل ڪري، ڀڄي وڃي، رات جو چپ چاپ سنگت سان ملڻ يا ڪيڏانهن پير پسائڻ لاءِ نڪري وڃي، اٺ تي وزن لڏڻ مهل، جڏهن اٺ وڌيڪ وزن سبب اٿڻ جي ڪندو آهي تہ ظالم مالڪ متس اجا بہ وڌيڪ وزن وجهڻ/لڏڻ لاءِ، اٺ جو گوڏو ٻڌي ان کي ويهڻ تي مجبور ڪري ڇڏيندو آهي ۽ اٺ اٿي نہ سگهڻ سبب، رب جي رضا تي راضي رهندي، بس رڳو رڙي ئي سگهندو آهي!

پناڙ: گڏهہ جي آڙن کي قابو ڪري ٻڌڻ لاءِ، جيڪو رسو ڪيس پنيان کان ورائي ٻڌبو آهي، ان کي پناڙ سڏبو آهي. جنهن ڪري گڏهہ کي چُتا بہ پئجي ويندا آهن. جيڪي ڪڏهن ڪڏهن ناسور جي شڪل بہ اختيار ڪري وٺندا آهن. پر حضرت انسان کي ان سان ڇا! ان جو تہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيئن بہ ڪري بس ڪم نڪرڻ گهرجي. پوءِ اهو گڏھ ۾ هجي يا ڪنهن ٻئي ۾ ءِ ان کي پلي 'ڇُنا' پون يا ڪو بيو اندر جو زخم رسي! ڪنهن پاران اجائي ڏکي ڳالهہ کي 'پُتاڙ' سان تشبيهہ ڏني آهي.

ڏُنبچي: گهوڙي جي هني، سنج ۽ تڙن کي قابو رکڻ لاءِ پچ هينيان ورائي رسو ٻڌبو آهي. جنهن کي ڏُنبچي سڏبو آهي. جيڪو بہ ڪن صورتن ۾ گهوڙي کي گهائي وجهندو آهي.

ٻُوتاڙو: گهوڙي يا ٻئي وڏي جانور کي ٻڌبو آهي، جنهن سان جانور زور لڳائي، رسو ڇنائي، آزادي حاصل نہ ڪري سگهندو آهي.

توبرو: چمڙي جو بالٽي نموني ناهيل هڪ ٿانو جيڪو خاص طور تي گهوڙي کي ان/ داڻو ڏيڻ لاءِ منهن تي اهڙي نموني چاڙهبو آهي، جيئن جانور آساني سان اُن ۾ پيل داڻو کائي سگهي ۽ داڻو ضايع بہ نہ ٿئي. جڏهن ڪو گهوڙو مالڪ کان پري ڀڄي ويندو آهي، تہ مالڪ اُن کي وري قابو ڪرڻ جي ڪوشش ڪندِ گهوڙي کي توبرو ڏيکاري، لالچ ڏيئي، دوکي سان ڦاسائڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

سائڊ پٽو: پاسي واري پٽي. گهاڻي يا نار ۾ مسلسل گول/هلندر ڦرندڙ اٺ ڍڳي، کي ٻڌبي آهي جنهن سان اهي چڪرائجڻ کان بچي پوندا آهن. اها سائيڊ پٽي سڌي هلندڙ وهٽ کي بہ ٻڌي آهي. جنهن سان انهن جو ڌيان هيڏانهن هوڏانهن ناهي ويندو ۽ اهي مالڪ جي مرضي واري ڪم سان ڪم رکندي. ڳاڙو گهليندا ۽ ٽيپ جهڙي زندگيءَ جو مدو پورو ڪندا ڏينهو ڏينهن، موت جي ويجهو پيا ويندا آهن!

ڪوپو: اهو وري گهاڻي ۽ نار ۾ هلندڙ اٺ ۽ ڍڳي کي اکين تي چاڙهبو آهي. جنهن سان مالڪ پرسان هجي نہ هجي، پر هو پادرن جي پٺو کان بيهندا ناهن ۽ غريب ماڻهو وانگر بغير ڪجهڻ پچڻ جي هلندا ئي رهندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سَنگھر: جيڪو جانور رسو ڇپاڙي ڇڏي ڇنائي وڃي، ان کي سنگھر سان قابو ڪري ٻڌبو آهي. چوري چڪاري جي ڊپ کان بہ وٿاڻ جي پلي جانور کي سنگھر سان ٻڌي، تالو هڻي ڇڏبو آهي. سنگھر ڍڳن جي ڪيڻ ۾ بہ ٻڌبي آهي، جنهن سان ڍڳا وزن وڏيڪ ڇڪي سگھندا آهن. هلر جي فرشي کان علاوه تر/سهاڳي/سهنور ۾ بہ سنگھر ٻڌبي آهي، تہ جيئن زمين ۾ پٽر وغيره پُري وڃن ۽ زمين جي سنوت سٺي ٿئي.

پوڙي /چَنبي :جانور کي ڪلي يا ٿوڻي سان ٻڌڻ لاءِ پير ۾ ٻڌجندڙ رسي کي پوڙي/چنبي سڏبو آهي. جنهن سان هو ڪلي ۾ هڪ هنڌ ٻڌو پيو هوندو آهي ۽ هيڏانهن هوڏانهن وڃي ناهي سگھندو. ائين هو ڪلي جو پڪو ٿي ويندو آهي.

ڳرهو :رڍ، ٻڪري يا ڍڳي وغيره کي ڪنڌ ۾ رسو وجهي، ڪلي سان ٻڌجندڙ رسي کي ڳرهو سڏبو آهي.

نٿ: جيڪو ڍڳو هرن وغيره ۾ سولائي سان نہ وري يا زور لائي رسو ڇنائي، ان کي نٿ ڏيئي، ان ۾ رسي کي قابو ڪري ٻڌبو آهي.

ناڪيلي :اٺ کي نٿ بجاءِ ناڪيلي هڻبي آهي، جيڪا اٺ کي چرڻ نہ ڏيندي آهي. اٺ لاءِ اها اصل پُڙي هوندي آهي.

مُڇي: ڍڳي، اٺ، گھوڙي ۽ مينهن وغيره کي وڌيڪ قابو ڪرڻ لاءِ، منهن تي هڪ رسو ٻڌبو آهي، جنهن کي مُڇي سڏبو آهي.

نختو: هي بہ مُڇي جوئي هڪ قسم آهي جيڪو ڍڳي، اٺ ۽ گڏھ وغيره کي قابو ڪري ٻڌڻ کان علاوه پنهنجي پَر ۾ سندن شو ۽ لئہ ڪرائڻ لاءِ بہ ٻڌبو آهي! هاڻ اهو انهن جانورن کان بہ پڇجي ڏسي تہ انهن سان سندن ڪيتري لئہ ٿئي ٿي ۽ ڪين ڪيتري تڪليف ٿئي ٿي!

ڇڪو :هلر ڳاهڻ، ناڙي ڪرڻ، ڪمند ۽ وونئڻ جي ۾ هر ڏيڻ وقت، اڪثر ڍڳن کي منهن تي ٻڌبو آهي، تہ جيئين اهي ڪم دؤران اَن يا فِصل کي خراب نہ ڪن. ننڍي ڦر کي ماءُ پاران ڏارائڻ کان بچائڻ ۽ کير، جانورن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي قرن بجاءِ انساني قرن جي ڪتب آڻڻ لاءِ، مادي ڪي چڪو چاڙهبو آهي. جيڪو ڪير بچائڻ لاءِ ڪپڙي جي نهيل هڪ ٿيلهي نما ڳوٿري جهڙو هوندو آهي.

ڳهاڻ: ٻڪرين جي ٿولهڙين ڪي ڪُٽي، پُسائي ان ۾ تُوري مٽي ملائي، ان ۾ ڪپڙو پسائي ٻڪرين جي ٿڻن ڪي ويڙهي ڇڏبو آهي، تہ جيئن ان جي ڏپ سبب ٿر ڏائي نہ سگهن. ان ڪي ڳهاڻ ڏيڻ چئبو آهي. خاص طور تي اهڙي جانور ڪي ڳهاڻ ڏبي آهي، جنهن جو ٿر بہ مال ۾ گڏ ويندو هجي ۽ ان دوران موقعي جو فائدو وٺي ڪير ڏائي وٺندو هجي.

سيڪو: جيڪو ڍور ڏهڻ مهل آساني سان يا جلدي نہ ڳڙي ۽ نہ سگهوئجي، ان جي ٿڻن ڪي پاڻي جا ڇنڊا هڻي، ڪجهہ دير ٿائين، انهن ڪي مهٽبو آهي. جنهن ڪي سيڪو ڏيڻ سڏبو آهي. ڪن جانورن جي نہ ڳڙڻ تي سندن ڪن ۾ سِنگ ڇڪي گڏائي بہ ٻڌبا آهن، جنهن بہ سيڪو سڏبو آهي. بهرحال اهي سڀ طريقا جانور ڪي سگهوئڻ جا ئي آهن.

ڪُچ: ڪِن ڪيتو ڪندڙ ٻڪرين ۽ رڍن ڪي ڏهڻ مهل، سندن پٺين ٽنگ، ڪير ڏهندڙ پنهنجي ٽنگن ۾ جهلي قابو ڪندو آهي، جنهن ڪي ڪُچ سڏبو آهي.

ڪُچ: هن عمل ۾ جانور جي پيچ ڪي، ان جي سار ۾ وجهبو آهي.

چُنگ: جيڪو ڍڳو هرن يا پنڌ ۾ سهي نہ هلي يا جيڪو گڏهہ گوهي ڪري، ان ڪي لڪڻ سان، پُچ هينيان گهوڪو ڏبو آهي، جنهن ڪي چُنگ سڏبو آهي. عام طور تي ڪنهن ماڻهو ڪي بہ ايذائڻ يا طنز وغيره ڪرڻ واسطي، لفظن جي ڏنل گهوڪي ڪي بہ چُنگ ڏيڻ چئبو آهي.

جَهلنگ: ٻڪري يا رڍ جي اوهہ تي ڪپڙي جي هڪ ڳوٿري ناهي پارائي ڇڏبي آهي، جنهن سبب ڪير ٿر ڏائي نہ سگهندا آهن. ان ڪي جَهلنگ سڏبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪِلو: جانورن کي وٽاڻ وغيره ۾ ٻڌڻ لاءِ ڪا ڪاٺي، ضرورت مطابق ان جو منهن ٿورو ڇلي، ڇنهب ناهي، زمين ۾ کوڙيي آهي، جنهن کي ڪلو سڏبو آهي. ڪلو مثال طور به اڪثر استعمال ٿيندو آهي جيئن "وچ ڪڏندي آهي ڪلي جي زور تي" يا "فلاڻي جو ڪلو مضبوط آهي" وغيره.

ٿُوٽي: ڪلي جي ڪاٺي ڪان وڏي ۽ ٿلهي ڪاٺي، جنهن کي زمين ۾ پورڻ لاءِ رنبي سان ڏر ڏبي آهي، ان کي ٿوٽي سڏبو آهي. ٿوٽي گهرن ناهڻ ۾ به استعمال ٿيندي آهي. ڪي سماٽ ذاتيون پنهنجي برادري جي ڪاج وغيره ۾ آيل ڏارئي ماڻهو کي به وچين ٿوٽي سان تشبيهه ڏينديون آهن.

لَغام: گڏهه، گهوڙي ۽ خچر کي قابو ڪري جهلڻ ۽ پنهنجي مرضيءَ مطابق هلائڻ /وهائڻ لاءِ، سندن وات ۾ لوهه/رڪ جون ٿهيل سيخن نموني ڪڙيون جن کي پاسن ۾ رسا ڏيئي ٻڌبو آهي ۽ رسا پنهنجي هٿ ۾ قابو ڪبا آهن، جنهن کي لغام سڏبو آهي. ڪنهن اڻ موٽ ماڻهو کي قابو ڪرڻ لاءِ به ڪي ماڻهو ڪيس لغام ڏيڻ جي ڪوشش ڪندا آهن! اڪثر ڪري ڪنهن اجائي سجائي ڳالهائيندڙ کي به چئبو آهي تہ 'منهن کي لغام ڏي'.

ڪلياڻ: هي به لغام جهڙو ئي هوندو آهي، مگر هن ۾ هڪ واڌارو/ اضافو هوندو آهي، جنهن ۾ گڏهه، خچر يا گهوڙي جي وات اندر تارون تائين پهچندڙ هڪ پٽي ۽ ان جي مٿان ننڍي اپريل ڪوڪي نما ڇهنب هوندي آهي. جنهن جي ايذا سبب ٿوري به چڪ ڏيڻ سان جانور بيهي رهندو آهي.

ٻِل ڏيڻ: جيڪو جانور پنهنجي ڦر کي نہ ڌارائي، ان کي ڏنار يا ياڳيو پنهنجي وات ۾ لوڻ ۽ پاڻي وجهي، ان جو ڦوهارو/ ڦُوڪ جانور جي سار اندر ڪندا آهن. جنهن سان جانور ڦر تي آر ڪري، آساني سان ۽ خوشيءَ سان ڌارائيندو آهي. هاءِ ڙي انسان! پنهنجي پيٽ ڀرڻ لاءِ، هو ڇا ڇا نٿو ڪري!!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڙهو : جنهن جانور جو ڦر مري وڃي ۽ جيڪو ياڙي تي به نه مِڙندو هجي، ان لاءِ سندس مري ويل ڦر جي کل لاهي، ان ۾ بهه/پلال وغيره ڀري اصلي ڦر وانگر ٺاهي، جانور کي ڏهڻ مهل سندن اڳيان آڻي بيهاربو آهي ۽ ايئن جانور کي دوکي ۾ رکي ڏهبو آهي.

نيئرُ : گهوڙي کي چوري چڪاري وغيره کان بچائڻ لاءِ، هن جي ٻنهيءَ پيرن کي گڏائي فوٽ جيتري فاصلي واريون ٻه ڪڙيون پيرن ۾ ٻڌي تالو هڻي ڇڏبو آهي، انهن ڪڙين کي نيئر سڏبو آهي.

نال : ٽانگي يا پڪي روڊ تي پنڌ ڪندڙ گهوڙي جي سُنبن کي ڦٽجڻ کان بچائڻ لاءِ، ان جي سنبن هيٺيان، سنبن نموني ٺهيل لوهه کي ڪوڪن جي مدد سان هڻبو آهي، جنهن کي نال/نائل سڏبو آهي. گهوڙي کي جيئن ته ملائڪ مال سڏبو آهي ۽ حضرت حسين عليه اسلام جي 'دلدل' جي ڪن ماڻهن وٽ خاص اهميت به حاصل آهي. ان ڪري اهي نال کي ڪي ماڻهو گهرن تي يا دروازي مٿان برڪت پوڻ ۽ نظر نه لڳڻ جي نيت سان لڳائيندا آهن. ان ڪري به نال کي خاص اهميت حاصل آهي. گهوڙو جيئن ته سڀ کان وڌيڪ طاقتور جانور آهي، ان ڪري ئي مختلف ڪمپنيون، مختلف شين جي پاور/سگهه جو اندازو هارس پاور ذريعي ٻڌائينديون آهن

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڍور سڱوڻ جا روايتي طريق
۽ انجيڪشن جو خطرناڪ استعمال

جدت ۽ سهل پسندي جي نالي اسان پنهنجي ماحول مطابق، سماج جون ڪيترن ئي ڪارائتيون ريتون، رسمون، رواج ۽ روايتي طور طريقا ترڪ ڪري ڇڏيا آهن، جن ۾ مال کي ميڙڻ يا ڏهڻ وقت سڱوڻ جا روايتي طريقا به شامل آهن، جن کي ٿوري گهٽي تڪليف يا ڏکيائي جي ڪري ڇڏي جيترين مصيبتن ۽ خطرا خريد ڪيا آهن، اسان کي ان جو صحيح معنيٰ ۾ اندازو ئي ڪونهي! انهن روايتي طريقن جي ڪري ڪڏهن تائيم ڪجهه وڌيڪ خرچ ٿيندو هو ۽ ڪڏهن مال وقت تي ميڙي به ڪونه سگهبو هو پر هاڻ سئي هڻي چند لمحن ۾ ڍور کي سڱوڻ /ٻڱڙي پوڻ/ڏهڻ لاءِ تيار ڪرڻ سان تمام خطرناڪ بيماريون پيدا ٿي رهيون آهن. ٿورو وقت بچائي، بيماري خريد ڪرڻ ۽ زندگي داءُ تي لڳائڻ ڪٿي جي دانشمندي آهي؟!

مال کي سڱوڻ جي انهن روايتي طريقن جا ڪجهه مثال هي آهن:

ڦر تي مال ميڙڻ: هن طريقي ۾ مال کي ڏهڻ وقت ڦر ڇڏبو هو. ڦر جي ڏائڻ سان ڍور پنارو منٿن ۾ سڱوئجي ويندو هو. جيڪڏهن ڪا ڪتر نه سڱوئبي هئي ته ڦر کي لڪائي، ماهر پاڳيا ڦر جو آواز ڪندا هئا ته "ماءُ" ويچاري ڏڪي ڦر کي سڏيندي، ڏهائي لاءِ تيار ٿي ويندي هئي.

پاڙي وارو طريقو: ڪجهه ڍور وري پاڙي تي ڏهائي ڪرائيندا آهن/هئا. جيئن رشوت کانسواءِ ڪي آفيسر ۽ اسٽاف ڪم ڪرڻ کان پيو ڪيبائيندو آهي، ۽ پڙ ڪيڏي بيهندو آهي. اهڙي طرح ڪي ڍور گاهه جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پري، ماني تڪر بهه، ڪڙ جي رشوت تي ڏهائي ڪرائيندا آهن.

ونگ ڏيڻ: ڪن جانورن کي ونگ ڏيئي (پيرن ۾ رسو ٻڌي) ڏهبو آهي. وڏيڪ ڪتر هجڻ جي صورت ۾ چئني پيرن ۾ پر اڪثر حالتن ۾ پٺين ٻن پيرن ۾ ونگ ڏيئي ٿڻن تي پاڻي جا ڇنڊا هڻبي، هٿ گهمائڻ سان ڍور سگهوئي ڏهي وٺندا آهن.

اکيون ٻڌڻ: هن طريقي ۾ ڪتر مال کي اکين تي پٽي ٻڌي ڏهبو آهي. جيئن نار يا گهاڻي ۾ وهندڙ اٺ يا ڍڳي جون اکيون ٻڌي، ان جو ڌيان ٻي پاسي وڃڻ کان بچائي ڪبو آهي. مال پاران ٻـ ڪير لاهڻ لاءِ يڪسوئي جو هئڻ لازمي آهي. هن طريقي سان مال آس پاس ڪجهه نه ڏسڻ ڪري نسبتاً جلد ڏهائي لاءِ تيار ٿي ويندو آهي.

سَگهوءَ ڏيڻ: آخري وڏن ٿڻن تي مسلسل هٿ گهمائڻ سان، ترڻ گرم ٿيڻ تي ٻـ ڪجهه ڍور جلدي سگهوئجي ويندا آهن. ان طريقي کي سگهوءَ ڏيڻ چئبو آهي.

سيڪو ڏيڻ: ڍور جا ڪن نوڙي يا رسي سان سگهن سان ٻڌي، رسي تي پاڻي هاربو تہ ڪن کي ڇڪ ۾ تڪليف ايندي، ان سان ٻـ مال ڏهائي لاءِ تيار ٿئي ٿو.

وقت يا پهر وڌائڻ: ڪانگهارو (وهڪيل) ڍور صبح شام ڏهڻ بجاءِ هڪ وقت ڏهڻ سان ٻـ مال جلد ڳڙي پوندو آهي.

هَٿرڪرڻ: ڍور کي هٿ سان ماني يا ڪا ٻي شئي کارائي ٻـ ڏهڻ تي هيرائبو آهي. جيستائين ڪا شئي هٿ سان نہ کارائبي، اوستائين ڏهڻ نہ ڏيندو.

گوهو ڏيڻ: ڪي جانور ڏهڻ وقت منهن ڏوهي ڏانهن ڪندا آهن. "ڏوهو" ان جي وات يا منهن ۾ گوهو هڻندو تہ مال پيو گوهي وارو ڪير چٽيندو. پوءِ مال جي اها عادت ٿي ويندي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بوتو ناهڻ: ڦر مرڻ تي ان جي کل لاهي، بھ پري، بوتو ناهي، مال کي ڏوکي سان ڏهي ونبو آهي. مال کي ڏهڻ کان اڳ ڏيئو ڪونھ ڏبو آهي، ٿورو بکيو مال آساني سان ڏهائي ڪرائيندو آهي. ڏهڻ کان پوءِ مال کي پاڙو (ڪاڏو) ڏبو آهي. پاڙي جي آسري مال جلد مڙندو آهي. جيڪڏهن انهن مان ڪنهن بہ طريقي سان ڏور "راهہ راست" تي نہ اچي تہ پوءِ پاڳيو بيزار ٿي وڃهندڙ هو لٺ ۾ هٿ. لٺ جي زيپٽ تي مال بہ سڌو ٿي ڏهائي لاءِ تيار ٿي ويندو هو. اهي هئا اهي روايتي طريقا جيڪي اسان وٽ صدين کان مروج هئا. انهن ۾ ٿوري تڪليف ۽ ڪجهہ وقت تہ وڌيڪ لڳندو هو پر انجيڪشن واري صحت دشمن طريقي مان جان ڇٽل هئي. پاڳيا محمد موسيٰ ڪيريو غلام قادر ۽ اسدالله (شاهپور چاڪر) امير بخش ڪنير "ماستر" ڪوٽ نواب ۽ محمد حسين "بابلي نظاماڻي" (سانگهڙ) حال اوريندي چون ٿا تہ انجيڪشن وارو کير پيئڻ سان فائدي بجاءِ بيماريون پيدا ٿين پيون. ماڻهو سوچين ٿا تہ شايد کير ۾ طاقت نہ رهي آهي. کير ۾ اڄ بہ طاقت آهي پر جي مال صحت بخش طريقي سان ڏهجي تہ. هاڻ تہ هٿ يا ڇيڇ سان ڏهڻ بجاءِ ماڳهين مشينون استعمال ٿي رهيون آهن. انهن روايتي طريقن کي ڇڏي اڄڪلھ مال سگهوئڻ ۽ کير وڌائڻ لاءِ انجيڪشن جو استعمال عام جام آهي، جنهن سان ماڻهن ۽ مال جي صحت تي ڪيترائي خطرناڪ اثر مرتب ٿي رهيا آهن ۽ بيماريون پيدا ٿي رهيون آهن.

جانورن تي اثر: جانورن کي سگهوئڻ لاءِ لڳندڙ سئي لاءِ ڊاڪٽرن جو چوڻ آهي تہ اها ويم دؤران عورت کي لڳڻ سان ويم ۾ آساني ٿئي. ان جي لڳڻ سان لڳ ساڻا ٿي وڃن ٿا. هي هارمونل انجيڪشن آهي، جنهن لڳڻ سان پيدائش جو سڄو نظام حرڪت ۾ اچي ٿو ۽ کير بہ ٿڻن ۾ لهي اچي ٿو. پر ان سان جانورن کي ڪيترائي نقصان ٿي رهيا آهن. سئي لڳائڻ بعد جانور جو سڄو کير لاهڻ ڪري ڦر لاءِ ڪجهہ نہ ٿو بچي. مڙي جي ڳالهہ تہ ڪڏهن سئي موجود نہ هجڻ وقت خفتي پاڳيا خالي سئي هٽي ڏور کي سگهوئي وننڌا آهن. سئي سبب مال جي سن تي وقت کان اڳ ويم ڪرڻ ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڦر پوري عمر جو نہ هجڻ ڪري ڪمزوري سبب جلد مري وڃي ٿو. ياڳين ۾ ڊاڪٽرن جي بقول تہ ڪير وڌائڻ واري انجيڪشن مال جو ڪيلشيم ڳاري ٿي، جنهن سان هڏا ڳرڻ سبب جانور ڪمزور ٿئي ٿو ۽ ان جي عمر گهٽجي ٿي. مثال طور مينهن جي عمر عام طور تي 20/22 سال ٻڌائي وڃي ٿي. جيڪا تقريباً ڏهہ ٻارنهن دفعا ويامندي آهي. اندازن ٽن سالن ۾ پاڏي/وڇ مينهن ٿي وڃي ٿي، جيڪا ڏهن مهينن ڏهن ڏينهن بعد ويامندي آهي. سئي جي هيراڪ 9 مهينن ۾ ئي ويامي ويندي آهي، جنهن سبب ڦر ڪچا ۽ غير صحتمند هئڻ ڪري جلد مري ويندا آهن، جنهن سان مال جي نسل ڪشي ٿي رهي آهي.

انسانن تي اثر: ضرورت ان ڳالهہ جي آهي تہ ٿوري آساني خاطر ۽ ڪجهہ وڌيڪ کير حاصل ڪرڻ جي لالچ ۾ روايتي طريقا ترڪ ڪرڻ بجاءِ انهن تي ڌيان ڏجي، جنهن ۾ مال ۽ ماڻهو ٻنهي جي ڀلائي ۽ بهتري آهي. جيئن اڄ سڄي دنيا ۽ چين ۾ ميون ۾ پيسٽيسائڊ استعمال ٿيل يا نہ ٿيل هجڻ ڪري انهن جا الڳ الڳ اگهہ مقرر ٿي رهيا آهن. ڪٿي ائين نہ ٿئي تہ اسان بہ ڪجهہ عرصي کان پوءِ خطرناڪ نتيجا ڀوڳڻ بعد، ”سئي وارو کير“ يا ”بغير سئي وارو کير“ جو اصطلاح استعمال ڪريون. ان سلسلي ۾ حڪومت کي هن اهم مسئلي ڏانهن بہ فوري ڌيان ڏئي، سئي جي استعمال تي پابندي هڻي، ڪنهن بہ ئي صحت بخش متبادل ۽ بهتر حل لاءِ سوچڻ گهرجي. اها سئي جڏهن ايتري قدر خطرناڪ طريقي سان کير تي اثر انداز ٿي سگهي ٿي تہ پوءِ ان جا گوشت تي ڪيترا اثر پوندا هوندا، ان تي بہ تحقيق ڪرڻ جي سخت ضرورت آهي. چوپايو مال، جنهن جو ملڪي زراعت ۾ 52.5 سيڪڙو حصو ۽ مجموعي ملڪي پيداوار ۾ 11 سيڪڙو حصو آهي. (جڏهن تہ سنڌ کير ۽ گوشت جي لحاظ کان ملڪي ضرورت جو 26 سيڪڙو پورو ڪري ٿي.) ان کي خطرناڪ اثرن کان بچائڻ لاءِ حڪومت کي فوري طور قدم کڻڻ گهرجن.

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قرباني ۽ جي عيد جي موقعي تي
بي زبان جانورن جو خاص
خيال رکڻ گهرجي

مهذب ملڪ ۽ معاشرا پنهنجي ماحول ۽ ان سان وابسطہ سيني شين کي، پنهنجين اوليتن ۾ رکي، انهن جو بچاءُ ۽ تحفظ ڪرڻ ۾ وسان ڪونہ گهٽائيندا آهن. ڪيترن ملڪن جي تہ معاشيات جو دارو مدار ئي سياحت تي آهي ۽ سياحت ۾ انهن شين جي اهميت کان ڪوبہ انڪاري نٿو ٿي سگهي. نسبتاً نئين آيل ٽرم "ايڪو ٽوئرزم" جو دارومدار تہ ئي انهن شين تي پر اسان واري پاسي، خاص طور تي سنڌ ۾ ماحول، ماحول کي بهتر بڻائيندڙ ٻيلن، وڻن جهنگلي توڙي آبي جيوت جي جيڪا پيڻنگ ٿي آهي، ان ڪيترن ئي جنسن ۽ نسلن کي يا تہ بلڪل ئي ختم ڪري ڇڏيو آهي يا ختم ۽ ناياب ٿيڻ جي صفا ويجهو اچي پهچايو آهي. اها صورتحال ان ڪري اجا بہ وڌيڪ ڏکوئيندڙ آهي جو اها هڪ مسلم معاشري ۾ ٿي آهي. جنهن مذهب ۾ انهن شين جي بچاءُ ۽ تحفظ لاءِ ڪيترين ئي هدايتون ۽ حڪم هجن پر ان ۾، انهن تي عمل نہ ٿيندو هجي تہ اها صورتحال اجا بہ وڌيڪ خراب آهي.

ماحول، ٻيلن، وڻن، جهنگلي توڙي آبي جيوت تي وقتا وقتا مختلف حلقا پنهنجي پنهنجي وت ۽ وس آهر ڳالهائيندا، لکندا ۽ ڪوششون ڪندا رهندا آهن. ان سلسلي ۾ هڪ گذارش اسان مذهبي اڳواڻن کي بہ ڪنداسين. هن وقت جڏهن عيل الاضحيٰ ويجهي اچي چڪي آهي ۽ اسان پارا ڪيترائي مسلمان رڳو عيد نماز ئي پڙهندا آهن. اها بہ صفا ٿائم تي اچي ۽ آخر ۾ پهچي. ان موقعي تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جي مذهبي اڳواڻن کي گذارش آهي تہ عيد نماز جي موقعي تي پنهنجن تقرين جي آخر ۾ پنج ڏهہ منٽ ماحول، ٻيلن، جهنگلي ۽ آبي جيوت جي تحفظ توڙي پالتو جانورن ۽ پکين تي رحم ڪائڻ ۽ ساڻن سنو ۽ بهتر ورتاءُ ڪرڻ جي تلقين ڪنديءَ اهڙو درس ڏين. جيئن تہ عيدن جي موقعي تي لکين ڪروڙن ماڻهو عيد گاهن ۾ اچي يا لائوڊ اسپيڪرن ذريعي سندن ڳالهيون ٻڌندا آهن، ان ڪري جيڪڏهن ڪجهہ لکن ماڻهن سندن ڳالهہ ٻڌي ۽ ڪجهہ هزارن ئي هانو سان هنڊائي تہ بہ ڪافي اثر پئجي سگهي ٿو ۽ هڪ سٺي ابتدا ٿي سگهي ٿي، جنهن جي هن وقت سخت ضرورت آهي. انهن موقعن تي عيد گاهن ۾ جتي ٻيون ڪيتريون ئي ڳالهيون ڪيون وڃن ٿيون، اتي ڪجهہ ڳالهيون انهن بي زبانن لاءِ بہ ڪرڻ ضروري آهن. ۽ ڪجهہ وقت انهن لاءِ بہ ڪڍڻ ضروري آهي جي قدرتي رب پاڪ سيني مخلوقن لاءِ خلقي آهي ۽ ان تي سيني جو حق آهي ۽ اسان کي ٻين جي حقن جي خيال رکڻ جي سختي سان تاڪيد ٿيل آهي ٻيو ڪجهہ نہ تہ پلا انهن بي زبانن کي اسان پاڙيسري سمجهي ئي انهن جي حقن جو خيال رکون ۽ انهن جي حفاظت ڪريون!

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪير

هشن تہ خير چوپائي مال مان اسان کي ڪيترين ئي شين ملن ٿين. جيئن گوشت، چمڙو، کير، مکڻ، لسي، گيھہ، نسڪين، ٻارن تـوڙي وڏن جي وندر، پر چوپايو مال پالڻ جو سبب جتي انهن کي وڪڻي ناڻو ڪمائڻ زندگيءَ جو گاڏو اڳتي گهلڻ ۾ روزگار هجي ٿو اتي انهن جي پالڻ ۾ ڏارڻ جو هڪ مکيہ سبب، چوپائي مال مان ملندڙ کير بہ هجي ٿو. کير، جيڪو اسان جي زندگي ۾ صحت ۾ اهم حيثيت واراري ٿو ان جو ڳوناٺي زندگيءَ ۾ عمل دخل شهرن جي مقابلي ۾ شايد ڪجهہ وڌيڪ ئي هجي ٿو. ڇو جو ٻهراڙي ۾ ياجي بدران گهٽو ڪري لسي، ڏهي، مکڻ، گيھہ ۾ چانهہ وغيرہ جو استعمال نسبتاً وڌيڪ هجي ٿو. چانهہ جو استعمال جتي فوري طور بک متائڻ ۾ تازو توانو ڪرڻ لاءِ هجي ٿو اُتي اڄڪلهہ جي مهمان نوازي جي مشروب لاءِ بہ چانهہ جو استعمال ڪيو وڃي ٿو. پر چانهہ جو وڌيڪ استعمال انساني صحت تي ڏاڍو مضر ۾ هاڃيڪار اثر ٻهچڏي ٿو. انهيحوالن سان چوپايو مال اسان جي اڪثريتي آبادي لاءِ تمام اهم هجي ٿو. کير جي حساب سان، چوپائي مال لاءِ مختلف مرحلن تي ياڳين/ مال وندن وٽ مختلف نالا هجن ٿا. جيئن ڏُڪي، سُوا، آلوڙي سوا، کانگهاري، ڦندي وغيرہ. ائين ياڳين ۾ ڏنارن وٽ جانورن ٻاران مختلف گاهہ کائڻ سان کير وڌڻ ۾ گهٽجڻ کان علاوہ کير تي موسمن جو ٻوندڙ اثرن جو بہ وڏو ادراڪ هجي ٿو. ڳوناٺا موسمن جي ڦير گهير 'ائٺ تاري'، جي ايرڻ، ڪُڙل (باز جو هڪ قسم) جي اڇڻ، ٻاٺي وڌڻ ۽گهٽجڻ، جو تعلق بہ کير سان جوڙيندي، انهن شين تي گهري نظر رکن ٿا. انهي حوالي سان سندن صدين جو تجربو ڪمال جو هوندو آهي. اڄڪلهہ تہ سائنس ڪم ئي سولا ڪري ڇڏيا آهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڙ ٻُهه، پوسي ۾ مختلف سائنسي طريقن سان محفوظ ٿيندڙ ڳاهن ۾ انجيڪشنن ذريعي ڪير ڳهتجڻ ۾ وڌڻ جي اثرن کي ڪافي حد تائين قابو ڪيو آهي، پر اڃين ائين نه هو. اسان جا وڏڙا، انهيءَ صورتحال کي منهن ڏيڻ لاءِ چوپائي مال جي حساب سان، لوڪ ڏاهپ تي ئي ياڙيندا هئا. جيڪا هاڻ واڙا ڪلچر، دبي جي ڪير جي عام ٿيڻ،مال جي چرڻ جي جُوءِ، چراگاهن ۾ ٻيلن جي ڳهتجڻ بعد، ڏينهون ڏينهن ختم ٿي رهي آهي. ساڳئي وقت ياڳين وٽ مختلف جانورن جي ڪير لاءِ صدين جي تجربي ۾ مشاهدي تي ٻڌل لوڪ ڏاهپ جي علم جي حساب سان، رايا به مختلف هجن ٿا. ڪير بابت مختلف پهاڪا ۾ چوٽيون به ڪير جياهميت کي اجا وڌيڪ واضح ڪن ٿيون.

مختلف قسمن جي چوپائي مال مان ملندڙ ڪير بابت رايا ۾ خاصيتون

ڳوناٺن وٽ چوٽي مشهور آهي ته ٻڪري نڪري، ڳئون جنجال، ڪير ٻيئٽو هجي ته مينهن ڪٽي ڏار. انهيءَ لحاظ سان ڏسجي ته پالتو جانورن ۾ سيني ڪان سنو ڪير مينهن جو هجي ٿو. جيڪو ڳهٽي هجڻ سان ڳڏ ڳهاتو ۾ منو به هوندو آهي. ان ۾ طاقت به وڌيڪ هجي ٿي، ته ان مان مکڻ ۾ ڳيهه به وڌيڪ ملن ٿا. مينهن جو ڪير سائو ڳاهه چرڻ سبب ساوڪ نموني اچو به ٿي سگهي ٿو. ڳهٽي ڪير ڏيڻ جي حوالي سان ڏاچيون، مينهن ڪان مٿي آهن. جيڪي ڏينهن ۾ ڪيترائي پيرا، ڪلاڪ ڪلاڪ تي به ڏُهي سگهجن ٿيون ۾ جن جو ڪير مختلف بيمارين جو علاج به چيو وڃي ٿو. پر ڏاچين جو ڪير، ذائقي ڪان سواءِ جمي نه سگهڻ ۾ ان مان ڏهي، ڳيهه ۾ مکڻ ملڻ جي اميد نه هجڻ سبب مينهن جي ڪير سان مقابلو نٿو ڪري سگهي. ان ڪري ئي جڏهن پُنهون کي سندس مائٽ ڪٽي ويا ته سسئي ڏاچين کي پٽيندي چيو هو ته ،"شال ڪا مانڏاٽي پوي!" ڏاچي جو ڪير تلي، ڪاري سائي، ڪينسر ڪان ويندي ڪيترين ئي بيمارين تي پوي ٿو. ڳالهه جڏهن وڌيڪ ڪير جي ايندي ته آسٽريلين ڍڳيءَ جو به ذڪر ايندو پر ان لاءِ هڪ مخصوص ماحول ڳهرجي، جنهن ۾ ڳهٽي گرمي نه هجي. ان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لحاظ سان اها ڏڳي ڪلي، مُني ۽ وڻاڻ جو جانور آهي. مينهن وانگي جُوءِ ۽ چراگاهن ۾ آساني سان نٿو وڃي سگهي ۽ نہ ئي ان جو کير مينهن سان مقابلو ڪري سگهي ٿو. جيتوڻيڪ اسان جي مقامي ڏڳيءَ جُوءِ ۾ چَرڻ جي لحاظ سان مينهن کي بہ ماريو بيٺي آهي. ڇو جو مينهن وارياسين پٽن ۽ علائقن جو جانور نہ. پر دريائن ۽ ڍنڍن ڍورن جي پرسان ئي رهڻ کي وڌيڪ پسند ٿي ڪري. پر ڳالهہ جڏهن کير جي ذائقي ۽ مقدار جي ايندي تہ ڏڳيءَ، جنهن جي لسي ۽ مکڻ بين کان مٿاهان ضرور آهن ۽ سندس ڦڪي رنگ جو گيهہ ۽ مکڻ هلڪو هجڻ ڪري وڌيڪڪائي سگهجي ٿو ۽ اهو نقصان بہ نہ ڪندو آهي. جڏهن تہ ملير جي ڏڳيءَ جو مکڻ، ڳاڙهو ڦڪو هجي ٿو. پر پوءِ بہ ڏڳي مينهن جو مقابلو نٿي ڪري سگهي. ڏڳي جو کير هلڪو سمجهبو آهي، جنهن کي ايرو سيرو ماڻهو بہ پيءِ سگهي ٿو. ان لحاظ سان ڳرو کير رڍ جو ۽ مينهن جو هجي ٿو. گيهہ ۽ مکڻ سنا رڍ جا سمجهيا ويندا آهن. پر اهي مينهن جي مقابلي ۾ هوندا گهٽ آهن. ان لاءِ ياڳيا چوندا آهن، تہ مينهن جو کير ڪاڙهڻ سان ان تي چار دفعا تَر/ملائي ايندي آهي، پر رڍ جي کير کي ست ڀيرا تَر ايندي آهي. رڍ برسات کي منهن ڏيڻ جي حوالي سان پشم جي ڪري ڏاڍي آهي. پلي پئي برسات پئي اهو اونو نہ هوندو آهي تہ ڪوريڊون پڌر تي بيٺيون هونديون. ان لحاظ سان ٻڪري سڀ کان وڌيڪ ياڙي جانور آهي. جي برسات ۾ بند ڪري يا واڙي ۾ نہ واڙيون تہ مري بہ سگهن ٿيون. جڏهن تہ مينهن کي، برسات جي پرواهہ ناهي هوندي. باقي ڏاچي پٽ جي ياڙي هوندي آهي. هي برسات ۾ گپ تي تِرڪي بہ سگهي ٿي، ان ڪري برسات ۾ ڏکي ٿيندي آهي. جڏهن تہ اُٺ وري سياري ۾ مستي ڪري، مالڪ کي پريشان ڪري سگهي ٿو. ڏاچي وانگر، رڍ کي بہ گهڙي گهڙي ڏُهي سگهجي ٿو. ان ڪري چئبو آهي تہ رڍ جو کير کٽڻ جو ئي ناهي!جتي رڍ جو کير طاقت ۾ ڪريم ۾ سڀ کان وڌيڪ هوندو آهي تہ گرم بہ بين کان وڌيڪ آهي، پر مقدار ۾ مينهن کان مار کايو وڃي. ٻڪري جو کير تڏو ۽ ڇدو هوندو آهي. حڪمت جي لحاظ کان ٻڪري جو کير پيئڻ سان مٿانو نيڪ رهي ٿو ۽ پيشاب بہ نهي ٿو. ٻڪري ئي سڀ کان وڌيڪ گاهہ ٻوٽا چرندي آهي، ويندي اڪ ۽ ٿوهر بہ کائي وڃي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي. جنهن جو اثر سنڌس کير تي بہ پوي ٿو. تاپرين، برين ۽ خاص ڪري ڪامورين ٻڪرين جي مختلف نسلن ۾ تہ کير ڪافي مقدار ۾ ملي ٿو.

مينهن يا ٻئي مال کي ڪٽڪ جو ڇلڪو/ پوسو ڄاڻيي جي ڪٽ ۾ متر جو ڏارو ڏبو تہ کير ۾ وزن وڌايئندي. ڇٽن جي ڏاري سان کير گهاٽو تہ ٿيندو پر گهٽجي ويندو آهي. ڇٽن جي پلي ۾ ساوڙي گاهہ جي اَن ڪاڻ سان مينهون کير وڌائينديون آهن. ساحلي پٽي ۾ ٿيندڙ گاهہ سوئڻ/سوهڻ کي سڄو مال شوق سان کائيندو آهي. جنهن جي کاڻ سان مال کي ڍنڍي ڍڍدي کير مٿان مکڻ نهي تري ايندو هو. سوئڻ کير کان علاوه مال جو رت بہ وڌائي ٿو. اٽ جو کير ۾ رت وڌائڻ لاءِ وري ويڪر. لانئيو ۾ سٽي پيلا گاهہ آهن. ڪنڙ نالي گاهہ سان ٿانو ڏئڻ سان اهو ٿانو وري خوشبودار ٿيندو آهي ۽ ان مان خراب ڏپ نہ ايندي آهي. انهيءَ ٿانون ۾ وڌل کير ۽ لسي بہ بودار نہ ٿيندا آهن.

چوپائي مال پاران کير وڌائڻ ۽ گهٽائڻ/سکائڻ

ٿر ۾ عام طور تي چوپايو مال ڦوڳ ۽ اَڪ (نئون ڦٽل) ڪائڻ سان کير وڌائيندو آهي. سياري ۾ اڪ سُڪڻ بعد، مال کير سڪائي ويندو آهي. ساڳئي نموني وڌيڪ گرمي ۾ بہ کير سڪي ويندو آهي. ان لحاظ سان اڪ جو سُڪڻ، کير سُڪڻ جي نشاني بہ هوندي آهي. پاڳين وٽ اڪ نہ صرف کير سڪائڻ جي نشاني طور ڏٺو ويندو آهي، بلڪ اڪ موسمن جي مٽجڻ جو ڏس بہ ڏيندو آهي. مثال طور، اڪ چِٽ ۾ ڦُلڙي ڪندو آهي، جيڪا جڏهن اڌ ڇاٽي ٻج ڪندو تہ ٻج ڇاٽڻ آهڙ جو وچ. انبڙي جهلڻ آرهڙ جي شروعات ڇاٽي صفا ختم ڪندو تہ ان سان گڏ سگريون،پيرون ۽ نموريون بہ گڏوگڏ ڇٽنديون آهن. اها منڊ سانوڻ جي شروعات سمجهبي آهي. اڪ سياري جي پهرين مهيني ۾ پن ڇاٽيندو آهي. جيڪا سياري جي شروعات هوندي آهي. جنهن بعد اڪ ۾ ديوي سڙندا آهن ۽ هيناهين وارا ڪٻڙ بہ سڙندا آهن جنهن لاءِ چئبو آهي تہ ڪتي لٿي آهي ۽ سارت ڪيو اٿس. جنهن سبب وڻ سڙيا آهن. اڪ ڦلڙي ڪئي تہ چيٽ جي نشاني سمجهبي آهي. ان وقت ڦوڳ ڦُٽندا آهن. جن کي کائي مال کير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڌائيندو آهي.

پوهه جي مهيني ۾ پيٽ جا سپ گاهه سڙي ختم ٿي ويندا آهن ۽ مال به کير سڪائيندو آهي. سپ کان اڳ ٿر جو گاهه ڪرٽيو سڙندو آهي، جنهن بعد ڪوري، ڳنڊير ۽ مانڌاٽو سڪندا آهن. ان بعد وارو ايندو آهي بڪڙي جو. سپ کان پوءِ ٻوڙو سڪندو آهي. جڏهن ته سياري ختم ٿيڻ جي نشانيءَ ۾ سپ کان پهرين ائب ٻوڪبو پوءِ ڪجي ۽ ان بعد ڪانديرو ڦٽندو آهي. جنهن بعد ٻير تيار ٿئي ۽ نم پاران پن ڇاٽڻ ۽ ڪجيءَ پاران ڪجورن جهلڻ بعد، نڙ ڦٽندو آهي، جيڪو وري پاٽي چڙهڻ جي نشاني هوندو آهي. اها موسم مال جي خوش ٿيڻ ۽ کير وڌائڻ جي هوندي آهي. سياري ۾ سپ کان اڳ ٻڪربون ۽ پوءِ رڍون کير سڪائينديون آهن. عام طرح تي چوپايو مال وري نائين مهيني ۾ نئون گاهه ڦٽڻ بعد کير وڌائيندو آهي. ڏاچي سُڪي گاهه تي کير سڪائيندي آهي ۽ پيرون وقت کير وڌائيندي آهي. ٿر ۾ برسات بعد ڪنيين جو ڦٽڻ، مال ۾ بيماري پوڻ جو وقت هجي ته ان وقت نئون گل پن چرڻ سان، مال کي ريچ لڳي ته ۽ هو کير سڪائي ته. چيٽ وقت پاڳين جي چوٽي ۾ جيت هوندا آهن. جن سان مال جي اکين ۾ پچيون به ٿين ٿيون. جهولي لڳڻ تي به مال کير سڪايو وجي. پوءِ وري برسات بعد ۽ سانوڻ ۾ هر مال کير وڌائيندو آهي. کير وڌائڻ بعد اڪثر جڏهن نائين ۽ ڏهين مهيني ۾ ماڪون پوڻ بعد جڏهن مينهن پاڏو گهرندي آهي ته لڳڻ جي ٽن چئن مهينن بعد، مينهن گهٽو کير سڪائي ويندي آهي، رڳو ڦر لاءِ رکندي آهي. جڏهن ته رڍ ٻڪري لڳڻ جي مهيني بعد کير سڪائي وينديون آهن. ائٽ تارو نڪرڻ تي مال کير سڪائي ويندو آهي. کير وارا جانور هن تاري کي پني ڏيئي ويهندا آهن. مهينو سوا آسمان ۾ رهندڙ هي تارو هر سال سيپٽمبر مهيني ۾ نڪرندو آهي. هن جي نڪرڻ جو وقت رات جو هوندو آهي. مهيني سوا بعد جڏهن هي تارو واپس لهندو آهي، ته کير تي به اثر پوندو آهي.

ڪجهه پاڳين جو اهو به خيال آهي ته مختلف گاهن، مال جو کير سڪايو آهي. خاص ڪري مينهن تي گاهن جو وڌيڪ اثر پيو آهي. پاڳيا اهو به چون ٿا ته مختلف زرعي دوائن جي ڦوهاري ٿيڻ بعد وارو گاهه کائڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سبب ڪير ۾ لسي ۾ اڳوڻو سواد ۽ ذائقو بہ ناهي رهيو. اڳي جڏهن ڏڳن تي هر ڪاهبا هئا ۽ ٽريڪٽر جو ايترو رواج نہ هو ان وقت فصل پوکيل پٽي ڪجهہ ڏينهن بغير هرن جي خالي پئي هوندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن تہ زمين جي ڪنهن ٽڪري جي، ڪيڙيءَ جو وارو ٻن ٽن سالن بعد بہ ايندو هو.

چون ٿا تہ هتي (سانگهڙ واري پاسي) ڪٽڪ پنجابين عام ڪئي. 38ـ 1937ع کان اڳ هتي ٻاجهر ۽ جوئر عام هيون. گرداس پور مان 1901ع ۾ اچي ديهہ 22،23،24،25،29،30،39 ۾ آيل پنجابي آباڪارن ڪٽڪ عام ڪئي. ان وقت سنڌين وٽ چوپايو مال جام هو. عام ماڻهو صبح جو ٻاجهر جي ماني، مکڻ سان کائي مال سان گڏ وڃي ٽڙيا وڃائيندا هئا ۽ زمين/ٻني ۾ سندن دلچسپي پوري ساري هئي. عيد براد تي پنجاب مان ڪٽڪ ايندي هئي ۽ اها ڪيتري هوندي هئي؟ ان جو اندازو انهيءَ چوٽي مان لڳائي سگهجي ٿو تہ "جنهن جي گهر ۾ داڻا ان جا چريا بہ سياڻا!" اهي داڻا دِلن ۾ رکبا هئا. پنجابين ڪٽڪ کان علاوه هر ڪاهڻ، ڪاٽيون ڪرڻ، ڪمند پيڙهڻ، ڳڙ ۽ مُستي ناهڻ ۽ ڪمند جي پوکي بہ عام ڪيا. مهاجرن وري ڪمائي جا نئوان رنگ ڍنگ سيکاريا تہ ملاوٽ بہ بعد ۾ آئي. اڳي جنهن ٻني ۾ خالي فصل بہ بيٺل هوندو هو جيڪو مال کان پيلائبو هو. پيلاڙن جي ڏينهن ۾ جتي مال کير وڌائيندو هو اتي کير مان مکڻ بہ ججهو لهندو هو. اهو وقت مال جي خوش ٿيڻ ۽ لڳڻ جو بہ هوندو. انهي ڏينهن ۾ مينهن کي 'مولائي' ۽ 'حضوري' مال سمجهي، ان جو کير وڪڻ عيب سمجهبو هو! گاهن جي حوالي سان اهو بہ مشهور هوندو هو تہ مينهن 'کيهہ' گاهہ کائڻ سان کير وڌائيندي هئي. ڪن ماڻهن جو اهو بہ چوڻ آهي تہ کير مان برڪت، چانهہ اچڻ کان پوءِ ختم ٿي وئي ۽ چانهہ وري انگريز دور ۾، حرن وارن لوڙهن بعد عام ٿي. جيڪا اڳ ۾ تہ بيمار کي ڏبي هئي پر هاڻ جيڪو نٿو پيئي، اهو ٿو متو جهلي ويهي رهي. اهڙي طرح ماڻهو سگريٽن ۽ ڪوپر جي ٿاون جي اچڻ جو بہ انگريز کي ذميوار ٿا سمجهن ۽ اهو بہ چون ٿا تہ ڪوپر اچڻ بعد بيماريون وڌيون آهن. مٽي جي ٿانون وقت ايتريون بيماريون نہ هونديون هيون.

هاڻ حالت هي آهي تہ مال جي کير وڌائڻ لاءِ گاهن بجاءِ کڙٻهہ ۽ چوڪر / پوسي تي ياڙيو وڃي ٿو. مال ڏُهڻ لاءِ مشينون اچي ويون آهن. مال کي سڱوئڻ لاءِ سُيون/انجيڪشن اچي ويون آهن ۽ ڏڌل کير جمائي ڏهي ناهڻ بجاءِ سڌو هوٽلن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي وڃي ٿو ۽ چانهه ڪڙهي تي اڳي ماٺهو هڪ ٻئي سان ملڻ ۾ خوش خير عافيت پڇڻ وقت، جيڪو ڪير ۽ پُٽ جي خيريت پڇندا هئا سا ريت رسم به هاڻ جڻ ته ختم تي وئي آهي. ڪير بابت سڀ عقيدا ۽ احترام به جڻ ته ختم تي چڪا آهن. ڪير جيڪو ڪنهن وقت وڪڻڻ عيب سمجهيو هو هاڻ اهو ڪير وڪٽي، گهر جو گاڏو گهليو وڃي ٿو.

هاڻ جڏهن چوپائي مال جون چراگاهون، ٻيلا ۽ جُهو محدود تي ويون آهن ته ڪير به ڏٻن ۽ ٿيلهين ۾ بند تي، مارڪيٽ ۾ ملڻ لڳو آهي. جنهن سان گڏ پورو ماضي ۽ ان جو ڪلچر به جڻ ته ڏبن ۾ بند تي، ميوزيم جي الماڙين ۾ بند تي ويو آهي.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهنگلي جيوت جا ختم ٿيندڙ نسل

جهنگلي جيوت جا ڪافي نسل ۽ جنسون تيزي سان ختم ٿي رهيون آهن. جن ڏانهن نه ته حڪومتي ادارن جو ڌيان ٿو وڃي. نه ئي بين واسطيدار ادارن جو. اهڙين ڪيترين ئي جنسن ۾ مختلف نسلن جا ٻلا به شامل آهن. سنڌ ۾ عام طور تي ٻلن جا چار قسم مشهور آهن. پر انهن مان ٽي جنسون ڏينهون ڏينهن ختم ٿينديون پيون وڃن. بلڪ ڪن کي ته ڏني به ڏينهن ٿي ويا آهن. حالانڪ دنيا جي سڌريل ملڪن ۾ ته ٻلن جو وڏو قدر ڪيو وڃي ٿو ۽ انهن کي جائز اهميت ۽ مقام مليل آهي پر سنڌ ۾ ٻلن کي هاڻ لڪڻ لاءِ به جاءِ نه ٿي لڀي. ٻلن جي انهن قسمن مان هڪ قسم ته گهريلو ٻلن جو آهي جن جا وري ڪيترائي قسم ۽ رنگ ٿين ٿا. جيئن ته اهي سڀ گهرن ۾ ئي رهن ۽ پلجن ٿا. ان ڪري انهن سڀني کي گڏائي گهريلو ٻلا سڏبو آهي جيتوڻيڪ انهن ٻلن جو مکيه ڪم ڪوئا مارڻ هو پر انهن ٻلن جهڙو ڪر ڪوئا مارڻ وارو ڪم ڇڏي ڏنو آهي ۽ ڪجهه ڪوئا به نون نسلن جا اچي ويا آهن. سو ٻلو ته موجود آهي پر ڪرت ڇڏائجي وئي اٿس. ساڳي سوچ ڪتن کي به آئي ۽ انهن ٻلن جو نالو ونڃ ڇڏي ڏنو ته ڪر ٻلا، هو ٻلا! گهريلو ٻلا ته جيئن تيئن ڪري ٻک ۾ مياٺون مياٺون جي ٻولي ۾ مطالبا ڪري پيٽ پاليو وينا آهن. پر جهنگ جي ٻلن جي ڪنهن به سار نه لڌي ۽ انهن جو نسل آهستي آهستي پڄاڻي تي پهچي رهيو آهي. جهنگ ۾ ٽن قسمن جا ٻلا ٻڌڻ ۾ اچن ٿا. هڪ جهنگراڙ ٻلا، ٻيا ڪٿوري وارا ٻلا ۽ ٽيان پڙنگ ٻلا.

جهنگراڙ ٻلا گهٽو ڪري گهريلو زندگي جي قيد ۾ بوريت محسوس ڪندي، بيزار ٿي ائين جهنگ منهن ڪندا آهن. اهڙا ٻلا ڪانڪوئن وانگر وڄهه وني انساني آبادين تي حملو ڪري پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حيثيت آهر ڪڪڙ جهڙي ڪٽي ويندا آهن. نه ته گهڻو ڪري اهي پنهنجي روزي روزي جهنگ مان ئي حاصل ڪندا آهن.

ٻيا ڪٿوري وارا ٻلا. انهن ٻلن ۾ خوشبو واري ڪٿوري يا مشڪ هجي ٿي، جيڪا طب ۾ استعمال ٿئي ٿي. ان ڪري حڪيمن جي ڏس تي ڪيترن ”وڏن“ پر اصل ۾ ”جڏن“ ماڻهن هن جي نسل کي شڪاري قبيلي هٿان شڪار ڪرائي ناس ڪرائي ڇڏيو آهي. هن ٻلي جي سڃاڻپ اڳيون ٽنگون ڦريل هجڻ، منهن سنهو قد عام ٻلي کان ڪجهه سوائي ۽ ڏگهو. وار ڪارا وڏا جهڙا پشم. انهن ٻلن جو ٻه ٽي سال اڳ ۾ چوٽياري ڍنڍ واري علائقي ۾ ڏس هو پر هاڻ انهن جي ڪابه خبر نه ٿي پوي. مشڪ هرڻ ۾ به هوندي آهي پر ٻلي واري مشڪ هرڻ کان وڌيڪ خوشبودار آهي. انهن فائدن هن جي نسل کي ڪٽائي ڇڏيو آهي.

ٽيان ٻلا پڙنگ ٻلا آهن. هي نسل مکي کان متي، ناري پرسان، اچڙي ٿر واري پاسي تعلقي ناري ۽ سانگهڙ ۾ ٻڌجڻ ۾ اچي ٿو. اڳي هي جام هئا پر هاڻ انهن جو نالو به نه بچيو آهي. تازي ڪتي جهڙو ٻوٿ پر سنهو هٿ جيترو قد ڪتي کان ڪجهه ننڍو گدڙ جيترو پوري ڪبري ۽ شينهن رنگا. ڪن ڪتي جيترا ٻر آيا. اکيون نج ڪتي جهڙيون، ڳچي به ڪتي جهڙي، پڇ ڪتي کان وڏو پر سڌو هيٺ لڙڪيل، لڪڻ جهڙو. ٽنگون سنهيون پر ڊگهيون. هن جو نسل ڪافي سالن کان خطري جي ليڪي کان به گهڻو هيٺ آيل آهي. هاڻ شايد ئي هن علائقي ۾ ڪٿي هجي. هي هرڻ ۽ سهي جو شڪار شوق سان ڪندو هو. مري ويل ڍور/ڍونڊ به کائيندو هو. ڏيڏر ڪميون ۽ مڇي به هن جي پسنديده کاڌو هو ملاحن جي رڇن مان به هي مڇي ڪڍي کائي ويندو هو اهڙا به زمانا هئا. ان کان علاوه هي ٻڪرين ۽ رڍن جا ننڍا ڦر به کائي ويندو هو. هي ڏر ۾ به رهندو هو ته ڍنڍ جي پاڻي ۾ دڙن تي به. پاڻي ۾ ترڻ جي ڪري خشڪي ۽ ڍنڍ ٻنهي ۾ رهڻ جي جاءِ ڳولي وٺندو هو. هن جي منهن ۾ پوڻ کي شڪاري سنو سنئوڻ سمجهندا هئا. هاڻ جهنگ وڍجي وڃڻ، سم وڌڻ، هرڻ جو نسل گهٽ ٿيڻ. پاڻي جي گهٽتائي جي ڪري مڇي جي پيداوار گهٽجڻ ۽ انساني آبادي وڌڻ، هن ٻلي کان واڌ ويجهه ۽ زنده رهڻ جا موقعا ذري گهٽ کسي ڇڏيا آهن. هاڻ ٻلن جا مختلف قسم يا ته مختلف چڙيا گهرن ۾ وڃي بچيا آهن يا پوءِ انهن جا حنوط ٿيل جسم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هاليجي ڊنڊي جي ميوزيم ۾ ڏسي سگهجن ٿا. يا هاڻ هن بابت ڳالهيون رڳو وڏن کي ئي معلوم رهجي ويون آهن. نوجوانن کي ته ”پڙنگ“ نالو به عجيب ۽ نئون ٿو محسوس ٿئي. انسان پنهنجي جيئاپي لاءِ ٻيو ته نهيو ٻلن کي به جهڙوڪر ماري ناس ڪري ڇڏيو آهي.

جيئن ته ٻلو انسان جو ڪيترن ئي سالن کان ساٿي رهيو آهي، ان ڪري ٻلن جي باري ۾ ڪيتريون ئي چوڻيون ۽ پهاڪا مختلف ٻولين ۾ موجود ۽ مروج آهن. مثال طور: شيرو جهڙو ٻلو. ٻليءَ جي خواب ۾ ڇيڇڙا. ٻلي وانگر نهارڻ. ٻلي وانگر رانيوتا هڻڻ. ٻلي شينهن جي ماسي. شيرو ٻلو شاهه جو سئو ڪوئا کائي ٻلي هلي حج تي. ٻلي جو ٿيلهي مان ٻاهر اچڻ. ڪوئي ٻلي جي راند. ٻلي وانگر وڻ تي چڙهي وڃڻ. ٻلي وانگر ڏپ اچڻ وغيره شامل آهن. ٻلي جي حوالي سان ”ميائون ميائون ڪردي اي، چلهه دي ٻهرون ڦردي اي“ ڳجهارت به مشهور آهي ته ساڳئي وقت ٻلي جون ڪيتريون ئي وصفون، خصلتون به مشهور آهن. مثال طور: چوندا آهن ته ٻلو اکيون پوري کائيندو آهي، کائي ٻي مڇن کي اڳيئن پير (هٿ) سان صاف ڪندو آهي. ٻلو ڪتان به ڪِري پوي، پر ان کي ڏڪ نه لڳندو آهي يا پوءِ اها چوڻي مشهور آهي: ”ٻلي شينهن ڪون پڙهايا، شينهن ول ٻلي ڪون کانوڻ آيا“. ٻلي جي اها به خصوصيت مشهور آهي ته هو پنهنجي نون ڄاول ٻچن کي ڪٺي ست جڳهيون بدلائيندي آهي، جنهن جي لاءِ چيو ويندو آهي ته اصل ۾ هوا هو عمل ڪري، پنهنجي نون ڄاول نر پونگڙن کي نر ٻلي کان بچائيندي آهي، ڇو جو نر ٻلو نر پونگڙن کي ماريندو آهي.

هن ڌرتي تي رهندڙ هر جنس ۽ نسل کي خدا ڪنهن نه ڪنهن سبب جي ڪري خلقيو آهي پر انسان صرف پنهنجي زنده رهڻ لاءِ ۽ هن ڌرتي جي گولي تي خدا جي ٻي مخلوق لاءِ جهڙوڪر هن ڌرتي کي ”نو گو ايريا“ بڻائي ڇڏيو آهي. هن ڌرتيءَ جي سونهن سمورن ساهوارن جي موجودگيءَ سان آهي، ان ڪري هن ڌرتيءَ تي ٻين ساهوارن جي حق کي تسليم ڪندي انهن جي وجود کي هاڃو نه رسايو وڃي.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حصو ڇهون

(جانورن ۽ پکين جي حوالي سان

ڪجھ اضافي مضمون/مواد)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿر ۾ مرندڙ جهنگلي جيوت

۽ لڏيندڙ هندو ماڻهو!

اصل ڌرتي ڌڻي هند ماڻهو سنڌ ڇو ڇڏي هميشہ لاءِ لڏي وڃي رهيا آهن! اهو تہ خير هڪ الڳ ۽ وڏو بحث آهي پر هندن جي لڏي وڃڻ جا جن مختلف شين تي اثر پئجي رهيا آهن، انهن ۾ جهنگلي جيوت بہ هڪ آهي. جيڪا هندن جي لڏي وڃڻ ڪري، خاص طور تي ٿر پارڪر ضلعي ۾ سخت متاثر ٿي رهي آهي. هنئن تہ سڄي سنڌ جي مختلف علائقن جي مقامي توڙي پرڏيهي جهنگلي ۽ آبي جيوت سخت خطري هيٺ آهي، جنهن جا مختلف علائقن ۽ ضلعن ۾ مختلف سبب آهن، پر ٿرپارڪر جو مثال ڪجهہ الڳ ۽ منفرد آهي. ان حوالي سان ٿرپارڪر ضلعي ۾، هندن جي گهٽجندڙ آبادي جو جهنگلي جيوت جي خاتمي ۽ ان تي آيل ڌڪئن ڏينهن جي حوالي سان مثال، هڪ ڪيس اسٽڊي جي حيثيت رکي ٿو.

هندو ماڻهن، جئين تہ گوشت نہ واپرائيندڙ يعني ويشنو هجي ٿي، (ڪجهہ ذاتين کي ڇڏي) ان ڪري هڪ تہ اهي شڪل ڪونہ ڪن ۽ ٻيو تہ اهي مختلف سببن جي ڪري، خاص طور تي ٿرپارڪر ضلعي ۾ موجود جهنگلي جيوت جي بچاءَ ۽ تحفظ ۾ اهم ڪردار ادا ڪن ٿا. جيئن تہ روجهہ ڍڳي سان مشابهت رکي ٿي ۽ هندو ڌرم ۾ ڍڳي جي خاص اهميت ۽ حيثيت هجڻ ڪري، هندن جي گهٽائي وارن ڏينهن ۾، روجهہ کي بہ هن علائقي ۾ جهڙو ڪ تحفظ حاصل هو. ٻي زبانن تي ڪهل ڪرڻ جي عادت سبب هندو ماڻهو مورن کي خاص طور تي چوڻ / داڻو پاڻي ڏيندا هئا. جنهن تي ٻيا ڪيترائي ننڍا وڏا پکي پڻ پلجي ويندا هئا ۽ انهن جو بہ پلو ٿي ويندو هو. پولڙن کي بہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هَنومان سان مشابهت سبب، هندن ۾ خاص اهميت حاصل هئي. جنهن سبب اهي به جيڪڏهن، هندستان واري پاسي کان، هيڏانهن نپي ايندا هئا ته انهن جو حشر ته سال کن اڳ ننگر واري پاسي آيل پولڙن جهڙو به ٿيندو هو. تر ۾ هرڻن جا به ولر پيا گهمندا ڦرندا هئا. پر هندن جي راڪي ۽ اثر رسوخ سبب انهن کي به ڪو شڪاري هڪلي نه سگهندو هو. اهڙي طرح ڪجهه ماڻهن ۾ سهي کي پاڻ سان مشابهت ڏيڻ سبب، ان جي گوشت واپرائڻ کي به عيب برابر سمجهبو هو. تنهن ڪري سهو به پيو تر ۾ آساني سان ساهه کڻندو هو. وشنو هجڻ سبب تتر تي به هرو پرو بندوق ڪونه ڪبي هئي ۽ مٿس ڪاتي تيز ڪرڻ کان پاسو ڪبو هو. مورن کي به هندن جي اجهن پرسان ان پاڻي ملي ويندو هو ۽ هو به تحفظ جي احساس هيٺ پيا موج مستي ڪندا هئا. ملهاري کي وري لوڪ ذات ۾ اهم حيثيت هجڻ سبب تر ۾ خاص مقام حاصل هو ۽ ان کي به هرو پرو ڪو هٿ نه لائيندو هو. رولو گڏهه به پيا گوءِ چرن ۽ گهمندا ڦرندا ۽ موجون ڪندا هئا. جيڪي گوءِچر (زمين جا ٽڪرا) هندو ماڻهو پنهنجي وفات ڪري وڃڻ پيارن جي نالي، ثواب خاطر وقف ڪندا هئا. اهڙي طرح هندو ماڻهن وڻ اجايو وڍڻ تي به ممانعت هئڻ سبب، انهن جي واڌ ويجهه ٿيندي رهندي هئي. جنهن سبب مختلف جانورن ۽ پکين کي کاڌ خوراڪ سان گڏ، انهن ۾ ڪير ناهڻ ۽ رهڻ ۾ آساني سبب ڪين تحفظ به ملندو هو ته آنا بچا ڪرڻ توڙي شڪارين کان لڪ ڪرڻ ۾ به سولائي ٿيندي هئي. با اثر هندن جي اڪثريت وارن علائقي ۾، هرو پرو ڪنهن کي آزادي سان شڪار ڪرڻ به ڏکيو هوندو هو. پر هندن جي مسلسل لڏ پلاڻ سبب، جهنگلي جيوت جي تحفظ ۽ واڌ ويجهه جو اهو سڄو سلسلو جهڙو ڪر رڪجي بلڪ ختم تي ويو آهي. هاڻ هڪ ته پکين ۽ جانورن کي ڏڪار جي ڏينهن توڙي عام ڏينهن ۾ نه ته ڪو داڻو پاڻي ڏيڻ وارو بچيو آهي. نه ئي ڪو پنهنجي زمين گوءِچر جي نالي ۾ وقف ڪرڻ وارو ئي بچيو آهي. بلڪ گوءِچرن جي زمين تي قبضا ڪري، تر ۾ جهنگلي جيوت سان گڏ چوپائي مال تي جهڙو ڪر وار ڪيو ويو آهي ۽ نه ئي هاڻ وشنو اڪثريت ۾ رهيا آهن. ان ڪري جتي ڪٿي 'ڏند ڪوتائو' آزادي سان گهمي ڦري، پکي پکڻ ۽ معصوم جانورن کي ڏڪي، خوش ٿي رهيا آهن!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي سگهي ٿو تہ ڪو انهن ڳالهين سان اختلاف بہ ڪري پر جي ان حوالي سان انگ اکر دستياب ٿي وڃن تہ ورهاڱي وقت ٿر پارڪر ۾ آباديءَ جو هندو مسلم تناسب ڪيترو هو؟ هن وقت تائين ڪيترا هندو ماڻهو ٿرپارڪر ڇڏي چڪا آهن؟ ۽ مسلمان آبادي اڳي ٿر ۾ ڪيتري هئي؟ هاڻ ڪيتري آهي؟ ۽ اهو بہ تہ هاڻ ٿر ۾ پکين ۽ جانورن جا باقي ڪهڙا ڪهڙا نسل، ڪيتري تعداد ۾ وڃي بچيا آهن؟ تہ سڄي صورت حال سولائي سان سامهون اچي سگهي ٿي! صفا ائين بہ ڪونہ تہ ٿر ۾ جهنگلي جيوت جي خاتمي جو يا ان تي آيل ذکين ڏينهن جو اڪيلي سر سبب، اتان هندن جي لڏ پلاڻ ئي آهي، پر اهو ضرور چئي سگهجي ٿو تہ ٿر مان جهنگلي جيوت جو خاتمي جو هڪ وڏو سبب هندن جي لڏ پلاڻ ضرور آهي.

ان ڪري اهي هندو ماڻهو جيڪي ڏاڍو تيزي سان پنهنجي ۽ پنهنجن ٻچن جي تحفظ خاطر ٿر ڇڏي رهيا آهن. اهي ٿر مان لڏي وڃڻ کان اڳ هڪ ڀيرو اهو ضرور سوچين تہ سندن وڃڻ پڄاڻا، انهن بي زبان معصوم جانورن ۽ پکين جو ڇا ٿيندو!؟ اهي ويندي ويندي مرندڙ مورن، رڙندڙ روجهن، سهڪندڙ سهن، تيرن هيٺ آيل تترن، هنيلن هرڻن ۽ گگدام گڏهن جي اکين ۾ ضرور نهارين، جن کي هو نہ صرف نڌڻڪو ڪري ڇڏي وڃي رهيا آهن بلڪ کين ظالم شڪارين جي رحم و ڪرم تي ڇڏي وڃي رهيا آهن! تہ شايد انهن بي زبانن جي اکين جون مجبور نهارون ۽ انهن مان اٿندڙ ميارون سندن وڏايل وک کي متان روڪي وجهن!. باقي سنڌي ماڻهن جا حال تہ سڀ ڪنهن جي سامهون آهن!

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرندڙ مورن بابت
اهم ڊائيلاگ ۾ ڪاتي جي بيوسي

مختلف سماجي تنظيمن پاران ٿر ۾ مورن جي مرڻ جي حوالي سان منٺي ۾ تمام اهم ڊائيلاگ ٿيو. جتي مورن ۾ آيل خطرناڪ بيماري ۾ ان کان بچاءَ جي حوالي سان ڪافي اهم بحث ٿيو. مور نه صرف ٿر جو بلڪ سڄي سنڌ جو خوبصورت ترين پکي آهي. مور جي اهميت نه صرف سنڌس خوبصورتي جي ڪري آهي بلڪ هو لوڪ ڏاهپ جي حوالي سان به اهم آهي ته ايڪو سسٽم جي حوالي سان به منٺي جي آنند ڪمار راڻي جي مهرباني سان، ٿر ۾ مورن جو ديس سڏرائيندڙ ڳوٺ مالڻهار جي سوڍن صورت سنگهه نڪر، ويرجي نڪر، پورومل نڪر، هنن، پاڪڙن ۾ زيورن تي چٽ سالي جي حوالي سان، ايشيا ۾ مشهور نالي واري 86 سالن جي ڪاريگر ڪيتارام ولد ٻگوجي شهواڻي ۾ ڳوٺ پڪوئو جي 87 ڪن سالن جي جهوني محمد اسماعيل لنجو پاران ڏنل چارٽ مطابق، ٿر جتي نه ته علاج جون سهولتون آهن ۾ نه ئي ڊاڪٽر، اسپتالون ۾ ايمبولنسون آهن، اتي مور نانگ توڙي ٻين زهريلن جتن کي ماري، ماڻهن توڙي چوپائي مال کي تمام گهڻين مصيبتن کان بچائڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪري ٿو. ساڳي وقت هو انساني گندگي کائي، علائقي جي صفائي به ڪري ٿو. جيڪا صفائي ٿر جا پنگي سڏجندڙ گينگها ته رڳو برسات جي ڏينهن ۾ ئي ظاهر ٿي ڪندا آهن پر گڏهه ويچارا حال سارو اهو ڪم به ڪندا رهندا آهن. گڏهه ته اهو ڪم گهر ٻاهران ڪندا آهن، جڏهن ته مور ڪڪڙ وانگر اهو ڪم گهر اندر به ڪندا آهن. ان کان علاوه لوڪ ڏاهپ جي حوالي سان مور جو ٽهوڪڻ، ڪوئل ۾ تاڙي وانگر، برسات جي علامت سمجهبو آهي. آڌي رات جو مور پاران ڪجهه مختلف آواز ۾ ريهون ڪرڻ، ڳوٺ ۾ ڪنهن مصيبت اچڻ يا ڪنهن جي مرڻ جو ڏس ڏيندو آهي. هي ڏاڍو سجاڳ پکي، رات جو ڪڙڪو ٿيڻ تي، ريهون ڪري ڪتي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وانگر گهر ڌڻين کي سجاڳ ۽ خبردار ڪندو آهي. يناني رحه پاران ڳايل. بهشت جو دربان سڏجندڙ هن پکي بابت ٿر ۾ ڪيتريون دلچسپ روايتون به موجود آهن. چون ٿا ته حضرت آدم ۽ بي بي حوا کي بهشت ۾ ورغلائي داڻو کارائڻ لاءِ شيطان، بهشت ۾ مور ذريعي پهتو هو. شيطان جي منٿ ميڙ ڪرڻ تي، مور پاران راضي ٿيڻ بعد شيطان نانگ جو روپ ڌاريو جنهن کي مور اڏ ڳيهي بهشت ۾ پهچايو هو. ماڻهن اهو به چون ٿا ته مور بهشت جو پکي هجڻ ڪري، ان کي مارڻ گناهه پر ان جو گوشت کائڻ ثواب آهي. حڪمت جي حوالي سان اهو چيو وڃي ٿو ته جيڪڏهن ڪنهن کي نرينه اولاد نه ٿئي ته هو مور جي پر جي ٽڪلي مان ٺهيل دوا کائي ته ان کي نرينه اولاد ٿي پوندو. اهڙيون خبرون جتي مور کي نقصان پهچائين ٿيون ته اتي ٻلا ۽ ڪتا به مور نقصان پهچائڻ جو باعث بڻجن ٿا. اها به هڪ تلخ حقيقت آهي ته مور هندن جي اڪثريتي علائقن يا ڳوٺن ۾ مسلمانن جي ڳوٺن جي مقابلي ۾ وڌيڪ خوش ۽ صحتمند رهي ٿو. ڪنهن حد تائين ڪولهين ۽ ڀيلن کانسواءِ ٻيو ڪو به هندو ماڻهو مور کي نقصان نٿو پهچائي. بلڪ ان جي هر طرح سان حفاظت به ڪري ٿو ته ان کي کاڌ خوراڪ ۽ پاڻي به ڏئي ٿو. جڏهن ته ڪولهين ۽ ڀيلن جي انهي ڪم ۾ ماڻهو، مسلمانن ۾ لنجو ذات وارن جو نالو به ڪڍن ٿا. جڏهن ته مور ٻين مسلمانن جي ڳوٺن ۾ هندن جي ڳوٺن جي مقابلي ۾ گهٽا محفوظ ۽ صحتمند ناهن هوندا. مورن تي بيماري جي حملي جو هڪ اهم سبب انهن جو ڪمزور هجڻ به چيو وڃي ٿو. مسلمانن ۾ نوهڙي سڀ کان وڌيڪ مور جي حفاظت ڪندڙ چيا وڃن ٿا، ڇو جو نڪر انهن جا ناناٽا سڏبا آهن.

انهيءَ ڊائيلاگ ۾ مورن جي حوالي سان جتي ٻيون ڪيتريون ئي حقيقتون سامهون آيون ۽ اهم قراردادون به پاس ٿيون. اتي جهلنگي جيوت جي بچاءَ جي کاتي جي ڪنزرويٽر غلام حسين پاڳت صاحب، جنهن وڏائي جو مظاهرو ڪندي، کاتي ۾ مختلف شين جي کوٽ ۽ ضرورتن جو ذڪر ڪيو اتي هن کاتي جون ڪمزوريون مڃي ۽ (ان جي باوجود کاتي پاران ڪم ڪرڻ جي حوالي سان به ٻڌايو) کاتي جي حقيقي حالتن کي سيني جي سامهون کولي رکي. ڊائيلاگ ۾ شرڪت ڪندڙن کي ڏنڊين آنگريون ڏياري ڇڏيون. منهنجي لاءِ هو ٻهريون موقعو هو جو کاتي جو اهم ترين ماڻهو نه صرف اهو سڀ ڪجهه مڃي بلڪ سول سوسائٽي ۽ ٻين ادارن کي مدد جي اپيل به ڪري، حالانڪ گذريل سال ساڳي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضلعي ۾ ساڳي کاتي جي وزير صاحب رپورٽ ٿيل مئل مورن جي تعداد کي مڃڻ کان ئي انڪار ڪندي ۽ ميڊيا کي ڪوڙو قرار ڏيندي 300 کان مٿي مئل مورن جي جاءِ تي رڳو 16 مور مرڻ جي ڳالهه مڃيندي جڻ تہ وڏو تورو ڪيو هو.

جڏهن ڪو ماڻهو ڪيس لڳل ڪنهن بيماري پيدا ٿيل ڪنهن ڪمزوري يا خرابي کي مڃي ئي نہ تہ پوءِ هو ان جو علاج ڪيئن ڪرائيندو يا ان ڪمزوري ۽ خرابي کي ختم ڪرڻ لاءِ اپاءَ ڪيئن وٺندو؟ ياڳت صاحب جنهن فراخدلي جو مظاهرو ڪندي پاڪستان ۽ خاص ڪري سنڌ جي مخصوص حالتن ۽ ماحول ۾ کاتي جي بنيادي ضرورتن ۽ ڪمين کي مڃيو آهي، اهو سندس ڪرسي کي لوڏي سگهي ٿو پر سندن اهو اقرار نہ صرف کاتي جي بهتري ۽ مفاد ۾ آهي، بلڪ وقتائتو بہ آهي. ان کي هر طرف کان مثبت موٽ ملڻ سان گڏ، کاتي جي بهتري ۽ ڀلائي لاءِ اين جي اوز سول سوسائٽي، ميڊيا، اسيمبلي ميمبرن ۽ کاتن جي آفيسرن کي ياڳت صاحب جو ساٿ ڏئي، سندن همت افزائي ڪندي، سندن هٿ مضبوط ڪرڻ سان گڏ، کاتي جي ڪارڪردگي تي بہ نظر رکڻ گهرجي ۽ ان کي بهتر بنائڻ گهرجي.

جنهن نموني ياڳت صاحب ڪافي ڳالهيون مڃيون آهن ۽ کاتي ۾ اسٽاف جي کوٽ جي حوالي سان پوزيشن واضع ڪئي آهي، ان طرف اسان جي چونڊيل نمائندن سان گڏ صحافين، قلم ڪارن ۽ جهنگلي جيوت سان پيار ڪندڙن جي توجہ جي سخت ضرورت آهي. هن اهم کاتي ۾ اسٽاف ۽ سهولتن جي کوٽ کي پورو ڪيو وڃي، ان جي گهرجن ڏانهن ڌيان ڏنو وڃي، ان کان پوءِ کاتي کان، ڀرپور نتيجن جي اميد ڪئي وڃي. جهنگلي جيوت ۽ سنڌ جي ماحول جي حوالي سان تمام اهم ڄاڻ رکندڙ ناصر پنهور ۽ آبهوائي تبديلي جي حوالي سان، سنڌ جي صحافين، قلم ڪارن، ڳوٺاڻن ۽ سماجي ڪارڪن ۾ سجاڳي پيدا ڪرڻ لاءِ ڪوششون ڪندڙ اشفاق سومري ۽ علي اڪبر راهمون جي ڪوشش سان، ٽيل مني واري هن تمام اهم ڊائيلاگ ۾ سهيل سانگي، ڪاڻاڻو جاني، نند لال مالهي، پريم شهواڻي، ڪامران نقوي، پارومل "مراٺي، پورا لال، اعجاز راهمون، پرتاب شهواڻي، اعجاز ابڙو محمد شريف راهمون، علي منصور چانڊيو سعيد احمد، خالد ڪنڀار، دليپ ڪوناري، لجپت شرما، غلام مصطفيٰ ميراڻي، غلام حيدر برهماڻي، ناشاد سمون، ناديہ باوجوه، ڊاڪٽر ڪيت ڪمار اڪبر درس، الطاف احمد شيخ ۽ ٻين ڪوڙسارن صحافين شاعرن، قلم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪارڻ ۽ جهنگلي جيوت سان پيار ڪندڙن ۽ ان جي بچايو لاءِ فڪرمند رهندڙن اڳيان. جڏهن ياڳت صاحب بڌايو ته سنڌ سطح تي کاتي ۾ ڪل ملازم 834 آهن. جن مان فيلڊ ۾ ڪم ڪندڙ 620 آهن. جڏهن ته سنڌ جي ڪل 23 ضلعن لاءِ، گزيٽيڊ آفيسر ٽوٽل 6 آهن ته نه صرف گهٽ جون اکيون پٽجي وڃن ته ڪيترن جا ته تصوروار نه هوندي به ڪنڌ جهڪي پيا.

ٿرپارڪار جهڙي وارياسي علائقي ۾ جهنگلي جيوت جي تحفظ ۽ غير قانوني شڪار تي نظر رکڻ توڙي ڪم ڪار ۽ ميٽنگن ۾ وڃڻ لاءِ کاتي وٽ 1988 ۾ ورتل هڪ جيپ آهي. جنهن جي تيل لاءِ هن مهنگائي جي دور ۾ به ڪل بجيٽ 2400 سو روپيه آهي!

ايتري گهٽ اسٽاف، انهيءَ بجيٽ ۽ نالي ماتر چوڙ ڪان به گهٽ سهولتن سان، جيڪڏهن ڪو ماڻهو کاتي پاران ضلعي يا سنڌ ۾ جهنگلي جيوت جي تحفظ جي خواهش رکي ٿو ته ان کي ديواني جو خواب ئي چئي سگهجي ٿو.

خدارا هن کاتي تي رحم ڪائو. اعزازي گيم وارڊن جي پوسٽ ختم ڪري اهل سرڪاري آفيسر مقرر ڪيو. کاتي ۾ سنڌ توڙي ضلعي سطح تي فوري طور تي، مناسب تعداد ۾ گهربل اسٽاف مقرر ڪري، بجيٽ ۾ به اضافو ڪريو. اسٽاف لاءِ مناسب آفيسون مهيا ڪيو. ڪين فليڊ لاءِ گاڏيون ۽ موٽرسائيڪلون ڏيو. ڊرافٽ ٿيل قانون کي فوري طور تي سنڌ اسيمبلي مان پاس ڪري، شڪارين تي ڏنڊ بجائي جيل جي سزا وارا قانون پاس ڪيو. هن کاتي جو وزير 'مڙئي' ڪو ماڻهو نه پر جهنگلي جيوت سان پيار ڪندڙ ۽ ان جي اهميت جو شعور رکندڙ مقرر ڪيو. کاتي جي سيڪريٽري، کاتي جو ئي ڪو اهل ماڻهو مقرر ڪيو ته جيئن سنڌ مان ختم ٿيندڙ دنيا جي ناياب قسم جي پکين ۽ جانورن کي بچائي سگهجي. جنهن سان اسان سنڌ جي سونهن کي بچائڻ سان گڏ ايڪو سسٽم به بچائي سگهون. جيڪو انساني حياتي جي نظام کي هلائڻ لاءِ تمام ضروري آهي. اهي جانور ۽ پکي مستقبل ۾ هتي سياحت، روزگار جي موقعن توڙي قيمتي ناڻو ڪمائڻ جي حوالي سان تمام اهم حيثيت رکن ٿا.

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مورن جي بيماري جي تصديق
۽ ڪين بار دڙ پار ڪرائڻ جي ضرورت!

مورن ۾ ڪيتري ئي عرصي کان آيل بيماريءَ ۾ ڪيترن ئي مورن جي مرڻ کان پوءِ، بابت وائلڊ لائيف کاتي ٿرپارڪر، هاڻ نيٺ وڃي اها ڳالهه عوامي سطح تي مڃي آهي ته مورن ۾ راڻي کيت جي بيماري نه پر، منجهن ڪيلشم جي ڪمي ۾ برسات نه پوڻ سبب مناسب کاڌ خوراڪ جي کوٽ آهي. متعلقه کاتي جي اخباري پڌرائي مطابق گذريل ڪجهه سالن کان ٿرپاڪر ۾ برساتون نه پوڻ ڪري اناج ۽ پاڻي جي پيداوار گهٽ آهي، ان ڪري مور پکين کي گهربل خوراڪ نه ملي سگهي آهي. پڌرائي ۾ اهو پڻ چيو ويو آهي، ته مور پکين جا جڏا ليبارٽرين ۾ موڪلي ان ڳالهه جي تصديق ڪرائي وئي آهي ته مور پکين ۾ راڻي کيت جي ڪا به بيماري نه آهي.

هتي هڪ سوال اهو به جواب طلب آهي ته انهيءَ ڳالهه جي تصديق ڪنڊڙ ليبارٽريون ڪهڙيون آهن ۽ انهن جيءَ ساک ڪهڙي آهي؟ جيڪي چوڻ ٿيون ته مورن ۾ راڻي کيت جي بيماري نه پر خوراڪ ۽ پاڻي جي ڪمي سبب بيماري آهي. جيڪڏهن ليبارٽرين جي رپورٽ کي صحيح مڃجي ته پوءِ وائلڊ لائيف کاتي کي هاڻ جڏهن پوري پڪ ٿي وئي آهي ته ٿر ۾ سالن کان مرندڙ هزارين مورن جي مرڻ جو اصل سبب ڪهڙو آهي، ته پوءِ کاتو اهو به ٻڌائي ته مورن جي مرڻ تي سندن ئي ٻڌايل انهيءَ سبب کي ختم ڪرڻ ۽ وڌيڪ مورن کي مرڻ کان بچائڻ لاءِ، کاتي ڪهڙي حڪمت عملي جوڙي آهي ۽ ڪهڙا اپاءَ وٺي رهيو آهي؟ سنڌ جو جهنگلي جيوت جي بچاءَ وارو کاتو جيڪو ضلعي ۾ انهيءَ سياسي ماڻهو جي رحم و ڪرم تي هوندو آهي، جنهن لاءِ سندس سياسي پارٽي جي حڪومت ۾ ڪو به سٺيو عهدو ناهي بچندو ان کي بس خوش ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ 'اعزازي گيم وارڊن' ٻڌائبو آهي. ڪيس جهنگلي جيوت جي بچاءَ جي ناليتي، انهن جي پيننگ ڪرڻ، ياريون دوستيون نڀائڻ ۽ تعلقات وڌائڻ جو ڄڻ تهڪ بهترين سرڪاري موقعو فراهم ڪيو آهي وسيلو ٻڌائي، جيڪو ڪجهه اهو اعزازي گيم وارڊن، جهنگلي جيوت جو تحفظ ۽ انهن جو خيال ڪندو آهي، ان جا مثال سڄي سنڌ ۾ پيريا پيا آهن. جنهن معاشري جا اڳواڻ ڳالهائيسگهندڙ ووٽرن کي ٿي وساري ڇڏين ۽ انهن جي ڀلي لاءِ ڪجهه نه ڪن، انهناڳواڻن کان بي زبان جهنگلي جيوت جي تحفظ جي اميد رکڻ ٿي اجائي آهي،پر وائلڊ لائيف کاتو جيڪو سنڌ سرڪار جو پگهار دار کاتو آهي، خود اهو نامنهاد اعزازي گيم وارڊن کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ سان گڏ جهنگلي جيوتجي تحفظ لاءِ ڇا پيو ڪري؛ ۽ ڪهڙا منصوبا پيو جوڙي؟ اهو به پاڻ سيني جيسامهون آهي.

جيڪڏهن مورن جي مرڻ جو سبب اهو ٿي آهي جيڪو ٻڌايو ويوآهي ته پوءِ هاڻ حڪومت کي گهرجي ته اها ٿر ۾ ڏڪار سٽيل انسانن لاءِ امدادسان گڏ اتي جي جهنگلي جيوت لاءِ به امداد ۾ حصو مقرر ڪري شايد اهوسروي به ٿيل ٿي آهي ته ٿر ۾ ڪل ڪيترا مور آهن ۽ اهي ڪهڙن ڪهڙنعلائقن/ڳوٺن ۾ آهن؟ ان حساب سان ٿر ۾ ماڻهن کي امداد ڏيڻ سان گڏ، مورن۽ ٻئي جهنگلي جانورن ۽ پکي پکڻ جي کائڻ وارا سڪا گاهه اناج جامختلف قسم ۽ پاڻي جا وڏا ٽانوپرائي، جنهن علائقي ۾ جيتري تعداد ۾ پکي ۽جانور هجن، انهيءَ حساب سان اتي جي مسجدن، مندرن، مزارن، قبرستانن ۽خاص ڪري انهن هندو ماڻهن جي اوطاقن تي رکيا وڃن. جيڪي هڪ تهگوشت خور نه هجن يا گهٽ هجن ۽ پيو ته جهنگلي جيوت کي پڪڙڻ ۽وڪڻڻ جي ڪاروبار ۾ ملوث نه هجن. ڪاڌ خوراڪ جو مسئلو ته انهيءَ نمونيڪافي حد تائين حل ٿي سگهي ٿو پر پاڻي جو مسئلو ضرور اهم آهي. ان لاءِعرض ته جن علائقن ۾ ممڪن هجي، اتي کوهن جي پرسان ننڍيا ننڍيا پڪاتلاءَ ٺاهي، اهي مستقل طور پاڻي سان پيري رکڻ جو بندوبست ڪيو وڃي.ميون ٿا ته ڏڪار سٽيل علائقي ۾ اهي ڳالهيون ڪرڻ جيتريون آسان آهن،انهن تي عمل ڪرائڻ اوترو آسان ڪونهي، پر آخر انهن بي زبان مخلوق جو بههن ڌرتي تي حق آهي. انهن جي بچاءَ ۽ تحفظ لاءِ ڪجهه ته قدم کڻڻا ٿي پوندا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يا پوءِ انهن ڳالهين کي مشڪل بلڪ ناممڪن سمجهي، قدرتي تي ڇڏي ڏنو وڃي تہ قدرت پاڻهين جڏهن رحم ڪندي تڏهن برسات پوندي، اَن ۽ پاڻي ارزان ٿيندا ۽ مور توڙي ٻئي جهنگلي مخلوق پاڻهي بچي پوندي!

مهذب دنيا ۾ تہ ائين ناهي ٿيندو اتي تہ هر شئي کي بچائڻ لاءِ هر ممڪن ڪوشش ضرور ڪبي آهي ۽ گهربل قدم ضرور کنيا ويندا آهن. پوءِ اسان وٽ ڇو نہ! اسان جيڪي مهذب هجڻ جي دعويدار هجڻ سان گڏ، اسلامي اقدارن جا محافظ ۽ انهيءَ نالي تي قائم ٿيل مملڪت جا باشنده بہ آهيون.

ان ڪانسواءِ انهيءَ ڏانهن بہ ڌيان ڏنو وڃي تہ مورن جي مرڻ جو سبب جيڪڏهن پاڻي ۽ خوراڪ جي ڪمي آهي تہ پوءِ ٿر ۾ ڏڪار تہ اڳ ۾ بہ ايندا رهيا آهن، ڇا انهن ڏڪارن ۾ بہ مورن جو ايتري تعداد ۾ نقصان ٿيو هو؟ ۽ ايتري وڏي تعداد ۾ مور مئا هئا؟ ٿورو تڏي دل سان اهو بہ ڏنو وڃي تہ انهن ڏڪارن واري عرصي ۾ ٿر ۾ هندو مسلمان آبادي جو تناسب ڪيترو هو ۽ هاڻ ڪيترو آهي؟ ڇا ٿر مان هندن جي لڏ پلاڻ جو اثر، ٿر جي مورن سان گڏ ٻئي جهنگلي جيوت تي بہ پيو آهي؟ ۽ ڪيترو پيو آهي؟ جي ائين آهي يا ان ۾ ڪجهہ نہ ڪجهہ حقيقت ۽ صداقت آهي، تہ پوءِ ٿر مان ٿيندڙ هندن جي لڏپلاڻ سبب شايد مورن جو بچڻ مشڪل هجي! پوءِ تہ مورن کي ڪنهن نموني تڙي باردر پار ڪرائڻ ۾ ئي انهن جو تحفظ ۽ بچاءُ ممڪن هجي!

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خدارا! مورن جي مرڻ جون
خبرون نه ڏيو!

انهيءَ ۾ ڪوبه شڪ ڪونهي ته سنڌي ميڊيا، سنڌ جي حقن جي حوالي سان تورڙي سنڌ ۾ سنڌي ماڻهن سان ٿيندڙ زيادتين ۾ ويساهه گهاتين سان، ’صحافت جي ذميوارين‘ ڪان گهڻو اڳتي وڌي ڪم ڪيو ۽ پاڻ ملهايو آهي، سنڌي ميڊيا جون ڪيترين ئي خبرون، عام خبرن کان وڌيڪ سنڌ ۾ سنڌي ماڻهن سان ٿيندڙ نا انصافين تي احتجاج جهڙيون خبرون لڳنديون به آهن ۽ هونديون به آهن. انهن مان ڪيترين ئي خبرون اهڙيون به هونديون آهن جن تي ڪڏهن، ڪنهن ڏيان ڏنو ته ڏنو نه ته ٿيو خير!! اهڙين خبرن ۾ پکين جي ٿيندڙ قتل عام، وڪري ۽ وڻن جي واڍي ۽ فصلن ۾ زهريلن دوائن جي استعمال سبب پکين جي ٿيندڙ نسل ڪشي جهڙين خبرن کان وٺي مورن جي مرڻ تي، پار ڪيڻ ۽ ماتم ڪرڻ جهڙيون خبرون به شامل آهن. اهڙيون خبرون گذريل ڪجهه سالن کان مسلسل ميڊيا ۾ اچي رهيون آهن. جن تي ماضي ۾ هڪ به ڀيرا، متعلقه ادارا مورن کي بچائڻ جي نيت سان گهٽ پر، صحافين ۽ آفيس جي فائلن جا منهن بند ڪرڻ لاءِ، تورو گهڻو متحرڪ تي، وري خاموش تي ويا. مورن جي مرڻ جي حوالي سان ڪجهه عرصي جي خاموشي ڪانپوءِ، هاڻ وري مورن جي مرڻ جون ڀالن ۾ ٻرچين وانگر دل تي گهاءُ ڪندڙ خبرون اچي رهيون آهن جيڪي پڙهي جنگلي جيوت ۾ خداجي بي زبان مخلوق سان محبت ڪندڙ پر بيوس ماڻهو ڏاڍا ڏڪارا تي وڃن ٿا! وڌيڪ تڪليف ڏيندڙ ڳالهه اها آهي ته مورن جي مرڻ تي انهن احتجاجي دانهن ۾ ڪوڪن جهڙن خبرن تي، ڪنهن به اداري يا وس واري پاران ڪنهن به قسم جي نوٽس وٺڻ يا ڪا آئت ڏيڻ جهڙي خبر به نه پئي اچي! مطلب ته وڏو سانحو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهو آهي تہ هڪ سانحي ٿيڻ تي بہ ڪنهن کي ڪا ڳڻتي، ڪو احساس يا ڪو فڪر ڪونهي! اهڙي صورتحال روزانہ ڇيچندڙ مورن جي مرڻ جون خبرون وڏيڪ ڏڪائيندڙ آهن. هاڻ لڳي ٿو تہ مور ائين ئي مرندا رهندا ۽ متعلقا ادارا ۽ ماڻهو ان باري ۾ عملي قدم کڻڻ تہ ٺيو پري پر هاڻ انهن ڳالهين ۾ احساس کان ئي پلو آجو ڪرائي، لاتعلق ٿي ويهي رهيا آهن. انهن اهو رستو ڳولي ورتو آهي جنهن ذريعي، انهن پنهنجي ضمير کي مطمعن ڪري جڻ تہ هميشہ لاءِ سمهاري ڇڏيو آهي. هاڻ مورن جي مرڻ تي نہ ئي ڪنهن کي ڏک ٿيندو ۽ نہ ئي ڪو نوٽس وٺي، ان جو ڪو ڏيکارڻ جهڙو ئي تدارڪ ڪندو! مور بس مري مري، کپي ويندا ۽ انهن جي مرڻ تي ماتم ڪندڙ مَن، تڏا ساهہ پريہ لڙڪ لاڙيہ مايوسي وچان خاموش ٿي ويهي رهندا انهيءَ صورتحال جو بس هڪڙو ئي حل نظر اچي ٿو تہ اڳتي لاءِ مهرباني ڪريہ ڪوبہ جنگلي جيوت سان محبت ڪندڙ ۽ انهن جي اهميت جو اندازو رکندڙ حساس صحافي دوست، مورن جي مرڻ جي ڪابہ خبر نہ ڏيہ پلي سپ مور مري وڃن ان سان گهٽ ۾ گهٽ پيو ڪجهہ نہ تہ اهو تہ ٿيندو جو نہ تہ ڪامورن کي ڪا رسمي تڪليف ڪرڻي پوندي ۽ نہ ئي اهڙيون خبرون پڙهي، ڏکارا ٿيندڙ ماڻهو وڏيڪ ڏکارا ٿيندا، وڏيڪ ڏکارا ٿي تڏا ساهہ پريندا!! هر ڪو آجو ٿي ويندو ڪو ڪم کان ۽ ڪو غم کان!

٭٭٭

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سانوڻي ۾
30 مورن جو مرڻ به ڪوڙ آ؟!

جهنگلي جيوت کاتي جي صوبائي وزير جي بقول ته مورن ۾ هلندڙ بيماري ۾ رڳو 13/12 مور ئي مئا آهن. باقي سڀ غلط ڳالهيون. ميڊيائي ماڻهن جون ڦهلايل آهن. وزير صاحب اهو به فرمايو آهي ته ڪيس کاتي پاران اهي ئي انگ اکر ڏنا ويا آهن. ڪين خبر آهي ته هتي اڪثريت ڪنهن نه ڪنهن "وايا" معرفت آيل جي آهي. جن جو اچڻ ۽ وڃڻ سندن ڪارڪردگي تي نه پر رکرائڻ وارن جي مرضي ۽ خوشنودگي سبب آهي! وزير صاحب کاتي جي نااهل ماڻهن تي تمام گهڻو اعتبار ڪري، مورن جي مئل تعداد متعلق الاهي وڏي بلڪ ڪوڙي هئڻ جيتري، جيتري دعوي ڪري وينا آهن. کاتي جا اهي ماڻهو جن اڄ ڏينهن تائين ڪنهن هڪ به متاثر ڳوٺ يا مئل مور جي نشاندهي ناهي ڪئي. اهي رڳو ۽ رڳو ميڊيائي "ڪوڙن" ماڻهن جي ٻڌايل "ڪوڙين" رپورٽن آڌار ڪم ڪندي رهيا آهن. اهڙن ماڻهن جي "سچين" رپورٽن تي اعتبار ڪري، وزير صاحب پنهنجي ڪيريئر جي شايد وڏي غلطي ڪئي آهي. جنهن جو احساس شايد کين، وزارت وڃڻ بعد وڏيڪ شدت سان ٿئي.

بيماري اچڻ جي هيترن سارن ڏينهن گذرڻ ۽ ڪيترائي مور مري وڃڻ بعد اڄ به کاتي جا ماڻهو ضلعي سانگهڙ ۾ رڳو اتي ئي پهتا آهن. جتي جي ميڊيا نشاندهي ڪئي آهي. مثال طور رڳو هڪڙو مثال عرض رکان ٿو. خليفي علي غلام نظاماڻي جي 22 مورن جي مرڻ جو مثال به ڇٽو جنهن جي نشاندهي به ميڊيا ڪئي. پڙي ۾ لعل بخش مصري جي 25 مورن مرڻ جو مثال به ڇٽو جتي ضلعي ۾ شايد سڀ کان وڏيڪ 12 قسمن جا مور موجود هئا/ آهن. بلڪل نئون مثال ونون ٿا. سانگهڙ کان 15 ڪلوميٽر ڏکڻ ۾ جهول کان 7

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪلو ميٽر اوپر ۾ واقعي ڪلهوڙن جي دور جي ڳوٺ ڏامر ڪي وانگر سنجهورو تعلقي جي قديمي ڳوٺ ساڏوٽي جو. جيڪو ضلعي ۾ 1942ع کان وٺي، مورن جي حوالي سان سڄي تر ۾ مشهور آهي. اهي مور ان دور جي نصير خان جلالاڻي، حاجي قيصر خان، حسين علي خان ۽ رئيس جعفر خان جلالاڻي جهڙن با ذوق ماڻهن جا پاليل آهن. واضح رهي ته هتي جا باغ ميرن جي دور جا رکيل چيا وڃن ٿا. بيماري جي خبر ملي ٻه مهيني کان مٿي ٿي ويو پر ڪاتي جو ڪو ماڻهو اڄ سوڌو اوڏانهن نه ويو! خبر هجين ته وڃن؟ جڏهن ته هو ٻين ڳوٺن ۾ ٻه هاڻ گهوڙا ٽيڻ بعد وڃڻ لڳا آهن. معنيٰ ته کين خبر ئي ناهي نه! پوءِ اهي ڪيئن ٿا وزير صاحب کي رپورٽون اماڻين ۽ وزير صاحب ٻه انهن جي رپورٽن تي اعتبار ڪري، پاڻ کي جڳ آڏو بي اعتبارو ته ڪري!!

خليفي ايوب نظاماڻي، حسين بابلي ۽ پاڄي موري جي محمد خان وساڻ جي نشاندهي تي ته ساڏوٽي واري پاسي جا مري ويل مور ڪتن کي ڪائيندي راڄن ڏٺو آهي. جڏهن صحافي دوستن الياس انجم ۽ گلزار ملاح سان گڏجي نوجوان زاهد جلالاڻي جي اڳوٽي ۾ سنڌي مقامي نالي جي حوالي سان منفرد ڪتاب جي ليکڪ، ڪٽر قوم پرست ۽ مثالي ماحول دوست رئيس جعفر خان جلالاڻي، پنهنجي نالي سان آباد ڳوٺ ۾ ٻڌايو ته 1992ع کان پوءِ آيل ٻوڏ کان اڳ هتي 250/300 ايڪڙن تي باغ هئا. جن ۾ بي شمار مور موجود هئا. 1992ع ۽ 2006ع ۾ آيل ٻوڏن جتي باغن کي تباهه ڪيو اتي بي شمار مور به مري ويا. 2011ع واري ٻوڏ ۾ مورن ۾ به وڌو ممڻ متو. ماڻهو تر ڇڏي ويا. هيٺ پاڻي ئي پاڻي هجي. ڪي مور ٻڪ وگهي مري ويا، ڪي اڏامي خبر ناهي ڪيڏانهن منهن ڪري ويا ته وري واپس نه آيا. انهن جي بقول ته 2/3 مهينا اڳ ۾ گهر ۾ چوڪي ڏيڻ مهل 45 کن مور موجود هوندا هئا. جن ۾ آهستي آهستي ڪمي اچڻ لڳي. هاڻ ته 15 کن مور به مشڪل سان اچن ٿا. 5 مور ته ڇئن پنجن ڏينهن ۾ پراسرار بيماري سبب مري ويا آهن. رئيس ذڪاري انداز ۾ چوي ٿو ته ميڊيا ۾ هيڏي هاءِ گهوڙا ٿي پر هيڏانهن پوءِ به ڪو لڙي نه آيو! شايد ميڊيا وانگر انگ رئيس جعفر خان جهڙو معتبر ماڻهو به ”ڪوڙو“ آهي. اڄان به وزير صاحب ۽ ان جي ڪاتي جا گهر وينل ”معزز“ ماڻهو ۽ انهن جون رپورٽون ”اعتبار جوڳيون“ آهن. ايوب نظاماڻي به وزير کي چئلينج ڪندي چوي ٿو ته هو پنهنجي پسند

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ميڊيائي ٽيم وٽي اچي وزٽ ڪري اسان کان بہ نہ پڇي. پرپاسي کان مورن جي مرڻ جا حال احوال وٺي. جي اسان ڪوڙا تہ جيڪا چوندا سنگت تجويز ڪري نہ تہ پوءِ وزير صاحب سندي لاءِ سندي کاتي جي ماڻهن لاءِ پاڻ سزا تجويز ڪري!!

مورن جي حوالي سان ڳوٺ ۽ ڀنيون گهمائيندي عاشق حسين ڀڏائي ٿو تہ مور جي اڏامر وڏ ۾ وڏ 10/15 ايڪڙ سڌي لامر ۾هجي ٿي. گهاٽن وڻن ۾ رهڻ جو شوقين مور ماڪوڙا، برسين گاهہ ۽ مرچون وغيره بہ شوق سان کائيندو آهي. مور موقعي مهل جي حساب سان 5/6 قسمن جون بوليون ڪندو آهي جنهن ۾ ٻين مورن لاءِ نياپا ۽ پيغام موجود هوندا آهن. وائيرلس تي ڳالهائيندڙن وانگر مور بہ هڪ ٻئي جو سڏ ورنائيندا آهن. مور بہ ننڍين ٻارن جيترو ۽ جهڙو "پيٺا ويهي" تو پر ان ۾ بدبوُ انسان کان بہ وڌيڪ هوندي آهي. مورن جي پرن جا 3 قسم ٽِڪي /طُفي، تلوار ۽ ڪينچي ڪٽ نموني هوندا آهن. هتي جا مور اڳي ڏاڍا ٿاهڙ هوندا هئا پر 1992ع جي ٻوڏ هن کي ماڻهن جي ڪافي ويجهو آڻي، ڪنهن حد تائين گهريلو ۽ پالتو بڻائي ڇڏيو آهي.

دمر واهہ جي پيچ تي آباد ٿيندڙ هن ڳوٺ جون ڀنيون 2000/1999ع کان تر جي طاقتور زميندارن سبب پاڻي جي پهچ کان پري ٿيڻ سبب. پڙياگ ۽ ڳوٺ ويران ٿي ويا آهن. جنهن ۾ مورن جي مرڻ سونهن کي اجاڙي، وڌيڪ اداسي پکيڙي آهي. هن تر ۾ آيل ماحولياتي تبديلين تي گهري نظر رکندڙ عاشق حسين جلالاڻي جي بقول تہ 2006ع جي ٻوڏ کان پوءِ هتي جي انبن جي باغن ۾ گهٽتائي اچڻ سان گڏ توت، ڏاڙهون، املداس، مولسري، مور گل، زهر ڪوچڙو، سک چين، جمون ۽ زيتون جا وڻ بہ گهٽجا گهٽيا آهن. جڏهن تہ ڇڪون ۽ ڪجيون اجان بہ جالين پيا. پر ٻير، ڪنديون، ڪبڙ، جار، لئو ۽ لاڪڙ، لاڙي ۽ جاگري ٻير ڪافي وڌيا آهن. پکين ۾ باز ٻنهي قسمن جو مينٽرو (ڪارو ۽ جهرڪي جهڙو) مينا، بلبل، ڪنياڻي، ٻگهہ، ڪنگ، ڪائيرو، ننڍي ڳچي وارا ٻگهہ ۽ وهيو وڏڻ سان گڏ پاڻي وارا پکي بہ وڌيا آهن تہ ڪجهہ نوان پکي بہ آيا آهن. هتي طوطو تہ جهڙوڪر ختم ٿي ويو آهي، ڳجهہ ۽ ڳيري جا ڏيئهن بہ جهڙوڪر ڳجي چڪا آهن. 1992ع کان اڳ هتي ديوي نہ هئي پر هاڻ جام آهي. گِدڙ بي شمار وڌڻ سان گڏ سوئر بہ جام وڌيو آهي. پاڻي جي کوٽ، سِم ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻوڙ سبب باغن جي گهٽجڻ سان ماڪي بہ ڪافي گهٽجي آهي. 2010ع کان هتي وڏن مکن واري خونخوار حملو ڪندڙ ماکي بہ اچي منهن ڪڍيو آهي. جنهن کي پاڻي جي کوٽ ايترو تہ متاثر ڪيو آهي جو اها هاڻ گلن جو رس چوسڻ کان هٿ ڪڍي، گهرن ۾ پيل پاڻي جي دلن ۾ گلاسن جو رخ ڪيو آهي. مورن ۾ بين پکين جي واڌ ويج لاءِ ساون تہ ڇا پر سڪل وڻن کي بہ ڪنهن کي هٿ نہ لائڻ ڏيندڙ ۾ ايڪڙ ڪن ٻني، ڊيلن جي بيدن لاءِ ڇڏيندڙ رئيس جعفر خان جلالاڻي جيڪو مڪمل پروفائيل لهڻي ٿو جتي هوءِ سندس پٽ عاشق حسين مورن جي مرڻ تي ڏکارا آهن اتي خليفي علي غلام جو فرزند حيدر نظاماڻي جي بقول تہ اسان جي عيد تہ هئين بہ عيد نہ رهي آهي پر مورن جي مرڻ سبب رمضان جو چنڊ بہ محرم جو ٿي اڀريو آهي. رڳو سانگهڙ جي ٽن ڳوٺن علي غلام نظاماڻي جا 22، پڙي جي لال بخش مري جا 28 ۽ ساڌوٽي جي جلالاڻين جا مري ويل تيهارو کن مور ڳڻجن تہ بہ اهي 100 جي ويجهو وڃي پهچن ٿا. باقي ٿورا گهٽا تہ سڄي ضلعي ۾ مئا آهن ۽ روز مري رهيا آهن. ڪاتي جي ماڻهن لاءِ هي هڪ سنو موقعو آهي تہ هو گهٽ ۾ گهٽ انهيءَ بيماري جي بهاني، مورن وارا ڳوٺ ۽ اتي مورن جو تعداد ۾ انگ اکر گڏ ڪري وٺن. جيڪي شايد کين اڳتي هلي ڪم اچن.

باقي جيڪڏهن اجان بہ ميڊيا وارا ڪوڙا آهن ۽ شڪار ڪاتي جا ماڻهو ۽ انهن جو رپورٽون سچيون آهن!! تہ پوءِ فيصلو ڪنهن جي در ڪٽي وڃجي؟ ان جو حل شايد پڙهندڙ ۽ وزير صاحب ئي بهتر نموني ٻڌائي سگهن ٿا.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مورن ۾ آيل بيماري کي
آفت قرار ڏيڻ جي ضرورت

ٿر مان هن سال وري بيماري وگهي مور مرڻ ۽ بااثرن پاران روجهه جي شڪار ڪرڻ جون خبرون، جهنگلي جيوت سان پيار ڪرڻ وارن مٿان، ڪيٽون وانگر اچي ڪڙڪيون آهن. اها ب شاباس هجي ميڊيا جي دوستن کي جن وقت سر اهي خبرون هلائي، حڪومتي ايوانن مان گهٽ ۾ گهٽ نوٽس وٺڻ جهڙن بيان جا کڙڪا ڪرايا آهن ۽ شڪار ڪاتي جي اهلڪارن کي بغيرتي جي، تر جو بيان ڏئي اتي مجبور ڪيو هي. جتي ماڻهن جي تڪليفن ۽ انهن جو ڪنهن کي احساس ناهي اتي جهنگلي جيوت جي ڳالهه ڪرڻ آهي ته پاڻ متي جڳ ڪلائڻ پر شايد ڪجهه ماڻهو عادت کان مجبور آهن. جيڪي بي زبانن سان ٿيندڙ نا انصافين ۽ ڏاڍ تي خاموش نٿا رهي سگهن ۽ ڪانءَ ڪا ٻڙڪ ٻاهر ڪڍيو ويهن.

گذريل ٻن سالن کان، بلڪ هاڻ ته ٽن سالن کان جهنگلي جيوت مسلسل عذاب ۾ آهي ۽ وجود جي بچاءُ جي جنگ وڙهي رهي آهي.

2010ع ۾ آيل ٻوڏن ڪڇي جي جانورن خاص طور تي ڦاڙهي کي ڪچي ۽ ڪيٽن مان ٻاهر ڪڍي، شڪارين توڙي عام رونشي ڪوڏين ماڻهن جي ور چاڙهي ڇڏيو. جنهن دوران پيا ب ڪيترائي، خشڪي جا پکي، زمين ۽ ٻرن تي رهندڙ جانور بڪ سبب جيون جي جنگ هاري وينا. 2011ع واريون برساتن ۽ ٻوڏن ٻين جانورن ۽ پکين سان گڏ خاص طور تي تتر ۽ سهي لاءِ موت جو سڏ بڻجي آيون ۽ انهن جانورن جو تمام گهڻو نقصان ٿيو. ته هن سال 2012ع ۾ وري ٿر ۾ مورن ۾ آيل بيماري ۾ ڪيترائي مور مري ويا آهن. روجهن ۽ هرڻ جي پنيان ته هونئين ئي سڄو سال هٿيار بند ڪمرڪش آهن. جن کي پڇڻ گهرجي؟ جيڪي چوڪيدار آهن، اهي ئي سڀ کان وڏيڪ خطرو بڻجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيا آهن. پيرا ڪٿي ڏسو سڄي ملڪ وانگر ٿر ۾ بااثر شڪاري ڪير آهن ۽ انهن کي بي زبانا مارائي، پنهنجا تعلقات ڪير ٿو وڌائي ۽ ڪم ٿو ڪڍائي؟ سڄي ٿر ۾ پوسٽنگ هجي يا اپائنٽمينٽ، انهن بااثرن جي ئي ڪرايل آهن. ان صورت ۾ روجهه جهنگلي جيوت جا مالڪ ٻٽيل جهڙوڪ جانورن بجاءِ، پنهنجي پٺي اصلي مالڪن کي پاڻ وڙهائڻ لاءِ، جانورن جي جوءِ ٽائمنگ جي نشاندهي ڪرڻ لاءِ رکيل رهجي ويا آهن. سڄي کاتي هن هيڏي وڏين تباهين ۽ بربادين بعد ڪوبه پرسرار خاموشي توڙائي نه سگهيو آهي. کاتي جي وزير صاحب، جيڪو خود حڪومت کان اڳ ڪنهن بہ ٻئي آڏو جوابده آهي، ان جو ڪو هڪ رڳو بيان ئي اچي ها ته بہ وڏي ڳالهه سمجهجي ها. باقي سنڌ جي نام نهاد سڄڻ وٽ عادت موجب، تعزيتي خبرن جهڙا بيان هيڪا ٽڪيا موجود هوندا آهن. جيڪي هر مرنڌڙ وانگر، ٽيندڙ زيادتي تي ڏئي، پنهنجو فرض پورو ڪرڻ برابر سمجهندا آهن.ا ڪٿر ڪوئي انهن "نوٽس وٺڻ" جو بہ نوٽس وٺي.

جهنگلي جيوت جي انهيءَ نموني نڌڪائي سان مرڻ مارجڻ جو اصل سبب آهن، انهن جي مالڪي نہ ٽيڻ جانورن ۽ پکين جي مالڪي ان وقت ۽ صورت ۾ ته بلڪل ٿئي ٿي، جڏهن ڪو بيو انهن تي بندوق سڌي ڪري پر انهن ٻئي بيماري ۽ ڪنهن اوچتي آيل آفت جهڙي مصيبت ۾ انهن جي ڪوبہ مالڪي نٿو ڪري! ڪٿي آهن اهي واپاري ۽ شڪاري جيڪي سڄو سال جهنگلي جيوت کي مارڻ ۽ پڪڙڻ پويان هوندا آهن! هاڻ هن ڏکي ويل ۾ ته اهي سامهون اچڻ ۽ پنهنجو ڪردار ادا ڪن نہ!

اصل ڳالهه اها آهي ته جهنگلي جيوت گهٽ ۾ گهٽ سنڌ ۾ ته ڪنهن جي بہ اوليت تي ناهن. ان کان پوءِ بي زبانن جي مصيبتن، تڪليفن ۽ نسل ڪشي جو باعث اعزازي گيم واردن بڻجن ٿا. حڪمران پارٽين جا وزيري، مشري، عدالت يا ڪنهن ٻئي اعليٰ عهدي ۽ سيٽ ۽ سگهاري پرٿ کان رهجي ويل نااهل ماڻهن کي بہ پارٽي خوش ڪرڻ لاءِ اعزازي گيم واردن جهڙو پڇ لڳائي، انهن کي مصري ٻٽائي ڇڏيندي آهي. پر سمنڊ ۾ لهرن کي ڊسٽوڪب ڪرڻ جهڙا عذر ڇاٽائي، رشوت وٺڻ جي عادت ماڻهن انهيءَ پوسٽ مان بہ وڏا ڪم وٺڻ شروع ڪيا آهن.

❋❋❋

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

افسوس! مرندڙ مورن جي وقت سر مالڪي نہ ٿي!

ٿرجي مورن ۾ هن پيري وري آيل بيماري ۽ روجهن جي غير قانوني شڪار سنڌ ۾ جهنگلي جيوت جي علاج ۽ تحفظ جي حوالي سان، وائيلڊ لائيف کاتي جي اهليت ۽ مهارت متعلق انتهائي سنجيده سوال کڙا ڪيا آهن. مورن ۾ آيل بيماري ۽ ان جي اچڻ جي ڪيترن ئي ڏينهن گذرڻ بعد حتمي سبب بيان نہ ٿي سگهڻ ۽ بيماري جي پڪي پختي علاج نہ هئڻ بابت اداري جي مهارت نہ هجڻ واري ڳالهہ واضع نموني سان کلي سامهون آئي آهي. (اها ڳالهہ هاڻ ڪيترائي ڏينهن گذرڻ بعد وڃي ڪجهہ واضح ٿي آهي تہ بيماري ڪهڙي آهي) سڀ کان پهرين اها ڳالهہ تہ کاتي وٽ جهنگلي جيوت جي علاج جي حوالي سان سنڌي ڪابہ مهارت ڪونهي. نہ ئي کاتي وٽ علاج ۽ بيمارين جي ٽيسٽن ۽ علاج لاءِ ڪا ليبارٽري يا اسپتال بہ آهي. کاتو جهنگلي جيوت جي علاج ۽ ٽيسٽن وغيره لاءِ مڪمل طور چوپائي مال جي علاج واري وٽنري کاتي ۽ ان جي ڊاڪٽرن تي ڀاڙيندو آهي. جانورن ۽ پکين جي سار سنڀال تو ڙي انهن جي نفيسات وغيره جي حوالي سان بہ کاتي جي مهارت جي حوالي سان بہ ڪئي سوال سامهون آيا آهن. انهي ۽ دوران اها بہ افسوس ناڪ خبر سامهون آئي آهي تہ نوابشاهہ/سڪرنڊ ۾ وٽنري لاءِ الڳ سان يونيورسٽي قائم ڪرڻ وارو بل بہ سنڌ اسيمبلي پاران اجان تائين پاس نہ ڪري سگهڻ سبب، ان تي اجان تائين ڪم شروع نہ ٿي سگهيو آهي. واضح رهي تہ ملڪ ۾ وٽنري يونيورسٽي رڳو لاهور ۾ موجود آهي. ٽنڊي جام وانگر ٻين يونيورسٽين ۾ وٽنري جا رڳو شعبہ قائم ٿيل آهن.

مورن ۾ آيل بيماري جي حوالي سان چيو پيو وڃي تہ اها "راڻي کيت" نالي واري بيماري آهي، جيڪا مورن کي ڪڪڙن مان لڳي ٿي. ان جو مطلب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ مورن کي خود اها بيماري نہ ٿي ٿئي. ڪين اها بيماري ڪنهن ٻئي پکي مان لڳي ٿي. ساڳئي نموني ڪجهہ سال اڳ ڪيرٿر واري پاسي گڏ ۾ سرهہ کي لڳل بيماري متعلق چيو ويو هو تہ انهن کي اها بيماري ٻڪرين مان لڳي آهي ۽ پوءِ وتنري ڪاتي سرور جمالي صاحب جي اڻٿڪ ڪوشش سان علائقي جي 45 هزار ٻڪرين کي ويڪسين ڪئي هئي. اها ڳالهہ جهنگلي ۽ پالتون جانورن جي الڳ الڳ علاج جي لاءِ هڪ وڏو جواز ٿي مهيا ڪري ٿي. پر هن وقت تائين اها ڳالهہ واضع ٿي چڪي آهي تہ وائيلڊ لائيف کاتي وٽ اڄ تائين ان متعلق نہ تہ ڪا جاڻ آهي ۽ نہ ئي ان بابت ڪا تحقيق. جيڪا ڳالهہ کاتي جي عملدارن جي، جهنگلي جيوت جي علاج جي حوالي سان دلچسپي ۽ مهارت بابت اڪيون کولڻ لاءِ ڪافي آهي.

مورن جي حوالي سان مڃجي تہ اها هڪ سيزنل ۽ موسمي بيماري آهي. جيڪا يا ان جهڙي ڪا ٻئي بيماري ڪنهن بہ سال، ڪهڙي بہ مهيني ۾، ڪٿي بہ اچي سگهي ٿي. ٿر ۾ مور جيئن تہ اڌ جهنگلي ۽ اڌ گهريلو پکي جو درجو رکن ٿا. جيڪي باقائدي پاليل نہ هجڻ باوجود گهرن ۾ آزادانہ نموني اچي وڃي سگهن ٿا ۽ گهريلو پالتون ڪڪڙن سان گڏ چڳن ٿا. ان جو مطلب تہ هن بيماري جو توڙي پاليل ڪڪڙين وارين ٻين بيمارين جو خطرو مورن ۾ هر وقت موجود رهي ٿو. ان جو مطلب تہ جيستائين مورن کي بچائڻو آهي تہ جتي جتي بہ مور موجود آهن، اتي جي گهٽ ۾ گهٽ ڪڪڙين ۾، گهربل ويڪسين اڳواٽ لازمي ڪئي وڃي. ٻي صورت ۾ ڪڪڙين واريون ٻيون بيماريون بہ مورن ۾ منتقل ٿي، نقصان پهچائي سگهن ٿيون. هن ڳالهہ جي وضاحت اچڻ بہ لازمي آهي تہ ڇا مورن ۾، ڪڪڙين مان رڳو "راڻي ڪيت" واري بيماري ئي منتقل ٿئي ٿي يا ٻيون بيماريون بہ منتقل ٿي سگهن ٿيون؟ جيڪڏهن ٻيون بيماريون بہ منتقل ٿي، نقصان پهچائي سگهن ٿيون تہ پوءِ انهن جا اثرات اڄ تائين، ايترا رپورٽ ڇو نہ ٿيا آهن! جيترا ڪڪڙين ۾ رپورٽ ٿيندا رهندا آهن؟ ان جو هڪ اهو بہ آهي تہ جيستائين جهنگلي جيوت جي ڪا بيماري يا انهن سان ٿيندڙ ڪا ويڌن، ميڊيا وسيلي ماٿهن ۽ سرڪار تائين نہ پهچي، اوستائين سرڪار ۽ متعلقہ کاتي وٽ. پاڻ وقت سر ان بيماري جي نشاندهي ڪرڻ جي نہ تہ ڪا صلاحيت آهي، نہ ئي مهارت ۽ نہ ئي ڪا دلچسپي!!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اها بہ وضاحت ضروري آهي تہ مورن ۾ آيل /هلنڊڙ موجوده بيماري رڳو ٿر يا مٺي ۾ نہ آئي آهي، بلڪ ان مان ٿر کان علاوه سنڌ جي ٻين هنڌن تي موجود مور بہ سخت متاثر ٿيا آهن. پر اهي اجا تائين اخبارن ۾ رپورٽ ناهن ٿيا. شايد انهن ضلعن ۾ ڪي بہ ڪاتائو جاني، قربان کوسا، نند لال مالهي ۽ پورا لال سنڌي نتا رهن! نہ ئي ان پاسي ڪي بشير ابڙي جهڙا موجود آهن، جيڪي ان بابت آواز اٿارين. ان سلسلي ۾ سانگهڙ جي موجوده دور جي اڳوڻي مثالي اعزازي گيم وارڊن خليفي علي غلام نظاماڻي جي پٽ محمد ايوب نظاماڻي، جنهن کي، جهنگلي جيوت سان دلچسپي سبب جهنگلي جيوت جي تحفظ واري سائيڊ جو وارث چئجي تہ وڌاءُ نہ ٿيندو جو چوڻ آهي تہ اها بيماري سانگهڙ ۽ پرپاسي ۾ بہ مهيني کن کان موجود آهي ۽ ڪيترائي مورن جا ٻچا ۽ ڍيلون مري چڪيون آهن ۽ ڪيترائي اجان تائين بيمار بہ آهن. ايوب نظاماڻي جي بقول تہ هي بيماري مورن تي بہ حملي آور ٿئي ٿي پر سڀ کان وڌيڪ ڍيلن ۽ مختلف عمر جي ٻچن تي حملو ڪري، ماري ٿي. جنهن دوران سڀ کان پهرين مورن کي وِٽ واري جاءِ تي ڳوڙهي ٿئي ٿي، پوءِ هو گهمريون ۽ چڪريون کائيندي ڪاٺ پيئڻ ڇڏي ٻن ٽِن ڏينهن ۾ مري وڃن ٿا. سندس اهو بہ چوڻ آهي تہ اها ساڳئي بيماري ڪڪڙين ۾ بہ ٿئي ٿي. "راڻي کيت" بابت اسان جي چرياڻ دوست ۽ ڪڪڙين جي مشهور ڊاڪٽر منور راجپوت جو چوڻ آهي تہ راڻي کيت جي بيماري، موسم مٽجڻ وقت پکين تي پونڊڙ دٻاءُ جي ڪري ٿيندي آهي. بيماري ظاهر ٿيڻ جي ويهارو کن ڏينهن اڳ پکين جي اندر ۾ اثر ڪندي آهي. پوءِ پکي سائي ۽ ميٺ جهڙي وِٺ ڪندي، ڪاٺ پيئڻ ڇڏي ڏيندو آهي. ٽيمپريچر وڌي ويندو اٿس، ڪابہ شيءِ نہ وڙندي اٿس. سگهو مٺارو پکي هفتو مس ڪڍندو آهي. هن بيماري ۾ مرڻ جي شرح 100 سيڪڙو جي ويجهو بہ وڃي سگهي ٿي. هن بيماري جو اثر 20 ڏينهن تائين هوندو آهي. گهمري اچڻ، بيماري کان پوءِ جي نشاني آهي. جنهن جو گهٽي قدر مقصد ان بيماري جو هليو وڃڻ پر اثر ڇڏي وڃڻ هوندو آهي. هي هڪ وائيرل انفيڪشن آهي جنهن جو اڳواٽ علاج وٽامن وغيره جي ذريعي ڪري سگهجي ٿو.

هي بيماري مختلف علائقن ۾ ڦهلجي ٿي. جيئن هن پيري مٺي ۽ سانگهڙ جي ڪجهہ علائقن ۾ آئي آهي (ٻين علائقن ۾ بہ ممڪن آهي تہ آئي هجي پر اجان رپورٽ نہ ٿي آهي). جيئن 2010ع ۾ هي بيماري ڏيپلي تعلقي جي ڳوٺن ڇهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوٽهڙو ليسو موڏور, ڪورڙو سجائي وغيره ۾ آئي هئي. موڏور ۾ ته علاج لاءِ ڪئمپ وغيره به قائم ڪئي ويئي هئي. پر هن ڀيري اهو پاسو اجان تائين بيماري جي حملي کان بچيل آهي. جنهن ڪي اڳوات ويڪسين ۽ احتياطي تدبيرن ذريعي وڏيڪ محفوظ ڪري سگهجي ٿو.

مورن ۾ آيل بيماري جي حوالي سان گرمي, پاڻي جي کوٽ ۽ پاڻي جي خراب ٿيڻ, برسات نه اچڻ, جهولا لڳڻ, جهنگ وڍجڻ جي حوالي سان ڳالهيون ڪيون پيون وڃن. ماهرن مطابق انهن جو بيماري سان ڪو ايترو سڌو تعلق ڪونهي. موسمي تبديلين سبب پکين ۽ جانورن تي ان جو وڏو اثر ۽ دٻاءُ هوندو آهي پر ائين به ڪونهي ته جيڪڏهن برسات پوي ها ته بيماري ڪونه اچي ها. جيئن اها مِٿ هاڻ ختم ٿي چڪي آهي ته جڏهن مور ناچ ڪندي ڪندي پنهنجي پيرن ڏانهن ڏسندو آهي ته انهن جي بدصورتي سبب ڳوڙها اچي ويندا اٿس ۽ اهي زمين تي ڪِرڻ کان اڳ جهٽڻ سان, ڍيل ڳورهاري ٿي پوندي آهي! هاڻ واضع ٿي چڪو آهي ته ائين ناهي, مور ۽ ڍيل لڳ ڪندا آهن. ساڳئي نموني جيڪڏهن برسات نه اچڻ هن بيماري جي اچڻ جو سبب هجي ها ته اهي برسات ته ٿر جي پين به ڪيترن ئي انهن علائقن ۾ نه وٺي آهي, جتي مور موجود آهن! رهي ڳالهه جهنگ وڍجڻ جي ته ان سان مورن يا ٻين پکين ۽ جانورن جي واڌ ويجهه تي ته اثر ضرور پئي ٿو باقي ان جو بيماري سان ڪو ايترو تعلق ناهي. مثال وري به ايوب نظاماڻي جو ڏجي ٿو جنهن وٽ جهنگ به آهي, تازو پاڻي به آهي, کاڌ خوراڪ جي به ڪمي ڪونهي پر بيماري پوءِ به ان جي مورن تي حملو ڪيو آهي.

مورن جي تعداد جي حوالي سان وائيلڊ لائيف کاتي پاران ڏنل انگ اکر رپورٽ ٿي رهيا آهن, ته ٿر ۾ 50 هزار کن مور موجود آهن ۽ جيڪڏهن انهن مان ڪن ماڻهن جي بقول ته 50 کن مري به ويا ته اها ڪا ايڏي وڏي ڳالهه ڪونهي ۽ نه ئي ايترو وڏو نقصان آهي. چوجو اهو نقصان, سيڪڙي جي حساب سان ٪ 0.001 ٿئي ٿو. جيستائين مورن جي تعداد جي ڳالهه آهي اها دعويٰ وائيلڊ لائيف کاتي جي آهي. جنهن کاتي وٽ نه ته ايترا ذريعا هجن ۽ نه ئي ان وٽ جهنگلي جيوت لاءِ ڪا عزت ۽ اهميت هجي, ان پاران ٻڌايل انگ اکر يقيناً اعتبار جوڳا نٿا ٿي سگهن. جيڪڏهن سندن دعويٰ صحيح آهي ته اهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تعلقي، يوسي ۾ ٻوٽن ۾ موجود مورن جا انگ اکر ٻڌائين ٿا. ڳالهه واضح ٿي پوندي ٪0.001 واري نقصان جي ڳالهه واقعي اسان جهڙن ملڪن ۾ ڪا وڏي ڳالهه ڪونهي پر وڏي ۾ افسوس جي ڳالهه اها آهي ته جڏهن گذريل سال به مورن ۾ آيل اها بيماري، ڪيترائي مور ماري چڪي هئي، ته پوءِ افسوس ان ڳالهه جو آهي ته ان لاءِ کاتي پاران اڳوات نه ته ڪي احتياطي اپاءَ ورتا ويا ۽ نه ئي ڪڪڙين کي ويڪسين ڪرائڻ يا ڪنهن ٻئي علاج متعلق سوچيو ويو. اها به هڪ عجيب ڳالهه ٿي لڳي ته علاج وٽنري کاتو ڪري، ويڪسين به اهو ڪري، جهنگلي جانور بچائي ۽ وڌائي به اهو، ڏي ۾ اها ملڪيت وري وائيلڊ لائيف جي هجن! وائيلڊ لائيف کاتو رڳو انهن بچايل جانورن ۾ پکين کي شڪار ڪرائي تعلقات ۽ بينڪ بيلنس وڌائي! ڇا اها افسوس جي ڳالهه ناهي ۽ کاتي جي دلچسپي ظاهر نه ٿي ڪري ته ايتري وڏي صحيح يا غلط هائي گهوڙا باوجود، کاتي جي وزير صاحب کي سرزمين تي اچي جائزو وٺڻ جو خيال ۽ ٽائيم پندرهن ڏينهن کان پوءِ ملي رهيو آهي. اها ڳالهه به ڏسڻ جي ضرورت آهي ته ٿر ۾ بين علائقن ۾ موسمي اثرن ۾ بيمارين سبب رڳو مور مري رهيا آهن يا انهن جو اثر روجهن، هرڻن، ڦاڙهن، تترن، ٻاٽيبڙن، سهن، ڳيرن، روڊن (ٿر جا ڪانءُ) وغيره تي به ٿي رهيو آهي. انهن جي به اڳوات سار سنڀال لهڻ ۽ علاج جي ضرورت آهي. افسوس هن ڳالهه جو آهي ته جيڪڏهن وقت سر مورن جي مالڪي ڪندي اپاءَ وٺجن ها ته هيڏا سارا مور نڌڻڪائي جي حالت ۾ نه مرن ها. جيڪو ڪجهه هاڻ ڪيو پيو وڃي، اهو نقصان ٿيڻ ۾ مورن جي مرڻ کان اڳ به ڪري پئي سگهجيو!!

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مورن کي
مرڻ نه گهرجي!

هئڻ تہ سڄو سيارو سنڌ ۾ جهڙوڪر ڏيهي توڙي پرڏيهي پکين جي قتلِ عام جي موسم هوندي آهي، پر هن ڀيري تہ ڪم سياري کان بہ اڳ برسات دوران، ٻوڏ وارن ڏينهن ۾ ٿي (2010ع ۽ 2011ع) شروع ٿي ويو. ٻوڏ ۾ هڪڙا پکي ۽ جانور بک وگهي ۽ پاڻي ۾ ٻڏي مئا تہ ٻيا جان بچاءِ انساني آبادين ۾ پناهہ جي آسري ۾ آيل ماڻهن جي بک جي نظر ٿي ويا. ان بعد ڪڏهن انتهائي بااثر ۽ معزز ايوانن ۾ ويٺل بااثرن پاران هرڻن خلاف ڪات ڪهاڙا کڻڻ جهڙيون خبرون اچڻ لڳيون تہ مٿان وري پاڻي ۾ زهر /ڪيميڪل ملاءِ مڇين جي شڪار ڪرڻ سان جتي انيڪ مڇيون مري ويون، اتي ڍڍن کان مٿي ٻلهڻيون بہ حياتي مان هٿ ڌوئي ويٺيون. رهي ڪهي ڪسر مورن جي مرڻ وارين خبرن پوري ڪري ڇڏي پر مورن جي حوالي سان معاملو ڪجهہ مختلف ۽ منجهيل محسوس ٿي رهيو آهي. منهنجي خيال ۾ ان جو مک سبب دوستن جو ماحوليات ۽ جهنگلي جيوت جي حوالي سان هاڻ تمام گهڻو حساس ٿي وڃڻ بہ آهي. سنڌ ۾ هئڻ تہ مور گهڻو ڪري سيني باغن وارن علائقن ۾ ۽ ڪٿي ڪٿي وڏن ٻنگلن ۾ شوقين وٽ نظر اچن ٿا، پر سنڌ ۾ مورن جو قدرتي HABITAT(رهڻ جو هنڌ) گهڻو ڪري ٿرپارڪر ضلعو بلڪ ائين ڪڍي چئجي تہ ميرپورخاص ڊويزن آهي. ٿرپارڪر جا چار ئي تعلقہ ننگر، ڇاڇرو، مٺي ۽ ڏيپلو مورن جا قديمن کان مسڪن رهيا آهن. جتي اڄ بہ ذريعن چواڻي هزارن جي تعداد ۾ مور موجود آهن. ان کان پوءِ عمرڪوٽ ۽ ڪنهن حد تائين ميرپور خاص ۾ بہ مور آهن. مزي جي ڳالهہ تہ مور ننگرپارڪر ۽ ٿر ۾ تہ آهن، پر سنڌ جي هڪ ٻئي قدرتي، اهم ۽ منفرد جاگرافيائي علائقي اڇڙي ٿر، ڪيري کان گهوٽڪي ۾ مور قدرتي طرح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهٽ ٿي رهن ٿا. ها جي ڪنهن جا رڪيل يا پاليل هجن ته بي ڳالهه آهي. اچڙي تر ۾ مورن جي نه برابر هجڻ جو وڏو سبب اُتي آباديءَ وسنئن، وڻڪاريءَ ۽ پاڻي جو گهٽ هجڻ آهي. مور گهڻو ڪري آبادي جي ويجهو رهندا آهن. ڪين صبح شام پاڻي جي ضرورت محسوس ٿيندي آهي. ان ڪان علاوه آبادي پرسان رهڻ ڪري ڏڪر وارن ڏينهن ۾ به ڪين کائڻ لاءِ ٿورو گهڻو مليو وڃي. جڏهن ته اچڙي تر ۾ ائين نٿو ٿئي. رهي ڳالهه موجوده مورن واري بيماريءَ ان جي سببن ۽ علاج جي ته اجا تائين ماهر ان ڳالهه جو تعين نه ڪري سگهيا آهن ته مورن ۾ ڪهڙي بيماري آهي!؟ ان لاءِ مختلف ٽيسٽون وني ليبارٽي ۾ اماڻيون ويون آهن. پر تر جا ڪجه حلقه ته ان ڳالهه کان به انڪاري آهن ته ڪو مورن واري موجوده بيماري ايتري سنگين به آهي! ۽ اهي ذريعا اها به دعوا ڪن ٿا ته دوست جيتري هاءِ گهوڙا ڪري رهيا آهن، اصل ۾ معاملو ايترو خراب ناهي. هو چون ٿا ته اسان جعفر واريون رڙيون نه ڪريون ته بهتر آ. ان ڳالهه کان هٽي ڪري جيڪڏهن اهو ڏسجي ته مورن ۾ ڪهڙيون بيماريون ٿين ٿيون ۽ انهن جو علاج ڪير ڪري سگهي ٿو؟ ته بين پکين وانگر، ماهر مورن کي به پکين جي هڪ وڏي پيچ واري قسم RED JUNGLE FOEUL جنهن کي پاڻ جهنگلي ڪڪڙ چئون ٿا، جي نسل مان سمجهن ٿا سو اهو پکي، پکين جو ابو سڏجي ٿو. ڪڪڙ به ان نسل مان آهن ته مور به.

ڪڪڙ کي هزارين سال اڳي، انسانن وڙهائڻ لاءِ ڏارڻ شروع ڪيو ۽ ائين آهستي آهستي ڪڪڙ جهنگلي مان ڦري گهريلو پکي ٿي ويو. ان ڪري ماهرن مطابق مورن ۽ ڪڪڙن بلڪه ذري گهٽ سيني پکين جون بيماريون هڪجهڙيون ٿينديون آهن. پوءِ ان جا سبب جدا جدا ٿي سگهن ٿا. ڪڪڙن توڙي بين پکين ۾ عموماً وائرل، بيڪٽيريل، پروٽوزوئل، ٽاڪسي ڪيشنل ۽ نيو ٽريشنل ڊيفيٽ واريون بيماريون ٿينديون آهن. وائرل واري بيماري ۾ علاج بدران احتياط فائديمند هوندو آهي. جڏهن ته بيڪٽيريل ۽ بين بيمارين ۾ به علاج تي توجه ڏبي آهي. ساڳي نموني نيو ٽريشنل ڊيفيٽ بک يا کاڌي جي گهٽتائي جي ڪري ٿيندي آهي ۽ ظاهر آ ان جو علاج به کاڌي ذريعي ئي بهتر طريقي سان ٿي سگهي ٿو. بيمار مورن جا سيمپل ليبارٽي ڏانهن اماڻيل آهن جن جي خبر هڪ اڌ ڏينهن ۾ پئجي ويندي ياد رهي ته 1976ع کان ڪراچي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي صرافي ڳوٺ، ڪورنگي نمبر 5 ۾ قائم PRI پولٽري ريسرچ انسٽيٽوٽ دنيا جي بهترين ليبارٽرين ۾ شمار ٿئي ٿو. جنهن کي آمريڪا مان پي ايچ ڊي هولڊر ڊاڪٽر ميڊم شفقت رحمن ڏاڍو ڪاميابي سان هلائي رهي آهي. هتي دنيا جي بهترين ويڪسين ٺهي رهي آهي. جيئن اخبارن ۾ رپورٽ ٿيو آهي ته مورن کي ڪا ويڪسين ڏني وئي ته اهي مري ويا. ان لاءِ عرض ته بيماري جو علاج ٿيندو آهي. ويڪسين ڪونه ڪبي آ. ويڪسين تندرست کي ڪبي آ. ممڪن ته هتي ائين ٿيو هجي. باقي رهي اها ڳالهه ته ڪڪڙين وارا ڊاڪٽر پکين يا مورن جو علاج نٿا ڪري سگهن. ته منهنجي خيال ۾ ڪڪڙين وارا ڊاڪٽر مورن جو به علاج ڪري سگهن ٿا ۽ جي اسان ڪڪڙين واري يار ڊاڪٽر راڻا منور راجپوت جو وس پڇي يا جي ان جي ٿوڪو ور چڙهي ته هو بيا به ڪيترائي علاج ڪري سگهي ٿو. اهو صحيح آهي ته ڪڪڙين وارو ڊاڪٽر، ڪڪڙين جو علاج ڪري ۽ مورن وارو مورن جو. بلڪ اجان به وڌيڪ بهتر ته اهو ٿيندو جو مورن ۽ ڊيلن جا به ڊاڪٽر الڳ الڳ هجن. پر افسوس جو اسان وٽ ائين ٿئي ڪونه ٿو. ها البت هاڻ لاهور جي 128 سال اڳ ۾ انگريزن جي ڪتن ۽ ٻلين ۽ فوج جي گهوڙن جي علاج لاءِ قائم ڪيل اسڪول جيڪو وقت سان گڏ اسڪول مان ڪاليج ۽ هاڻ ملڪ جي واحد نيچرل يونيورسٽي آف اينيمل لاهور، هاڻ شايد هر جانور ۽ پکي لاءِ الڳ الڳ ڊاڪٽر پيدا ڪري رهي آهي. ان ڪان پوءِ اُميد ته هو نر ۽ مادين لاءِ به ڊاڪٽر کي الڳ الڳ ڪورس ڪرائيندا. ڳالهه نر ۽ مادي جي نڪتي آهي ته هتي اهو ذڪر به دلچسپي کان خالي نه هوندو ته انسانن ۽ جانورن توڙي پکين جي بناوٽ ۾ هڪ فرق ڪروموسومس جو به هوندو آهي. انسانن ۽ بين جانورن جي نر ۾ هڪ ڪروموسوم هيٽروزائيگس ۽ هڪ ڪروموسوم هوموزائيگي جو هوندو آهي. جڏهن ته مادي ۾ ٻئي ڪروموسوم هوموزائيگي جا هوندا آهن. پر پکين ۾ ان جي ابتڙ هوندو آهي. ان ڪري ئي پکين جا نر، مادي کان وڌيڪ خوبصورت هوندا آهن. جن مان هڪ مور به آهي ڳالهه جڏهن ڪروموسوم جي نڪتي آهي ته هتي اهو ذڪر به دلچسپي کان خالي نه هوندو ته انسانن ۾ ڪروموسوم جو تعداد 46، ڍڳي ۾ 52، مينهن ۾ 54، گهوڙي ۾ 62، خچر ۾ 63، ۽ پياري گڏهه ۾ 64 هوندو آهي. مورن جون هنئن ته ڪيتريون ئي انفرادتون آهن پر هي واحد نر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي جيڪو نچي پنهنجي مادي کي مجائيندو ۽ متوجهه ڪندو آهي! نه ته پاڻ پراڻين فلمن ۾ اڪثر ڏٺو هوندو ته هيروئن نچي نچي هيرو کي متوجهه ڪندي آهي، پر هيرو اڪثر ٻئي پاسي منهن ڪندو آهي. باقي رهي ڳالهه موجوده حالتن ۾ مورن جي بچاءُ جي حوالي سان ته جيڪڏهن واقعي مورن ۾ ايترو موت ناهي آيو ته پوءِ اسان کي جعفر واريون رڙيون ڪرڻ کان پاسو ڪرڻ گهرجي. باقي جي معاملو سيريس آهي ته جهنگلي جيوت کاتي کي اڳيان اچڻ گهرجي. بيمار مور جيئن ته اڏامڻ کان لاچار هوندا يا انهن کي جهلڻ نسبتاً سولو هوندو آهي، ان ڪري انهن کي بين پکين کان الڳ ڪري، ايئرپورٽن تي بيمارن لاءِ ناهيل "ڪورن ٽائين" وانگر مورن لاءِ به الڳ جڳهه تي جاريون هڻي، ڪورن ٽائين ناهڻ گهرجي ۽ ان ۾ وڌيڪ دير نه ڪرڻ گهرجي. چوجو برڊ فلو وانگر، بيماري بين پکين کي به لڳي سگهي ٿي ۽ اهو به ياد رکڻ گهرجي ته سئو کن اهڙيون بيماريون آهن، جيڪي لائيواسٽاڪ مان، انسانن کي لڳي سگهن ٿيون. ان ڪري جهنگلي جيوت کاتو فوراً ڪو ايڪشن پلان تيار ڪري، جي آهي ته ان تي عمل ڪري. چوجو اهڙن بيمارين ڪري 2009ع ۾ ڪير ٿر ۾ به ڪيترا ئي ناياب جانور مري ويا هئا.

بهرحال ڪجهه به ڪجي پر مورن کي نڌڻڪو سمجهي مرڻ نه ڏجي ته بهتر آهي. مور سياحت کي هن علائقي ۾ ڪيتري ترقي وٺرائي سگهن ٿا ۽ سياحت وري هن علائقي کي ڪيتري ترقي ڏياري سگهي ٿي ۽ غربت گهٽائي سگهي ٿي! اسان اڃان ان طرف سوچيو ئي ناهي. جيترو ذاتي ۽ تمام ٿورو فائدو اسان مورن جا بيدا وڪڻي حاصل ڪريون ٿا، ان کان تمام گهڻو اجتماعي فائدو اسان انهن بيدن کي بچاءِ ڪري سگهون ٿا.

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گڏھن جو
غربت ۽ غريبن سان تعلق

سنڌ ۾ جانورن جي افزائش واري کاتي پاران جاري ڪيل انگن اکرن مطابق سڄي سنڌ ۾ ٿرپارڪر ضلعي ۾ سڀ کان وڌيڪ گڏھ رھن ٿا. جن جو تعداد نو لک، انيتاليھ هزار، ست سو پنجھتر آھي. جيڪو سنڌ جي گڏھن جو پنجانوي سيڪڙو بيھي ٿو. جڏھن تہ سڄي سنڌ ۾ ڏھ لک گڏھ آباد آھن. ان ۾ وري نالي واري ليکڪ ارباب نيڪ محمد جو تعلقو ڇاڇرو گڏھن ۾ گوءِ کڻي ويو. جتي ست لک اسي هزار گڏھ موجود آھن. کاتي پاران اھو ڪونہ ڄاڻايو ويو آھي تہ اھي گڏھ ڪھڙو ڪم ڪن ٿا يا انھن کان ڪھڙو ڪم ورتو وڃي ٿو! انھن گڏھن مان ڪيترا گڏھ 'ڏڏين' جا آھن ۽ ڪيترا نڏڪا! ۽ خود ھن کاتي ۾ ڪيترن گڏھن کان ڪم ورتو وڃي ٿو. کاتي پاران اھو بہ ڄاڻايو ويو آھي تہ وڌيڪ گڏھہ وڌيڪ غربت جي نشاندھي ڪن ٿا. جي ائين آھي تہ پوءِ ڇاڇري تعلقي ۾ گڏھن جو تعداد وڌيڪ ڇو آھي؟ ڪٿي اھا ڳالھ صحيح تہ ناھي تہ تعلقي ڇاڇري ۾ مال چرڻ جي جُوءِ جنھن کي ٿر ۾ گوچر سڏجي ٿو اھي بااثر ماڻھن جي قبضي ۾ اچي ويا آھن ۽ اُتي ھاڻي پوکي ٿئي ٿي. جنھن جو فائدو چند ماڻھن کي ٿئي ٿو. جڏھن تہ اڳي اُتي سڄي علائقي جو مال چرندو ھو. سڀ ماڻھو انھن گوچرن مان برابر جو فائدو وٺندا ھئا ۽ غربت بہ گھٽ ھئي. پر ھاڻ گوچر ختم ٿيڻ بعد مال تمام گھڻو گھٽجي ويو آھي، غربت ۽ گڏھہ وڌي رھيا آھن. جڏھن تہ ڇاڇري تعلقي جا ئي سڀ کان وڌيڪ ماڻھو ٿر کان ٻاھر وڃي مزدوري ڪري پيٽ گذر ڪن ٿا. پر جي ڪا اين جي او ارباب نيڪ محمد جي تعاون ۽ صلاح سان ڪو باقائده سروي ڪرائي ۽ ڪو پروجيڪٽ ناھي ڪم ڪري تہ گڏھن کي وڏو فائدو ٿي سگھي ٿو. پروجيڪٽ ۾ اھو ڏسجي تہ ضلعي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿرپارڪر جي آبادي ڪيتري آهي ۽ هڪ ڳڻ ڪيترن ماڻهن جي حصي ۾ اچي ٿو ۽ ان جو ڪم ۾ هٿ ونڊائي ٿو. اهو به ڏسجي ته موجود ڳڻهن ۾ نر ڳڻهه ڪيترا آهن ۽ ماديون ڪيتريون. جنهن سان ٿر جي ماڻهن جو نر ڳڻهه ۽ مادي ڳڻهه پالڻ جي حوالي سان "رجحان" جي خبر پوندي ۽ ان رجحان جي پٺيان سبب ڳولڻ لاءِ وري ڪا بي اين جي او ڪو بيو پروجيڪٽ ٺاهي ڪم ڪري ٿر جتان ويجهي ماضي مان ملڪ جو وزيراعظم به چونڊيو ۽ وزيراعليٰ، آخر اُتي ئي ڳڻ وڏيڪ ڇو آهن! اهو به ڏسڻ کپي ته وزيراعظم ۽ وزيراعليٰ وڏيڪ ڳڻهن واري علائقي مان ئي ڇو چونڊيا ويا؟ اهو به ڏسجي ته غربت ته محمد خان سمي واري بدين ۾ به وڏيڪ آهي، پر اتي ايترا ڳڻ آخر ڇو نه آهن!! ڪٿي ائين ته ڪونهين ته ڳڻهن جو وڏيڪ هجڻ غربت کان علاوه ڪن ٻين سببن جي ڪري به ممڪن آهي! اهو به ڏسڻ جي ضرورت آهي ته اهي ڳڻهه ڪهڙي نسل جا آهن يا ڪهڙي نسل جي ڳڻهن جو تعداد وڏيڪ آهي. ڇا ٿرپارڪر ۾ ڳڻهن جي تعداد ۾ اضافو ٿي رهيو آهي يا ڪمي؟ ۽ اهو به ڏسجي ته ٿرپارڪر وارا ڳڻهه ملڪ ۾ ئي رهڻ پسند ڪن ٿا يا موقعو ملندي ئي، سرحد پار ڪري، رات جي اونداهي جو فائدو وٺي ڀڄيو وڃن ٿا. اهو به ڏسجي ته ڪٿي اهي ڀڄي ويندڙ ڳڻ وڏيڪ مهانگائي ۽ غربت جي ڪري مالڪ جي مرضي ۽ اجازت سان ته ڪونه ٿا ڀڄيو وڃن يا ڪٿي مالڪ کين خود ئي ته ڪونه ٿا سرحد پار ڪرائين! اڳي علم سماجيات جا ماهر ٻڌائيندا هئا ته غريبن جا ٻار وڏيڪ هوندا آهن. پر هاڻي ڪاٿي پاران نئين ٿيوري سامهون آندي وئي آهي ته جتي غربت وڏيڪ هوندي آهي اُتي ڳڻ وڏيڪ هوندا آهن!! ڏسڻو اهو آهي ته غربت ڳڻهن جي ڪري ٿي وڌي يا ڳڻهه غربت جي ڪري ٿا وڌن! بهرحال ڪاٿي اهو ڪونه ٻڌايو آهي ته انهن هيترن سارن ڳڻهن جي فلاح و بهبود لاءِ سرڪار ڪيترا ۽ ڪهڙا منصوبا جوڙيا آهن يا جوڙڻ تي 100 ڏينهن وارو ڪو منصوبو جوڙي رهي آهي يا نه! جيئن مختلف اداڪارن، گلوڪارن يا نامور ۽ مشهور ماڻهن جا چاهيندڙ ڳڏجي ان شخصيت جي نالي پنيان تنظيمون جوڙيندا آهن. ائين ٿرپارڪر جي نوجوانن کي به گهرجي ته اهي "ڊانڪي لور" تنظيمون ٺاهي، ڳڻهن جي حقن جي حوالي سان ڪم ڪن ۽ انهن جي حقن جو پورو پورو خيال رکن. ڇو جو ڳڻهن وٽندڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تعداد ٿرپارڪر ۾ گڏهن جي چاهيندڙن جي پوري پوري عڪاسي ڪري ٿو. پر هو رڳو اهو خيال ڪن ته ڪٿي انساني حقن وارا ناراض نه ٿين. ڇو جو انسانن جي حقن جو ۽ گڏهن جي حقن جو پاڻ ۾ گهرو پر متضاد تعلق آهي. جتي انسان جي حق جي ڳالهه شروع ٿئي ٿي، اُتي گڏهن حق تلفي شروع ٿئي ٿي. بهرحال اسان سمجهون ٿا ته نه رڳو سنڌ ۾ بلڪ هن سڄي ملڪ ۾ "گڏهن" جو سچو پچو تعداد ان کان ڪيترائي ڀيرا وڌيڪ آهي، جيترو ڪاٿي پاران ظاهر ڪيو ويو آهي. ان مان لڳي ٿو ته ڪاٿي گڏهن جي باري ۾ انگ اکر گڏ ڪرڻ ۾ تڪڙ ۽ عدم دلچسپي جو مظاهرو ڪيو آهي. ڪين گذارش ٿي ڪجي ته هو گڏهن جي باري ۾ وري نئين سري سان سروي ڪن ۽ ان ۾ اشتياق انصاري جهڙن محققن جون خدمتون به حاصل ڪن ته گڏهن جي باري ۾ اڃان وڌيڪ معلومات ملندي بلڪ وڏا ڦاٽ ڦاٽندا ۽ ملڪ ۾ گڏهن جو حقيقي انگ به ظاهر ٿيندو. جنهن سان به گڏهن جي حوالي سان منصوبه بندي ڪرڻ ۾ سرڪار سڳوري کي ڪافي آساني ٿيندي.

واضح رهي ته دنيا ۾ سڀ کان وڌيڪ گڏهه چين ۾ 93 لک 48 هزار ايٿوپيا ۾ ٻئي نمبر تي 52 لک ۽ پاڪستان ۾ ٽئين نمبر تي 45 لک آهن. جڏهن ته ڀارت هن سلسلي ۾ دنيا ۾ 9 نمبر تي آهي، جتي 10 لک گڏهه رهن ٿا. ان حساب سان ڏسجي ته سڄي ملڪ جي گڏهن مان سنڌ ۾ 20٪ گڏهه رهن ٿا. هتي هي ڳالهه دلچسپي کان خالي نه هوندي ته گڏهه جنهن جي اسپيڊ 45 ميل في ڪلاڪ ٻڌائي وڃي ٿي، اُهي ميونسپل ڪميٽين ۾ به رکيل هوندا هئا. ان سلسلي ۾ دلبر خان (ڀِرِيون) جي دور ۾ سانگهڙ ميونسپل ڪميٽي جي انگن اکرن مطابق اُتي 11 گڏهه به ملازم هئا. پوءِ 2 ڏڳا رکيا ويا ۽ 2 گڏهن وارا ملازم بي روزگار ڪيا ويا، جنهن تي ڪافي گوڙ به ٿيو هو!

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گڏهه جي ڪهاڻي

گذريل ڪجهه عرصي کان نه صرف ملڪ اندران بلڪ ٻاهران به اچانڪ گڏهن بابت خبرن جي آمد ۾ ڪافي تيزي اچي وئي آهي. خبرون به ڪي خير سڳالي واريون هجن ته چڱو پر اهي ته تشويش ناڪ حد تائين خطرناڪ آهن. انهن خبرن مان ڪنهن خفيه هٿ جي هجڻ جو ثبوت به ملي نه ملي، گڏهن جي انسانن بابت ڪيل ڪنهن سوچيل سمجهيل سازش جو هجڻ صاف نظر اچي رهيو آهي. جيڪڏهن گڏهن جون اهي پراسرار ۽ اشرف المخلوقات خلاف رٿيل ڳجهيون اٽڪل بازيون فوراً بند نه ڪرايون ويون ته ڪنهن وڏي هاڃي ٿيڻ جي امڪان کي قطعي رد نٿو ڪري سگهجي. ۽ ائين به ٿي سگهي ٿو ته ڪجه ئي عرصي بعد، گڏهه مڪمل طور انسانن تي حاوي ٿي وڃن ۽ پاڻ تي (سندن نظر ۾) ٿيل ظلم ۽ زيادتين جو بدلو وٺڻ لاءِ منظم نموني سرگرمِ عمل ٿي وڃن. خير سرگرم ته هو هينئر به آهن. پر اڃان ايترو منظم نموني ناهن. ان کان اڳ جو گڏهه باقدي منظم ٿين ۽ انسان يا انسانيت کي ڪو وڏو نقصان پهچائين، اسان کي ياته گڏهن سان ڪو ڏگهي مدي وارو بقاءِ باهمي ٽائيپ ڪو معاهدو ڪرڻ کپي يا سندن انسان دشمن ڪاروائين کي بنجو ڏيڻ لاءِ ڪا گول ميز ڪانفرنس گهراءِ سنجيدگي سان ڪا واٽ ڳولڻ گهرجي.

سڀ کان وڌيڪ تشويشناڪ خبر، اخباري اطلاعن مطابق ڪابل واري پاسي هڪ گڏهه جي مسجد ۾ گهڙڻ، ڪنهن نمازي ٻاران ان کي گولي هٽي مارڻ ۽ ان جي بدلي ۾ ٿيل خون خرابي ۾ ٻاونجاهه انسانن جو مارجڻ. (جن ۾ انٽيهه عورتون به شامل آهن) ڪلاشنون ۽ راڪيٽ لانچرن جو آزادانه استعمال بابت آهي. اها خبر، پنهنجو پاڻ کي فخريه نموني اشرف المخلوقات سڏائيندڙن لاءِ ڪهڙو پيغام ٿي ڏئي! اهو اسين سمجهون نه سمجهون انهيءَ مان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهو ضرور ثابت ٿئي ٿو تہ هڪ گڏھ برابر آهي پاونجاهہ انسانن جي!! گڏھ مسجد ۾ ڪيئن ۽ ڇو گهڙيو؟ پوءِ جيھڙو ڪيئن وڌيو ۽ انسانن جي اڌ سينچري جي خونن بعد ڇا ٿيو؟ ان جي تہ خبر ناهي، پر ڪابل ورن جو اثر سنڌ ۾ بہ ظاهر ٿيڻ شروع ٿي ويو آهي. جيتوڻيڪ جو اسان جي پرنٽ ميڊيا وٽ گڏهن لاءِ تمام گهٽ جاءِ آهي پر پوءِ بہ گڏھ پنهنجين ڪاروائين ڪري "خبر" بڻائڻ ۾ ڪافي ڪامياب ٿيندا نظر اچي رهيا آهن. ڪنڊياري ۾ خبر آهي تہ ڪجهہ ڏينهن اڳ سنڌ جي هڪ اوائلي ذات جيڪا هاڻ ڪافي قدر پنهنجي ذات بدلاءِ چڪي آهي، تن جو گڏھ سنڌ جي هڪ سابقہ حڪمران ذات جي اوطاق ۾ داخل ٿي ويو. حڪمران ذات کي گڏھ جي گهڙي اچڻ تي سو بہ هڪ پنتي پيل ذات جو پنهنجو اڳوڻو مان مرتبو ۽ شان وشوڪت ياد اچي ويئي، کين اهو بہ شدت سان محسوس ٿيو تہ اڳي اسان وٽ ملڪن جا حڪمران، سنڌن خاص ماڻهو ۽ راڄن جا موچارا ماڻهو حاضريون پرڻ ايندا هئا سي بہ اڳواٽ اطلاع ڪري، پر اڄ زمانو ڪيڏو نہ بدلجي ويو آهي جو ماڻهن جي جاءِ تہ گڏھ اوطاقن ۾ گهڙيو اچن! سي بہ بغير اڳواٽ اطلاع ۽ اجازت جي! سابقہ حڪمران گهراڻن جي فردن گڏهن سان تہ الائي ڪهڙي ويڌن ڪئي، پر انهن ماضي کي ياد ڪندي، ڪاھ ڪندي، وڃي سنڌ جي اوائلي ذات جي اوطاق تي ڪڙڪيا. گهمسان جي لٽ لنان، مڪ مڪان ۽ نش نشان ۾ ويهہ ماڻهو ڏڪجي پيا. اهو تہ ڀلو ٿئي خانواهڻ جي پوليس جو سا فوراً پهچي وئي ۽ جهيڙو قبائلي جنگ ۾ بدلجڻ کان ڪجهہ عرصي لاءِ بچي ويو. نہ تہ شايد ڪابل وارو رڪارڊ ٽٽي نہ ها تہ بہ برابر ضرور ٿي وڃي ها. پر سڀ کان وڌيڪ خراب ۽ خطرناڪ خبر، مائي جامان واري نهرايل مسجد، ميان مبين جي مدرسي ۽ ڪتب خاني ۽ عبدالرحيم گرهوڙي جي شاگردي واري زماني جي ميزبان شهر ڇوٽياريون شريف کان آيل آهي. خبر مطابق اُتي جي هڪ گڏھ گوڏ پاتل مالڪ کي سنڌائتو چڪ هڻي، ڪيس منهن ڏيکارڻ جي بہ لائق نہ ڇڏيو آهي. گڏھ چڪ سويہ اهڙي جاءِ تہ ڪيئن ۽ ڇو هنيو؟ اهي تفصيل خبر ۾ ڏنل ناهن. جنهن سان ڪافي مونجهارا پيدا ٿي رهيا آهن ۽ صحيح خبر نہ هجڻ ڪري جيترا منهن اوتريون ڳالهيون گردش ۾ آهن. ڪي ان عمل کي گڏھ جو گڏھ ثابت ٿيڻ چئي رهيا آهن تہ ڪي ان کي پراڻو پلاند ڪوني رهيا آهن تہ ڪي وري ان کي گڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي منظم سازش جو حصو سمجهي رهيا آهن. بهرحال جيئن بہ هجي، گڏهن جوا هي ڪارروايون واقعي، انسانن لاءِ خصوصاً سنڌين لاءِ ڳڻتي جوڳيون بڻجي رهيون آهن.

سنڌ جي سجاڻ حلقن کي انهن ڪاروائين تي غور و فڪر ڪري گڏهن بابت پنهنجي راءِ ۾ رويئي ۾ تبديلي آڻڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي. هاڻي لڳي پيو تہ گڏه اهي روائتي گڏه نہ رهيا آهن. هو ايڪيهن صدي جي آمد تي پنهنجو پاڻ کي نئون حالتن کي منهن ڏيڻ لاءِ تيار ڪري چڪا آهن. جڏهن تہ اسين ماڻهو گڏه کي ساڳيو وتائي فقير وارو گڏه سمجهي، گڏه پائي جو مظاهرو ڪري رهيا آهيون ۽ گڏهن کي عورتن ۽ مزدورن مثل سمجهي، ان کي ناپسنديده شخصيت جو پتلو سوار ڪرڻ يا سماج دشمن ڪنهن شخص کي تئو ۽ دانگي گهمائي، سوار ڪرڻ واري ڪم کان ڪو گهٽو اڳتي نہ وڌي سگهيا آهيون. وڌ ۾ وڌ اسان اهو ڪيو آهي جو تريڪٽرن ۽ ڊاٽسنن جي اچڻ ڪري، اسين ڏڳي گاڏي کان گڏه گاڏي تائين وڃي پهتا آهيون. جڏهن تہ دنيا وڃي چنڊ تي پهتي آهي! آمريڪا جهڙي ملڪ جي سياسي پارٽي بہ گڏه جي اهميت ۽ افاديت تسليم ڪندي پنهنجو انتخابي نشان عوام الناس کي بنائڻ بدران گڏه کي بڻائي، ڪيس سندس جائز حق ڏنو آهي. جڏهن تہ اسين گڏهن جا حق ڏيڻ تہ پري رهيو سندس حق تسليم ڪرڻ لاءِ بہ تيار ناهيون. اسان اهو بہ سُڃڻ لاءِ تيار ناهيون تہ گڏهن جا بہ ڪي حق ۽ واسطا هوندا آهن.

هونئن انهيءَ سڄي صورتحال ۾ گڏهن جي پنهنجي قصور کي بہ نظر انداز نٿو ڪري سگهجي پر انهي لاءِ معياري وري بہ اسان انسان ئي آهيون. نہ تہ مکي جي مشهور علائقي جتي انگريز سرڪار بهادر جي وقت جي بمباري کان وٺي گڏهن کي حيران و پرشان ڪرڻ جو سلسو تازو چوٿياريون ڊيم ٺهڻ وقت تائين بہ جاري و ساري آهي. گهٽ ۾ گهٽ پيو نہ تہ بہ مکي جي بيلي ۽ جهنگ ۾ تہ گڏهن کي پنهنجي پسند ۽ مرضي سان رهڻ ڏنو وڃي ها. پر ڪجهہ ماڻهن کي گڏهن جو اُتي وڳر ڪيو وتن وارو نمونو صفا نٿو وڻي ۽ هو انهن کي اُتان هر نموني تڙي ڪڍن ۾ ئي پنهنجو مفاد محسوس ڪي رهيا آهن. پر ڪين اهو ضرور ذهن ۾ رکڻ گهرجي تہ اُتي آوارا ٻڻيل بہ سئو کان مٿي گڏه جيڪي هاڻي مالڪن کي بہ ويجهو نٿا اچڻ ڏين. ۽ جيڪو بہ سندن ويجهو ٿو وڃي ان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي لتن ۾ چڪن سان ٽا ڪيڪارين، سي جيڪڏهن منظر تي مٿن حملو آور ٿيا ته پوءِ ڇا ٿيندو!؟ پر انهيءَ ڪان به وڌيڪ خطرناڪ ڳالهه اها آهي ته جيڪڏهن گڏهن، انسانن جا مٿن ڪيل ظلم ڏسي ۾ سندن ڪرتوتن جي ڪڙاڻ ڪي محسوس ڪندي، ڪنهن ڏينهن ڪين اهو چئي ڏتڪاريو ته "هل ڙي انسان جا ڦر"! ته پوءِ ڇا ٿيندو؟

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻوڏ دوران گڏهه، مالڪن جي بيوفائي تي ڏاڍا ڏکارا آهن!

هِنَ ته برسات ۾ ٻوڏ سڄي معاشري کي ڌاڙ ڌوڙ ڪري ڇڏيو آهي. جن مان وڏيون اميدون هيون ۾ جن وڏيون دعوائون ٿئي ڪيون سي يا ته ڳوليا نٿا لڀن يا جي نظر به اچن ٿا ته وڏين ۾ تيز رفتار گاڏين ۾ زون ڪيو هليا وڃن ٿا. اهڙي طرح جتي انسانن کي هن ٻوڏ سبب ڪيترن ئي بيوفائن جا اصل منهن مهانڊا ڏسڻ جو موقعو مليو آهي، اتي بي زبان جانورن کي پنهنجن تـوڙي پـراون جي روئي جي ۾ پنهنجي اصلي اهميت جي به خبر پئي آهي. اهڙن بي زبان جانورن ۾ سڀ کان وڌيڪ متاثر ٿيندڙ ۾ مالڪن جي بيوفائي کي منهن ڏيندڙ جانور گڏهه به آهي. ڇڱن ڀلن ۾ ٻڙ ٻٽيادي مالڪن پاران جيڪو رويو سانگهڙ جي گڏهن سان رکيو ويو آهي، گڏهن کي اڳ ۾ ان جو قطعاً اندازو ڪونـه هـو. ضلعي سانگهڙ ۾ سرڪاري انگن اکرن مطابق گڏهن جو تعداد 45818 آهي. جڏهن ته آزاد ذريعن توڙي مشاهدي جي آڌار وڏي اعتماد سان چئي سگهجي ٿو ته سانگهڙ ضلعي ۾ گڏهن جو تعداد سرڪاري انگن اکرن کان تمام گهٽو مٿي آهي. باقي گڏهن جهڙا گڏهه ته ڳڻڻ کان ٻاهر آهن. ضلعي سانگهڙ جي تاريخ ۾ گڏهن تي به ڀيرا وڏي پئماني تي ڏکيا ڏينهن آيا آهن. هـڪ پـاڪسـتـان کـان اڳ، حر تحريڪ دوران جڏهن ماڻهن جي اڪثريت لـوڙهـن ۾ وئـي يـا پـوءِ مختلف قسمن جي ظلمن ۾ زياتين سبب پنهنجا ڳوٺ ۾ عـلائـقـا، خصـوصـاً مکي وارو علائقو ڇڏڻ تي مجبور ٿي. تڏهن به ماڻهن پيو مال وغيره ته سنڀاليو ۾ ساڻ ڪيو پر پنهنجي جند کان به بيزار ماڻهن، گـڏهـن جـي مـالـڪـي ڪـرڻ بدران کين بي يارو مددگار ڇڏي ڏنو. بي نڌڻڪي بڇڙيل مال کي ته "ڦوٽـل خـان" جهڙا ڪيترائي ماڻهو چوري ۾ زوري جهليو وڪڻندا ۾ کهندا رهيا پر گـڏهـن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏانهن ڪنهن بہ ڌيان نہ ڏنو. جنهن سبب اهي گڏهہ ڪاري چن کان وني ڪپري واري اجڙي تر ۾ چيڪ چرندا، گهمندا ۽ نسل وڌائيندا رهيا. انهن لاوارث گڏهن بہ گهٽ نہ ڪئي ۽ پاڪستان ٺهڻ بعد ملڪي سرحدن جو بہ خيال نہ ڪندي ۽ غير ملڪي قانون جي پيڪڙي ڪري باڊر پار جي گڏهن سان بہ نہ صرف تعلقات قائم ڪيا بلڪ وڌايا بہ صحيح. اهڙي طرح آهستي آهستي پاڪستان ۽ هندستان جي ڏنگائي پر جهنگلي تي ويل گڏهن جي ميلاپ سان جيڪو نئون نسل پيدا ٿيو ان ۾ ماهرن کي واضح طور تي جهنگلي گڏهن جون نشانيون ۽ خاصيتون نظر اچن ٿيون. ولرن ۾ گهمندڙ ۽ چرندڙ اهي جهنگلي تي ويل گڏهہ ماڻهن جي ويجهي وڃڻ تي انهن تي هُلان ڪن ٿا ۽ وڌيڪ فري ٿيڻ جي ڪوشش ڪرڻ تي لتن ۽ چڪن سان. جوابي ڪاروائي بہ ڪن ٿا. ڪجهہ سال اڳ جڏهن ماڻهن ۾ بک صفا ڪاهي پئي تہ ماڻهن انهن جهنگلي گڏهن کي بہ نہ بخشيو ۽ مختلف طريقن سان، پنجوڙن ذريعي، انهن کي پڪڙي، ترڪون پري، سنڌ ۽ سنڌ کان ٻاهر وڪڻي جاوا بہ ڪيا. ڪجهہ بہ هجي پر ان وقت جا مالڪن جي بيوفائي ۽ عدم توجهہ سبب نڌڙڪا ٻڌيل گڏهہ پيٽ پري ڪائيندا هئا ۽ مرضي مطابق، مزي سان رهندا بہ هئا. پر هن پيري صورتحال ڪافي مختلف آهي. اوچتي آيل برسات ۽ سم نالن جي ٻوڏ ماڻهن کي اهڙو تہ بتال ڪيو جو اهي مشڪل سان جانيون بچائڻ ۽ ڪجهہ ضروري سامان ۽ مال ڪڍڻ ۾ ئي ڪامياب ٿيا. گڏهہ جيڪي سڀ کان وڌيڪ بار ڍوئڻ ۽ ٻيا محنت مزدوري وارا ڪم ڪرڻ جو ذريعو هئا سي، اتي ئي رهيا. انهن کي ڪنهن بہ نہ پڇيو. پاڻي ۾ مڇرن ۾ قاتل بک ۾ پاهہ ٿيندڙ گڏهہ ”آهي ارمان عجيبن جو مونکي نال نہ نيائون“ پنهنجي مخصوص آواز ۾ ڳائيندا رهجي ويا. گڏهہ جي بيمار ٿيڻ جو هڪ اهم سبب مغرب وقت پاڻي پيئڻ بہ هجي ٿو. جنهن سان ڪيس سرگيل جي بيماري تي پوندي آهي. مالڪن جي موچڙي کان آزاد ٿيل گڏهہ پنهنجي مرضي مطابق، بغير وقت ۽ ويلو ڏسڻ جي پاڻي پيئڻ سبب بہ بيمار ٿيو ۽ مئو بہ سهي. اتي مڇرن جي مار جو پاڙيو گڏهہ مڇرن ڪائڻ سبب بہ وڏي تعداد ۾ مئو. مڇرن جي ماريل گڏهہ کي آسري لئي جو ڏونهون ڏبو آهي ۽ صبح جو ڪيس وينجهاربو بہ آهي. پر مالڪن جي هليو وڃڻ بعد ڪير هو جيڪو گڏهن جي اهڙي خدمت ڪري! مڇرن واري علائقن ۾ ماڻهو گڏهن کي رات جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چوڙي ڇڏيندا آهن ۽ گڏهه وچي ڪو اندهيري واري ڪنڊ پاسو جاچيندا آهن. ماهرن مطابق گڏهه کي اندهيري ۾ مچر چڪ ڪونه پائيندو آهي. (وڏيڪ پڪ ڪرڻ لاءِ خواهشمند گڏهه سان رابطو قائم ڪري سگهن ٿا). اهڙي طرح مالڪن جي بيوفائي ۽ عدم توجهه سبب شايد سڀ کان وڏيڪ نقصان گڏهه جو ٿيو آهي. جيڪو جتي ڪٿي، روڊ رستن جي ڪناري مثل حالت ۾ يا مرڻ واري حالت ۾ ڏسي سگهجن ٿا. انهن بيوس ۽ لاچار گڏهن جي نه ته ڪو سار لهڻ وارو آهي ۽ نه ئي ڪين ڪو ويڪسين ڪرائڻ وارو ٿو ڏسي. مثل جانورن جو گوشت ڪائيندڙ ۽ ڪلون لاهيندڙ قبيلن کي به شايد گڏهه قابلِ قبول ناهي. جيئن ته گڏهه غربت جي نشاني هجي ٿو يا ٻين لفظن ۾ غريبن وٽ هجي ٿو ان ڪري غريب ماڻهو جيڪي پنهنجي پاڻ، گهرن ۽ ٻچن کي به صحيح طريقي سان بچائي نه سگهيا، سي گڏهن کي ڪٿي ٿئي بچائي سگهيا! ائين پنهنجن جي مجبوري وچان، ڪيل بيوفائي وڏي تعداد ۾ گڏهن کي مرڻ تي مجبور ڪري ڇڏيو. ٻيو ڪجهه ٿئي نه ٿئي پر برسات بعد ٿيندڙ متوقعه مختلف قسمن جي سروي ۾، ضلعي سانگهڙ ۾ گڏهن جي تعداد ۾ نمايان ڪمي ضرور نظر ايندي جنهن جا ماڻهن جي سماجي تعلقاتن، معيشت ۽ صحت تي ڪيترا ۽ ڪهڙا ٿا اثر پون، اهو وقت ئي ثابت ڪندو. ڪجهه به هجي پر اهي گڏهه سڄي عمر مالڪن جي خدمت ڪندا، انهن جون جائز ناجائز خواهشون ۽ ڪم پورا ڪرڻ سان گڏ انهن جي معاشي خوشحالي جو به اهم سبب ۽ ذريعو هئا. جيڪڏهن مالڪ اهڙي ڏکي صورتحال ۾ گڏهن تي ڪجهه رحم ڪائين ها، پنهنجي ماني مان گرهه ٻچي ڪٽي نه به ڏين ها پر رڳو جمع ڪيل اَن مان لپ ئي ڪٽي ڏين ها ته به گڏهه نه ته ايترا ڏکارا ٿين ها ۽ نه ئي هو مالڪن کان ايڏا مايوس ۽ نا اميد ٿين ها!! وقت گذري ويندو پر سانگهڙ جي گڏهن کي مالڪن جو رويو سدائين ياد رهندو. ٿي سگهي ته گڏهه غيرت کائي ڪو غير معمولي فيصلو نه ڪري وجهن. جيڪو سانگهڙ جي گڏهه مالڪن کي متان مهانگو پوي ان ڪري اجان به وقت ويو ڪونهي، ناراض گڏهن کي پرچائي، بيمار گڏهن جو علاج ڪرائجي، بکين گڏهن کي راشن ڏجي ۽ مري ويل گڏهن کي ماحولياتي اصولن تحت محفوظ نموني نڪاٽي لڳائجي.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گڏهه مرڻ جي جاچ، گڏهن کان نه ڪرائجي!

ڪاوش 14 جنوري جي رپورٽ مطابق ٽنڊو آدم ميونسپل ڪاميٽي جي يو سي ٽي جي ٻن سينيٽري انسپيڪٽرن ۾ صفائي جي ڪم لاءِ استعمال ٿيندڙ گڏهه جي گاهه پني لاءِ ملندڙ 4 هزار روپيا گاهه الائونس ڦٻائڻ تان ٿيل ڦڏي ڪان پوءِ هڪ يو سي انچارج گڏهه ڪي گاڏي سميت ٻه ڏينهن اڳ ۾ ميونسپل آفيس ۾ ڇڏي ويو ۽ ٻن ڏينهن تائين ڪاڏو نه ملڻ ۽ سي سبب گڏهه مري ويو. مئل گڏهه ٻن ڏينهن کان ميونسپل آفيس ۾ پيل آهي. پر انتظاميه ان ڪي به ناهي ڪڍايو. ٻئي طرف واقعي کان پوءِ اڳوڻي ڪائونسلر ۽ پي پي اڳواڻ عبدالرحمان انصاري ڪمشنر ميرپورخاص ڪي لکت ۾ درخواست ڪئي آهي ته مذڪوره ميونسپل ڪاميٽي مان هر مهيني 14 گڏهن لاءِ هر مهيني 56 هزار رپيا الائونس نڪري ٿو پر صفائي جي ڪم لاءِ رڳو 7 گڏهه استعمال ٿين ٿا. باقي رقم هڙپ ڪئي پئي وڃي ۽ شهر گندگي جي ور چڙهيل آهي. هن ڪمشنر کان اينٽي ڪرپشن هٿان جاچ جي گهر ڪئي آهي.

جيتوڻيڪ هيئنر خبر ۾ گڏهه جي سي ۾ بکئي مرڻ تي گهٽ پر شهر جي گندگي جي ور چڙهڻ ڏانهن وڌيڪ ڌيان ڇڪايو ويو آهي پر پوءِ به شابس هجي رپورٽر ۽ شڪايت ڪندڙ ٻنهي کي جن ڪنهن به نيت سان پر گڏهه جي خبر ته ڏني. نه ته اسان جا صحافي رڳو وڏيري، پوتار، مير ۽ پير جي نڪمي ۽ نشائي مٽ ماٽن جي خبر گڏهن ۾ ٿيل گوهه وانگر، هڪ ٻئي سان صحافتي گوءِ ۾ ڏيڻ ۾ دير ئي نه ڪندا اهن پر ڪنهن جو ڪمائو پٽ گڏهه ته اصل جهڙو ڪوئي نه مري وڃي پر ان جي خبر ڏيڻ ۾ پنهنجي شان جي گهٽتائي محسوس ڪندا آهن. حالانڪ مختلف ايڪسيڊنٽ ۽ حادثن ۾ جيڪڏهن ڪن ٻارن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو خدانخواسته مزدور پيءُ مري وڃي يا گڏهه نقصان ذري گهٽ هڪجيترو ٿي ٿيندو آهي. پر اها ڳالهه صحافي ڀائر ناهن سمجهي سگهندا. ڪو مزدور پيءُ مري ويو ته ڏهن ته ٻه ٻار بک تي ۽ جي جي مزدور جو گڏهه مري ويو ته ٻه ٻار بک تي! ڳالهه صفا سولي هجڻ باوجود صحافين کي خبر ناهي ڇو سمجهه ۾ ناهي ايندي؟ هن خبر ۾ به هي خبر به آهي ته مذڪور گڏهه ميونسپل ڪاميٽي جي صفائي جي ڪم لاءِ استعمال مقرر ٿيل هو. ان مان اهو به لڳي ٿو ته مذڪوره ميونسپل ڪاميٽي ۾ شايد ڪجهه بين ڪمن لاءِ به اشارو ٿيل هجي ها ته گڏهن سان محبت ڪندڙن جي دل تي چنڊ و ضرور پوي ا ته گڏهن مان ڪهڙو عملو ڪهڙا ڪهڙا ڪم وني ٿو. ان سان اڳتي هلي، ڪنهن اين جي او يا ٻئي ڪنهن سماجي اداري لاءِ گڏهه ۽ انهن کان ورتا ويندڙ ڪم جي عنوان سان ڪو ماڪرو ٻه سولائي سان ٿئي هاڻ پر خبر جيڪا ٿڌو آدم جي رپورٽ تي سگهي ٿو ته صحافي دوست اڳ ۾ ئي اهڙو ڪو ڪم ڪري چڪو هجي يا اهڙي نيت ڪري چڪو هجي ۽ ان بابت ڪنهن ٻئي ڪي ’هوا‘ نه لڳڻ ڏئي ڏاهيندو هجي، ان ڪري انهي حوالي سان ڪا ٻڙڪ ٻاهر ڪڍي هجيس. هن خبر ۾ ڪ خبر هي ب آهي هڪگڏهه کي ماهوار چار هزار رپيه ’گڏهه الائونس‘ ملي ٿو. هتياها وضاحت ٿيل ڪونهي ته جيئن ميونسپل ملازمن توڙي بين سرڪاري ملازمن کي جيئن مختلف الائونس ۽ پگهار ملن ٿا. گڏهه کي به ائين ئي بيا الائونس به ملن ٿا يا گڏهه جو گزارو رڳو انهن چئن هزارن مان ئي ٿئي ٿو. جيڪا گڏه سان سراسر نا انصافي آهي. حڪومت جيڪڏهن عام ملازمن توڙي پينشن واري جي گهٽ ۾ گهٽ اجورو هزارن ۾ مقرر ڪيو آهي ته پوءِ خبر ناهي ڇو ان حوالي سان گڏهه ئي ڇو نظر انداز ڪيو ويو آهي ۽ گڏهن کي گهٽ ۾ گهٽ ماهوار الاوئون فوري اضافو ڪيو وڃي. توهان پاڻ ئي دل کي هٿ رکي ڏسي ته هن مهانگائي جي دور ۾ 4 هزار مان ٿئي ئي ڇا ٿو. ان حساب سان گڏهه کي روز 100 سوا روپين جو گاهه ملندو هوندو. (جيڪڏهن اهو به ملن دو هوندو ته!) جڏهن ته گاهه جي ڪوٽ وارن ڏينهن ۾ لوسڻ، جنتر، ۽ مڪائي وغيره به مهانگي تي ويندي آهي. ان حساب گڏهه کي روزانو بيٺ پرڻ جيترو گاهه مشڪل سان ئي ملي سگهندو آهي. گڏهه کي خبر ٿورو ئي پوندي اهي ته ملڪ ۾ آئي ايم ايف سان ٿيل ناهه بعد مهانگائي ڪيترو سيڪڙو وڌي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. ان جو مطلب تہ گڏهہ رڳو ڪمندجي چلي وارن ڏينهن ۾ شايد ٺي پيٽ پري ڪائي سگهندو هوندو. اهو بہ اهو خوشنصيب گڏهہ جنهن کي ڪو ڪمند تائين پهچائيندو هوندو تہ باقي گڏهہ ويچارا گڏهہ بہ ٺيڪيدي ٻڪرين وانگر هتان هتان منهن هڻي ٺي گذارو ڪندا هوندا. هن خبر ۾ وڌيڪ خبر اها بہ آهي تہ اڳوڻي ڪائونسلر ڪمشنر ميرپورخاص کي هڪ درخواست ڪئي اهي تہ هو انهي معاملي جي اينٽي ڪرپشن هتان جاچ ڪرائڻ حالانڪہ هي ڪا اهڙي ڏکي انڪوائري ڪونهي جيڪا ڪمشنر صاحب پاڻ نہ ڪري سگهي ۽ ان لاءِ جيڪو تمام پلوءِ جينٽلمين اهي اهو پاڻ ڪنهن بئي کي چئي. ڪمشنر صاحب ايندي ويندي ڪڏهن بہ تندي ادم مان گذرندي پاڻ ئي ٻن هفتن لاءِ ڪٽي ميونسپل ڪاميٽي ۽ پريس ڪلب جو چڪر لڳائي گڏهن تڏهن ب سچو قصو سامحواچي يندو. هرويرو ڪنهن بئي کي تڪليف ڏيڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي. هنئن بہ چار هزار ماهوار جي ڳالهہ آهي ايتو فنڊ آهي ئي ڪٿي جو ڪو بيو حصي دار بڻجي سگهي. انهي پسن مان تہ اڳ ۾ ئي نہ تہ گڏهہ جو گذر ٿئي نہ ئي سينٽري انسپڪٽرن جو. هڪ ڳالهہ اها بہ سامهو اچي پئي تہ جيڪي سينيٽري انسپڪٽر گڏهہ جي الائونس جا پئسا کائڻ تي مجبور ٿيا آهن. يقينا انهن جو پيٽ ۽ بک گڏهہ کان بہ ٿي هوندي انهن جو پنهنجي اصل پگهار مان نہ تہ پيٽ پربو هوندو نہ ئي بک متبي هوندي. ان ڪري تہ هو گڏهہ جي گاهہ جا پئسا کائڻ تي مجبور ٿيا آهن. نہ تہ هرويرو ڪير تو گڏهن جهڙا ڪمڪري انهن جي روزي تي لت هڻي.

هن خبر ۾ بہ جيڪا سڀ کان وڌيڪ اهم ۽ چرڪائيندڙ خبر آهي تہ رقم هڙپ ڪئي پئي وڃي. جنهن ڪري شهر گندگي جي ور چڙهيل آهي. اصل ۾ شهر گندگي جي ور چڙهيل هجڻ سان گڏ سڄي سنڌ وانگر اخلاقيات، انسانيت، کهل رحم جهڙن جذبن کان خالي ۽ ڏيواليٽي جي ور چڙهيل آهي. نہ تہ اهو گڏهہ ايئن ٻن ڏينهن تائين اهڙي موتمار ۽ رڪارڊ سي ۾ تہ ائين بي يار و مددگار نہ مري ها. انسان جي انسانيت ۽ اخلاقيات جي خبر ناهي ڪيڏاهن هليا ويا آهن. بہ سينيٽري انسپڪٽر پلي ڪٽي 4هزار تي انڌا ٿين پر ميونسپل جو بيو عملو تہ موجود هوندو ان سان روزانہ ڪيترائي ماڻهو ڪمن ڪارين جي سلسلي ۾ ميونسپل ايندا ويندا هوندا. انهن مان ڪنهن کي گڏهہ تي کهل نہ ائي ڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪٽي گهران ماني تڪر يا گاهہ جي مٺ ڪٽي گڏهھج لاءِ آٽي ها تہ هي گگدام ايئن سي ۾ سنجي نہ مري ها. ڪاش ان گڏهہ کي ڪو گولي هٽي هڪ ڏڪ سان ماري ڇڏي ها. تہ بہ ويچارو ائين تڙپي تڙپي نہ مري ها. پر گڏهن تي گولي ڪير ٿو فائر ڪري، اها گولي تہ ڪنهن ٻيري ۾ تتر جي هڪ گرام جيتري گوشت لاءِ هوندي آهي. ڪنهن ملڪ دشمن کي مارڻ لاءِ ٿورو ئي هوندي اها اسان ڪمشنر صاحب توڙي سيني وس وارن کان اهو بہ مطالبو ٿا ڪريون تہ جيڪڏهن گڏهن جو الائونس وڌائي نهٿو سگهجي جيڪڏهن گڏهن جو گاهہ جا پئسا ڪائيندڙ انسپڪيٽرن کي انهي ڪم کان روڪي نٿو سگهجي تہ پوءِ گهٽ ۾ گهٽ گڏهن کي عزت واري ۽ ڪجهہ آسان موت مرڻ جو جو ڏس ڏيڻ لاءِ ڪنهن اهڙي صورتحال ۾ گڏهن کي هڪ پيروئي مرڻ لاءِ ڪنهن 'گولي الائونس' جو اضافو ڪري، 'گوليمار انسپيڪٽر' مقرر ڪري گڏهن کي سڪون سان مرڻ جو بندوبست ڪيو وڃي. باقي گڏهن جي مرڻ جي جاچ، گڏهن جهڙن کان ڪرائڻ جو ڪو ب فائدو ڪونهي اهڙي انڪوائري ۾ تي سگهي ٿو تہ مذڪوره ٻئي انسپيڪٽر با عزت بري ٿي وڃن ۽ قصور وري بہ مري ويل گڏهہ جو ئي نڪري

***

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گڏھہ جي خبر ڏيو

دنيا جي مهذب ۽ امير ملڪن ۾ غربت ماپڻ جا پلي ڪٽي ڪھڙا بہ ماڻ ۽ ماپا هجن پر گهٽ ۾ گهٽ سنڌ ۾، غربت جو هڪ سنئون سڌو اهڃاڻ ”گڏھہ“ بہ آهي. جنهن گهر اڳيان گڏھہ ٻڌل هجي پڪ سمجھو اهو گهراڻو غربت کان هيٺ واري لڪير تي گذارو ڪري رهيو آهي. انڪم ٽيڪس جا گوشوارا ڀرڻ وارو هجي يا ڪو ”چور پائو“. گڏھہ واري گهر کان ائين وون ويندو آهي، جيئن ووٽ وٺڻ بعد اميدوار ووٽرن جي گهر کان. جيئن سائيڪل، موٽر سائيڪل، ڪوري، توڙي ۽ پيجارو وغيره ڪنهن گهر اڳيان بيٺل ڏسي، ان گهر جي مالي پوزيشن جو اندازو ڪبو آهي، اهڙي طرح جنهن گهر اڳيان گڏھہ ٻڌل هجي، تہ سمجهي وڃجي تہ ڪل خير آهي. انهن ڳالهين کي ڏسندي گڏھہ کي غربت جو انڊيڪيٽر چئي سگهجي ٿو. ٻين لفظن ۾ ڪنهن جي مالي پوزيشن جو اندازو ڪرڻ لاءِ گڏھہ بہ نيچرل ڪميونيڪيشن يا ٽريڊيشنل ڪميونيڪيشن جو تمام اهم ۽ ڪارائتو ذريعو آهي. اڳي گڏھہ چند ذاتين ۽ فردن وٽ هوندا هئا پر هاڻ غربت وڌڻ سبب گڏھہ وارين ذاتين ۽ گهرن ۾ خاطر خواھہ اضافو ٿي رهيو آهي. جي ڪو غير جانبدارانہ ڪميشن ويهاري فيصلو ڪرايو وڃي تہ گڏھہ ئي سڀ کان وڌيڪ محنت ۽ ڪم ڪري ٿو تہ مار بہ سڀ کان وڌيڪ گڏھہ ئي کائي ٿو. پوءِ اهو گڏھہ پٽڻ جو هجي يا پنڌ جو، سپر هاءِ وي جو هجي يا ڪنهن مارڪيٽ جو. مار برداشت ڪرڻ گڏھہ جي مقدر ۾ ائين لکيل آهي جيئن عام ڪُٽ خلق جي نصيب ۾ ٽيڪسن جو بار برداشت ڪرڻ. پنجابي چوڻي مطابق تہ پلي سڄو ڳوٺ مري وڃي پر چورا تون چوڌري ڪونہ ٿيندين، ايئن انسانن جو گڏھہ کان تعصباڻو رويو ڏسي لڳي ٿو تہ نم کي صوبائي وڻ قرار ڏيڻ بعد جي قومي يا صوبائي جانور مقرر ڪرڻ جو وارو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آيو تہ ان لسٽ ۾ گڏھہ کي مشڪل سان ئي شامل ڪيو ويجي. جيئن ”ووٽر“ جو ”اميدوار“ ۽ ميمبر ٿيڻ مشڪل آهي. تيئن شايد گڏھہ جو بہ صوبائي يا قومي جانور قرار ڏيڻ مشڪل آهي

هونئن تہ صدين کان گڏھہ سان ڪيترين ئي روايتي ۽ غير روايتي، زيادتيون ۽ نا انصافيون ٿينديون رهنديون آهن (جي ڪڏهن ٿو انصاف جو بول بالا ٿئي ۽ گڏهن کي ٿو وارو ملي تہ گهٽن کي خبر پئجي ويندي) پر تازو گڏهن سان جيڪا زيادتي ٿيندي محسوس ٿي آهي سا آهي صحافي برادري پاران ٿيندڙ زيادتي. آبادي، گاڏيون، ايڪسيڊنٽ، صحافي، اخبارون، فون ۽ فيڪس وڌڻ ڪري هاڻ هر خبر رپورٽ ٿي رهي آهي پر خبرن جي انهي گهٽائي ۾ بہ گڏھہ مار کايو وڃن. صحافي يائر جيڪي پاڻ بہ تمام گهٽي محنت ۽ ڪم ڪن ٿا يا جن کان ڊيسڪ وارا ”صاحب“ تمام گهٽو جائز ناجائز ڪم وٺن ٿا. اهي اڪثر گڏھہ جو نالو ۽ تفصيل خبر مان گول ڪريو ڇڏين. توهان شايد ئي ڪنهن ايڪسيڊنٽ واري خبر جي تفصيل ۾ گڏھہ سان ڇا وهيو واپريو بابت پڙهيو هجي. خبر هوندي تہ تيز رفتار ٽرڪ، ڪار يا جيپ وغيره جو گڏھہ گاڏي سان ٽڪر هڪ مئو بہ ڦٽيا ٽن جي حالت نازڪ، اسپتال منتقل، لاش گهر پهچڻ تي ڪهرام مچي ويو. حالانڪ اها خبر ڏيڻ ايتري لازمي ڪونهي تہ لاش گهر پهچڻ تي ڪهرام مچي ويو. جيڪو ماڻهو چڱو ڀلو گهران نڪتو هجي ۽ اوچتو ان جو لاش گهر پهچي تہ ڪهرام نہ مچندو باقي ڍول ۽ شرنايون وڄنديون! ان ايڪسيڊنٽ ۾ گڏھہ تي ڇا گذري؟ گڏھہ مئو يا بچيو؟ ڦٽيو رهڙ آيس يا ٽنگ ڀڳس؟ اهڙي ڪا بہ خبر صحافي دوست ڪڏهن ڪونہ ڏين. شايد کين اهو احساس ئي ڪونهي تہ جنهن جي گهر واري سان گڏ گڏھہ بہ مري وڃي تہ ان غريب تي ڇا گذرندو آهي! جنهن وٽ ڪمائي جو ذريعو هجي ئي گڏھہ ۽ اهو بہ مري وڃي. ان جي تہ هڙ ئي وئي پر صحافين کي ڇا! انهن لاءِ ڪار ۽ پيجارو ۾ ڊينٽ پوڻ، گاڏي جو ڊرائيور زخمي ٿيڻ يا مرڻ تہ معنيٰ رکي ٿو پر ايڪسيڊنٽ ۾ يا هونئن ئي بيماري ۾، صحيح علاج نہ ٿيڻ ڪري گڏھہ جو مري وڃڻ ڪا بہ معنيٰ نٿو رکي. انهن لاءِ گڏھہ خبر لائق ئي نہ هوندو آهي. حالانڪ ڪافي اهڙن ماڻهن جون بہ اهي دوست اڪثر خبرون ڏيندا رهندا آهن جن سڄي زندگي گڏھہ جي هڪ هفتي جيترو بہ ڪم ڪونہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو هوندو آهي. ڪم جي حساب سان اُن جي حيثيت گڏهه کان گهٽو گهٽ هوندي آهي پر پوءِ به خبر ناهي ڇو اهڙا نام نهاد وڏا ماڻهو ته اخبار ۾ جاءِ والارڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا آهن پر گڏهه ويچارو رهجيو وڃي. انهن صحافين جي لاءِ گڏهه جي چوري به ڪا خبر ناهي هوندي. سندن يا سندي دل گهرين جي موٽر سائيڪل جي چوري ٿي ته هي گهٽوئي واويلا ڪندا آهن پر مجال آ جو گڏهه جي ڦرجڻ يا گم ٿيڻ جي ڪڏهن ڪا خبر ڏين. ايڊيٽر ۽ ڊيسڪ وارا به يا ته گڏهه جي اهميت کان بي خبر آهن يا انهن جو واسطو ۽ ڪم گڏهه سان نه پيو آهي. انهن جو ڪم ٻئي پاسي کان يا صحافين کان ٿيو وڃي. ان ڪري اهي گڏهه جي اهميت کان بي خبر، گڏهه جي خبر کي ڪا اهميت نٿا ڏين نه ٿي صحافين کان پڇا ٿا ڪن ته ايڪسيڊنٽ گڏهه جو ڇا ٿيو؟

پيو نه ته پلا ايتري ئي خبر ڪٽي ڏجي ته ايڪسيڊنٽ ۾ فلاڻو ڊرائيور، فلاڻو مسافر، فلاڻو واتهڙو ۽ فلاڻو گڏهه مارجي يا زخمي ٿي پيا. ڇو جو ماڻهن وانگر گڏهن جا به ماڻهن جهڙا ئي نر مادي جي حساب سان نالا هوندا آهن. ان ڪري ڪڏهن خبر نه پئجي سگهندي آهي ته ذڪر ماڻهو جو ٿئي پيو يا ماڻهو جي نالي وارا گڏهه جو. ۽ اچان به جي اها خبر ڏجي ته گڏهه جي مرڻ جي خبر گهر پهچڻ تي گهر وارن يا اوڙي پاڙي وارن يا گڏهن ۽ جانورن سان پيار ڪندڙن تي ڇا گذري ته خبر مڪمل ٿي سگهي ٿي. صحافي خواتين و حضرات اها خبر ته مزا وني ڏيندا آهن ته اسپتال ۾ ڊاڪٽر يا دوائون اڻلڀ، مريض اسپتال جي در تي تڙپي تڙپي دم ڏنو پر هو ڪڏهن به گڏهن جي علاج نه ٿيڻ يا انهن جي روڊ تي تڙپي تڙپي مرڻ جي خبر ناهن ڏيندا. حالانڪ ڪافي ماڻهن کي پلي علاج جون سڀ سهولتيون ميسر هجن ۽ هو پلي ڪٽ تي يا بيڊ تي هجن پر مرندا پوءِ به تڙپي تڙپي ئي آهن. ساهه شئي ئي اهڙي آهي.

گڏهن جي خبر نه اچڻ جا جتني ايڊيٽر، ڊيسڪ وارا ۽ صحافي ذميوار آهن اتي صحافين جا تربيتي ورڪشاپ ۽ ٽريننگون ڪرائيندڙ مختلف ادارا توڙي صحافت پڙهائيندڙ ۽ ڪورس ناهيندڙ به اوترائي ذميوار آهن. انهن به شايد ئي ڪڏهن صحافين کي گڏهه، گڏهن جا ڪم ۽ خدمتون ٻڌائي گڏهه جي اهميت کان آگاهه ڪيو هجي. ان ڪري جي آئينده اهڙا ادارا پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تريننگس ۾ گڏهه جي اهميت اجاگر ڪرڻ جو بندوبست ڪندا تہ ڪيترن ئي گڏهن جو ڀلو ٿي پوندو.

ان ڪري صحافي دوستن کي گذارش آهي تہ اڪثريتي عوام جي سچي ساٿي، همدرد ۽ هڏڏوکي کي بہ خبرن ۾ جاءِ ڏين. (متان وري نہ ڪنهن جو ڏيان پنهنجي من پسند اميدوار ڏانهن هليو وڃي)هن جي موت، زخمي ۽ علاج نہ ٿيڻ کي بہ اهميت ڏين ۽ اهي خبرون بہ اخبار ۾ اماڻي گهٽ ۾ گهٽ پاڻ تان تہ ميار لاهين. عوامي سواري وارو هي هر دل عزيز ۽ ڪيترن جو هي من پسند جانور بہ توهان جي توجهہ شفقت ۽ نظر ڪرم جو گهرجائو ۽ منتظر آهي. اميد تہ توهان آئينده گاڏين وارن سان گڏ گڏهن جي خبر ڏئي، پنهنجي غيرجانبداري جو ۽ گڏهہ دوست ۽ جانور دوست هجڻ جو ثبوت ڏيندا. نہ تہ گڏهہ تہ هون بہ گڏهہ آهي. گڏهہ کي تہ وڏيڪ ڪجهہ ڪونہ ٿيندو ها ڏسو متان توهان جو ضمير توهان کي ڪڏهن ملامت ڪري يا اڌوري خبر ڏيڻ تي ڪو توهان کي ڪنهن سان تشبيهہ نہ ڏئي وڃي. ان ڪري بهتر آهي تہ گڏهہ جي خبرن کي بہ اهميت ڏيو ۽ خبر ۾ گڏهہ جي مرڻ ۽ ڦٽجڻ جو تفصيل، گڏهہ جي نالي ۽ فوٽو سان ڏيو. ڏسو ڪٿي سياڻي متان توهان پاڻ نہ خبرن مان ائين نظر انداز ٿيو جيئن اڄ توهان گڏهہ کي نظرانداز ڪري رهيا آهيو.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙنگ ٻلو

جنهن جي نسل ختم ٿيڻ بعد نالو به گم ٿيڻ تي آهي

جهنگلي جيوت جا ڪافي نسل ۽ جنسون ڏاڍو تيزي سان ختم ٿي رهيون آهن. جن ڏانهن نه ته حڪومتي ادارن جو گهربل ڌيان ٿو وڃي نه ئي ٻين واسطيدار ادارن جو. اهڙين ڪيترن ئي جنسن ۾ مختلف نسلن جا ٻلا به شامل آهن. سنڌ ۾ عام طور تي ٻلن جا چار قسم مشهور آهن. پر انهن مان ٽي جنسون ڏينهون ڏينهن ختم ٿينديون پيون وڃن. بلڪ ڪن کي ته ڏٺي به ڏينهن ٿي ويا آهن. حالانڪ دنيا جي سڌريل ملڪن ۾ ته ٻلن جو وڏو قدر ڪيو وڃي ٿو ۽ انهن کي جائز اهميت ۽ مقام مليل آهي پر سنڌ جي ٻلن کي هاڻ لڪڻ لاءِ به جاءِ نه ٿي لڀي. ٻلن جي انهن قسمن مان هڪ قسم ته گهريلو ٻلن جو آهي. جن جا وري ڪيترائي قسم ۽ رنگ ٿين ٿا. جيئن ته اهي سڀ گهرن ۾ ئي رهن ۽ پلجن ٿا ان ڪري انهن سيني کي گڏائي گهريلو يا سنڌي ٻلا سڏبو آهي. جيوٽيڪ انهن ٻلن جو مکيه ڪم ڪوئا مارڻ هو پر انهن ٻلن ملڪي ادارن ۾ ڏنڌن جي حوالن سان مشهور ذاتين جو حال ڏسي سوچيو ته اسان ڇو ويهي اباڻي ڪرت ڪريون ۽ هر ويرو ڇو ڪنهن سان ڦٽايون سو انهن جهڙو ڪر ڪوئا مارڻ وارو ڪم ڇڏي ڏنو آهي ۽ ڪجهه ڪوئا به نون نسلن جا اچي ويا آهن سو ٻلو ته موجود آهي پر ڪرت ڇڏائجي وئي اٿس. ساڳي سوچ ڪتن کي به آئي ۽ انهن ٻلن جو نالو ونڊ ڇڏي ڏنو ته ڪريلا. هويلا! گهرن وارا يا سنڌي ٻلا ته جيئن تيئن ڪري، ٻڪ ۾ ميائون ميائون جي ٻولي ۾ مطالبا ڪري پيٽ پاليو وينا آهن. پر جهنگ جي ٻلن جي ڪنهن هڪ به نه ٻڌي ۽ انهن جو نسل آهستي آهستي پڇاڙي تي پهچي رهيو آهي. جهنگ ۾ ٽن قسمن جا ٻلا ٻڌڻ ۾ اچن ٿا. هڪ جهنگر اڙ ٻلا، ٻيا ڪٽوري وارا ٻلا ۽ ٽيان پڙنگ ٻلا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهنگر اڙ ٻلا گهڻو ڪري گهريلو زندگي جي قيد ۾ بوريت محسوس ڪندي، بيزار ٿي ائين جهنگ منهن ڪندا آهن جيئن ڪي انسان بندوق کڻي جهنگ منهن ڪندا آهن. اهڙا ٻلا ڪاتڪوئڻ وانگر وجهه وٺي انساني آبادين تي حملو ڪري پنهنجي حيثيت آهر ڪڪڙ جهٽي کڻي ويندا آهن. نه ته گهڻو ڪري اهي پنهنجي روٽي روزي جهنگ مان ئي هٿ ڪندا آهن.

ٻيا ڪٿوري وارا ٻلا. انهن ٻلن ۾ خوشبو واري ڪٿوري يا مشڪ هجي ٿي، جيڪا قوتِ باهه وڌائڻ جي به ڪم اچي ٿي. ان ڪري حڪيمن جي ڏس تي ڪيترن ”وڏن“ پر اصل ۾ ”جڏن“ ماڻهن هن جي نسل کي شڪاري قبيلي هٿان شڪار ڪرائي ناس ڪرائي پنهنجي باهه اجائي آهي. هن ٻلي جي سڃاڻپ اڳيون ٽنگون ٿوريل هجڻ، منهن سنهو قد عام ٻلي کان ڪجهه سوائي ۽ ڊگهو. وار ڪارا وڏا جهڙا پشم. انهن ٻلن جو به ٿي سال اڳ ۾ چوٽياري ڏيهه واري علائقي ۾ ڏس هو پر هاڻ انهن جي ڪا به خبر نه ٿي پوي. ڪٿوري تعويذن ۾ به ڪم اچي ٿي. مشڪ هرڻ ۾ به هوندي آهي پر ٻلي واري مشڪ هرڻ کان وڌيڪ خوشبودار آهي. انهن فائدن هن جي نسل کي ڪتائي ڇڏيو آهي.

ٽيان ٻلا پڙنگ ٻلا آهن. هي نسل مکي کان مٿي، ناري پرسان، اڇڙي ٿر واري پاسي، تعلقي ناري ۽ سانگهڙ ۾ ٻڌجڻ ۾ اچي ٿي. اڳي هي جام هئا پر هاڻ انهن جو نالو به نه بچيو آهي. تازي ڪتي جهڙو ٻوٿ پر سنهو هٿ جيترو قد ڪتي کان ڪجهه ننڍو گدڙ جيترو پوري، ڪبري ۽ شينهن رنگا. ڪن ڪتي جيترا پر اُپا. اکيون نج ڪتي جهڙيون. پُڇي به ڪتي جهڙي. پيچ ڪتي کان وڏو پر سڌو هيٺ لڙڪيل، لڪڻ جهڙو. ٽنگون سنهيون پر ڊگهيون. هن جي نسل ڪافي سالن کان خطري جي لائن کان به گهڻو هيٺ آيل آهي. هاڻ شايد ئي هن علائقي ۾ ڪٿي هجي. هي هرڻ ۽ سهي جو شڪار شوق سان ڪندو هو. مري ويل ڍور ڍونڍ به کائيندو هو. ڏيڏر، ڪميون ۽ مڇي به هن جي پسنديده غذا هئا. ملاحن جي رڇن مان به هي مڇي ڪڍي کائي ويندو هو اهڙا به زمانا هئا. ان کان علاوه هي ٻڪرين ۽ رڍن جا ننڍا ڦر به کائي ويندو هو. هي ڍر ۾ به رهندو هو ته ڍنڍ جي پاڻي ۾ ڍڳن تي به پاڻي ۾ ترڻ جي ڪري خشڪي ۽ ڍنڍ ٻنهي ۾ رهڻ جي جاءِ ڳولي وٺندو هو. هن جي منهن ۾ پوڻ کي شڪاري سنو سنوڻ سمجهندا هئا. هاڻ جهنگ وڃي وڃڻ ، سم وڌڻ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هرڻ جو نسل گهٽ ٿيڻ. پاڻي جي گهٽائي ڪري مڇي جي پيداوار گهٽجڻ ۾ انساني آبادي وڌڻ، هن ٻلي کان واڌ ويجهه ۾ زنده رهڻ جا موقعا ڏري گهٽ ڪسي ڇڏيا آهن. هاڻ ٻلن جا مختلف قسم يا تہ مختلف چڙيا گهرن ۾ وڃي بچيا آهن يا پو انهن جا حنوط ٿيل هاليجي ڊيٺڊ جي ميوزم ۾ ڏسي سگهجن ٿا. يا هان هن بابت ڳالهيون رڳو وڏن کي ئي معلوم رهجي ويون آهن. نوجوانن کي تہ "پڙنگ" نالو بہ عجيب ۽ نئون ٿو محسوس ٿئي. انسان پنهنجي جياپي لاءِ پيو تہ نهيو ٻلن کي بہ جهڙوڪر ماري ناس ڪري ڇڏيو آهي.

جيئن تہ ٻلو انسان جو ڪيترن ئي سالن کان ساٿي رهيو آهي ان ڪري ٻلن جي باري ۾ ڪيتريون ئي چوڻيون ۽ پهاڪا مختلف ٻولين ۾ موجود ۽ مروج آهن. مثال طور شيرو جهڙو ٻلو. ٻلي جي خواب ۾ ڇيڇڙا. ٻلي وانگر نهارڻ. ٻلي وانگر رانيو تا هٽڻ. ٻليءَ شينهن جي ماسي. شيرو ٻلو شاهہ جو. سئو ڪوئا کائي ٻلي هلي حج تي. ٻلي جو ٿيلهي مان ٻاهر اچڻ. ڪوئي ٻلي جي راند. ٻلي وانگر وڻ تي چڙهي وڃڻ. ٻلي وانگر ڏپ اچڻ وغيره شامل آهن. ٻلي جي حوالي سان ميائون ميائون ڪردي اي چلهہ دي ٻهرون ڦردي اي ڳجهارت بہ مشهور آهي تہ ساڳئي وقت ٻلي جون ڪيتريون ئي وصفون خصلتون بہ مشهور آهن مثال طور چوندا آهن تہ ٻلو اکيون پوري کائيندو آهي. کائي پي شهپرن کي هٿ هٽي صاف ڪندو آهي. ٻلو ڪتان بہ ڪري پر ان کي ڏڪ نہ لڳندو آهي يا پو اها چوڻي ٻلي شينهن ڪون پڙهايا شينهن ول ٻلي ڪون کانوڻ آيا. ٻلي جي اها بہ خصوصيت مشهور آهي تہ هو پنهنجي نون جاول ٻچن کي ست جڳهيون بدلائيندي آهي جنهن جي لاءِ چيو ويندو آهي تہ اصل ۾ هو اهو عمل ڪري پنهنجي نون جاول نر پونگڙن کي نر ٻلي کان بچائيندي آهي. چو جو نر ٻلو نر پونگڙن کي ماريندو آهي. لڳ جي موسم ۾ نر ٻلو پنهنجي جوءِ ۾ ٻي ٻلي کي نہ سهندو آهي ۽ جي ڪواچي ويو تہ پوءِ ٻلن جون تاريخي لڙايون لڳنديون آهن.

هن ڌرتي تي رهندڙ هر جنس ۽ نسل کي خدا ڪنهن نہ ڪنهن سبب جي ڪري خلقيو هو پر انسان صرف پنهنجي زنده رهڻ لاءِ ۽ هن ڌرتي جي گولي تي صرف سندو حق تسليم ڪندي خدا جي ٻي مخلوق لاءِ جهڙوڪر هن ڌرتي کي نو گو ايريا بڻائي ڇڏيو آهي. انسان کي ياد رکڻ گهرجي تہ جانورن جي حالت ڏسي، جڏهن خدا جي کي رحمت جوش آيو تہ پوءِ انسان پنهنجي ڪيل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪلورن جي بدلي ۾ ڪتي وجي ڦاسندو؟ ڪاش! اهو انسان ديرتيڻ جي باوجود به ڪٿي هاڻ سوچي ۽ ٻين ساهه وارن تي رحم ڪري ته جيئن خدا مٿس ۽ ايندڙ نسلن تي رحم ڪري.

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڏهن شوق ڪيس تہ پوءِ جمعي يا ڇنڇر جي ڏينهن ڪائينديون آهي. بہ مونهي جي چڪ هنيو تہ پوءِ يا تہ ٻوٽي پٽي، منهن ڪيندي يا جي ڪتي گڏهہ هينگيو تہ پوءِ منهن ڪيندي آهي. واهہ جي بلا آهي.

ڪل مار: جيئن تہ نالي مان لڳي پيو هي بلا هڪ کي ڏنگيندي تہ ان ڏنگيل جي ويجهو رهڻ واري تي بہ ان جو اثر ٿيندو. ائين ٿيندو جيئن وائرس جو ٿيندو آهي.

واسينگ: هن نانگ جو ذڪر عام ڇوٽين کان ويندي پهاڪن، شاعري ۽ ادب جي ٻين صنفن ۾ بہ عام جام ٿيندو رهندو آهي. تنهن ڪري هن جو نالو جاتل سڃاتل لڳندو آهي. واسينگ سياري ۾ ڇيڪي مٿي ڪائيندو آهي. پيٽ ۾ وچي ڇيڪي مٿي ۽ زهر گڏجي جڳ مشهور جوڳين جو ورثو مَڻ پيدا ٿيندو آهي. واسينگ مان مڻ حاصل ڪرڻ لاءِ هن کي جڙي ٻوٽيون پياريون آهن، جنهن سان هي الٽيون ڪري مڻ ٻاهر ڪيندو آهي. مڻ وڏي ڪم جي شئي ڇئي وڃي ٿي.

شيش نانگ: جيترو ذڪر شيش نانگ جو ٿيندو آهي، ايترو شايد ئي ٻين نانگن جو ٿيندو هجي. لوڪ ڪهاڻين جو هي مشهور و معروف ڪردار رهيو آهي. چون ٿا تہ هي پنهنجو روپ مٽائيندو رهندو آهي. جوڳين جي بقول تہ هي ڪڏهن ماڻهو جي روپ ۾ بہ ظاهر ٿيندو آهي تہ ڪڏهن وري جانور جي روپ ۾. چون ٿا تہ هن جي ڦوڪ ۾ ايتري تہ شدت هوندي آهي جو ان سان وڻ بہ سڙي سگهي ٿو. هن جي ڦُوڪ جو اثر ٽن ميلن تائين ٿيندو آهي، ان کان پوءِ هن جي ڪرامت ختم ٿي ويندي آهي. ڪڙو وجهڻ کان پوءِ هن جي ڪرامت ختم ٿي سگهي ٿي. جوڳين کي هن جي 'ستي ڏيڻ کان پوءِ' جوڳي جوڳي ٿيندو آهي.

نانگ بلا: جي ڪنهن کي ڪا نانگ بلا ڏنگي وجهي ۽ ان جي جسم تي ڪارا ڪارا داغ ٿي وڃن تہ پڪ سمجهي تہ اها 'نانگ بلا' هئي. ڏنگيل کي سچو گيهہ پيارڻ سان فائدو ٿي سگهي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نوارڻ پسيو ٻُٽُ، نِجهري، تَرسي تَن تَڙَن،
جَڏو جِيئڻ جِيڏيون، منهنجو ري، مارن
ڏيئي وڇوڙا ورَهين، اُني ويڙا اُڪري
(سُر مارئي، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، قديم گنج ڳوٺ جوڻ، بيت 17)

ٻَڏا ٻاڪرين، ڇَيلا ڪنهن نہ ڇوڙيا،
ڪريو مهاڙ ملير ڏي، أيا اوڳارين،
تنين کي سارين، جن هٿن تي هيرايا.
(سُر مارئي، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، سُر سورهون، بيت 9)

ٻڪر ٻولاها گهٽا، جن کي پِيئَن هِيٺ پَٽا،
لوئريا گهمن لطيف چئي، ان جاَ چَونرا پُڇ ڇِتا،
واري ڪيم وٿاڻ تي، ڦوڳن منجه ڦٽا،
تن ويڙهيچن وٽا، رهي اڇجي راتڙي
(سُر مارئي، شاهه جو گنج، سگهڙ حاجي الهداد جنجهي، سُر سورهون، بيت 19)

❊❊❊

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

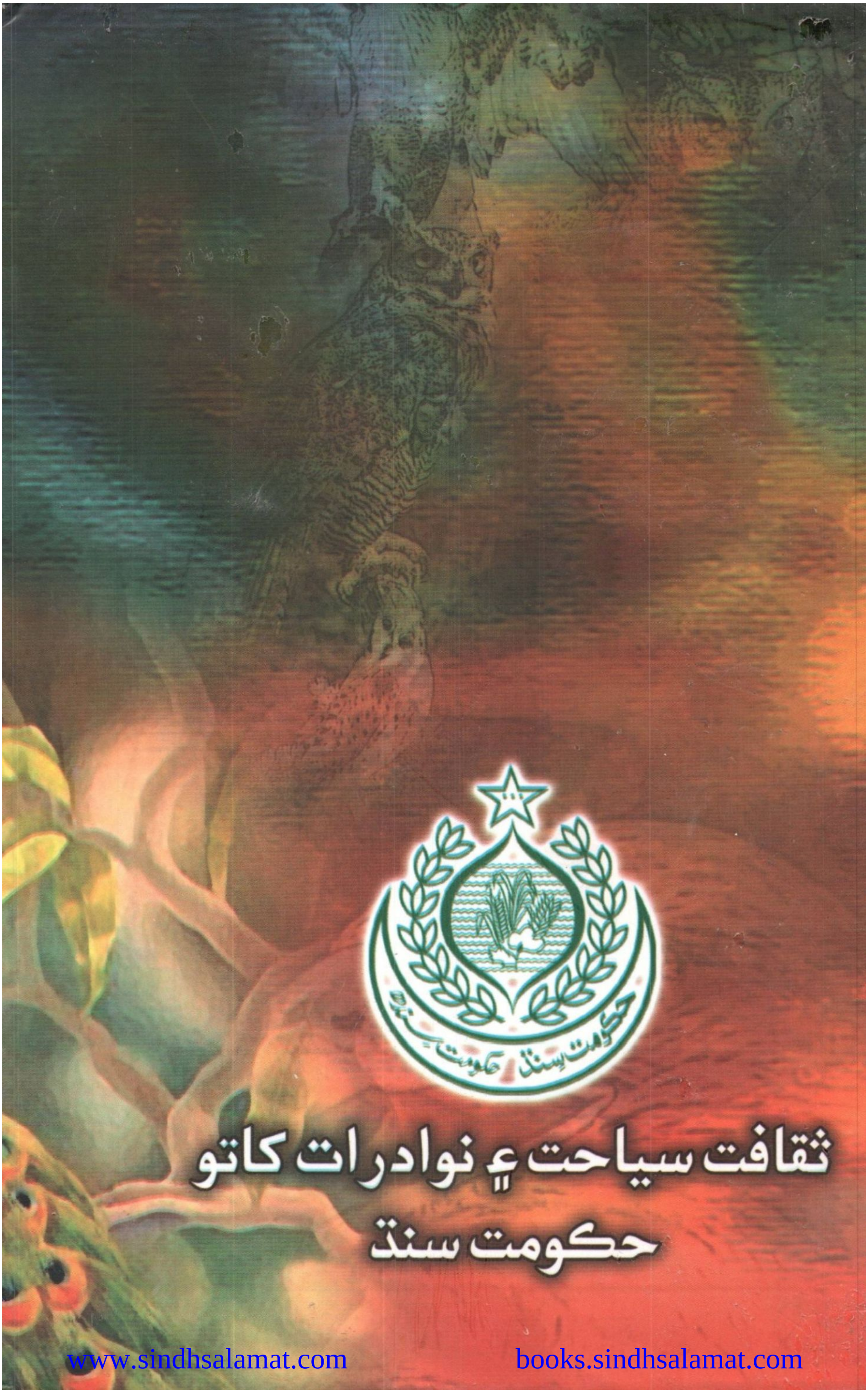

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻرندڙ، جُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنی e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. پين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ ڪان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پڙهندڙ نَسُل . پ نَ The Reading Generation

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جٿن جٿن جاڙ وڏي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٺين، جيڪي بہ ڪٺين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄڪالهہ جي پاڻَ تي اِهو سوچي مڙهڻ تہ "هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو" ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج necessity unavoidable سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها، توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book